

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar

Egyéni és kisközösségi autonómiák (1850 – 1970) Jászdózsa és Páty társadalomtörténetének példáján

Doktori (PhD) értekezés

Csikós Gábor

Témavezető: Dr. Ö. Kovács József, DSc

Történelemtudományi Doktori Iskola

Vezető: Dr. Óze Sándor, DSc

Budapest 2018

Ha valakinek van egy kis birtoka, az a birtok ő maga, hozzá tartozik, olyan, mint ő. Ha csak olyan birtoka van, hogy járhat rajta, művelheti, szomorkodhatik, ha rossz a termés, örülhet az esőnek, akkor az a birtok ő maga, s maga is megnövekszik valahogy, amiért a birtok az övé. Még ha sikertelenül gazdálkodik, akkor is megnöveli a birtoka. Ez így van. ... De ha olyan birtoka van az embernek, amit nem lát, vagy nem ér rá, hogy a maga kezével művelje, vagy nem lehet ott, hogy járjon rajta, hát akkor a birtok az úr. Az ember nem teheti azt, amit akar, nem gondolhatja azt, amit akar. A birtok az úr, erősebb a gazdájánál. S a gazda kisebb lesz, nem nagyobb. Csak a birtok a nagy, ő pedig szolgája a birtokának.

John Steinbeck: Érik a gyümölcs

Tartalomjegyzék

I.	Kutatási kérdések	1
II.	Módszertan	4
	1. Alulnézetből megírt történelem.....	4
	2. Strukturalista történelem.....	7
	3. Összehasonlító történelem.....	8
	4. Kvantitatív és kvalitatív történelem.....	11
III.	A 18 – 19. századi előzmények	13
IV.	Jászdózsa és Páty népesedési viszonyai 1849 és 1920 között	18
	1. Jászdózsa népe.....	18
	2. Páty népe.....	22
	3. Jászdózsa és Páty népének demográfiai összehasonlítása.....	24
	4. Kvalitatív szempontok.....	29
V.	Földkérdés a 19. század második felében	35
	1. Külföldi és magyarországi távlat.....	35
	2. A jászdózsai tagosítás és a földkérdés alakulása.....	40
	3. A pátyi tagosítás és földkérdés alakulása.....	53
	4. Összehasonlítás.....	60
VI.	Helyi közösségek és az állam a 19. században	64
	1. Jászdózsa a jáász autonómiában.....	68
	2. Páty társadalomtörténete.....	81
	3. Jászdózsa és Páty civil életének összevetése.....	85
VII.	Földkérdés a Horthy – korszakban	86
	1. A Horthy – kor „földbirtokreformjai”.....	88
	2. Jászdózsa földbirtokviszonyai (1920 – 1944).....	91
	3. Páty földbirtokviszonyai (1920 – 1944).....	96
	4. Összehasonlítás.....	100
VIII.	Állam, közösség, egyén a két világháború között	102
	1. Külföldi kitekintés.....	102
	2. Az első világháború utolsó felvonásai: a kommün, a román megszállás, a fehérterror.....	105
	3. A modernizáció kérdései és politikai szerveződések Jászdózsan.....	110
	4. A modernizáció kérdései és politikai szerveződések Pátyon.....	115
	5. A modernizáció mérlege.....	120
	6. Kompromittálódás a vészkorszakban?.....	122
IX.	A közigazgatás átszervezése és a „földreform” 1945-ben	129
	1. A jászdózsai közigazgatás története.....	130

2.	A pátyi közigazgatás története.....	134
3.	A front hatásai	140
4.	„Földreform”	150
X.	A kommunista diktatúra első évtizede (1948 – 1956).....	162
1.	A jászdózsai „osztályellenségek”	164
2.	A pátyi „osztályellenségek”	169
3.	A két falu osztályainak, „osztályellenségeinek” összevetése	175
4.	Az ellenállás formái.....	177
XI.	Kitekintés 1956 után.....	189
1.	A jászdózsai termelészövetkezetek	191
2.	A pátyi termelészövetkezetek.....	211
3.	A kollektivizált mezőgazdaság láttelepe (1959 – 1970).....	214
XII.	Összegzés	215
1.	A földbirtokviszonyok alakulása (1850 – 1959)	217
2.	Egyén és közösség viszonya.....	219
XIII.	Mellékletek.....	221
XIV.	Hivatkozások.....	252
1.	Felhasznált irodalom	252
2.	Felhasznált levéltári források	276
3.	Felhasznált folyóiratok	278
4.	Felhasznált adattárak	279
	Összefoglaló.....	281
	Summary	282

I. Kutatási kérdések

Remény tavasza virult és Kétségbeesés fergetege is dühöngött a rendi társadalmon kívüli csoportot képező magyar parasztság számára a 19. század közepén. Remény, hiszen az abszolutizmus nem hagyhatta figyelmen kívül a forradalom fejleményeit: Magyarország az 1850-es években visszavonhatatlanul a polgári korba lépett, s ennek következményeként alapvetően alakult át a jobbágyok földesúri alávetettsége.¹ Hogy Magyarország aztán végül mégsem vált parasztdemokráciává, az már a *Kétségbeesés fergetegére* tartozik.

A magyarországi társadalom többségének életét rendkívüli módon befolyásolta a jobbágyfelszabadítás, hiszen 1848-ban a népesség több mint 80%-a, de még 1910-ben is majdnem kétharmada élt mezőgazdasági munkából. Egy ilyen tömegű társadalmi csoportnak már csak létszámánál fogva is érdemesnek kellene bizonyulnia a mostaninál nagyobb figyelemre; még akkor is, ha a 20. század elhozta az elmúlásukat, arányuk Európa – szerte megfigyelhető csökkenését². Amikor Chesterton Anglia rövid történetének megírásába fogott, azt tűzte céljául, hogy az egykor élt asztalosok és kádárok történetét mondja el a mai asztalosoknak és kádároknak. Az 1989-es rendszerváltás környékén még úgy tűnhetett, a parasztpolgárosodást folytatni kívánó vidéki lakosság számára ilyen értelemben is elmesélhető a földműves elődök élete; mára ez a lehetőség szemmel láthatóan szertefoszlott: az egykor élt paraszti hagyomány továbbvivői egyre fogyatkoznak³. Nemcsak a hagyományos polgárságtól kell búcsúznunk⁴ hát, hanem a parasztságtól is.

Ez a folyamat veszteség, hiszen a parasztság mint kultúra eltűnése egy emberi alapállás, kultúra elvesztését is jelentette. Kultúrának tekinthetők a sajátos életmóddal és világfelfogással rendelkező embercsoportok.⁵Ezen sajátos jellemzők a parasztság esetében az alávetett állapotból sarjadtak, egyfajta átmenetet hozva létre a jobbágyság és a polgárság között⁶.

A polgársághoz közelítené a parasztságot a magántulajdon kultusza: a két magántulajdon-értelmezés azonban döntően más. Míg a polgár tőkeként tekintett földtulajdonára, a paraszt nem készített jövedelmezőségi mérleget,⁷ viszont becsületbeli ügyének tekintette a birtok növelését nem annyira a jobb anyagi helyzet, mint a nagyobb presztízs elérése érdekében. A fizikai munka összekapcsolhatta volna őket a munkásokkal, de a paraszti kultúrában nem

¹Orosz 1998a

²Gergely 2005: 449; Tomka 2009: 164 – 182

³Kovács 2016: 132

⁴Ahogy tette például John Lukács az *Évek* című munkájában; vagy a parasztság esetében Bíró Friderika és Für Lajos: „Búcsú a parasztságtól”.

⁵Lan Anh 2003: 17 - 18

⁶Kocsis 2006: 16 – 19

⁷Hofer 1994

csupán a termelékenység a mérce, hanem az erő kifejtés maga,⁸ amihez fontos többletet ad a munka szépsége is. A parasztek sokszor nem mások munkásai voltak, hanem önmaguké.⁹ Nagyfokú fatalizmusuk a konzervatívokhoz sodorhatta volna őket, individualizmusok pedig a liberálisokhoz: a magyar tapasztalat mégis azt mutatta, hogy kevésbé vettek részt politikai mozgalmakban; s a politikai jelszavakat megcáfolva,¹⁰ könnyen fogadták azok az uralomváltást,¹¹ ha az új hatalom játékkeret biztosított nekik, és birtokukban meghagyta őket.¹²

A paraszti kultúra központi magva az idegenektől való függetlenség, amelyet a családi munkaszervezetben művelt földtulajdon biztosíthatott;¹³ ennek hozadéka viszont, hogy a függetlenség nem nyilvánulhatott meg térbeli mobilitásban, a föld az adott településen, környéken marasztotta őket. Ennek megfigyelése mondatta Thomas Jeffersonnal, hogy: a földművesek azok, akiknek sorsa leginkább az országgal kötődik össze, s ezért ez a csoport az, amelyik a leginkább érdekelt az ország szabadságában.¹⁴ Mivel a városi eredetű politikai mozgalmak különböző ideológiai köntösökben bár, de mind a vidék szabadságának csorbítására törekedtek – Braudel egyenesen úgy fogalmazott, hogy a nyugati civilizáció első győzelme a vidék meghódítása volt¹⁵ – a parasztság sokszor kényszerült az állami centralizáció ellenzékének szerepébe. Érdemes tehát rehabilitálnunk a Barrington Moore és követői által a diktatúra megágyazóiként elmarasztalt parasztságot¹⁶, s az általuk piedesztára emelt polgár mellé felemelni a birtokos parasztot is, mint az állami túlhatalom lehetséges ellenzékét. Ezen szerepük nem lekicsinyelhető tényezővé teszi őket is a nemzeti történelemben.

Jelen disszertáció százhusz éven át, az 1850-es évektől az 1960-as évekig követi két falu parasztságának történetét olyan korokban, amikor *mindent reméltek és semmit sem reméltek*. Voltaképp a vizsgálódás nagy része az egyik paraszti érték, a függetlenség, a szabadság körül

⁸ Bourdieu 2008; Szilágyi 2009. Mumford 2000

⁹ Fél-Hofer 1997, 154; Erdei 1980.

¹⁰ Példák a jázsági sajtóból: „Remélünk, mert remélnünk is kell a magyar gazdatársadalom józan, komoly megfontolásában, amely sohasem volt kilengésekre hajlamos [...] épp olyan mereven utasította el a tőle teljesen idegen bolsevizmust, mint vissza kell, hogy utasítsa a ... szintén idegenből importált nyilasmozgalmat.” (*Jász Újság*, 1936. június 1.), vagy már a háború után: “Itt élünk együtt Jászárokszálláson és itt halunk meg, éppen ezért a közös sorsunk hozzon össze bennünket. Azok a nagyurak, akik Pesten a pártokban vannak és uszítanak a munkásság és a Kommunista párt ellen, azok hazaáruló bitangok, akiket el fog érni a végzet. Minden kisgazda és munkásnak a Kommunista pártban a helye.” (*Jászárokszállási Híradó*, 1945. október 14.)

¹¹ Farkas 1990; Kocsis 2006, 43–46.

¹² Juhász 1999.

¹³ Tomka 2009: 164 – 179; Dominguez, 1992: 92 – 112; Gurevics 1974: 39: “Skandináviában a szabad embert ‘odalman’-nak nevezték: az ‘odal’ – az öröklődő családi földbirtok – tulajdonosának.”

¹⁴ Jefferson 1999: 549 Vele ellentétes nézetet képviselt Montesquieu, aki a Törvények szelleme című munkájában a kereskedelmet mint az emberek megszeliđítőjét dicsérte. (idézi Rosanvallon 2014)

¹⁵ Braudel 1995: 18

¹⁶ Gellner 2004:31; Moore,1966: 413 – 432; utóbbira alapozva Berend 2012: 321 – 322

mozog. A szabadságnak az egyéni szintjét a parasztság saját földbirtokkal igyekezett biztosítani, célszerű tehát a földbirtokviszonyok alakulásának nyomon követése a tagosításoktól a magántulajdon 1960-as években történt – akkor is csak részleges – felszámolásáig.

A szabadság egy másik szintje a helyi közösségek, helyi autonómiák és az állam viszonylatában írható le. Jellemző a modern totalitárius rendszerekhez kötni ezek ellentétét, holott a korábbi korszakokban is fennállt. Kérdés, hogy a helyi közösség mennyiben érvényesíthette akarátát, hogy a közösség tagjai milyen ellenállási formákkal élhettek olyankor, ha szembeszegültek.

A tárgyalt időszakot Tocqueville demokratikus kornak nevezte, s a társadalmi egyenlőség kibontakozásával írta le. Bár a folyamatra „feltartóztathatatlan forradalomként” hivatkozott, az eseményeket pedig gyors folyam közepén való sodródáshoz hasonlította, hozzáállása mégis bizakodó volt. Tocqueville a demokratizálódást a „gondviselés művének” tekintette, amely jelenének zavarain átsegíti majd a társadalmat egy olyan korba, amikor a polgárok szabad társulása váltja fel a nemesség egyéni hatalmát.¹⁷ Pesszimistább sorokat írt azonban egy évtizeddel később, amikor azt látta, hogy az 1848-as forradalmárok az államreform helyett most már társadalmi reformra törekedtek: 1789 még csak a kiváltságokat törölte el, az újabb forradalmak azonban már a magántulajdon eltörlését tűzték zászlajukra. Annak megválaszolására azonban, hogy a szocializmus bekövetkezhet-e, Tocqueville nem vállalkozott, mondván „szélesebb a lehetőségek mezeje, mint amit az adott társadalomban élő ember egyáltalán elképzelni képes.”¹⁸

Ha elképzelni ma sem vagyunk képesek, utólag visszatekintve sokrétű történelmi értelmezéseket adhatunk Tocqueville jelene, az 1850-es évek és az 1960-as évek között zajlott változásokról, melyeket szokás a modernizáció gyűjtőnévvel illetni. Ezek a változások megragadhatók egyrészt (jogi szempontból) a rendi társadalomból a polgári társadalomba való átalakulásként, amely révén egyház és állam szétvált, a népességnek pedig mind nagyobb része vált a politikai mozgalmak résztvevőivé. Másrészt gazdasági megközelítésben értelmezhető a korszak a feudalizmusból a kapitalizmusba, majd pedig a szocializmusba való átmenetként.

Harmadrészt pedig ez az hosszú évszázad tárgyalható az iparosodás szempontjából is, vagyis elkülöníthetőek a rurális és ipari társadalom, valamint a gondoskodó állam szakaszai.

¹⁷Tocqueville 1993: 23 – 40

¹⁸ Tocqueville, 2011: 116 – 119. Még ezekben a borús napokban is sokkalta optimistább azonban, mint egy évszázad múlva Ortega y Gasset, aki korának fő jellemzőjét már abban látta, hogy zajlik „a tömegek felnyomulása a teljes társadalmi hatalomig.” Ortega y Gasset, 1938: 3

Diederiks felosztása még akkor is hasznos szempontokkal szolgálhat, ha a szerző a kategóriáit a társadalom egészére és korábbi kezdettel (a 15. századi Európa) alkotta meg. Igaz, hogy a parasztság maga volna a tulajdonképpeni ruralitás, de a makroszintű folyamatok nem hagyták érintetlenül a parasztságot sem. A 19. század folyamán jelentkeztek az ipari társadalomra jellemző olyan vonások, mint például az írástudás terjedése, mezőgazdaság növekvő termelékenysége vagy éppen a jogállamiság kereteinek megszilárdulása. A parasztságot azonban még a 20. század közepén is nagyfokú önellátás illetve szoros személyközi viszonyok jellemezték, melyek éppen hogy a rurális társadalmak jellemzői. Ezt a felemás viszonyt rendezte át a Rákosi – korszak erőszakos iparosítás útján, majd pedig a Kádár – rendszer a kollektivizálás befejezésével és a gondoskodó állam olyan elemeinek megvalósításával, mint az állampolgároknak biztosított különböző járadékok. (téessznyugdij, lakhatási támogatás).¹⁹

Szokás azonban a magyar helyzetet ennél még bonyolultabbnak láttatni, mivel az ország Európa azon részéhez tartozott, ahol a nagy társadalmi átalakulások külföldi import révén, ellentmondásokkal, következetlenül valósultak meg.²⁰ A jelenségeknek nyugati társadalommal – vagy legtöbbször annak egy ideálképével – való összevetése azonban veszélyeket hordozó megközelítés. Veszélyes, mert dichotómiákba jegecesítheti a modern és a tradicionális társadalmakat. Veszélyes, mert a fejlődést univerzalizált módon – városiasodás vagy iparosodás – írhatja le, minden ettől eltérő utat csupán mellékvágánynak tekint. Veszélyes, mert a fejlődés önmagában való szemlélete nem veszi számításba országok és régiók kölcsönös függőségét vagy éppen a független faktorokat. És veszélyes azért is, mert amennyiben a változást rendszerként fogja fel, nem foglalkozik kellőképp az egyedi utakkal és próbálkozásokkal.²¹

Ezen problémák lehetőség szerinti kiküszöbölését a disszertáció a megközelítés módjával igyekszik biztosítani: alulnézeti, leginkább strukturalista és végül, összehasonlító.

II. Módszertan

1. Alulnézetből megírt történelem

Az alulnézeti megközelítés elsősorban az úgynevezett „demokratikus kor” történetíróinak az igénye. Amíg az „arisztokratikus korok” történéseit elég jól magyarázta néhány történelmi főszereplő döntése, a demokratikus korban már mindenféle emberrel és mindenféle

¹⁹Diederiks 1995: 17-21; Eelend, 2007: 17. A vidékieket a kommunista rendszer – ideológiai indíttatásból – hátrányosan különböztette meg. Lásd: Fitzpatrick 1994: 314 – 320; Varga 2001: 130 – 136, Horváth 2015

²⁰Hofer 1975:94; Leopold 1988

²¹Martinelli 2005: 55-56

eseménnyel foglalkoznunk kell.²² A régi korokban is voltak persze alulról szerveződő mozgalmak, léteztek tehát az általános okok, de a 18. századig mégis inkább kirívónak minősült, ha az emberek elégedetlensége túlnőtt a közvetlen elnyomóikon, és a fennálló társadalmi rend megváltoztatásának gondolata felmerült bennük.²³ A demokratikus korokban az általános okok a korábbinál nagyobb súlyt kapnak. Nagyobbat, de nem kizárólagosat: Tocqueville az általános okok abszolutizálásában szisztémaépítést, a történelmi szükségszerűség, a „nem is történhetett volna másképpen” – gondolat propagálásának rémképét látta, s inkább biztatta arra a történészeket, hogy még akkor is foglalkozzanak az egyéni hatásokkal is, ha azok másodlagossá, változatossá, rejtettebbé és bonyolultabbá váltak az arisztokratikus korokhoz képest.²⁴

Az alulnézetből megírt történelem előnye, hogy a saját rendszerükön keresztül igyekszik megismerni a múltban élt embereket.²⁵ A felső nézőpont alkalmazásakor gyakori annak a hibának a lehetősége, hogy az elit fogalmait és elképzeléseit erőszakoljuk más csoportokra.

Marx például visszamaradottnak és irracionális hiteket valló osztálynak tartotta a parasztságot, és ebből következően képtelennek a politikai érdekképviselőre. Eugen Weber is civilizálandó vademberekként írta le az 1870 előtti francia parasztságot, melynek világképében túlteng az irracionális, életüket fásult pesszimizmussal élik,²⁶ történelmi sorsuk pedig a szükségszerű gyengülés majd a társadalomból való eltűnés. Joggal merülhet fel a kérdés, hogy egy társadalmi forma, amely az életképtelenségnek ilyen egyértelmű jeleit mutatja, miként maradhatott fenn ezeröttszáz évig. Miért éppen a 19. században lett szembetűnő a vidék elmaradottsága?

Csajanov válasza erre az, hogy ha kapitalista modellekhez mérjük a parasztgazdaságot, sok szempontból elégtelennek fogjuk azt találni: nem találjuk sem az üzemek koncentrálttságának, sem a munkamegosztás tagoltságának azt a fokát, amilyen a piacra termelő kapitalista gazdaságok jellemzői. A paraszti gazdaság azonban nem kapitalista gazdaság, célja nem a haszon, hanem a család fenntartása: ha ezt a célt figyelembe vesszük, már nem tűnik értelmetlennek, miért nem fektet a paraszt munkájába több erőfeszítést olyankor, mikor azt a családi érdek nem kívánja meg. Csajanov konklúziója, hogy a paraszti gazdálkodás racionális, de nem kapitalista.²⁷

²²Lukacs 1999: 11 ; Ö. Kovács 2012: 16

²³Hobsbawm 2006: 228

²⁴Tocqueville: 691 – 695. Összefoglalása: Lukacs 2012: 38 – 40

²⁵Szűjártó 2014: 16 – 18; Gurevics 1974: 7

²⁶Freedman 1991: 13; Weber 1976: 19

²⁷Leopold 1988; Freedman 1991: 14-15.

És vajon hatékony-e? Gyakori vád a paraszti gazdasággal kapcsolatban, hogy nem hatékony az erőforrások használatában: egyrészt azért, mert nem próbálkozik technikai újításokkal, másrészt pedig mert pazarló a munkaerővel, erőforrásaival. Ez utóbbira példa a latin-amerikai kukoricaünnep, ahol lényegesen több munkást hívnak dolgozni, mint amennyi szükséges volna; de példa erre a magyar falusi lakodalom vagy keresztelés, ahol néhány nap alatt annyi étel is elfogyhat, mint a munkaidőben hetek vagy hónapok²⁸ során. Az irracionalitás ez esetben is csak látszólagos, tanúsítják ezt az alulnézetből vizsgálódó történeti munkák. Theodore Schultz igazolta, hogy a paraszti társadalom a kockázat minimalizálására törekszik, nem vág bele a nagyobb nyereség reményében olyan vállalkozásba, mely a család eltartását veszélyeztethetné.

Az erőforrásokkal való pazarlás vádjá sem áll meg, hiszen a parasztságnála fogyasztás és termelés nem képezett olyan szigorúan elkülönülő kategóriát, mint a kapitalista, ipari társadalmakban.²⁹ Ami pazarlásnak tűnik, az az egyénre fókuszáló megközelítés szempontjából az csupán; a családi munkaszervezetben dolgozó paraszt szempontjából biztosíték a közös munkára. Egy – egy paraszti közösség számos gazdasági döntését is közösen hozta meg és kivitelezte, de mindebből nem következett, hogy kollektivista lett volna. A második világháború után megkezdett mezőgazdasági kollektivizálásra adott paraszti ellenállás igazolta Weis István meglátását: „*A magyar földművesek többsége szélső individualista, társas érintkezésben, bizalmasai, barátai megválogatásában elfogulatlan, úgyhogy sokkal inkább lehet liberálisnak nevezni.*”³⁰

Az alulról megírt történelem fő feladatának e disszertáció megírásakor éppen azt tartom, hogy az általában városi eredetű gazdasági, kulturális vagy politikai elitek világlátását és a vidéki mindennapokban megélt tapasztalatok viszonyát ábrázoljam. Az efféle történetírás fontos velejárója, hogy a historizmus eseménytörténeti megközelítése nehezen alkalmazható. A mindennapok ugyanis egyfajta időtlenséget mutatnak, a történészi feladatot nem annyira az eseménysorok felállítása jelenti, hanem inkább az, hogy bizonyos történelmi események hatását a mindennapokban kimutassuk.³¹ Érdeemesnek tartom ugyanakkor ezt akár az egyének életében is megmutatni, hiszen tömegek kora ide vagy oda, az új technikák bevezetése, a külvilágból érkező ismeretek integrálása a meglévő világképbe, továbbra is egyéni lelemény maradt.³²

²⁸Figuroa 1984: 4; Mályusz 1994: 153

²⁹Durant 1968: 39 Figuroa 1984: 116

³⁰Weis, 1931: 76

³¹Burke 2006; Breisach, 2004: 330 – 333

³² Szilágyi 2006: 8

Ha ma már a történeti munkák nem is vállalkoznak a rankei gondolat beteljesítésére, hogy megmutassák, ahogyan ténylegesen volt; legalább vállalható-e az, hogy megmutassák, ahogyan az emberek megélték azt? Töredékesen talán igen, de nehezen megragadható ez, hiszen a többség élete csak szegényesen dokumentált;³³ s ahány ember, annyi tapasztalat. Annyi reményünk azonban mégis lehet, hogy mivel a parasztság is egy kultúra – amelynek alapvonalait a falusi társadalom legszegényebbjei, a cselédek és napszámosok is vallották³⁴ – tehetők némileg általánosító kijelentések. A nagy társadalmi változások befolyást gyakoroltak az emberekre, és bár mindig voltak olyanok, akik képesek voltak az árral szemben úszni – vagyont gyűjtöttek depresszió idején, előreléptek zárt társadalmi rendszerekben – általános irányok mégis kijelölhetőek. Ezek adnak egy mátrixot, amelyben az egyén élhet szabadságával; nem felettünk zúg, hanem általunk is gördül a történelem. Így Frankllal együtt vallhatjuk: *„a fatalizmus meghaladása azzal kezdődik, amikor tudatosítjuk, hogy egyetlen személy sem anonim, s minden helyzet történelmi, még ha csak a saját történelmünkre, megíratlan élettörténetünkre vonatkoztathatóan is.”*³⁵

De hogy mi ez a mátrix, mik a keretek, arra a strukturalista megközelítés adhat támpontokat.

2. Strukturalista történelem

Az új történetírás az eseménytörténet helyett a struktúrák elemzésére helyezte a hangsúlyt. A struktúra az intézmények összetett rendszereként írható le, ahol az intézmények funkcionálisan kapcsolódnak egymáshoz és hierarchiát alkotnak.³⁶

Strukturális elemzés segítheti az olyan kérdések eldöntését, mint hogy a paraszti gazdaság látszólagos szegénysége a piacgazdaságból való kizárásának és önfenntartó létmódjának-e a következménye, vagy annak, hogy éppen szervesen integrálódott a piacgazdaságba, de ott fejletlenségénél fogva a kizsákmányolás áldozata lett. A paraszti közösséget sokszor mutatták be magába forduló közösségként, amely minimalizálta a külvilággal való kapcsolatot. Az elemzés mégis arra derített fényt, hogy a paraszti gazdaságok javaiknak körülbelül felét a piacon értékesítik: a gazdasági dualizmus elképzelés tehát nem áll meg, igaz viszont, hogy a kulturális és társadalmi kettősség létezik. A vidék elszegényedéséért nem annyira az alacsony mezőgazdasági árak a felelősek, semmint az a körülmény, hogy a kapitalista viszonyok lerombolták a latin-amerikai vidéki ipart. A helyi ipar pedig a paraszti mobilitásnak fontos útja.³⁷

³³Lukacs 1999: 53-54

³⁴Fél – Hofer 1997: „A világ első kerekét mi forgatjuk, a földművesosztály.”

³⁵Frankl 2012

³⁶Gyáni 2006

³⁷Figuroa 1984: 4 illetve 120 -122; Kocsis 1995: 24; Béaur – Schlumbohm 2005: 87

Arensberg elkülönítette az egyetlen település bemutatására vállalkozó községtanulmányokat azoktól, ahol a község csak egyfajta keretként szolgált valamely strukturális kérdés megválaszolására. Fél Edit Harta tanulmánya például egy német nyelvsziget hagyományainak továbbélését vizsgálta, Ö. Kovács Józsefé a totalitárius állam kiépítésének folyamatát és lehetőségeit Balotaszálláson.³⁸ Jelen kutatás is ehhez a megközelítési áramhoz kíván csatlakozni.

Minden hasznossága ellenére felvethető azonban, hogy nem esünk-e a túlzott absztrakció hibájába akkor, amikor az esemény helyett elvont struktúrákat kezdünk vizsgálni? Nem romboljuk-e a történelmi tudást azáltal, hogy talán sosem létezett ideáltípusokkal foglalkozunk? Az absztrakció vádja alól felmenthet az a körülmény, hogy a történelmi események is jelentős részben konstrukciók, utólagos értelmezések. Másrészt a kategóriák közvetítenek egy lehetséges általános és egy konkrétan megtapasztalható közt s ezen túl lehetővé teszik a tényállások összehasonlítását, a folyamatok megragadását.³⁹

3. Összehasonlító történelem

A módszertan összehasonlító, ami annak megmutatására vállalkozik, milyen lehetőségek álltak nyitva az adott társadalmi csoportok számára, és nem azt, hol tartanak azok egy ideálképhez képest.⁴⁰

Az összehasonlító módszert az 1870-es évek elején már Burckhardt is javasolta a fiatal történészek számára, gazdag következtetéseket remélve „*a hasonlóságok és a kontrasztok összevetése révén,*” de az első részletes módszertani kidolgozást több mint ötven évvel később Marc Bloch adta *Az európai társadalmak összehasonlító történelméről* című munkájában. Lényegében a kísérleti módszer egyik lehetőségeként ajánlotta olyan területen, ahol a kísérleti paradigma nem lenne alkalmazható. Első lépésben olyan jelenségek kiválasztására kerül sor, amelyek között bizonyos analógiák látszanak, holott környezetük különbözik. A történészi feladat a hasonlóságok és különbözőségek megállapítása, majd ezek lehetőség szerinti magyarázata. Bloch azt javasolta, hogy szomszédos és kortárs társadalmak kerüljenek bele az összehasonlításba, mivel ezekre ugyanazok a tényezők hatnak. Az általános jelenségek általános okait az összehasonlítás révén tárhatjuk fel, az egyedi megismerése pedig segíti az egyedi és az általános elkülönítését, ezáltal pedig eldönthetővé válik, mik a helyi érvényű hatások és mik az általánosok.⁴¹

³⁸ Fél 2001: 390; Ö. Kovács, 2008

³⁹ Carr 1993; Horváth – Keszei 2006

⁴⁰ Thelen 2003: 27

⁴¹ Bloch 1996; Burckhardt 2001, 45; Gyáni, 2006: 37 – 38

Bár nagyjából ekkortájt Belgiumban Pirenne, Németországban pedig Otto Hintze kezdett foglalkozni az összehasonlító módszerrel, az mégis szívesebb fogadtatásra került a jogban és az irodalomtudományban, noha olyan nagyszerű művekben is ott munkált, mint amilyenek Spengler vagy Toynbee alkotásai voltak.⁴²

A történelmi tartózkodás csak az 1960-as években oldódott, a következő két évtized tekinthető a módszer fénykorának, legalábbis német nyelvterületen, Hollandiában illetve Skandináviában. Ez az időszak számos nehézséget is feltárt, amelyekből csak az egyik az összehasonlítás szintjeinek kérdése. Sokkal nagyobb problémát jelentett a történelmi források kiegyensúlyozatlansága: ritkaság, hogy ugyanazon típusú dokumentumok hasonló minőségben maradtak volna meg.

Az összehasonlító megközelítés a blochi ajánlástól eltelt évtizedek múltával „ma már nem módszertani kaland s nem is úttörő teljesítmény”, hiszen a módszer az 1960-as és 1970-es évekbeli viszonylagos népszerűség után módszertani problémák és sztereotip alkalmazás miatt válságba került. Ilyen sztereotípiák a lépték, amely jellemzően országos szintű: Tomka Béla értékelése szerint például nem is tekinthető szigorú értelemben vett összehasonlító munkának az egy országon belül végzett vizsgálódás. A módszer elveit (pontos kérdésfelvetés, forrásadottság feltárása, összehasonlítandó egységek jellemzőinek számbavétele, vizsgálódás szintjének meghatározása) követve azonban így is felvázolhatók, milyen lehetőségek álltak nyitva az adott társadalmak számára.⁴³

Ezen nehézségek is közrejátszhattak abban, hogy az összehasonlítás a magyarországi, lokalitásra fókuszáló, történelmi kutatásban viszonylag mellőzött módszernek számít, igaz, a gazdaságtörténet terén Berend T. Iván és Ránki György⁴⁴ alkalmazták, az összehasonlító társadalomtörténelmi munkák azonban már inkább a kevés kivételek közé tartoztak – így például Tatjana Thelen erdélyi és magyar falut összehasonlító kötete. Vagyis Weis István szavai: „*amint nincs két egyforma falevél, éppen úgy nincs két egyforma falu sem.*”⁴⁵ és a belőle levonható következtetés – ezen levelek összevetése – jobbára még mindig pusztába kiáltottak maradtak, holott a módszer jó eszköze lehet a történelmi feltáró munkának, különösen a modern korban, amikor a politikai jelszavak elfedik a korszak társadalmi gyakorlatát.⁴⁶

⁴² Haupt 2007; Petruszewicz 2004: 147.

⁴³ Green 2004; Tomka 2004; Kaelble 2014, 190; Keller 2005

⁴⁴ Tomka 2004: 727.

⁴⁵ Weis 1930: 32

⁴⁶ Thelen 2003, 27.

Jelen disszertáció Páty és Jászdózsa társadalmát törekszik összevetni. Hogy miért éppen e kettőét, annak két oka is van. Az egyik gyakorlati: csak olyan települések választhatók az összehasonlítás alanyául, melyeknek története jól dokumentált, forrásanyaga fennmaradt. A másik elméleti: a kutatás a múltbéli örökségből indul, mely eltérő feudális múltban (szabadparaszti–jobbágyi), eltérő vallási megoszlásban (katolikus–döntően református) ölt testet olyan kétségtelen hasonlóságok mellett, mint hogy mindkét település lakossága agrárnépesség, s a tárgyalt korszak elején mindkettő viszonylag alacsony lélekszámú.

Az már a kutatás során rajzolódott ki, hogy mindkét község lakóinak többsége földbirtokkal lépett a polgári korba, vagyis kezdetben a folyamatok nyertesei voltak, nem úgy, mint például a majorsági földeken gazdálkodó jobbágyok. A jobbágyság több mint 60%-a nem vagy csak minimális méretű földet kapott, 25%-uk pedig régen használt földjének csak a töredékét⁴⁷: Páty és Jászdózsa lakossága ezzel szemben szerencsésen járt a társadalmi átalakulással. A disszertáció eredményeit újtelepítésű vagy uradalmi jobbágy falvakkal volna érdemes összevetni. Ezek jelenlegi beemelése viszont szétfeszítette volna a disszertáció kereteit. Amit megtehettem: a községeket főként környékük – az adott járás, ritkábban környékbeli vagy megyebéli falvak – viszonylatában tárgyaltam, nem feladva Páty és Jászdózsa elsőségét, törekedve a valóban helyi jellegzetességek kiemelésére.⁴⁸ A nagyobb településekre bocsátott szórt fényben könnyebb az általánossal egyirányú folyamatokat kiemelni, míg a kisebb helyek, már csak méretük okán is, saját eseményeikre vonják a fókuszot.⁴⁹

A falvak természetesen nem légtüres térben élik a történelmüket, és bár saját társadalmi életük biztosít számukra egyfajta – politikátörténeti szempontú – történelmen kívüliséget, az állam növekvő befolyása miatt aligha mentesíthetik magukat a politikátörténet változásaitól.⁵⁰

Ezért, amennyire lehet, e két falu történetét a magyar társadalomtörténet eredményeivel összevetve kutattam. Ellentmond-e ez az összehasonlító módszernek? Azt hiszem: nem, mert nem ennek van elsősége a disszertációban; ugyanakkor fontos, hogy időnként külső szempontot is érvényesítsünk; ezért röviden kitérek a magyar illetve az európai társadalom- és gazdaságtörténet bizonyos jelenségeire. Nemcsak azért, mert akár *egy halom hasított fa, hever egymáson a világ*; hanem mert a parasztság sorsa valahol közös. Közös kultúra, közös világszemlélet jellemzi őket. Ahogy Erdei megfogalmazása szól: „Az az egyetlen különbség más-más nemzetek parasztjai között, hogy országonként más-más uralmi rend érvényes, tehát

⁴⁷Takács, 2005: 32

⁴⁸ Horváth 2016 szerint egy falu szintjén két fő feladat van: egyrészt a makroszint hatását kimutatni amindennapokban, másrészt pedig a közösségek életének dinamikáját feltárni. Benda 2005: “a helyi diskurzust kell feltárni, nem pedig mögé tenni ami elgondolásainkat a néhai szereplőkről.”

⁴⁹ Szilágyi 1984; Mályusz 2003; Horváth 2007.

⁵⁰ Horváth 2006

országoként eltérő nyomás nehezedik a parasztságra s az ennél fogva különböző stációját éli a paraszt állapotnak.” Ez pedig azért lehet fontos megállapítás, mert az uralmi rendszerek változása (esetleg a parasztság uralomba való felemelkedése), nagy hatást gyakorolt a paraszti mindennapokra is. Legalább vázlatos számba vételük lehetővé teszi a „mi lett volna, ha”? kérdésen való elgondolkozást, főként ha a két világháború közti időszakban a magyar közbeszédben is mind hangsúlyosabban jelenlévő és sokszor idealizált skandináv; illetve más (fél)periferikus államok társadalomfejlődésével vetjük össze.

A korszakban az államhatalom ereje növekedett, a feudalizmus sokszínűségét egyfajta egyhangúság váltotta fel; a községek saját történelmére is fokozottabban hatottak az általános okok. Az összehasonlítás azonban még ilyen esetben is hasznos lehet: nemcsak az esetleges kisebb, egyéni különbségek feltérképezése miatt, hanem mert a hasonlóságok kimondásával megragadhatjuk az általános reakciót.

Ez pedig már egy másik kérdéskörhöz vezet át.

4. Kvantitatív és kvalitatív történelem

Mind a strukturalizmus, mind az összehasonlítás megköveteli az adatsorok alkalmazását, hiszen a társadalmi folyamatokról leginkább a hosszútávú adatsorok – összeírások, kataszteri iratok, anyakönyvek – elemzése, statisztikai feldolgozása adhat képet.⁵¹

Mindez azonban csak kiindulópont lehet; és nemcsak annál a praktikus oknál fogva, hogy a számokkal telezsúfolt művek általában kevesebb olvasóra számíthatnak, hanem azért is, mert az emberek életében a szubjektív tapasztalat meghatározóbb.⁵² Az 1980-as évek agrártörténeti válságának éppen az volt a tanulsága, hogy a parasztság helyzete nem érthető meg pusztán a feudális terhek monetáris indikátorokkal való mérésével. Már csak azért sem, mert a például annak, hogy bizonyos paraszti csoportok csatlakoztak-e a társadalmi rendet megváltoztatni akaró mozgalmakhoz rosszabb bejósolója volt a földbirtok mértéke, mint az, hogy mennyire érezték függetlennek magukat. A gazdasági tényezők ismerete nyomán elégtelenül következtethetünk a paraszti életforma kulturális típusaira is, vagyis, hogy egyes közösségek inkább a régi jobbágyparaszti, a virágzó paraszti illetve a kiábrándult kategóriába sorolhatók-e. Mezőkövesd például kétségtelenül virágzó paraszti kultúra még az 1940-es években is, holott lakói szegények voltak és idénymunkából tartották fenn önmagukat.

⁵¹Gyáni 2006; 40; Pócza 2008

⁵²Lukacs 2005: 59, 114–116: Ami történik, elválaszthatatlan attól, amit az ember gondol arról, hogy mi történik. Kazánban a robbanás megjósolható, az emberi robbanások viszont nem jósolhatók meg pontosan: nem az irracionális miatt, hanem mert az ember gondolkozik magáról. A gondolatok nem csak reakciók, hanem a jövőről alkotott elképzelések és nézetek befolyásolják; vagyis ami holnap történhet, az az oka annak, ami ma történik. Illetve Lorenz 2001: 114 – 118: “Az olyan ismert kijelentések, mint minden természetkutatás annyira tudomány, amennyi matematika van benne, vagy pedig a tudomány abból áll, hogy mérni, ami mérhető és ami nem az, azt azzá tenni, mind ismeretelméletileg, mind emberileg a legnagyobb badarság.”

További problémát jelent, hogy Magyarországon kettős társadalmi struktúra miatt nem egyértelmű melyik réteghez (köznemesség, kapitalista elitek) is közelednének, bár a tendencia kirajzolódik: a magyar parasztság szinte kizárólagosan az egykori köznemesi réteg felé vonzódik kulturális normáiban.⁵³

Mindezen nehézségeknek már csak a vázlatos felsorolásából is kiviláglik hát, hogy elkerülhetetlen a mentalitások, reprezentációk és identitások vizsgálata, vagyis a kvalitatív módszerek alkalmazása. Erre még akkor is törekedni kell, ha ezeknek az embereknek az életéről kevés írott forrás vall. Sokszor a tanácsülési jegyzőkönyvek, hírlapi beszámolók vagy bírósági iratok jelentik azt a legkisebb közelséget, ameddig eljuthatunk, és ha ezek már megszületésük pillanatában is torz képet adtak – a helyzet miatt, vagy azért, mert mások írták – más forrás hiányában, kritikai szemmel mégis erre kell hagyatkoznunk.

A források még így is bőségesek, alkalmasak a társadalmi folyamatok megragadására. Ez hasznosabb, mintha az eredetet hajszolnánk.⁵⁴ Minél távolabbi korba kerülünk ugyanis, úgy fogyatkoznak forrásaink, annál inkább csak a logikára alapozhatunk, csak a sejtések szépsége igazolhatja elméletünket. Ezzel viszont letérünk a történelemtudomány kísérleti útjáról, filozófiát alkotunk. A történelemtudomány nagy erőssége, hogy nem áll meg a hogyan történhetett kérdésnél, hanem forrásokkal igazolhatja, hogyan történt. Az eredetnél mindig érdekesebb tehát a folyamat.

Két megjegyzést kell még tennem, ezek afféle személyes vallomások. Mivel a kutatás hosszútávú, a források nem voltak kimeríthetőek.⁵⁵ Inkább olyanformán kutattam, mint ahogy a madár száll, nagy tereket lát be, formákat lát, de a részletekkel csak olyankor időzik, mikor leszáll. Ilyesféle leszállásokat jelent a százhusz éves pálya néhány pontja: az 1850-es-60-as évek, a tagosítások időszaka, a századforduló, a Horthy – korszak kezdete valamint az 1945-tel kezdődő társadalmi átalakulások.

Az objektivitást nem tehettem céloommá, elvi alapon, noha a források kiválasztásában kizárólagosan levéltári forrásokat használtam fel és figyelmen kívül hagytam az „oral history” által kínált lehetőségeket. Miközben szimpátiám a két faluban élt egykori emberek felé hajlik, a disszertáció személyességét igyekeztem azzal ellensúlyozni, hogy csak közgyűjteményekben fellelhető, írásos, ellenőrizhető forrásokra alapoztam írásom. A történésznek nem lehet feladata eldönteni, mik az emlékezésre méltó dolgok, nem veheti fel a hűvös kívülálló, a vizsgálódó tudós pózát. Számomra is lehetetlen együtt nem érezni a falvak

⁵³ Malefakis 1970: 5; Béaur – Schlumbohm 2005: 80; Hofer 1975: 95, 101, 104

⁵⁴ Bloch 2002

⁵⁵ Cohn 2000: 35

egykori parasztjaival, aki önhibájukból vagy azon kívül áldozataivá lettek a világtörténelmi eseményeknek. Márpedig ez a többséggel így történt: a magyar parasztság felbomlott, s chestertoni értelemben már nem mondható el történetük.

Mindenképpen tragikus-e ez a történet? Mindenképpen az ősz narratíváját kell követnünk, mely során a parasztság az összeegyeztethetetlen erők áldozatává, igaz heroikusan küzdő és nagyméltóságú áldozatává vált?⁵⁶ És vajon lesznek-e ma, aki a paraszti múlt örökségét legalább részben magukénak érzik? Huizinga meghatározása szerint a „*történelem az a szellemi forma, amelyben egy kultúra számot ad magának a múltjáról.*”⁵⁷ Bízom benne, hogy a paraszti értékrendszer egyes elemeinek ma is helyük van a kultúránkban és talán továbbélnék, ahogy továbbélt intézményeiben a Római Birodalom. Ebből következik a szimpátiám utolsó súlypontja azon „*jószándékú, hallgató emberek*” irányába, akiknek nagy folyama „*balgaságtól és erőszakos tettektől zavartalanul ... vonult keresztül korunkon.*”⁵⁸

III. A 18 – 19. századi előzmények

Az Alföld északi részén, Heves megyétől délre elterülő Jászdózsáról a következőképp írtak 1799-ben: „*szabad magyar falu a Jászságban, lakosai katolikusok... határja termékeny.*”⁵⁹ Hogy földje termékeny, az kétséges nem lehetett, hiszen a falut kettészelő Tarna öntözte⁶⁰. De hogy lakói szabadok volnának? Az 1780-as években készült összeírás szerint mindenesetre száznegyvenhárom polgár családfő lakta, s nem írtak össze parasztként senkit sem.⁶¹ A polgár személyileg független, és mivel a jászok nem tartoztak földesúri fennhatóság alá,⁶² ezen gondolatmenet alapján valóban szabadoknak, akár még polgároknak is voltak tekinthetők. Nem valószínű, hogy bármelyik jászdózsai is tiltakozott volna ez ellen a fejtegetés⁶³ ellen, még akkor sem, ha a II. József rendelkezésének szellemisége voltaképp azokat tekintette polgárnak, akik városi háztulajdonnal rendelkeztek. Ha tehát a polgári kategória nyomban bizonytalanná válik, az még azért gyorsan leszögezhető, hogy a jászok jobbágyok azért semmiképp sem voltak.⁶⁴

⁵⁶Fryre 1998: 175 – 189. Rivero 1997, Hammarlund 2000

⁵⁷Huizinga 1997: 16

⁵⁸Huizinga 1991: 156

⁵⁹Vályi 1799: I/ 514

⁶⁰Bél 1975: 15

⁶¹Az első magyarországi Népszámlálás: 130 - 131

⁶²Szabó 1978b: 148

⁶³Az 1939-es választási kampány során például felkapott gondolat volt a közeli Jászapátit a Jászság Athénjának hívni s ezáltal a görög polgári eszményt a jászokkal kapcsolatba hozni. Erre tett kísérletet Csécsey Kálmán: Köszöntés Jászárokszállásnak (Jász Újság 1939. III.2) és Pethes László: Levél a jászapátiakhoz és a szentandrásiaiakhoz (Jász Újság, 1939. VI.29.) című cikkeikben.

⁶⁴A jász identitás központi alkotóeleme volt a szabadság, ahogy ez Pentz-féle 1699-es összeírásban is megjelenik. Jászárokszállásaiak: “a berényiekhez hasonlóan szintén szabadoknak tartják magukat.” Mindegyik jász település a középkori kiváltságlevélre hivatkozott, de felmutatni nem tudták. (Szakál szerk. 2017: 26 – 55)

Őseik 1745-ben váltakoztak ki a zálogból, ahová I. Lipót vetette őket a török kiűzése után⁶⁵, s ezzel valóban megszabadultak a földesúri alávetettségtől. Az önmegváltás (redempció) számos tekintetben az országos jövőt előlegezte: előremutató volt egyrészt azért, mert hasonló önkormányzatiságot másutt csak a 19. század első felében sikerült kivívni;⁶⁶ másrészt mert az országban először a Jászkunságban alakultak ki rögzített nagyságú birtokok, amikor a redempcióban részt vevők nevét a fizetett összeggel együtt rögzítették a Liber Fundiban. A jászkun társadalomban a jogok alapja a redempcióhoz való hozzájárulás mértéke lett, ehhez képest a máshol szerzett egyéni nemesség semmit sem számított, sőt gyakran megtörtént az is, hogy a jászkun törvényekben lefektetett egyenlőségre és közös teherviselésre hivatkozva léptek fel akár a helyi nemesek ellen is.⁶⁷

Ezek fényében talán nem is meglepő, hogy többen elragadtatással írtak a Jászkunságról⁶⁸, Vágó Pál festőművész egészen odáig ment, hogy a Jászkunság „*egy demokratikus magyar állam ... kicsinyben, amilyent Kossuth Lajos és Deák Ferenc álmodott a nemzet részére.*”⁶⁹ 1840-ben a Pesti Hírlap szerint pedig: “*midőn még csaknem egész Európa a hűbéri rendszer nyomasztó járma alatt nyögött, a jászkun institutiók már ekkor a községi és kerületi tisztviselőknél a nép általi választását, a polgári jogegyenlőséget megállapították.*”⁷⁰ De még tartózkodóbb vélemények szerint is „*egy magántulajdonra tért demokratikus paraszt birtokosság alakult ki.*”⁷¹

Mégsem volna azonban szabatos polgárságról beszélni a jászkunok esetében, hiszen a polgári magántulajdon tulajdonképp nem is létezett. A gazdaság alapja a ház, a hozzá tartozó föld (kert, gyepföld, szérű) és gazdasági épületek (ólak, istállók) ugyan adható-vehető és örökölhetőek voltak, csupán jogosultság élt viszont az igaerő nagysága szerint újraosztott osztásos földre és az egész közösség hasznát szolgáló közföldekre (legelők, kaszálók). Nem érvényesült tehát valós tulajdonjog. A szabadságjogok letéteményese a közös tulajdon volt,⁷² vagyis ennek jogát birtokolva tekintettek valakit földváltónak, redemptusnak. Ha valaki túladott ezen, azzal szabad jász jogállását is feladta s széles jogokat veszített el.⁷³ Csak a

⁶⁵Kiss 1979: 48, Bánkiné 2003: 119, Örsi 1995: 10

⁶⁶1824-ben Nyíregyháza, 1832-ben Kecskemét vagy 1836-ban Szentes. Cservényák 1969: 33

⁶⁷Bagi 1995: 66, 112

⁶⁸Jászság különböző felfogásaira: Pethő 1999: 6

⁶⁹Jász Kürt 1906. december 23 vagy: “A redempció a „világtörténelem legszebb szabadságharca” Jászapáti és Vidéke. 1904. május 31.

⁷⁰Pesti Hírlap. 1845. IV. 3 idézi Bagi, 1995: 66

⁷¹Fodor 1942

⁷²Bagi 1995: 112; Bánkiné 2005: 71 - 85

⁷³Hogy a föld eladásával nem éltek, ezt Jászkisér példája is igazolni látszik. 1746 és 1781 között összesen 101 esetben cserélt gazdát szántóföld: az okok között csak egyszer szerepel költözés, annál gyakrabban viszont adósság kifizetése, hiányos állatállomány pótlása, öregség (Szabó, 1971: 107)

megváltkozásban részt vevő gazdák és leszármazottaik élhettek a redempcióval szerzett önkormányzatisággal: ők voltak választhatók, ők választottak.⁷⁴

Egy fontos vágyalom még továbbra is maradt: az országos nemesség elfogadtatása, a jobbágyi eredetű terheknek pedig a többi lakosra – irredemptusok és zsellérek – való áthárítása. Ez azonban végül egy évszázad alatt sem sikerült.⁷⁵ A redemptusok a hatalmukat csak helyben növelhették: mivel előjogot élveztek minden kerületi ingatlanvásárlásnál, az évtizedek múltával egyre inkább akadályozták a kívülről jövő betelepülést, s tették mind zártabbá társadalmi csoportjukat. Védtek és féltették megszerzett jogaikat, melyeket az uralkodó hatalomtól kaptak: ez a mentalitás tette őket alapvetően konzervatívvá és dinasztiahűvé.

A Jászkun Kerület egy nagyobb rendszer, feudális Magyarország része volt, különleges helyzete csak ezek között a viszonyok között nyert értelmet. Bagi Gábor értékelése szerint, „*lakók életmódja, gazdálkodása, közösségi szervezete az úrbéres vidékekénél általában fejlettebb volt, sok tekintetben országosan is a jövő fejlődési irányába mutatott*”, de ugyanő el is marasztalja a jászkunokat, amiért a megszerzett lehetőséget nem a demokratizálódásra fordították, vagyis a törvény előtti egyenlőség és a közös teherviselés mind szélesebb körre való kiterjesztésére. Úgy vélem azonban, hogy ezen elvárás minden morális igaza ellenére is irreális: a korabeli Magyarországon sehol másutt sem találunk efféle programot vagy tendenciát, még a hagyományosan a modernség szigeteiként látott városok esetében sem, amelyek előjogai szintén a feudalizmus keretében hordoztak jelentést.⁷⁶

A pozitívumok között kell feljegyeznünk, hogy a jászok azáltal, hogy „*felszabadultak minden kívülről jövő kényszerhatás alól és szabadon fejthették ki gazdasági képességeiket*”⁷⁷ gazdasági autonómiát nyertek, s ily módon egy amerikaihoz hasonló szabadparaszti fejlődés kezdődhetett szemben (a Jászságot később magába olvasztó) Szolnok megye más, poroszos jellegű jobbágyföldesúri formáival. Vélhetően ezt a különbséget a helyiek is látták, elég volt csak a szomszédos Heves – megyei, úrbéres községekbe átmenniük. Feltételezhető, hogy ott szerzett megfigyeléseiket nem kevés lenézéssel vegyítették: jellemző volt, hogy szekereikkel még a világi tisztek előtt sem tértek ki, süveget sem emeltek, hanem „*nagy kevélyen mellettek elmennek.*”⁷⁸

Ennek az erős öntudatnak – ahogyan a sikeres gazdálkodásnak is – egyik fontos meghatározója volt, hogy a redempció hírére jellemzően a vállalkozó kedvű, módosabb

⁷⁴Bánkiné, 2001: 158; Bánkiné, 2005: 71 - 85

⁷⁵Bagi, 1991: 37

⁷⁶Bagi, 1995: 21; 59; Szelényi 2006: 154 – 160

⁷⁷Fodor 1942: 273

⁷⁸Kiss 1999: 258 – 259; Bagi 1995: 58

jobbágyparasztok és kismemesek áramoltak a Jászság területére. A gazdasági lendület még a 19. század közepén is kitartott, a korszak több középülete mutatta a helyiek anyagi erejét. 1782-ben fejeződött be a templom építése, mely egy vihar dúlása miatt 1829-ben új tornyot kapott. 1801-ben új parókia épült, 1811-ben köhidat emeltek a Tarnán, 1815-ben befejezték a községházát, 1816-ban felépült a községi vendéglő.⁷⁹

A kérdés az, hogy a polgári kor beköszöntével valóra tudott-e váltani valamit az előnyökből a Jászkunság s benne Jászdózsa. A feudalizmusban szerzett előnyös helyzet, az abban megélt tapasztalatok könnyebbé tették-e az új világban való boldogulást. Ehhez a térség figyelembevételén túl érdemes a jobbágyfalvak felé tekinteni. Ezen jobbágyfalvak egyike az alföldi Pest megye részét képező, a Pilis hegység lábánál fekvő Páty.

Páty jelen írásban nem a jászkun történelem ellenpontozására szolgál, a maga története jogán is érdekes. De jobbágy múltja tagadhatatlan, ahogy az is: történelme és földrajzi elhelyezkedése miatt más lehetőségekkel vágott neki a polgári – kapitalista kornak. Az összehasonlítás célja itt most nem annyira a mérleg megvonása, nem egyfajta anakronisztikus versenyztetés, inkább arra hívja fel a figyelmet: ne tekintsük egységesnek a modernitás előtti időszakot.

Pátyot Buda – környéki elhelyezkedése pusztításoknak tette ki az 1600-as évek végén, a törökellenes háborúban. Ezekben az években a lakosság sokat szenvedett: és bár az Egri csillagok és iskolai tanulmányok által befolyásolt magyar olvasói képzelet a pusztítást jobbra a törökökhöz köti,⁸⁰ 1684-ben császári csapatok rombolták le Óbudát és Budakeszit. Van olyan vélemény is, miszerint egyes térségek számára pusztítóbb volt a felszabadító háború, mint maga a török uralom.⁸¹

Csak 1686 után rendeződhetett a térség élete: Vak Bottyán katonái az elsők, akik a harcok elültével Zsámbékon megtelepedtek és szőlőművelésbe kezdtek. Páty lakosai is ekkoriban térhettek vissza, jött velük számos korábban budakeszi lakos is. 1689-ben már lakott település, még ha az időszak meglehetősen nehézségekkel járt is. Egy korabeli összeírás szerint a település annyira elszegényedett, hogy nem volt elég marhája a határ felének megművelésére. Erre való tekintettel nem illették retorzióval őket, amikor kiderült, hogy *„a földek termőképessége sokkal nagyobb, mint a lakosok bevallották.”*⁸²

⁷⁹Szabó 1978; Bathó 2011: 412-413

⁸⁰László 2005: 192-195; 207 - 211

⁸¹Kerék 1939: 10. A szerző szkepszisére jellemző, hogy a felszabadító háborút idézőjeles formában szerepelteti.

⁸²Gál 1991: 90 – 91; Borosy 1997: 223

1702-ben Páty visszakarta régi földesurát is, a telki apátságot⁸³, noha a lakosság 1550 körül már református hitre tért.⁸⁴ Nem sok idő telt belé, hogy másik földesúr is ne jelentkezzen, mivel a Bosnyák család is benyújtotta az igényét. A kettős földesuraságnak 1714-ben aztán egyezés vetett véget, melynek értelmében a falu alsó sora az apátság, a felső pedig a Bosnyák család tulajdonába került.⁸⁵

Ettől fogva viszonylag kiegyensúlyozott fejlődést mutatott Páty, amit a lakosság gyors növekedése is jelzett. 1728-ban csak 62 család lakta és dacára az 1739 októbere és 1740 áprilisa között dühöngő pestisjárványnak (mely a környező Budakeszi és Budaörs lakosságának felét, majdnem 800 embert pusztított el) 1744-ben már 136 a családfők száma.⁸⁶ Az évszázad végén pedig azt írta róla Vályi András: „*határja ...búzát, zabot, bort termő, piatza Budán, első osztálybéli.*”⁸⁷

Az 1780-as években készült összeírás szerint a családok száma 338-ra emelkedett. Figyelmet érdemel a két pap⁸⁸ megemlézése: 1730-ban még csak kevés katolikus lakost írtak össze, azok is Torbágyhoz tartoztak, a régi templomot pedig a reformátusok használták.⁸⁹ ennek vitatása az 1770-es években kezdődött. Korábban ismeretlenek voltak az ehhez hasonló felekezeti konfliktusok. Az 1810-es években a református lelkész elbeszélte, hogy amikor 1760-ban Tatóról elűzték Kővári Pál iskolamestert, az Pátyon „*három esztendeig békességben tanított, mint rendes mester azután pedig Tökre prédikátornak átviteltetett. Akkor sem háborgatódtak.*”

A templom feletti konfliktus a reformátusok győzelmével ért véget: dacára a Habsburgok katolicizmusának, a Carolina Resolúciónak, a királyi rendelet 1775. november 20-án mégis a többségben lévő reformátusoknak ítélte a katolikus templom épületét. Nem pusztán a reformátusok számbeli többsége mozgathatta a döntéshozókat, vélhetően elég romos épületről volt szó. 1783-ban már új templom épült, amelynek sorsa szerencsétlenül alakult: 1801. június 6-án tornyát villám döntötte le, a villámcsapástól az épület kigyulladt, kőfala károsodott. A gyülekezet 1802-ben újjáépítette a tornyot, azt vörösrézrel vonták be. Újabb gondot okozott azonban, hogy a templom forrás közelében épült: ötvennél több szekérral kellett meszet önteni belé, hogy elapasszák.⁹⁰

⁸³ Szabó 1986: 198: 17.

⁸⁴ Katolikus Lexikon X/685

⁸⁵ Szabó 1986: 17.

⁸⁶ Schramek 2014: 186 – 191

⁸⁷ Vályi 179.: III/35

⁸⁸ Danyi – Dávid 1960: 41 fő esett az egyéb kategóriába, volt továbbá két szabadságolt katona.

⁸⁹ Borosy – Kiss 2004: 62

⁹⁰ Ráday Levéltár G.21 Vértessaljai Kerület egyházlátogatási jegyzőkönyv 1816. VI.23. illetve Szabó 1986: 18

Az 1780-as évek összeírása segítségével összevethető a két falu társadalma, amelynek mutatói nagyjából megegyeznek: sem a lakosság, sem a házak számában nincs nagy eltérés, ahogy abban sem, hogy megközelítőleg minden ötödik házban két család is lakott. Egy házban mindkét településen átlagosan hatnál többen laktak, miközben a családok átlagos mérete ennél kisebb volt. Már ezek a számadatok is feltételezik a több generáció együttélését, de ezen közösségi jelenségek alakulása részletesebb tárgyalásra majd a demográfiát tárgyaló fejezetben kerül, itt pusztán egy összehasonlító táblázat közlésére szorítkozom (III/1. táblázat)

Az 1780-as összeírás másik hasonlításra alkalmas jellemzője, hogy a birtokkal rendelkező parasztság aránya Jászdózsán 47% (148 „polgár és paraszt örököse”, viszont 162 zsellér), míg Pátyon közel 63% (312 paraszt és 185 zsellér). Az összehasonlítás éppen a rendi jellemzők miatt sántít: minden megkötés ellenére a jáász paraszt inkább volt tulajdonosa a földjének, mint a pátyi jobbágy. Igaz viszont, hogy minden földesúri függőség dacára a pátyi jobbágyok közül sokan tekinthettek birtokukra saját tulajdonként.⁹¹ Különösen azok, akiknek telke a Bosnyák – család kihalása után az özvegy gróf Czibanyiné által birtokolt kéthatod földön feküdt, mert ők „oly szerencsések, hogy magok árendálhatják magokat, a többiek mind robotosok”.⁹²

Jászdózsára tehát katolikus tömegként és a százéves szabadságjogokon kitapasztalt önrendelkezés birtokában virradt az új kor, Pátyra pedig református – katolikus együttélésben és különböző földesurak fennhatósága alatt megélt század után. A szabadságharc után mindkét faluról elismerően írtak: Páty „határa első osztálybeli s gazdag termékenységű,” híres és sikeres a búzája, szőleje. Jászdózsáról pedig azt mondták, hogy földjén „minden gabonanemet jól megterem”, erdeje van és vízimalma.⁹³

Kérdés most már, hogy az új kor miféle tapasztalatokkal gazdagította életüket?

IV. Jászdózsa és Páty népesedési viszonyai 1849 és 1920 között

1. Jászdózsa népe

1869 nyarán Braun Jakab kocsmájában, mulatozás közben történt, hogy Ernst Dávidot (1822-1887) istentelen káromkodása miatt rendre intette Tóth János belrendőr. Ernst azonban nem hagyta annyiban és az elcsendesedés helyett visszavágott: ő, „senki kutyafasza takarodjék, itt nincs helye, koldus ember ő hozzá képest”.⁹⁴

A kocsmai összeszólalkozás két szempontból is figyelmet érdemel. Egyrészt azért, mert az már a polgári értékrendszert tükrözi, hogy az idegenből származó (ugyan már tizenöt éve helyi lakos), Ernst Dávid a saját vagyonát hozta érvként a városi tanácsos Tóth Jánossal

⁹¹Fél – Hofer 2010: 290

⁹²Ráday LevéltárG.21 Vértessaljai Kerület egyházlátogatási jegyzőkönyv 1816. VI.23.

⁹³Fényes 1851

⁹⁴MNL JNSzML Jászdósa tan képvisérbirtokosgyűléseinek 1869ik évi jegyzőkönyve 19 1869. VII. 246 /251

szemben.⁹⁵ Húsz éve még elképzelhetetlen lett volna, hogy így akarjanak egy redemptus származék felé kerekedni, Petőfi Sándor követté választása ellen még azt hozták fel, hogy „*ez a Petőfi csak olyan sehonnai ember, redemptiója sincs neki, mégis követ akar lenni.*”⁹⁶

A másik mozzanat, amiért e jelenet többet is hordoz, mint egy mindennapos civódást, hogy egy katolikus őslakos és egy betelepült izraelita között zajlott. 1869-ben a zsidó – keresztény együttélés még nem büszkélkedhetett nagy múlttal a Jászságban, a zsidók betelepülését csak az 1850-es birodalmi alkotmány tette lehetővé.⁹⁷

Az 1850 előtti jászdózsai társadalom etnikai és vallási szempontból egységes volt. „*Mi jászok vagyok, de magyarok. A magyarok közül a jászok a legkülönbek*” – volt az egykorú vélemény,⁹⁸ és a Jászságról gyakran írtak úgy mint színmagyar területről.⁹⁹ Eltérő etnikumot mindössze a cigánység képviselt, létszámuk azonban elenyésző volt a község összlakosságához képest: 1768-ban 18 főt, 1854-ben pedig csak 19 főt írtak össze.¹⁰⁰

A község befelé fordulását a házassági anyakönyvek is alátámasztják: 1849-ben mindössze három exogám házasság köttetett: egy jászjákóhalmi földes és egy árokszállási szolga választottak jászdózsai feleséget, valamint Palotai Péter mesterember, akinek származási helyénél Pandubica szerepelt s annyi még, hogy cseh fogságban volt. Tüzetesebb vizsgálat azonban kideríti, hogy Palotai Péter valójában helyi születés, 1815. június 29-én Jászdózsán keresztelték, vagyis az exogámia amúgy is alacsony száma még inkább alászállt. A következő év hasonlóan csekély arányokat mutat: 1850-ben a huszonkilenc házasságból csak négy volt exogám (Jásztelek, Jászládány és Pozsony a vőlegények származási helye). Főleg akkor szembetűnő, milyen kicsiny szám ez, ha a – kozmopolitassággal amúgy nem jellemezhető– környékbeli, de már nem a Jászsághoz¹⁰¹ tartozó Kálhoz viszonyítjuk. (IV/1 táblázat)

Ebbe a zárt közösségbe érkeztek meg tehát a század közepén a zsidók, akik beköltözésének fő ellenzői egyébként nem is annyira az őslakos jászok, sokkal inkább a kerületben élő görögök voltak. A görögök a 18. század elejétől kereskedtek a mezőgazdasághoz húzó, a kereskedelmi pályától viszont idegenkedő jász nép körében, s ők a zsidók betelepülésében a monopóliumuk megtörését látták. A görögség főként Jászberényben töltött be vezető szerepet, de 1801-ben egy görög kereskedőt Jászdózsán is találunk. Boltja egyike lehetett azon „*elegy – belegy*

⁹⁵ MNL JNSzML V/12. Jászdózsa község tanácsülési jegyzőkönyvek 1869.I.1. /38

⁹⁶ Pesti Hírlap 1848. június 17. idézi Mezősi 1997: 58

⁹⁷ Kálmán 1916: 24

⁹⁸ Szabó 1982: 9

⁹⁹ Czettler 1995: 278: „Az Alföld egyik legmagyarabb vidékének, a Jászságnak gazdasági és társadalmi viszonyai a magyar földművesosztály jelenének hűséges képét mutatják.” Vagy Mallár József, Jász Kürt I. évfolyam 1. szám – 1906. május 6 “tiszta magyar faj lakta terület”

¹⁰⁰ Bagi 1995: 277

¹⁰¹ Kókai 2003 hasonló endogám túlsúlyt mutat ki a városiasabb Jászárokszállás példáján is.

kereskedéseknek”, ahol „*subick, csipke, nadrágszj, rizskása, vitriol, kékkő, menyasszonyi koszorú, seprő, liszt, kalendárium és szalag meg a Jóisten tudná mi – minden kapható.*”¹⁰²

A zsidó életterv is ilyesfajta boltok nyitására irányulhatott. Az 1850-es évek elején már több jászdózsai is foglalkozott kereskedelemmel – Bollók Mátyás főbíró például felvetette, hogy „*a lakosok közül sokan bort mérnek, némelyek pedig juhokat vágnak és adják el, mindazonáltal a fogyasztási adó alól menekülni akarván magukat be nem jelentik*”¹⁰³ – vélhetően ez afféle gazdálkodás melletti tevékenység lehetett. A zsidók ezzel szemben hivatásként képzelték el a kereskedelmi pályát, és ez a céltudatosságuk és szívósságuk végül oda vezetett, hogy néhány évtized elteltével, 1892-ben már valamennyi jászdózsai vegyeskereskedést zsidó származású ember üzemeltetett (Braun Jakab, Czeizler Fülöp, Polátsek Jakab), Strausz Mór pedig kocsmáros és gabonaalkusz volt.¹⁰⁴ Hosszú út vezetett idáig és a kezdet nem volt könnyű.

A fentebb említett, akkoriban a heves – megyei Ecséden élő Ernst Dávid már 1851-ben kérte a helyi lakosnak való felvételét, de azt akkor még elutasították. Az indoklás szerint a letelepedést az országos törvények lehetővé tennék ugyan, a tapasztalat mégis az, hogy mivel az izraelita kereskedő a lopott jószágot is megveszi, jelenléte károsan hatna a nép erkölcsére. Mulatságos e buzgalom az erkölcs megóvásának érdekében, hiszen éppen aznap tárgyalta a tanács: Sedon Pál kerítését a télen ellopkodták, elvitték a kertben összerakott kilencszáz tégláját is. Az ügy iróniája, hogy a vizsgálat során a rendőr, Drapos Imre hadnagy portáján is találtak tizenhárom deszkát.¹⁰⁵

A már letelepült zsidók – elsőként a Lustig és Engel családok¹⁰⁶ – is konfliktusokkal néztek szembe. Csillag Bernát például haszonbérbe vehette ugyan az aljegyzői lakást, de arra már nem kapott engedélyt 1852-ben, hogy ott bor- és pálinkamérést nyithasson. A tanács indoklásában az szerepelt, hogy az aljegyzői lak erre nem használható, nincs keresztény kezelő, márpedig izraelitáknak a bormérés és –kezelés nem engedélyezett.¹⁰⁷ A következő évben a jászapáti csendőrök vizsgálódtak Csillag Bernát üzletében és hamis mérték használata miatt pénzbüntetést róttak ki rá. Ugyanezért kapott pénzbüntetést Ernst Dávid is, de valószínűleg nem valamiféle zsidóellenes vegzálás volt ez, hiszen a megbüntetettek között jászdózsai őslakosokat is találni, Palotai és Drapos András. Egy évvel korábban Gyurkó

¹⁰²Faragó Sándor: Nagy Sándor úr: 14

¹⁰³MNL JNSzML V/12. Jászózsai község tanácsülési jegyzőkönyvek 1852. XI. 27

¹⁰⁴Magyarországi Iparosok és Kereskedők Cím és Lakjegyzéke, 1892

¹⁰⁵MNL JNSzML V/12. Jászózsai község tanácsülési jegyzőkönyvek.1851. IV. 16

¹⁰⁶Kálmán 1916: 129

¹⁰⁷MNL JNSzML V/12. Jászózsai község tanácsülési jegyzőkönyvek1852. IV. 17

Jeremiás bormérónél találtak hamis mértékű üvegeket, Tábori Józsefné boltjában pedig a fél fontos cukor három lat híjat mutatott: őket pénzbüntetésre ítélték.¹⁰⁸

Ha a bérlés kérdése végül megoldódottnak látszott is, nem feltétlenül zajlott akadálymentesen. Dósa Ilona 1867 novemberében huszonnégy forintos díjért adta bérbe házát Braun Jakab kocsmabérlőnek, szóbeli megegyezés alapján. A pénzért a fia, Kovács András járt, aki 1869-ben figyelmeztette Braunt, hogy nem tudja, meddig adja még ki a házat, mivel nem tudja, mikor következik be az elválás a testvéreivel, ezért a házat a következőkben csak bizonytalan időre adja ki, mert ha szükség lesz rá, azonnal használatba veszi. Braun Jakab azonban ragaszkodott a Dósa Ilonával kötött szerződéshez, népes családja és ingósága miatt amúgy sem tudott volna azonnal költözni. „Hogyan bérelhetne ő házat úgy, hogy bármikor kiverhetnék belőle?” – kérdezte kétségbeesve a jászdózsai tanácsot, ahol végül peres utat javasoltak számára.¹⁰⁹

Bernáth Mihály kocsmá hasznobérlő pedig 1877-ben jelentett üzletpangást. Azt panaszolta, hogy a községi lakosok a pálinkát Jászberényből hozzák, s ezen kocsmák áraival ily magas hasznobér mellett nem versenyezhet, kérte tehát a hasznobér leengedését. A tanács szerint azonban a bérlő italainak rossz minősége és drágasága miatt nem vásároltak nála, és mivel a községnek többrendbeli építkezések miatt a pénzre különös szüksége volt, a kérését nem teljesítették.¹¹⁰

Mindezen konfliktusok fényében talán nem meglepő, ha Jászdózsa nem bizonyult vonzó célpontnak az 1860-as években: a Jászságban csak Mihályteleken élt kevesebb zsidó család. Betelepülésük tehát nem rajzolta át Jászdózsa társadalmát: az 1850-es évek végén a 2620-as lakosságából tizenkét fő volt mindössze héber.¹¹¹ Amikor néhány év múlva a jászdózsai rabbi, Büchler Áron kimutatást készített az itt lakó zsidókról, öt családot sorolt fel, köztük volt Ernst Dávid és Stern (Csillag) Bernát is. Az 1870-iki népszámlálás idején is csak 5 zsidó család lakott Jászdózsán, összesen tizenhárom fő;¹¹² 1900-ban 83,¹¹³ 1910-ben 69, 1920-ben pedig 35 fő zsidó lakosa volt a községnek.

Adódik a következtetés, hogy a polgári korszak első majd száz évének sokkal kisebb mértékű hatása volt, mint a megelőző évszázadnak: a község etnikai – kulturális megoszlása lényegében az 1920-as években is azonos maradt azzal, ami a 18. században kialakult. Az

¹⁰⁸ MNL JNSzML V/12. Jászdózsa község tanácsülési jegyzőkönyvek 1852. XI. 27 és 1853. XII. 9.

¹⁰⁹ MNL JNSzML V/12. Jászdózsa község tanácsülési jegyzőkönyvek 1869. V.8 Braun Jakab jelentős mértékben járult hozzá a községi költségvetéshez: 565 forintot fizetett a kocsmajogért, ami az 1878-as összebevételhez számolva 6%.

¹¹⁰ MNL JNSzML 26 Közgyűlési jegyzőkönyvek 1877 – 1885 – 1877. VI.9. /23

¹¹¹ Palugyay 1856: 141

¹¹² Jászkerületi összeírás (Jászberényi Kerület) kelt 1863. XI. 25, Büchler Áron; Kálmán 1916: 86, 91, 129

¹¹³ Népszámlálás 1900

1700-as évek elején sokkal áthatóbb változások zajlottak: egy 1698-as vizsgálat például 189 jázsági lakosról derítette ki, hogy voltaképpen szökött jobbágy, aki a vármegyei hatóság és adózás miatt hagyta el korábbi lakhelyét. Jászdózsára leginkább a közeli Heves – megyei községekből érkeztek, s az 1699-es Pentz-féle összeírás szerint a betelepülők – helyiek aránya 46:54 volt. Igaz, a helybeliek nagy része sem dicsekedhetett török kor előtti jázsági jelenléttel, hiszen helybeli minősítés pusztán annyit jelentett, hogy az illető felmenői 1620-ban is itt laktak.¹¹⁴ 1745 felülírta a származásbeli különbségeket: a jáász öntudat fő alakítója a redempció munkájában való részvétel volt. És bár a generációk váltakozása a vagyonok hullámzását is hozta – a 19. századra már gyakran előfordulhatott, hogy egyes irredemptus családok vagyona meghaladta a szegényebb redemptusokét – a vagyoni különbségeket a feudális hármass osztat elfedte.¹¹⁵

1848-cal azonban felfeslett ez a lepel: a vagyoni helyzetnek meghatározóbb szerepe lett.¹¹⁶ Ez a körülmény pedig utat engedhetett a zsidók érvényesülésének is: Ernst Dávid, akit a fejezet nyitányában megidézett összeszólalkozáskor a hivatal iránt tanúsított tiszteletlensége miatt öt forintra büntetettek,¹¹⁷ hamarosan községi képviselő lett.¹¹⁸ S ugyan már – már közhely a feudális privilégiumok eltörléséből nyereséget kovácsoló, a kapitalizmus és a polgári kor bajnokaként¹¹⁹ ábrázolt zsidóság kép, éppen Ernst Dávid volt az, aki a szabadverseny korlátozásáért lépett fel, amikor kérvényezte, hogy a vidéki kereskedők – tudniillik Jászdózsa-vidéki – csak egy bizonyos napon árulhassanak. A tanács azonban a polgári törvényekre, az iparszabadságra hivatkozva és arra, hogy egyébként is ritka esetben történik az idegenek községbeni kereskedése, a kérelmet elutasította.¹²⁰

2. Páty népe

Páty életében a magyarságtudat, ha lehet még meghatározóbb volt, mint Jászdózsa esetében, mely azért mégis a magyarok lakta Alföldön feküdt, míg Páty egy német többség lakta térségben. A kiegyezés idején a budaörsi kerület 31000 lakosából összesen 6600 volt magyar, akiknek közel harmada lakott Pátyon; a többiek Bián, Tinnyén és Tökön.¹²¹

¹¹⁴Kocsis 2005: 71-75.

¹¹⁵Bagi 1995: 72

¹¹⁶Meghatározóbb, de azért még nem kizárólagosan meghatározó Lásd: Leopold 1912: 160 vagy Bloch 2002: 380, aki a renden belüli öntudat különbségeiről értekezik.

¹¹⁷MNL JNSzML Jászdósa tan képvébsirtokosgyűléseinek 1869ik évi jegyzőkönyve 19 1869. VII. 24.

¹¹⁸Adat erre: MNL JNSzML 26 Közgyűlési jegyzőkönyvek 1877 – 1885 – 1878. II.9

¹¹⁹Mind negatív, mind pozitív értelemben. Sombart a gazdasági centrum 17. századi áthelyeződését Délről Északra nagyrészt a zsidók déli országokból való elűzésével magyarázza (Sombart 2001). Vagy: „modernitás fő hordozójává az asszimilánsokból álló polgárság vált” (Ungváry 2012 – 14), Karády Viktor: A hazai zsidóság sokrétű modernizációs tevékenységét a fentiekben nemegyszer modellértékűnek minősítettem (Karády 1995: 36)

¹²⁰MNL JNSzML V/12. Jászdózsa község tanácsulési jegyzőkönyvek 1869. I. 17.

¹²¹Rádayné 1990: 340

Az 1880-as népszámlálás 49, az 1910-es pedig mindössze 11 német lakost mutatott ki a 2500 fő körüli összlakosságból. Magyar családok esetében is előfordul azonban németes hangzású név, így például a Bergstaller, a Bilig, vagy a Schilinger, mely Schilling és a magyarosabb Silingi formában is megtalálható az anyakönyvekben.

A zsidóság száma szintén csekély, bár már az 1770-es években is kimutatható a jelenlétük, 1867-ben összesen 29, tíz év múlva pedig 77 zsidó lakosa volt a községnek.¹²² Létszámuk a következő években ismét alábbszállt: 1880-ban már csak 68 izraelita lakost találni a faluban.

A név szerint is ismert lakosok egyike Herczfeld Márton volt, aki 1853-ban kétszáz forintot vette meg a pátyi kocsmá bérleti jogát gróf Brunszvik Szidónia asszonytól. A Szabó Sándor ispán képviselőjében aláírt szerződés értelmében boltot üzemeltethetett (gyertyát és szappant is árulhatott), az urasági fából pedig három szekérnyi, saját költségen hazaszállítandó gally járt neki. A pálinka- és bormérés joga három évre szűlt, saját borát mérhette, sört azonban csak a Közbirtokosság engedélyével. A bérelt épület azelőtt Áldott Péter zsellérháza volt, tőle vette meg Brunszvik grófnő gazdatisztje, Tóth János, aki kocsmává alakította, majd hamarosan eladta azt a Telki Apátságának. Időközben azonban Brunszvikné is eladta a pátyi birtokát s vele a bormérési jogot, ez utóbbinak írásos nyomát viszont már néhány év múlva is hiába keresték, a bormérés szokásjog volt, „emlékezetet meghaladó időtől fogva használatban lévő joggyakorlat alapján.” Per kezdődött az új tulajdonosok, a Váradyak és a Telki Apátság között. Hogy Herczfeld Márton darázsfaszekbe nyúlt, mutatja, hogy a faluban egyéb bormérések is működtek, melyek joga éppen olyan kérdéses volt: báró Splényiné például saját borait mérte a kocsmákban, az Áldott – félén kívül a Végh- és a Bory – házban is.¹²³

A következő évtizedekben a zsidóság létszáma alacsony maradt ugyan, de gazdasági erejük megnövekedett. 1906-ban Páty öt legtöbb adót fizető személyei közül három volt zsidó származású: Herczfeld Ignác (a fentebb említett Márton fia) kocsmáros, szatócs, dohányárus és pálinkamérő 152 forint; Herczfeld Gyula szatócs 130, Klein Lipót szatócs, dohányárus, palackozó, sörárus, pálinkamérő, birtokügynök pedig 80 forint adót fizetett.¹²⁴

A Herczfeld – család anyakönyveken átvilágló sorsa lehetséges zsidó életpályákat mutatnak. A földbérléssel a község egyik legnagyobb birtokosává előlépett¹²⁵ Herczfeld Ignác anyósa Pfeifer Mózes zsámbéki kereskedő lánya volt, ő maga viszont már mint kisbirtokos szerepelt 1899-es halálzási anyakönyvében; nejének 1921. XI. 13-án bekövetkezett halálát Herczfeld Dezső kocsmáros jelentette be. Maga Herczfeld Ignác 1904. június 21-én 60 éves korában halt

¹²²Galgóczy 1877; Szabó 1986 – 18; Rádayné 1990: 340

¹²³ MNL PML IV 165 a 44 Páty úrbéri pere

¹²⁴ MNL PML V.1 Cd Páty nagyközség iratai 1904 - 1906 Kivetési Lajstrom

¹²⁵a kimutatás helye: A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája, 1897

meg, koponyaalapi törés következtében, foglalkozásként a kereskedőt tüntették. Lánya, Etel (1872 – 1945) Reisz Dávid neje lett, a halálozás évéből arra következtethetünk, hogy a Holocaust áldozata lett..

A kisszámú zsidó közösség kulturális erejét pedig az jelzi, hogy országos hírvű főrabbit és egyetemi tanárt adott az országnak Eisler Mátyás (1865 – 1930) személyében.¹²⁶

3. Jászdózsza és Páty népeinek demográfiai összehasonlítása

A 18. század végén még körülbelül azonos lakosságú községek – Pátyot az 1787-es népszámlálás szerint 1782, Jászdózsát pedig 1636 fő lakta – a 19. század során eltérő demográfiai ívet rajzoltak ki.

Jászdózsza lakossága az 1786 és 1849 közti időszakban majdnem ezer, 1849 és 1910 között pedig 1800 fővel növekedett. Évente tehát átlagosan 0,8 százalékos gyarapodás mutatható ki: de ennek mértéke a második időszakban voltaképp még nagyobb is lehet, mivel ekkoriban önállósodott Pusztafogacs¹²⁷, és zajlott nagyobb költözés Temerinbe¹²⁸ a kései utódok szerencsétlenségére, hiszen sokukat pusztított el a községre szabaduló szerb katonaság. (Lásd: IV/3/1 grafikon)

A pátyi népesség növekedése ennél jóval szerényebb méreteket mutatott: 1787 és 1856 között háromszázhatvan fővel, (ez körülbelül 20%-nak felel), 1856 és 1910 között pedig ötszáz fővel gyarapodtak, ami nagyjából 22%-os népességnövekedést jelent. (Lásd IV/3/2 grafikon)

A különbség hátterében számos tényező állhat, melyek vázlatos tárgyalása nemcsak azért fontos, hogy magyarázatot találjunk a jelenségre, hanem azért is, mert az egyes adatsorok számokban kifejezhető ismeretekkel szolgálnak a települések mindennapjaira.

A beköltözés, mint a zsidóság példája is mutatta, csekély számú volt. A község egyébként már a korábbi időszakokban is elzárkózó volt: a honosságot a 19. század elején gyakran tagadták meg. Vágó Imre viszneki lakos például 1818-ban folyamodott lakhatásért, és a kérését azzal támasztotta alá, hogy két lánya amúgy is ide ment férjhez, az ő „szárnyaik alatt ... remélni minden táplálását öreg napjaiban.” Kérelmét azonban elutasították, mondván: "*népünk el vagy szaporodva*".¹²⁹ Hasonló elzárkózásra Pátyon is találni példát. Amikor Gyulácska Pál cipészsegéd 1924-ben letelepülési engedély iránt adott be kérelmet, a képviselőtestület ezt megtagadta arra hivatkozva, hogy hiányoznak az okmányok, amelyek erkölcsi és politikai

¹²⁶ Magyar Zsidó Lexikon, 1929

¹²⁷ Az 1881-es tagosítási birtokívek szerint nagyjából 150 főt érinthetett.

¹²⁸ Csorba Béla 1808-tól már kimutat jászdózsai jelenlétet a településen (Csorba 1986: 73),.

¹²⁹ Bagi 1995: 110. Az elzárkózás későbbi példája a Jászságból: "Az ötvenes években egy olyan funkcionárius, aki már jó pár éve élt a városban, de családi kapcsolatai nem voltak, ugyanakkor fontos pozíciót töltött be, egy gyűlésen a következő mondatokkal kezdte beszédét: „Bár eléggé régen lakom már Kisújszálláson, tudom, hogy engemet gyűtmentnek tartanak...” Ekkor valaki közbeszólt: „Gyűtment majd csak a fia lesz, maga még senki.” (Szabó 1991)

megbízhatóságát igazolnák és azt, hogy „magát és családját a község megterhelése nélkül fenntartani képes”.¹³⁰

A házasságkötések is azt jelzik, hogy mindkét helyen nagyon kevés a másünnen jövő. Ekkorira már lezárult a nagy magyarországi népességmozgás időszaka: a 18. századi viszonylag magas exogámiáját az úrbéri rendezések után a legtöbb helyen endogámia váltotta fel.¹³¹ Így történt ez a két vizsgált település esetében is: a korszakban Jászdózsza is leginkább a jász települések felé nyitott, Páty idegenjei szintén a környező településekről származtak (Bicske, Úny, Monor), csak a század végén fordult elő, hogy távolabbról – Szabadka, Makó, Mezőúr – származó emberek telepedtek le. (Lásd: IV/3/3)

Levonható tehát a következtetés, hogy mivel a vizsgált adatok alapján a többi településsel való érintkezés nem duzzasztotta a lakosság számát, a folyamat magyarázatát a községek belső életében kell keresnünk. Abban a paraszti, falusi belső életben, melyet Jung nehézkes mozgásúnak, de maradandóságba kapaszkodónak írt le¹³², Szabó István pedig anyagi – és szellemi önellátással, maradandóságra ösztönző hagyománnyal, önmagába záródó hajlamokkal és csekély elvándorlással jellemezte.¹³³

A népességnövekedés különbségeit tehát nem a felnőttkorban történő költözéseknél, hanem a születéseknél igyekezhetünk keresni: azt vizsgálva, egy adott településen mennyien születtek és mekkora volt a csecsemőhalandósági ráta. A 19. század közepén Páty lakossága 2150 fő körül volt, Jászdózsáé pedig 2700, vagyis a két település lakossága 100 : 125 arányban viszonyult egymáshoz. Az látható viszont, hogy a jászdózsai születések száma már kezdetben is ennél nagyobb (37 – 40%) arányban haladta meg a pátyiakét, és az eltelt idővel ez a különbség érthetően csak növekedett.

A csecsemőhalandóság mértékét azzal igyekeztem megbecsülni, hogy összevettem az adott évben történt születéseket és az abban az évben bekövetkezett, egy év alatti életkorú halálozásokat. A módszer nem lehet pontos, de megközelítő eredményt azért mégis adhat, hiszen az elmúlt évben születettek adott évi elhalálozása elméletben kiegyenlíti az adott évben született, de már a következőben elhunytak arányát. (Lásd: IV/3/4 táblázat)

Mindkét település adatai leképezték a Monarchia statisztikáit: a magas halálozási számokat egyrészt az magyarázza, hogy a kisbirtokosok (illetve a szolgaszemélyzet) keresték fel legkevésbé az orvost: a magyar állapotok hasonlóak voltak ahhoz, amit Süßmilch panaszolt fel az 1700-as évek végi Németországról, miszerint a parasztok közül „*orvosra senki sem*

¹³⁰MNL PML Páty tanácsülési jegyzőkönyv – 1924. IV.24.

¹³¹Kocsis – Nagy Varga, 1993

¹³²Jung 1974

¹³³Szabó 1990: 230 - 235

*gondol, részben azért, mert nagyon messze van, részben azért, mert túlságosan sokba kerül.*¹³⁴ Kérdéses persze, hogy a 18. századi tudományos orvoslás mennyivel tartott előrébb a népi gyógymódoknál – a szegényházakkal együtt működő kórházak a járványok melegágyai voltak – a 19. század második felében azonban már lényeges előrelépések történtek Magyarországon is.¹³⁵ A magyar paraszt azonban még a 19. század végén is ritkán gondolt orvosra; elég csak a jászkun kerületi főorvos 1875-ös észrevételét idézni: *„az orvos utoljára marad, mikor már minden el van sózva, de minnek is, hiszen gyermekről van szó, ha el is vész, ez nem nagy csapás, ezt kapni ingyen; egészen más, ha valami házi állatról volna szó, az pénzértékű, s erősen szerezhető meg.*¹³⁶

A csecsemőhalandóság magyarázatában azonban az orvos ellátottság mellett még ekkor is fontos körülmény az általános jóllét, az átlagos fizikai állapot. A kisbirtokosok nem éheztek ugyan, táplálkozásuk mégsem volt megfelelő, amelynek következtében az 1900-as évek első évtizedében főként a gasztrointesztinális halálokok szaporodása rontott a statisztikán: a Duna – Tisza közén a legmagasabb a halálozási ráta: 1891-ben 437 ezrelék, ugyanakkor Svédországban már csak 150. A magyarországi csecsemőhalandóság lényeges csökkenése 1924 után indult meg: 190 ezrelékről a harmincas évek közepére 150 ezrelékre, a világháború alatt pedig 130 ezrelékre csökkent, amely mindezek ellenére európai viszonylatban továbbra is rossznak számított.¹³⁷

Az anyakönyvek hozzávetőleges adatokat közölnek a két településről, de mivel célom nem egy demográfiai szakmunka elkészítése volt, nem dolgoztam fel valamennyi évet, az 1850 és 1919 közötti időszakból mindössze 15, évtizedenként véletlenszerűen kiválasztott év adatait gyűjtöttem össze, melyekből kisebb válogatást közlök. (Lásd: IV/3/5)

Amint a táblázatokból leolvasható, a csecsemőhalandóság egyformán magas mindkét településen, hektikus periódusváltozásokat mutat, a jellemző halálokok is egyre változnak: nem látható tehát olyan különbség, amely a jászdózsai népességszaporulatot magyarázhatná.

Talán kevésbé vizsgált – hiszen a népességkülönbséget kisebb mértékben magyarázza – az a kérdés, meddig terjedhet az emberi élet. Az anyakönyvek alapján azt vizsgáltam, hogy adott évben az elhunytak hány százalékát tették ki azok, akik a hetvenedik életévüket betöltötték. Minden bizonnyal szerencsésebb lett volna a hatvanadik életévnél meghúzni a vonalat, hiszen a népszámlások is ezt a kategóriát alkalmazták: a hetvenéves kor azonban voltaképp

¹³⁴ idézi Braudel 1985: 88

¹³⁵ Kósa szerk 2006: 383 – 386

¹³⁶ Orbay Antalt idézi Kókai 2010: 54

¹³⁷ Varga 2008: 10; Tomka 2000: 35 - 36

mégiscsak ennek egy kisebb halmaza, ráadásul a feladat jelentős időmegtakarítással volt elvégezhető.

Természetesen az így kigyűjtött számok csak nagyon durva mutatók lehetnek: de mégis – olykor nemcsak százalékos, hanem számszerű – előnyét is mutatják Pátynak; vagyis a vizsgált időszakban mindig nagyobb esélye volt egy pátyi születésű embernek a hetvenedik életévét megérni, mint egy jászdózsainak. A későbbi népszámlálások megerősítik ezt a tendenciát, vagyis látható, hogy Jászdózsa esetében népesebb a hat éven aluli lakosok csoportja, Pátyon viszont többen éltek negyven évnél idősebbek, s különösen markáns a különbség a legidősebb korcsoport esetében. (Lásd: IV/3/6) Az 1920-as korfa némiképp más képet mutat: a háborús időszak inkább visszavetette a jászdózsai gyermekszületést, mint a pátyit. (Lásd: IV/3/7)

Mi állhat ennek a háttérében? Mi lehet az oka annak, hogy pátyi lakosként hosszabb élet várt az emberre, mint jászdózsaiaként? Egyrészt fontos a természetföldrajzi különbség: Jászdózsa mocsaras vidéken feküdt, s ez növelte a tüdőbetegségek kialakulásának valószínűségét. Amíg a 20. század első évtizedében a homokos területen fekvő Jászfényszarun és Jászszentandrason 1000 lakosra kevesebb, mint három gümőkóros halálozás jutott, addig vizenyős Jászdózsán és Jászsalsószentgyörgyön ez négy körül mozgott.¹³⁸

Másrészt Jászdózsa hátrányául írható fel az önkizsákmányoló jászsági életmód is: a fokozott munka a szabadparaszti hagyomány szerint a vagyonosodás legfontosabb módja lehetett: saját magukat olykor a végletekig kizsigerelték. Ez persze nem nyit következtetést arra, hogy mások – köztük a pátyiak – lusták lettek volna, ezek inkább fokozatbeli különbségek: egyrészt a jobbágyi múlt tanulsága volt, hogy a munkatempó fokozása csak a földesúr nyereségét jelentette, ez az akkor még racionálisnak számító viszonyulás vélhetően még évtizedek múltán sem tűnt el teljesen a mentalitásból. Átány kapcsán jegyezte fel Fél Edit, hogy a közösség nem vetette meg azt, aki családjá szükségleteinek kielégítésén túl nem törekedett további vagyonfelhalmozásra.¹³⁹

Másrészt a népesség állandó növekedése Jászdózsán szükségessé tette az önpusztításig menő munkát, ezzel szemben a pátyi földműves a stagnáló népesség mellett kevesebb erővel is boldogulhatott, életszínvonalát fenntarthatta és utódainak is biztosíthatta.

Bizonytalan és nagyon hiányos források, de mégis megerősítik az eddig elmondottakat, miszerint a jászdózsai lakosság nem nagyon proletarizálódott, mégsem volt gazdag: 1871-ben

¹³⁸Fodor 1942: 226

¹³⁹Szabó 1978; Erdei 1980: „A jobbágyi munka hézagossabb, gondatlanabb és kénytelenebb, mint a paraszti s ha nem is könnyebb, akkor sem fogható a paraszt buzgolkodáshoz.” Ugyanakkor Horváth 2009 kimutatja, hogy a német jobbágyok kereskedelmi tevékenysége már a 19. század elején is termékspecializációt mutat a hadsereggel kötött szerződésekben illetve a nagy uradalmakkal való együttműködésben.

ez volt az egyetlen jász település, amely nem adott megyei virilist.¹⁴⁰ És bár a századfordulón Pátyon is idegen illetőségűek fizették a legtöbb adót – Rác Miksa nagybérő 664 forintot, Andretti Anselm kőbányabérő pedig 402-t – már jelen volt egy módos gazdaréteg is, aki kereskedelmi pálya felé nyitott: így a 72 forintot fizető Polgár Benjámín kocsmáros és dohányárus, vagy Únyi Gábor kocsmáros 60 forintos adóval.¹⁴¹

Nemcsak ezek a szórt adatok, hanem a Keleti Károly által – igaz, városokra¹⁴² – kidolgozott módszere is ebbe az irányba mutat: a lakásviszonyok, a házak jobb minőségű építőanyaga szintén magasabb pátyi életszínvonalat sejtet. (Lásd: IV/3/8)

A húszéves adatsor megjeleníti előttünk a falvakat: míg Pátyon a cseréptetős téglaházak voltak elterjedtek, a tipikus jászdózsai ház vályogból épült és nádtető fedte; igaz, ez utóbbi látványos visszaszorulást is mutat és több helyen a cseréptető vagy palabádog váltotta fel.

Noha a számok egy következtetés irányába mutatnak, nevezetesen, hogy a jobb anyagi helyzet, a polgárosult életforma születéskorlátozással jár és csökkenti a gyerekszámot,¹⁴³ a megállapítás mégsem állja meg teljesen a helyét. Jászdózsa népessége a bőség idején is szapora volt (19. század első fele), míg a pátyi népesedési folyamatok egyenletes képet mutatnak.

Igaz, hogy Andorka Rudolf példákkal cáfolta azt a nézetet, miszerint a vallás döntően határozná meg a gyerekszámot, a két falu példája mégis ezt a vélekedést támasztja alá. Igaz ugyan, hogy Jászdózsa kis- és középbirtokosok lakta vidéken feküdt, Páty környékén pedig már számos dunántúli nagybirtok volt található, úgy tűnik mégis, hogy a vallás, a vallás által adott világkép, az ebben elképzelt boldogulási lehetőségek hatása erős.¹⁴⁴

A katolikus Jászságban hagyományosan magas volt a gyermekszám, amelyet már a korabeli újságírás sem mulasztott el megjegyezni: 1874-ben például azt írták Jászárokszállásról, hogy „feltűnően szaporodik a népesség, a születések nagy mérvben múlják föl a halálozásokat. Városunkban annyi a házasságkötés, hogy alig maradnak leányok”.¹⁴⁵ A protestáns Jászkiséren viszont a 20. század elején már megjelent az egyke.¹⁴⁶

Az adatok részletesebb vizsgálata azt mutatja, hogy Pátyon a református népesség a Monarchia évtizedeiben voltaképp stagnált, amíg a katolikus folyamatosan növekedett. 1880-ban még csak 356 katolikus lakosa volt Pátynak, ami a lakosság 15%-át jelentette, a

¹⁴⁰ Tóth (főszerk) 1980: 28;1 Bagi 2003

¹⁴¹ MNL PML V.1 Cd Páty nagyközség iratai 1904 - 1906 Kivetési Lajstrom

¹⁴² Cseh 1993: 19

¹⁴³ Laurinyeczne 1999

¹⁴⁴ Andorka 1981; Kai-sing – Kung – Ma 2014: . Kínai kvantitatív elemzések azt mutatták, hogy a vallás fontos eleme a paraszti ellenállásnak: a konfuciánus hittel jellemezhető tartományokban ritkábbak voltak a felkelések.

¹⁴⁵ Jász – Kunság, 1874. november. 18

¹⁴⁶ Herbert 1992: 83

létszámuk 1910-ben viszont már 810-re emelkedett, arányuk pedig 31%-ra, mely 1920-ra 29%-ra süllyedt. A létszám ekkor 745 fő. Vagyis, Páty összlakosságának növekedését voltaképp szinte csak a katolikus lakosságszám növekedése adta.

A református népesség stagnálása mögött állhatna későbbi házasságkötés, amely a házasságban rövidebb termékeny időt engedett a nők számára. A néhány véletlenszerűen kiválasztott 19. századi anyakönyv alapján nyert adatok (Lásd: IV/3/9) kis elemszámuk miatt nem teszik lehetővé a nagyívű következtetéseket, az mindenesetre látható viszont, hogy bár a pátyi református nők valamivel később mentek férjhez, mint a katolikus jászdózsaiak, mégsem lehet őket későn házasulóknak tekinteni, amely alatt jellemzően 25 vagy annál idősebb menyasszonyt ért az irodalom.¹⁴⁷

A református népesség stagnálása már a kortársaknak is feltűnt: a töki lelkész emögött a magzatelhajtás gyakorlatát vélte, ahogy Pátyon is „*magzatúzó vén kuruzsló asszonyok miatt ... kellett folyó évi január 15-én egy 24 éves nőnek a hulláját a sírból felvételni, s két gazlelkű vénasszonyt a járásbíróhoz elé kísérteni.*”¹⁴⁸ Néhány évtized múlva, pedig így jellemezte a helyzetet Veér Pál, a község főjegyzője: „*Községem népesedését nem az egyke, hanem a kettőcske veszélyezteti, mely főleg a vagyonosabb gazdáknál és az intelligencia tagjainál tapasztalható. Oka a vagyoni érdekekre és az intelligenciánál a nehéz megélhetési viszonyokra vezethető vissza.*”¹⁴⁹

4. Kvalitatív szempontok

A számok mechanisztikus átvétele veszélyes. Különösen igaz ez a történelemre, ahol – mint ez a bevezetőben is szerepelt – az indikátorokkal mérhető valóságnál fontosabb az, hogy mit gondoltak az emberek.¹⁵⁰ Ennek felvázolása azonban a lehetetlenséggel határos vállalkozás, hiszen a hétköznapiok kevéssé dokumentáltak, ráadásul a források torzító fényben mutatják az eseményeket, mivel nagy részük panasz, bírósági eljárás. Sokszor csak találgatni lehet milyenek is azok az egymáshoz hasonló, boldog családok.

Továbbvive például az előbbieken érintett életszínvonal témáját, azt láthatjuk, hogy az 1780 – 1920 – ig terjedő időszakban mindkét helyen csökkent az „egy lakásra jutó átlagos lakószám”. Jászdózsa azonban mindvégig őrizte az előnyét: ennek okát vélhetően abban kell keresni, hogy a vályogház megépítése egyszerűbb és gyorsabb, mint a Pátyon jellemző téglaházé, ahol a Monarchia időszakában már több téglagyár, kőbánya is üzemelt. Persze, ennek a gyorsaságnak lehettek hátrányai is, így 1853-ból ismert az a határozat, mely tíz

¹⁴⁷Óri 2007

¹⁴⁸Ráday Levéltár Szász Károly vizitáció VIII/2 Tök: 835 – 838, Páty: 639 – 658

¹⁴⁹MNL PMLPáty nagyközség iratai elnökségi iratok: 78/1937

¹⁵⁰Lukacs 2005: 59, 114 – 116

ezüstforintos büntetést irányzott elő annak, aki a községi bizottság kiszállását elkerülve építkezett. A szigorú intézkedés oka az volt, hogy a házak és istállók építésénél gyakran nem vették figyelembe a kijelölt határvonalakat, az épületek közelsége nemcsak a tűzveszélyességet növelte, de olykor a hathatós közlekedést is ellehetetlenítette.¹⁵¹

A két, közel azonos területű – Jászdózsa 7449 holdas, Páty pedig 6829 holdas – település szempontjából fontos még az a természetföldrajzi különbség, hogy Jászdózsanak alföldi elhelyezkedése módot teremtett a lakosság tanyai kiköltözésére; míg a részben hegyes vidék a pátyiakat a falujukban marasztotta. Mindezek figyelembe vétele kikezdheti a jobb minőségű alapanyagok magasabb életszínvonalal való mechanisztikus felfogását: termékenyebb a másság tudomásul vétele, mint a hierarchia gyártása. (Lásd: IV/4/1)

Az egy házra jutó átlagos személyszám jelzi a nagycsaládos (vagy legalábbis *nagyobbcsaládos*) formák szétbomlását. A folyamat a tanácsülési jegyzőkönyvekben is nyomon követhető.

Páty esetében sajnos csak kevés, mert a község 19. századi történetéhez felhasználható források szűkösek, a későbbi korszakokhoz képest gyér számúak. Az összehasonlító módszer a következőkben tehát csorbát szenved, de a módszertani részben kijelölt többi célkitűzés – alulnézeti, strukturalista és kvalitatív – még így is követhető maradt, amely nyereséget elfogadhatónak ítélem meg, ha cserébe az összevetés hiányát kell vállalnom.

Jóformán csak két pátyi adat mutat a családi forma bomlására. 1853-ban a Végh – rokonság azért jelentkezett, hogy egy 850 forintos házból osztályrészt kapjon. Ennél messzebbre mutató viszont egy másik ügy, amikor Silingi András 1680 forint becsértékű birtokából a lányok is osztályrészt követeltek:¹⁵² ez nemcsak a nagycsaládos forma felbomlásának jele ugyanis, hanem a paraszti értékrendszer változásának is. Korábban a parasztság körében nem volt szokás, hogy a lánygyermek is örököljenek a birtokból, mivel a közvélekedés szerint azt a férfiak munkája tartotta fenn s nem érezték jogosnak a családi örökséget más családba vinni. Átányon 1864-ben történt az első női öröklés, s az 1880-as évektől vált általánossá.¹⁵³

Jászdózsan is megjelent ez a konfliktus, itt a jászkun statútumok kizárták a nőket redempciós földből való örökösödésből, de a később szerzett földből már részesülhettek¹⁵⁴. Így amikor Bolya Klára a gyermekeire két öles birtokot hagyott, Vajda Mihálynak a tanácsnál kellett kezdeményeznie, hogy három évre használatba vehesse a földet „gyermekei tartása fejében.”

¹⁵¹JSzNML MNL Jászdózsa Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1853. I. 8

¹⁵²MNL PML Páty előjárósági iratok 3206/1853

¹⁵³Fél – Hofer 2010: 266; Hofer 1994

¹⁵⁴Szabó 2001

A tanács figyelembe vette a férfi szegényes anyagi helyzetét, de erre való tekintettel is csak egy éves haszonbérletet engedélyezett.

Komplikáltabb Palcsó Antal ügye, aki 1840-ben fiúörökös nélkül hunyt el, akkor fivérének kellett volna az „ősi Palcsó” földeket megörökölnie, ezeket azonban használatra a három lánya kapta meg. Mikor 1851-ben 9 sukkot örökáron el szerettek volna adni, a tanács ezt megtiltotta nekik. Mezei Borbála és Klára pedig nagybátyjaik ellen nyújtottak be keresetet azt állítva, hogy az anyai Bolya – jussból nem elégítettek ki: föld, ház, kert és szőlő után is járna nekik örökség. A családi iratok tanúsága szerint a Bolyák nagyapja 1796-ban hunyt el, akkor négy öl föld volt a birtokában, ami özvegyére maradt. Az 1803-as összeírás azonban már 11 öl 4 sukk földet mutatott Bolya István özvegyének birtokában. Az 1816-ban az özvegy 2 öl 6 sukkot birtokolt, ahogy fiai is, vagyis a Bolya birtokon megosztottak. A férfiak azt állították, hogy a kielégítés már korábban megtörtént, ezt azonban egyezséglevéllel nem tudták igazolni.¹⁵⁵ Érdekes megfigyelni, hogy az írásbeliségre hivatkoztak egy olyan időszakban, amikor egyrészt a paraszti időfogalom meglehetősen bizonytalan volt¹⁵⁶, másrészt a tagosítási könyv tanúsága szerint még az 1850-es években is néhány fő csak tudott írni, a birtokok öröklésére pedig szinte valamennyi esetben végrendelet nélkül került sor.

A nagycsaládos forma szétbomlásának más jeleit is találjuk tanácsülési jegyzőkönyvekben, melyek Jászdózsa esetében úgy látszik, hogy az 1850-es és 60-as években érik el csúcspontjukat, azután már mind ritkábban találhatjuk nyomait. Az is előfordulhat azonban, hogy a későbbi évtizedekben az emberek a panaszaikkal már nem annyira a helyi tanácsot keresték meg, hanem bíróság útján szereztek érvényt igazuknak.

Amikor a konfliktusok tömegét találjuk a napirendi pontokban, talán háborgó méhkasként látjuk Jászdózsát. Fontos azonban megszívlelni, hogy a helyzet eleve a problémák feltárásának kedvezett, a békés elválások ritkán kerültek ki a családi körből, míg az elmérgesedett ügyek heteken – hónapokon át foglalkoztathatták a közvéleményt s hagytak foltot nemcsak a család jóhírén, de tintafolt képében megőrzésre kerültek az utókor számára is.

Hogy a nagycsalád szétbomlása nem csak konfliktus útján valósulhatott meg, arra Orosz Illés és Turi József beadványa a példa. A tanácshoz azért folyamodtak, hogy magukat a katonai szolgálat alól felmentessék: mindkettőjük azzal indokolta kérelmét, hogy idős apjának segítene a gazdaság ügyeiben, amelyet ellátni az már nem képes. Orosz Illés fivére katona volt, Turi testvérei pedig „már rég elváltak s a maguk gazdáik lettek.” Az Orosz – kérelem nem

¹⁵⁵JSzNML MNL Jászdózsa Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1851.I.8. és 1851.I.18. és 1869. I.17.

¹⁵⁶Horváth 2001

teljesült, mert néhány hónap múlva Orosz Sándor gazdálkodó újra megjelent a tanács előtt, és kérte legalább egyik katona fiának hazaengedését, mivel a 14 sukkos családi földet csekély egészsége miatt meg nem művelheti, vagyona pedig nem engedi meg cseléd felfogadását.

(Hogy a katonai szolgálat minő csapást jelentett, arra számtalan panasz ismeretes. Orosz Sándor kérelmével egy időben jelentkezett például Tóth Margit azzal, hogy egyetlen testvére, Tóth József a Haller 12. huszárezred katonája, s távollétében kertje, szőleje és három hold földje gazdátlanul hevert. A nő hasznbérbe kívánta venni az ingatlanokat, erre kérte a tanács támogatását. Zsidai Pál pedig afelől érdeklődött, hogy az atyjától neki juttatott földön a felesége „becsületesen megélhet-e”, ha őt az „ezredhez felhívják”.)¹⁵⁷

Az 1860-as években még sok példáját találjuk a közös, családi gazdálkodásnak is. Kiss Gy. István például arról panaszkodott, hogy Menyhért bátyja vonakodott elvállalni a közös gazdaságot terhelő adósságokat.¹⁵⁸ Rédei András pedig két fiával közösen vett bérbe öt ö – valamivel több mint tíz hold¹⁵⁹ – földet: az egyik fiú, György szántotta fel a birtokot, a haszonban azonban egyenlően osztottak, amit ő többletmunkája miatt nehezményezett. A tanács a másik fivért 4 forint 50 krajcár kártérítésre kötelezte, de ő ellent mondott, kijelentvén, hogy a szántás károkat is okozott, mert ott legeltetni nem lehetett.¹⁶⁰ Az eset azért is érdekes, mert egyúttal a mezőgazdaság átalakulására is rávilágít: a lakosságszám növekedésével földművelés alá vonták a korábban állattenyésztésre használt területeket, visszaszorítva ezzel a legeltetést¹⁶¹. Ez különösen a juhtartásra volt drasztikus hatással. 1828-ban még több mint 3200 juhval rendelkeztek a jászdózsa gazdák, ez a szám 1895-re azonban már a 900-at sem érte el; ugyanakkor közel megháromszorozódott a háztáji módon nevelt a sertések száma (379 –ről 937-re), valamelyest csökkent a lovak és stagnált a szarvasmarhák száma.¹⁶²

Az előbbihez hasonlóan hordoz többletinformációt Lórik István ügye, aki 1854-ben mostohaanyjával való közös háztartásból kívánt kiválni, és húsz hold körüli birtokán megkezdeni az önálló gazdálkodást. A tanácstól kért engedélyt arra, hogy megnősülhessen: *„folyamodó Lórik István alig 17 éves kora még a házasságra alkalmatlannak láttatik”* – szövege az érvelés. Az anyakönyvekből véletlenszerűen kiválasztott évek házassági statisztikái támogatják ezt a véleményt, hiszen azt mutatják, hogy az 1849 és 1903 közötti időszakban a férfiak jellemzően huszonkét éves korukban vagy azután kötöttek házasságot, igaz, a középérték az évtizedek alatt lassú csökkenést mutat, amelynek velejárója a házastársak

¹⁵⁷JSzNML MNL Jászdózsa Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1852. X. 17, 1853.II.19. illetve 1853. IV.1

¹⁵⁸JSzNML MNL Jászdózsa Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1869.I.17.

¹⁵⁹Bagi 1995: 41, 91 – 92

¹⁶⁰JSzNML MNL Jászdózsa Törvénykezési jegyzőkönyv 1863/29

¹⁶¹Fél – Hofer 1997: 33

¹⁶²Fodor 1942: 308 - 309

közötti korkülönbség alábbszállása is, miközben a menyasszonyok jellemző életkora csak nagyritkán hagyja el a 18 és 20 éves kor közötti sávot. (IV/4/2)

Lőrík István végül mégis megkapta az engedélyt, mert a férfi jó erkölcsű és a gazdaság vezetéséhez mindenképpen szüksége volna a feleség segítségével is. Arról is határoztak, hogy kiskorú fivérének, Lőrík Albertnek Lőrík István legyen a gondviselője.¹⁶³

Felülreprezentáltak az olyan elmérgesedett konfliktusok, ahol vélhetően a rokonsági közvetítés már kudarcot mondott és a nagyobb közösség, a falu képviselői voltak hivatottak egyezséget kialakítani a felek között. A tanács is a házon belüli konfliktusrendezés támogatója volt, így abban a nézeteltérésben is, amelynek kiindulópontja az volt, hogy Nagy Ferenc 1848-ban „elment az őrseregbe”, s bevonulásakor tíz forintot az apjánál hagyott, ki is a pénzből tehenet szerzett. Mikor a férfi nyolc év szolgálat után visszatért, negyven forintot követelt tőle. A tanács Bozóki Józsefet és Szele Flórit küldte ki a családhoz „*mint a barátságos megegyezést elősegítők*” net.¹⁶⁴

Laczkó Mihály pedig azért járult a tanács elé, mert édesatyjával semmi körülmények közt nem maradhat, s így az apja által kínált egynegyed rész birtokot kérte, a búza neműekből viszont egyharmadot, „*annyival inkább, mert a nyári termés illetőleg keresvénye 40 véka volt*”. Az apa azonban megtagadta ennek kiadását, a tanács pedig úgy határozott, hogy erre nem kényszerítheti őt.¹⁶⁵ Van példa arr is, hogy a szülő kívánta az elválását. Dudás Ambrusné megjelent a tanács előtt, és előadta, hogy a legöregebb fiával nem maradhat egy fedél alatt, annak felesége miatt. Nejeének rossz magaviselete miatt kérte „a maga és gyermekei részét a gabonaneműekből olyképp kiadatni, hogy kisebbek keresvényéből a legöregebb lakodalma alkalmával elfogyasztott 3 köből az ő nyári keresvényéből elkülöníttessék, a maradék pedig két egyenlő részre osztassék.”¹⁶⁶ Egy másik ügyben Szikszai János és neje azt panaszolták, hogy édesatyjuk, Szikszai János őket minden ok nélkül elűzte a házától és minden segítség nélkül hagyta.¹⁶⁷

Időnként a magánélet apró részleteit is kitergették: ezek az akkoriban felháborodást okozó közlések ma értékes mentalitástörténeti adalékokkal szolgálnak. Szűcs Ilona azt panaszolta, hogy mostohafia, Szerencsés Pál és annak családja elaggott s tehetetlen állapotában a köztük történt egyezés értelmében gondját nem viselte, „*s annyi fáradságot is megvonnak tőle, hogy ruhája levetésében s felöltözésében segítségére lennének, mely szükségbeli teendők*

¹⁶³JSzNML MNL Jászdózsa Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1854. I. 14

¹⁶⁴JSzNML MNL Jászdózsa Törvénykezési jegyzőkönyv 1863/61

¹⁶⁵JSzNML MNL Jászdózsa Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1869. I.17. illetve 1869. V.8

¹⁶⁶JSzNML MNL Jászdózsa Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1869.I.2.

¹⁶⁷JSzNML MNL Jászdózsa Törvénykezési jegyzőkönyv 1863/51

véghezvitelére már képtelen.” Az asszony panaszai között szerepelt, hogy a néhai férje után járó „csekély összegeit is mostohafia használja”. Azért fordult a tanácshoz, hogy az két ölföldet jutasson neki a férfi földjéből, hogy azt egy jobb gondviselő javára szolgálthassa. A férfi mellett tanúskodott a községi bába, aki két hétig járt Szerencsés Pál nejéhez, mikor az gyermekágyban feküdt, s szerinte az asszonyt „*azon időben Szerencsés Pál az ágyról is levette, s minden segílyt nyújtott*”. Egy másik tanú „*szerint, aki nappal s este is megfordult Szerencsés Pál házánál, de akkor étel s italban legelőször részesítették*”. Az özvegy hajthatatlan volt: szándékától a tanács sem tudta eltéríteni; de az elválásra már nem került sor: Szűcs Ilona elhunyt. Vérszerinti fia, Mezei Balázs 1869 novemberében azt kérte, hogy a nő temetési költségét Szerencsés Pál fizesse, mivel a haszonélvezeti jogát is ő élvezte, de a tanács elutasította a kérelmet.¹⁶⁸

A mentalitástörténeti tabló kirajzolásához néhány közösségi konfliktust kívánok idézni azzal a céllal, hogy a kor falusi világlátásának motívumait ábrázoljam. Az egyik, hogy a falusiak rettegtek a környezetük esetleges lekicsinylését, a megszegyenülés súlyos morális károkat okozott nekik és rokonságuknak is. A pletyka ezért súlyos erkölcsi vétkeknek minősült.¹⁶⁹

Ezt figyelembe véve, átérzhetjük például özvegy Sedon Pálné riadalmát, aki azzal a panasszal járult a tanács elé, hogy „*hogy Túri Illésné született Kiss Ilona már fél év óta több ízben becstelenítő kifejezésekkel illeti, nevezetesen, hogy ő férje Túri Illésnek kurvája, ifjú hajadon leánya pedig szerinte férjétől származtatott, s hogy nekem az apáti vásáron 10 forint, a jákóhalmi vásáron szintén 10 forintot adott említett leányom ruházatára, ezen kívül pedig még 13 köböl árpa árát. Kéri panaszlottat ettől eltiltani s kellőképp megbüntetni.*”

Drapos Mihály Béres Éva községi bábára tett panaszt, aki a fonónál azt beszélte, hogy elhunyt édesanyja boszorkány volt. A szülésznő védekezéséppen azt hozta fel, hogy a fonóban Nagy Anna hozakodott elő a boszorkányok létezésével, amikor elmesélte, hogy a „*nyáron egy nagy béka a szájára ült s mindamellet, hogy férjével agyonverték s a ház elébe kivetették, reggelre onnan eltűnt. Így tehát azt mondja, merem állítani, hogy boszorkányok valóban vannak*”. Erre válaszolta Béres Éva, hogy „*nagyanyád is az volt, mert én akárhányszor köszöntem neki el nem fogadta és Dobos Alajosnének is volt 13 gyermeke, de mind a tizenhárom megette, mert olyan szeme volt, hogy ha valakire ránézett az a bajból ki nem lábalt s bele kellett halnia.*”

A tanács szigorúan lépett fel, a két nőt pénzbüntetésre ítélte, melyet a vízipuska alapba kellett befizetniük. „*Ezen pletykaszerű női meggondolatlanság a fonókban divatozni szokott – különös leleményes fogalmakból származtatván; az a vétség vagy éppen a bűntény fogalmán*

¹⁶⁸JSzNML MNL Jászdózsa Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1869. V.1 illetve 1869. V. 15 illetve 1869. XI. 27

¹⁶⁹Farkas 1990; Fél – Hofer 2010: 293

kívülesőnek találtatik. De mivel általa egy elhalt egyén tulajdonságai ferdén céloztatnak s a mai kor felfogása s a józan ésszel ellenkezik, mint tudatlanságból származott rosszalandó tény az illetők megdorgálásán felül büntetés nélkül nem maradhat.”¹⁷⁰

A köszönés még a legsúlyosabb vétket, a gyilkosságot elkövetett embernek is kijárt, ennek elmulasztása súlyos inzultusnak számított. Le nem jegyzett családi konfliktus – talán felbomlott jegyesség, visszautasított közeledés, rendezetlen üzleti ügyek – állhatott egy 1869 júniusában történt összetűzés háttérében. Kovács János éppen a kovácsműhelyében volt, amikor ott Nagy János lánya, Anna elment s nem köszönt neki. Kovács János nehezményezte ezt, és kiszólt neki: „Mind örökké amen, de jó kis lány vagy.” Nagy Anna nem szégyellte el magát, hanem visszaszólt: „minek köszönnék én neked, bűdös”. Kovács János megdühödött: „Hát nem vagyok én bűdös, baszom tele apád, különb lány is köszönt már nekem, mint te, egyen meg a fene”. A konfliktus nem ért véget, a lány apja másik két férfival Kovács házához ment, az egyikük kezében azonban akkor már petrencehordó rúd volt, s azt kiabálta: „kiveri rajta a két forintját.” Ez utóbbit azonban nem kivitelezhette, Kovács János bezárkózott házába, így csak az ablakát üthették be.¹⁷¹

A jószomszédi viszonyt egyébként a mindennapos civódásokon felül nagymértékben terheltek meg a szabadságharc utáni évtizedek, amikor az érvényre jutó polgári társadalom modelljének szellemében előtérbe került a magántulajdon, a földközösségeket a tagosítás egyéni birtokokra parcellázta. A földkérdés, ez az összetett társadalmi folyamat a következő fejezet témája lesz.

V. Földkérdés a 19. század második felében

1. Külföldi és magyarországi távlat

Mielőtt sor kerülhetne a két település összevetésére, érdemesnek tartom egy kicsivel többet elidőzni a világtörténeti és magyar társadalomtörténeti folyamatok ismertetésénél. Két ok vezérel erre: egyrészt egy szélesebb kitekintés más kontextusba helyezi a földkérdést és a társadalom átalakulásának folyamatát a két falu esetében is. Másrészt pedig Jászdózsa és Páty lakói nem atomként élték történetüket, hanem lazább vagy szorosabb kötelékekkel bár, de egy nagyobb és még nagyobb rendszerbe, Magyarország és Európa rendszerébe kapcsolódtak, sőt, az évtizedek múltával egyre nagyobb befolyást gyakoroltak rájuk a világesemények is.

A 19. század elejétől modernizációs folyamatok a homogenizáció irányába¹⁷² hatottak: valamennyi európai ország elindult az iparosodás és a technikai fejlődés útján. Szokás az időszakot az ipari forradalom korszakának tekinteni, de a gépek mindennek csak egy, kézzel

¹⁷⁰JSzNML MNL Jászdózsa Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1869. III.6 illetve .1869. III.20.

¹⁷¹JSzNML MNL Jászdózsa Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1869. VI. 19

¹⁷²Huntington 2014: 98 - 100

fogható aspektusai: legalább olyan fontos a mentalitásban bekövetkezett változás. Vagyis, hogy a technológiai fejlődés öncéllá lett, az ezt ellensúlyozó elvek erejüket veszítették. A modern tudomány az általános emberi kérdések helyett technikai részletekre helyezte a hangsúlyt: ezáltal sokat nyert a hatékonyságban, veszített viszont szépségből, harmóniából.¹⁷³

Az öncél teret nyert a gazdaságban is: a kapitalizmus intézményesítette az önszabályozó növekedést. A kapitalizmus legitimálója a piac, amely a politikai uralomnak alulról szerveződő igazolást biztosít szemben a tradicionális társadalmak felülről történő – például vallásos – legitimációjával: „*az iparilag fejlett társadalmak egy külső ingerek vezérelte, nem pedig normák irányította magatartáskontroll modelljéhez közelednek.*”¹⁷⁴

A technika térnyerése kárhóztatható ugyan, de ez sokszor abból következik, hogy az „*elnevezésekhez tapadó indulat teljesen elnyomja azok tulajdonképpeni logikus tartalmát.*”¹⁷⁵

Másként cseng a magasabb terméshozam ígérete az éhínség, és máshogy a „*néma tavasz*” idején. Vitathatatlan ugyanis, hogy az 1830-as évektől az 1870-es évekig Európa – szerte növekedett a mezőgazdaság termelékenységére. Ezek az utolsó – természeti okok következtében kialakult – éhínségek esztendei: az 1860-as években Finnországban és Magyarországon, az 1890-esben pedig Oroszország és Románia területén.¹⁷⁶

A modernizáció azonban egyúttal kihívások elé is állította az egyes társadalmakat, s a válaszokat mind maguknak kellett megtalálni történelmi múltjukkal, társadalmuk jellegzetességével összhangban. Voltak – és vannak – akik a válaszában Nagy Britanniát tekintették etalonnak, holott annak mezőgazdasága nem volt releváns mint a Európa más országai számára. Nagy gyarmatbirodalma, erős flottája lehetővé tette, hogy élelmiszerimportra hagyatkozzon anélkül, hogy kockáztatta volna az ellátás biztonságát.¹⁷⁷

Az angoltól eltérő utat képviselt Északnyugat) – Európa, ahol a birtokos parasztság megtakarításait újabb földek vásárlására költötte, következésképp az ipari javakra mutató kereslet alacsony maradt, amelyet a kisebb műhelyek is kielégíthettek. A birtokos parasztság megerősödhetett, s ez magyarázhatja, hogy eltűnésük például Franciaországban egy évszázaddal később következett be, mint történt az Nagy Britanniában.¹⁷⁸

¹⁷³ Wigner 1995; Gagyí 1977; Mumford 2000: „Azok a nagy és gyors változások, amelyek valóban a tizenhetedik században játszódtak le, nem csupán annak voltak köszönhetőek, hogy elterjedtek a tökéletesedett gépek, hanem annak, hogy megszűnt a törődés az élet sok más oldalával, amely addig más intézmények révén ellensúlyozta a technológiát.”

¹⁷⁴ Habermas 1994

¹⁷⁵ Huijzinga 2015

¹⁷⁶ Rösener 1994: 188 – 206; Janos 2003: 17 – 36; Boa 2013

¹⁷⁷ Koning 2010: 167 – 169

¹⁷⁸ Fonte 2001

Azonban még az általában sikertörténetként elkönyvelt skandináv út sem volt mentes a társadalmi küzdelmekről. 1828 és 1926 között a tagosítások miatt 66 ezer svéd parasztháztartásnak kellett elköltöznie, sokszor erőszak útján korábbi lakhelyéről. A későbbi gazdasági és politikai fellendülés, melyek a svéd parasztság osztályrésze lett, ezen időszak komorabb színeit elhalványította, és Svédország társadalmi megrázkódtatásaitól mentes modern kori történelme lehetővé tette a gazdagparasztság számára, hogy hagyományos paraszti értékeikre alapozva tőkét halmozzanak fel és a modernizáció elősegítői legyenek.¹⁷⁹

Egy harmadik válaszlehetőség volt a mediterrán hagyomány, ahol hiányzott a komoly város – vidék szembenállás. Nem következett be specializálódás, a mezőgazdaság modernizációja későbbi időszekra maradt. Spanyolországban az egyházi földek tömeges áruba bocsátása hirtelen kínálatnövekedést eredményezett, s a lecsökkent földárak megkönnyítették az arisztokraták latifundiumainak terjeszkedését. A községi földeket is felosztották: a napóleoni háborúk ellenállóit jutalmazták vele, de a paraszti lakosságot súlyosabban érintette a községi területek nyújtotta védőpajzs elvesztése, a feudalizmus vége számukra tehát egyáltalában nem pusztán az „elnyomó struktúrák” alóli felszabadulást jelentette. A latifundiumok mellett elterjedő bérlőrendszer bizonytalanságokat teremtett, amire a spanyol parasztság a lakóhelye elhagyásával, a városokba indulással vélt megoldani. A maradék nagy része mint bérmunkás dolgozott a latifundiumokon, de sikerrel csak a század végén fellendülő gyümölcs- és olajtermesztés gátolta meg a vidék további elnéptelenedését.¹⁸⁰

A nagybirtok nyomasztó túlsúlya azonban nem csak mediterrán jellegzetesség volt: Romániában Cuza fejedelem a bojárok ellenállással szemben is keresztülvitte földreformját 1864-ben, amely két és félmillió hektár földet juttatott a felszabadított jobbágyoknak. Bár a reform nagyszabású volt, így sem bizonyult elegendőnek s a vidéki lakosság továbbra is nagy szegénységben élt¹⁸¹. Az 1878-as román függetlenségi háború után újabb földreformot terveztek, főként a fiatal házasságokat kívánták földhöz juttatni, ekkor azonban már nem akadt egy Cuza, aki politikai bukása árán is felvállalta volna ezt a programot: a tarthatatlan helyzet felkeléseket támasztott, melyek lángba borították Romániát. 1888-ban és 1907-ben parasztlázadások törtek ki, az országot ellepő anarchiának végül a hadsereg bevetése vetett véget, ez azonban addigra már több mint tízezer ember életébe került. A román

¹⁷⁹ Mörner 1998; Oluasson 2004: 49 – 50; Skaloš – Molnárová – Kottová 2012

¹⁸⁰ Fonte 2001; Cortazar – Vesga 2005: 330 – 339; Cendero 2014; Eeland 2007: 18: A modernizációt új struktúrák kialakításával írta le, mely révén a racionalizmus és empiricizmus érvényre jutott a tradicionalizmussal és tekintéllyel szemben. A modernizáció problémáit egyedül a kisiklásnak tekintett kommunizmus és faszizmus esetében látja, amelynek elősegítőül éppen az agrárius mozgalmakat nevezi meg.

¹⁸¹ Berend 2003: 143 – 144 idézi Paul Michelson meglátását, miszerint az 1866-tól kialakuló falusi szolgaság rendszere „még a feudális korszaknál is kedvezőtlenebb volt.”

földbirtokviszony anomáliáit jól mutatja, hogy a századfordulón mintegy 1500 család birtokolta a földek felét, míg a másik részen ötmillióan osztoztak. A fojtogató társadalmi egyenlőtlenséget csak a nyertes háború enyhítette, ami után – a kisebbségek és a nyugati egyházak kárára – megindulhatott a „földreform”.¹⁸²

Magyarországon a romániaihoz hasonló tendenciát figyelhetünk meg: a jobbágyfelszabadítás után sokan hátránnyal vágtak neki a szabadversenynek, hiszen a zsellérek állampolgári jogaikért egy sor más joggal – legeltetés, faizás, nádvágás, halászat – fizettek, ily módon anyagilag rosszabb helyzetbe kerültek, mint a feudalizmus idején. Szintén a parasztság egy részének hátrányát jelentette, hogy a megváltott maradványföldek után nem járt erdő- és legelőilletmény. Ha ezt vitatni akarták, az időnek is kellett kenyeret vinni: az úrbéri ügyek intézése hosszadalmas folyamat volt, a bizonytalanság évtizedeken elnyúló érzésével. 1865-ben még az ügyeknek csak alig több mint 43%-át zárták le, folyamatban volt közel 48%; a többit viszont még csak el sem kezdték.¹⁸³

Miközben a magyar népesség jelentős része marginalizálódott és ha volt is kisebb birtoka, azt a kívánalmaknak megfelelően modernizálni nem tudta, kevés kiváltságos viszont aránytalanul sok földet birtokolt. Az 1890-es években az összterület harmada – tizenhárommillió hold – kevesebb mint 3800 üzemhez tartozott. A lakosság 53,6%-a – 1.3 millió ember – osztozott viszont 2.2 millió kataszteri holdon, ami az összterületnek még a hat százalékát sem tette ki.¹⁸⁴

A társadalmi feszültségeknek azonban nem feltétlenül ez volt a forrása: az életképes parasztgazdaságok száma még szerény növekedést is mutatott a korszakban. A problémát a korlátozott forgalmú birtokok – közbirtokosságok, hitbizományok – magas aránya okozta, amely a földek egyharmadát tették ki. A szabadversenyből a parasztság nagyrészt csak a terheket vette át. Tisza István támogatta a hitbizományok megtartását, mert bennük a magyar arisztokrácia megmentését látta; a parasztok eladósodásában, tönkremenetelében viszont már csak a gazdasági szabadság veszteseit, akik maguknak köszönhetik sorsukat magas igényeik, tudatlanságuk vagy iszákosságuk miatt. Vagyis a parasztságnál liberális, a nagybirtokosságnál viszont konzervatív elveket alkalmazott.¹⁸⁵

A Monarchia időszakában a földeknek körülbelül kétharmada nem esett csak korlátozás alá, ezeknek mintegy egyhatoda cserélhetett gazdát. A népességnövekedés 0,8 százalékos évi

¹⁸² Prozan 2014; Gagyí 2009: 57 – 59. A római katolikus egyház földbirtokának 95,5%-át veszítette, a református 40,5%-át, az unitárius 63,65%-át; vagyis 371600 holdból 314200 került újraosztásra.

¹⁸³ Orosz 1998b: 112 – 136; Takács 2005: 35 – 37; Kerék 1939: 20 – 21

¹⁸⁴ Kerék 1939: 64 – 69

¹⁸⁵ Romsics 2010: 33; Kerék 1939: 132 - 145

üteme (1857 – 1910) azonban a meglévő birtokok elaprózódásához vezetett: ez szinte a korszakkal foglalkozó valamennyi tanulmány konklúziója, legyen szó Győr - megyéről vagy egy dunántúli községről. Az is igaz ugyanakkor, hogy a hagyományos parasztfalvak sokkal kevésbé polarizálódtak ebben az időszakban, mint azt például Lenin elmélete nyomán várható lett volna. Ezt a folyamatot sokkal gyakrabban látni olyan új alapítású települések esetében, mint például Tázlár.¹⁸⁶

A népességnövekedés nemcsak a birtokstruktúrára volt kihatással, de mezőgazdasági munkaerő-túlkínálathoz vezetett, a béreket ráadásul a gabona árának csökkenése is lejjebb szorította. Az így kialakuló és egyre súlyosbodó társadalmi elégedetlenségre a lakosság kivándorlással és sztrájkokkal válaszolt. Ezek együttes hatása, hogy 1900-tól ismét növekedni kezdtek a napszámos reálbérek.¹⁸⁷

A helyzetre adott állami megoldások közül kiemelendők az 1870-es és 1880-as évek vízügyi munkálatai, melyek sikerrel foglalkoztatták a mezőgazdasági munkaerő-felesleget. Az egyéni megoldások közül számba vehető, hogy ekkor még az Alföld nagy területein külterjes gazdálkodás folyt, ezek belterjessé válása adott némi korrekciós lehetőséget. Egy másik egyéni lehetőség volt a mobilitás: a református paraszti modellben a gazda születéskorlátozással óvta birtokát elősegítve ezzel a vagyonkoncentrációt, majd később a kiugró társadalmi helyváltoztatásokat. A katolikus paraszti modell ezzel szemben magas örökösszámmal jellemezhető, ahol a vagyont foglalkozási mobilitással lehetett megőrizni.¹⁸⁸

Megoldásként jelentkezett tehát az iparba vándorlás, ezt a társadalmi – gazdasági megoldást a kortársak és a későbbi korok történetírói is kiemelt figyelemmel övezték. Az optimista forgatókönyv szerint az ipari termelés fejlődése ösztönzi a mezőgazdaság gépesítését, ami így olcsóbban és kevesebb ember munkájával képes élelmiszert előállítani. Ily módon munkaerő szabadul fel, amely az iparba vándorol ez által még versenyképesebbé téve a rendszert és csökkentve a szegénység mértékét. Ipar nélkül viszont csak a szegénység osztályrészét kaphatja a vidék a kapitalizmusban.¹⁸⁹

Az iparosítás üdvözítő tényezőként való ábrázolása azonban legalábbis kritizálható. Az ipar jellemzően a vidéki szegényekre gyakorolt vonzóerőt, ezek városba menekülése azonban a

¹⁸⁶ Hann 1995: 34; Balogh 2002: 34 – 36; Pákozdi 2009: 316 – 317

¹⁸⁷ Honvári 2002: 261 – 264; 283 - 290

¹⁸⁸ Kerék 1939: 32; Tóth 1989: 10 – 11; 53 – 54

¹⁸⁹ Okey 1986: 119; Leonard 2010: 8

valóságban a városi munkanélküliség számát növelte, voltaképp csak áttelepülés történt tehát.¹⁹⁰

A következőkben ezen világtörténelmi folyamatok jászdózsai és pátyi tükröződéseit veszem sorra. A fő témát a birtokviszonyok alakulása képezi. Az előző fejezet demográfiai adatai már sejtetik a birtokaprózódást, de annak mértékét és azt hogy miként reagált erre a népesség, már nem. Rövid kitérőben igyekszem vázolni a társadalmi mobilitást, melyet nagyrészt a birtokok szétदारabolódásakor felszabaduló erő indított meg.

2. A jászdózsai tagosítás és a földkérdés alakulása

1853 márciusában az egyik tanácsülési gyűlésen Bollók Mátyás főbíró bejelentette, hogy a kormány elutasította a folyamodványt, amiben az eddigi rend meghagyását kérték, vagyis hogy a községi és kaszáló földeket minden hatodik évben osszák újra.¹⁹¹ Találgatni lehet, mi futott át az ott ülők agyán. Bizonyára volt, akinek eszébe jutott, hogy tíz éve sincs még annak, hogy a kerületi főjegyző a nádor jászberényi fogadásán a jelen földbirtokrendszert dicsérte. Az ősapákat úgy méltatta, mint akik letették „*újabb boldogságunknak erős talpkövé*” azzal, hogy 1745-ben kiváltották a Jászkunságot a zálogból, ahová a „*szükség tekintetéből kénytelenítetett.*”¹⁹² Akik messzebbre tekintettek, azok harminc évvel azelőtti eseményeket idézhettek fel: 1823-ban már volt a környéken próbatagosítás, de Jászárokszálláson akkora volt a balsiker, hogy 1829-ben végül az egészet leállították. Az 1840-es években nádori utasítás ismét napirendre hozta az ügyet, amikor pedig Jászjákóhalmát kötelezte volna a szentlászlói puszta tagosítására (melynek egyhatodát Jászdózsa birtokolta redempciós jussként): a tagosítás ellen való tiltakozás azonban hamar az előljárással szembeni elégedetlenséggé vált, s tovaterjedt a Jászságban: megmozdulások voltak Jászfényszarun, Jászárokszálláson és Jászdózsán is.¹⁹³

A tagosítás akkor tehát ismét megakadt, s maradt minden a régiben, megmaradt a jászkun földközösség¹⁹⁴ egészen mostanáig, 1853-ig, amikor újra felmerült a tagosítás ügye. A feladat nem volt könnyű, nem lehetett egyszerűen csak arra dönteni, hogy mostantól nincs újraosztás, művelje mindenki azt a földet, ami neki 1845-ben jutott, hiszen volt olyan birtokos is, akinek

¹⁹⁰ Kerék 1986; Hayek 1995b: álláspontja a kérdésben történelmietlen; nem foglalkozik a mentalitással, a falvak lakóinak életét átszövő ismerősi, rokoni hálóról. Így ír: „Az ipari munkások olcsó házainak népes telepei valószínűleg csúnyábbak voltak, mint a festői viskók, amelyekben a mezőgazdasági munkások vagy a kézművesek azelőtt éltek; és persze riasztóbbnak tündek a földbirtokos vagy a városi patrícius számára, mint azelőtt a vidéken szétszórt szegények voltak. Azok számára azonban, akik vidékről költöztek a városba ez javulást jelentett.”

¹⁹¹MNL JNSzML V/12. Jászdózsa község tanácsülési jegyzőkönyvek 1853. III. 29.

¹⁹² Botka 1989: 341

¹⁹³ Juhász 2005; Bagi 1991: 187

¹⁹⁴ Novák 2006: 9

száznegyven – százötven helyen feküdtek földjei, márpedig ezek megművelése „*temérdek időt és sok gúvságot*” követelt volna.¹⁹⁵

Ez a meghökkentően magas szám azonban voltaképp nem is meglepő, ha megnézzük, hogy egy évszázad alatt mennyi adásvételen, öröklésen és egyezségen keresztül gyarapodott egy – egy birtok. Bollók Mátyás (1802 – 1853) főbíró, a község egyik leggazdagabb embere, jó példa erre. Kétszobás házát (kamrával, konyhával és pincével) és az ősi háztelket apja után örökölte, aki 1808. augusztus 15-én, huszonnyolc éves korában halt meg végrendelet nélkül: akkoriban az öt gyermekéből már csak kettő élt, de aztán 1811 júniusában a három és fél éves Bollók András is meghalt, így Bollók Mátyás lett minden vagyonnak az egyedüli örököse. A felvállalási jegyzőkönyv szakadatlan szorgalmát tanúsítja a birtok gyarapításában: háztelkének egy részét 1820-ban becserélte, a többit a községtől váltotta 1828-ban illetve 1833-ban. A jászberényi és a tarnaörsi úton is volt kertje két istállóval, egy hambárral és egy fészerral: ez részben szintén apai örökség volt, a többit atyafiaktól vette 600 forintos örökáron még 1835-ben. 1848 májusában kétszáz négyszögölet vásárolt a községtől. Volt szőlője Jászapáti felé, amit emlékei szerint még a nagyapja (valójában dédapja), a redimáló Bollók Miklós szerzett 1760. május 3-án, de ezt ő utóbb – 1840 januárjában elcserélte egy másik birtokra, s 1835-ben illetve 1842-ben további szőlőket is vásárolt. Hat öl földet örökölt az apjától, de 1835-ös, 1836-ös és 1846-os vásárlásai már tizennyolc ölesre – több mint 37 holdasra¹⁹⁶ – növelték birtokát, s járt neki nádlási illetőség, közlegelési illetőség, tövisvágás, valamint a szentlászlói pusztán legelőilletőség is.¹⁹⁷

A tanács a földek szétdarabolódottságának megszüntetésére azt javasolta, hogy a földet három tagban adják ki: szántóban, kaszálóban és rétben; a közlegelőt pedig negyedik tagnak irányoztak meghagyni. Az ülésen ismertették a földek termékenységét, s annak biztosítására, hogy az egyes birtokosok jó és rosszabb földekből egyaránt részesíttessenek, bizottság alakult Bollók Mátyás főbíró elnökletével. Elhatározták, hogy a tagosítás tényét a nagymise után a lakossággal is közölni kell, s a következő januárjától minden lakos megjelenhet és lajstromba diktálhatja a nevét és a birtokmennyiségét.¹⁹⁸

A határozat után azonban mintha megmerevedett volna az egész kérdés, a tagosítás lomhán haladt, mert a kormányzat a három tag helyett az egy tagban való tagosítást javasolta, mely „*a tagosításnak legtökéletesebb és legkorszerűbb változata.*”¹⁹⁹ Muhoray János (1808 – 1894), a

¹⁹⁵MNL JNSzML V/12. Jászdózsa község tanácsülési jegyzőkönyvek 1853. III. 29./68

¹⁹⁶ Bagi 1995: 41, 91 – 92

¹⁹⁷MNL JNSzML V/189 Közbirtok felvállalási jegyzőkönyv, 1857 189 Bollók Mátyás 223-as szám alatt

¹⁹⁸MNL JNSzML V/12. Jászdózsa község tanácsülési jegyzőkönyvek 1853. III. 29./68

¹⁹⁹ Magyar Néprajzi Lexikon egytagos tagosítás szócikke kezdődik így.

jászsági felsőjárás kapitánya – aki egyébként 1848-ban, Kossuth kinevezésére még az egész Jászság teljhatalmú kormánybiztosa volt²⁰⁰– 1853 őszén személyesen jelent meg a községben. Korholta az előljáróságot: több községben már a mérnöki munkák zajlanak, Jászdózsán még mindig semmi. Pedig jelen adórendszer miatt – érvelt – mindenkinek jövedelmezőbb és hasznosabb lenne a tagosított birtok művelése, hol a gazda mezei munkáját kevesebb jószággal s rövidebb idő alatt elvégezheti, földjét trágyázással termékenyebbé teheti. Jelen szétszórt birtokon a föld csak elértéktelenedik – szólta az intelme.

Újabb bizottság alakult, amely vállalta, hogy minden birtokos lakost maga elé hívat és a tagosítás hasznáról felvilágosít. Ez 1854 októberében meg is történt, 186 lakos önként fogadta el a bizottsági javaslatot. Úgy, hogy három tagban tagosítsanak.²⁰¹

Miért e csökönység? Kínálkozó volna visszamaradottnak és szűklátókörűnek bélyegezni – az amint majd látni fogjuk: amúgy is írástudatlan – falusi vezetőséget, hosszú múltra visszatekintő hagyományhoz csatlakozhatnánk ezáltal.²⁰²A jogainak elvesztésétől tartó jász redemptus lakosság az országos jobbágyfelszabadítást ellenszenvvel fogadta, félelmeiket pedig csak táplálta, hogy 1853-ban úrbéri váltság fejében rájuk is kilenc krajcár adót vetettek ki minden adóforint után.²⁰³

A tanácsülési jegyzőkönyvek mindezek mellett azonban egy másik oldalt is megvilágítanak, nevezetesen a modernizációt támogató és azt elősegíteni igyekvő vidék képét. Például, amikor nagyjából ugyanebben az időben híre ment, hogy a kormány Cegléd – Miskolc – Kassa – Tarnov vonalon vasutat épít, a képviselőtestület a pákapusztai birtokból ajánlott fel területet, ingyen;²⁰⁴ sőt később, mikor az jött tervbe, hogy a vasút a Jászságon haladna keresztül - a költségek fedezésére Jászdózsa további 2500 forintot ajánlott fel.²⁰⁵ Néhány évvel később pedig olyan bejegyzéseket olvashatunk, mint hogy a községen keresztülutazó, tanulmányúton járó törököknek három forint adományt szavaztak meg vagy hogy az egyik képviselő indítványára a közjövdelmi pénztár terhére vásároltak tintát az iskola részére, nehogy a tintahiány miatt maradjon el az oktatás. A korábbi bejegyzés egyébként azt tárgyalta, hogy

²⁰⁰ Sugárné 2003: 167 – 168

²⁰¹MNL JNSzML V/12. Jászdózsa község tanácsülési jegyzőkönyvek 1853. X. 7/278 illetve 1853. X. 29 /309

²⁰² A modernizációelmélet hívei szerint a parasztság felesleges elemmé válik, megújulásra való képtelenségük, a gazdasági racionalitás hiánya mind a gyengülésük felé viszik őket. Ezt a nézetet képviseli pl. Eugen Weber. (Freedman, 1991; 13 – 14). Webernek már a fejeztcímei is árulkodóak: Country of savages (A vademberek országa), The Mad Beliefs (Órült hiedelmek), From, Justice, Lord, Deliver Us! (Az igazság(szolgáltatás)tól ments meg, Uram minket). (Weber, 1976)

²⁰³Bánkiné 2004

²⁰⁴MNL JNSzML V/12. Jászdózsa község tanácsülési jegyzőkönyvek 1852. I. 3./77

²⁰⁵MNL JNSzML V/12. Jászdózsa község tanácsülési jegyzőkönyvek 1856. II. 18/20. A vonal végül nem valósult meg, az új terveket – melyek elkerülték volna a falut – már nem támogatta a képviselőtestület. 1856. IV. 4

magát a képviselőtestületet is papírhány sújtja²⁰⁶: a jegyzőkönyvek tehát sokkal inkább egy szűkösségekben helytállni próbáló község képét festik, mint egy „*egy zsákutcába jutott társadalom csődjét*”.²⁰⁷

A csökönység másik oka a központnál jobb helyismeret lehetett, ezt bizonyítja, hogy a kiküldött mérnök, Korponay Imre határfelmérése is a jászdózsai előjáróság véleményét támogatta. Több olyan területet talált (főként a Csertadülőben és a tarnaörsi határra járó homokföldeken), melyek terméketlensége miatt az osztályból kihagyandónak ítélt, s óvott a földek egytagbani kiadásától. Munkája azonban még így sem lehetett könnyű: a következő év tavaszán már arról panaszkodott, hogy fizetsége elmaradt,²⁰⁸ nem volt elég napszámosa, sőt gyakran kellett szembenézni a „*bujtogató lakosok*” fenyegetéseivel is.

Közben új bizottság is alakult, sorrendben immár a harmadik²⁰⁹, de aztán megint új munka adódott, mivel a szántóföldek mellett a közlegelőket is tagosítani kellett. Erre alakult a negyedik bizottság „*közakarattal*.” Szent László pusztá ügye egyébként az eddigieknél is összetettebb volt, mivel négy község osztozott rajta²¹⁰, a jászdózsai tulajdon valamivel több mint kétezer holdat tett ki²¹¹. A tagosítás során egy holdra egy öreg szarvasmarhát vagy egy lovat, vagy két csikót, vagy nyolc juhot, vagy négy sertést vagy két szamarat számítottak. A jószágot nem tartó birtokosok más birtokosnak engedhették át földjüket.²¹²

1855-öt írtak, amikor Kiss Ferenc tanácsnok és Vígh János úr jelentették, hogy a tagosítás során végzett munkájukért bérüket kérik. Kérésüket azonban megtagadták, mivel a munkálatok eredménye és a napidíjak pontosan kimutatva nem voltak. Csak hónapokkal később, 1855 októberében készült el ez a kimutatás, amely szerint 95 félnapot vettek igénybe a birtokigazolási munkálatok. Ekkor került napvilágra az is, hogy 14 lakosnál több mint 3 öl igazolni nem tudott földet találtak.²¹³

²⁰⁶MNL JNSzML V/12. Jászdózsá község tanácsülési jegyzőkönyvek 1869. II. 13. illetve 1869. V. 15

²⁰⁷ Komáromy 1950

²⁰⁸MNL JNSzML V/12. Jászdózsá község tanácsülési jegyzőkönyvek 1854. V. 13 illetve 1854. V.14.

²⁰⁹MNL JNSzML V/12. Jászdózsá község tanácsülési jegyzőkönyvek 1855. V. 13/120. Bár már az 1860-as évekből származik, tanulságos Cegléd példája is. „amikor a határba kiküldött földosztó bizottság és a mérnökök dolgoztak, ugyanekkor az érdekelt felek is jelen voltak, - cövekelték a mesgyét, akárhányan akadtak, akik a mérés alkalmával így szóltak a mérnökhöz: Jaj! elég már! Nem kell több!” Mivel az előző évben nagy aszály volt, a legelőjárandóság értéktelen volt a nép szemében, néhány sütet lisztért odaadták legelőjárandóságukat.” (Kolont 1931: 256)

²¹⁰MNL JNSzML V/12. Jászdózsá község tanácsülési jegyzőkönyvek 1853. IV. 16. illetve 1858. XII. 28

²¹¹Palugyay 1856

²¹²MNL JNSzML V/12. Jászdózsá község tanácsülési jegyzőkönyvek 1854. III.21/152

²¹³MNL JNSzML V/12. Jászdózsá község tanácsülési jegyzőkönyvek 1855. VIII.41; 1855. X. 13./302

Az éveken át tartó munka minden nehézség ellenére is eredményesnek mondható. 1857-ben 350 birtokügyből mindössze tizenegyet vitattak, de azt is összesen hét ellentmondó csoport, így Sedon Ignác a Gulyás – örökség vagy a Turiak a Kiss – juss miatt.²¹⁴

(Később szórványosan még előfordulhattak panaszok, így több mint egy évtized eltelté után szűrt szemet, hogy Zsidei Márton 13 öl 3 láb birtoka helyett Bollók Mátyás csak tízet adott. Időközben a férfi meghalt, árvái tovább használták a földtöbbletet. A tanács elfogadta Zsidei Márton javaslatát a föld visszavételére és kárpótlásul hat évi használatra 3 öl 3 láb további birtokot.²¹⁵)

Milyen állapotokat rögzített az 1857-re elkészült telekkönyv? Milyen változások történtek a földbirtokviszonyokban az 1745 óta eltelt évszázadban? Előjáróban érdemes megjegyezni, hogy mint minden hosszútávú kutatásnál, itt is abba a problémába ütközünk, hogy a mértékrendszerek halnak, az ember él. Az 1745-ös kimutatás például kötelekben adta meg a földbirtokot, melynek holdakra való átváltása bizonytalan,²¹⁶ ahogyan bizonytalan az 1857-es mértékegység is: míg a többi jász község forintos földdel számolt, a jászdózsai telekkönyv ölben adta meg az értékeket a pontos átváltás közlése nélkül.²¹⁷ (V/2/1 illetve V/2/2)

Látható, hogy 1745-ben a legjellemzőbb birtok az egy – két kötel föld volt, ezzel rendelkezett a birtokosok 73%-a. 1856-ban 271 birtokos birtoka esett a 2000 és 25000 öl közötti értékhatáron belülre, ez a birtokosok nagy részét, 79%-át jelentette. Érdemes viszont azzal számolni, hogy közülük 187-nek a birtoka nem haladta meg a 10000 ölt, vagyis a kategória alsó részén helyezkedtek el, birtokuk a 10 holdat sem érte el.

Ami mindezen bizonytalanságok ellenére is kiolvasható a birtokmegoszlásból az az, hogy az 1745-ös medián két kötel, szemben az 1856-os 7000 öllel: számolhatunk bármilyen becsléssel, a birtokaprózódás ténye minden kétség nélkül megállapítható, hiszen eszerint 1745-ben 50 – 20 hold között, 1856-ban viszont már csak 6,3 – 4,3 között található a középérték.

Persze, a birtokaprózódás tényének megállapításához nem szükséges bonyolult számításokat végezni, hiszen már a népesedési helyzetnél leírtak is előrevetítik a problémát: a település lakossága száz év alatt (1751 – 1852) négyszeresére növekedett, miközben a rendelkezésre álló földterület nem növekedett ilyen ütemben. Amíg 1745-ben az átlagos földbirtok 21,8 hold

²¹⁴MNL JNSzML V/189Közirtok felvállalási jegyzőkönyv, 1857 189

²¹⁵MNL JNSzML V/18. Jászdózsai Tanácsulési jegyzőkönyv: 1869. VI.19.

²¹⁶Herbert 1927: 41: 50 holddal számolt, Bogdán 1990 – 49: viszont negyvennel. Bagi 1995: 271 szerint Jászdózsán 12 hold szántó és 4 hold kaszáló tartozott egy kötelhez.

²¹⁷Bagi 1995: 91 – 92. A szerző 4,7 redempciós forint értékű földként számolt át egy öl földet. Ez alapján a 0—25 forintos kategóriába 250, a 25—50-esbe 51, az 50—75-ösbe 22, a 75—100-asba 7, a 100—125-ösbe 7, a 125—150-esbe 2, a 150—175-esbe 1, a 175—200-asba 2, a 225—250-ösbe pedig 2 fő tartozott.

körül mozoghatott (egy kötel földet tíz holdként számolva), 1857-ben már csak 7 – 11 hold (egy holdat 1600 vagy 1100 négyszögöllel számítva).²¹⁸

A jász települések birtokviszonyainak nyomon követése a hiányos adatok miatt nehéz, ám a meglévő források azt mutatják, hogy a jászdózsai birtokaprózódás a jászsági viszonyokhoz képest is előrehaladottnak tekinthető: a birtokosoknak legalább a 72%-ának volt a birtoka biztosan egy kötel, vagyis 36 forint 90 dénár alatt az 1850-es évtized elején. (V/2/3)

Az 1880-as évekből fennmaradt telekkönyvek a folyamat folytatódását mutatják. Szemléletes ideidézni a jászdózsai telekkönyvek egyikét, Gyurkó János birtokának alakulását. Az összesen 10 hold 690 négyszögöles birtok 86 koronás évi adókataszteri tiszta jövedelemmel rendelkezett és kilenc tagból állt az 1910-es évek elején. A 1869-ben megvásárolt házában és a kertjén kívül négy dűlőben volt birtoka, melyeket örökségként (1861), tényleges birtoklás (1903) vagy vételként (1889) szerzett. 1911. május 8-án a 6680 helyrajzi számú, 80 öles szőlejéből öt négyszögöl a jászapáti – vámosgyörki helyi érdekű vasút javára a központi telekkönyvbe jegyeztetett be. Ha megnézzük az egyes ingatlanokat, látható, hogy kisméretű birtokokról van szó, a két tagban lévő rétek együttes mérete sem éri el az egy holdat. Ezek azonban tovább aprózódtak, amikor Gyurkó János kisbirtokos ötvenhét éves korában, tüdőbaj következtében 1913. július elsején elhunyt, és fél év múlva ingatlanait gyermekei – hatan: köztük három kiskorú fiú és egy akkor már férjezett leánygyermek – egyenlő arányban örökölték, az özvegy pedig haszonélvezeti jogot kapott rá.²¹⁹

A birtokaprózódás komor színű képéhez némileg világosabb árnyalatot ad az a körülmény, hogy a birtok csökkenésével együtt folyamatos volt a mezőgazdaság átalakulása is.²²⁰ Egyrészt javult a termésátlag: amíg a 18. század elején 145 kilogramm gabona jutott egy lakosra, 1920-ban már 538, úgy, hogy a kérdéses időszak alatt a lakosság száma megtízszereződött. A jobb mutatókat nagyrészt éppen a 19. század közepén általánossá vált belterjes vetésforgó valamint a kapásnövények megjelenése tették lehetővé²²¹. Vagyis: immár elvben az 1745-ös földbirtok töredéke is megélhetést biztosíthatott egy családnak.

Másrészt, figyelembe kell venni azt is, hogy bővült a rendelkezésre álló földbirtok: 1789-ben a jászdózsai földeknek csak 42%-át művelték meg, és a Jászságban a szántóföldek átlagos aránya a 19. század közepén sem érte el az 50%-ot. 1879-ben viszont már a földek 61%-át,

²¹⁸Bagi 1995: 41, 91 – 92: Egy öl föld szántóban 2 kat. hold és 124 négyszögöl, míg kaszálóban 1422, legelőben pedig 1147 négyszögöl volt.

²¹⁹MNL JNSzML V/200. Telekkönyvi birtokívek 1888-1909 69-es számú birtokív. A jászdózsai birtokok alakulását a Kissek családtörténetén keresztül Szabó 1974 írta meg tanulmányában.

²²⁰Soto Fernández 2007 értékelése szerint a 19. század liberális reformjainak hatására a piactól való függés válik nagyobbá, mint a környezettől. A preindusztriális konfliktusok a természeti erőforrásokért zajlanak, az indusztriálisak a bérek és a munkaviszonyok javítása miatt.

²²¹Berend 2003: 1870 és 1910 között egyharmadával növekedett a magyar termésátlag.

1895-ben pedig 70%-át vonták szántóföldi művelés alá. Ez a bővülés természetesen másutt vesztésként jelentkezett: kezdetét vette a hagyományos jász pásztorkodás hanyatlása. A 19. század második felében a legelők és rétek területe megfeleződött – 1854-ben 37%, 1895-ben viszont már csak 18% körüli az arányuk – amely csökkenés az állatállományban is megmutatkozott: 1766-ban még 2000 juhot írtak össze Jászdózsán, 1850-ben pedig már több mint 4 700-at, a tagosítások és a legelők felosztásának következményeként 1895-re azonban már csak 860 juh volt található a községben.²²²

Ma éppen ezen hatása miatt marasztalják el a legelők felosztását: a tagosítás emelte a földárakat, az állatszám csökkenése pedig rontotta a trágyázás minőségét. A rossz minőségű földeken való mezőgazdasági termelés elszegényedéssel fenyegetett, ráadásul nem várt környezeti károkat okozott.²²³

Mindezen fenntartások ellenére tény maradt, hogy a községi puszták felosztása a következő években lehetőséget nyújtott a jászságiak számára némi közösségi birtokgyarapodásra. Némire, hiszen például ez Jászdózsa esetében átlagosan csupán két és fél holdat jelentett (a középérték 4,8 hold). Még ezzel együtt is ez volt a község történetének egyik legnagyobb tömeges földbirtok-átrendeződése: a Nagyatádi-földreform nem hozott változást (az országos átlag 1,7 hold volt²²⁴), vitézi telket sem osztottak, az 1945-ös „földreform” pedig átlagosan 2,1 hold földet juttatott 132 családnak.²²⁵

A puszták felosztása jellemzően társadalmi konfliktusokkal terhelt folyamat²²⁶ volt: Jászárokszálláson 1892-ben határoztak a Blaskovich – családtól két évvel korábban megvett, 1315 holdas tarnaerki föld felosztásáról, de a döntést a Kúria érvénytelenítette. „Hogy ez mily nagy társadalmi megrázkódtatást fog maga után vonni, előre meghatározni aligha lehet.”²²⁷ – állt az újságcikk intelmében, mely vélhetően a korábbi jászsági tapasztalatokra alapozott. Így arra, hogy Jászfelsőszentgyörgyön 1868-ban Szent László és Páka puszták közbirtokossági illetményének aránytalannak ítélt kiosztása korbácsolta a kedélyeket. A mozgalom méreteire jellemző, hogy csak a csendőrség és katonai alakulatok bevetésével tudták véget venni.²²⁸ Jászladányon 1876-ban a tagosítás fő propagátorát, Izsó Lajos (1838 – 1911) orvost a

²²²Fodor 1942: 283 – 295; Tóth 1973

²²³Nádasdi 1996: 23 – 24; Andrásfalvy 2009

²²⁴Romsics 2010: 162 – 166

²²⁵Tóth főszerk. 1980 – 281

²²⁶Zsoldos 1990: Az 1850-es – 1860-as években „a karcagi, a kisújszállási és kunhegyesi birtokperek garmadája tanúskodik arról, hogy a közbirtokosságok vezető rétegeinek tagjai titkos úton, törvényellenesen magukra írták a redemptus szegényparasztok nevére a járuléktulajdonjogot, s így zárták ki őket a közös birtok használatából, a felosztáskor pedig a jogos részesedésből... Alig van nagyobb birtokos, akinek birtokívén csempészett birtok jegyezve ne volna.”

²²⁷Jászság, 1892. V.21. illetve V.28.

²²⁸Tóth főszerk 1980:

feldühödött nép ki akarta hajítani a községháza ablakán, noha egy századfordulós újságcikk szerint később már áldották tevékenységét.²²⁹ Jászárokszálláson 1906 nyarán véres küzdelemben csaptak össze a földkérdésben összekülönböző birtokosok: a fejszével, baltával és forgópisztollyal vívott háborúnak két halálos áldozata volt egy újságcikk²³⁰ szerint, noha a jászárokszállási anyakönyvekben ennek nem találni nyomát.

Volt azonban javaslat is az esetleges társadalmi igazságtalanságok tompítására. 1905-ben a jászszentandrási bíró, Terjék István (1857 – 1908) a megyei gyűlésen azt javasolta, hogy az ebadóból befolyt jövedelem felét adják vissza a községeknek, és azok a pénzből vegyenek sertéslegelőt a szegények számára. Mivel ez az ebadó szabályrendeletbe ütközött, Terjék István módosítást kért: *„a szegényebb sorsú községi lakosokon óhajtanék némileg segíteni.”* Bár az ügyben 1906-ban alispáni értekezletet is összehívtak,²³¹ a későbbiekben már nincs nyoma a mozgalomnak, amelyet Terjék István megbuktatása, majd meggyilkolása főszervező nélkül hagyott.

A jászdózsai legelőtagosítás egyik konfliktusa, hogy az egyház vitatta a Szentlászlói puszta eladásának jogosságát. A tanács kegyúri engedély nélkül adott el 20 hold egyházi földet.²³² Kiss Imre képviselő véleménye szerint viszont az egyház nem is részesülhetne a vételárból. Az egyház nem mondott le a pénzről, hanem a plébános köztes megoldásként felajánlotta, hogy a kamatjutalékot egy bizottság által megállapítandó célra használhatják.²³³

A pusztáért kapott 4500 forinton vásárolt 1870-ben Jászdózsa a közeli Pusztafogacson (Tarnaméra egyik részén) legelőt, amelyet aztán 1881-ben felosztottak a birtokosok között. A község 4846 holdjából 336 hold felett rendelkezett Jászdózsa, amely a földbirtok 7%-a, a tiszta jövedelemnek viszont csak a 6%-át tette ki, vagyis nem a legkiválóbb minőségű földek jutottak a jászdózsaiak tulajdonába. 137 birtokos kapott átlagosan 2,45 hold földet (főként szántóföldet illetve rétet); viszont közülük csak 43 birtok haladta meg a 10 holdat, melyet az életképes kisbirtok legalsó határának tarthatunk²³⁴); 20 holdon felül pedig mindössze 8 volt közülük. A legnagyobb birtokos több mint 46 holdjával Turi Tamás (évi 246 forintos

²²⁹Jászapáti és Vidéke : 1905. IV.16.

²³⁰Jászberény és Vidéke: 1906. VIII.12.

²³¹Jászapáti és Vidéke: 1905. VI.11 és 1906. IX.30.

²³²EFL. Archivum Novum. Par. Jászdózsa. 1452/1877

²³³MNL JNSzML V/ 26 Közgyűlési jegyzőkönyvek 1877 – 1885 – 1877.V.5.

²³⁴Balogh 2002: 34 – 36. Középparaszt 9 – 17 hold között. Für 2003: 238 – 249. Az 5 – 50 hold közötti birtokosokat tekinti a mezőgazdaság szilárd bázisának. Gunst 1985 A 15 – 20 fölötti birtok már idegen munkaerőre szorul. Fél – Hofer 2010: 69 Átányon 15 – 20 hold szükséges egy család eltartásához. Herbert 1992: 80 – Jászárokszálláson 10 – 15 kataszteri hold biztosít megélhetést egy kisgazda családnak, de gazdasági fejlődésre 20 hold fölött számíthatnak.

jövedelemmel), őt követte Tábori Mártonné valamivel több mint 30 holdas birtokával és 173 forintos jövedelmével.

A puszták tagosítása után már csak egyénileg gyarapíthatták birtokaikat. A jázságiak sikeresnek mondhatók ezen a téren, főként a Jázságot körülvevő települések közép- és nagybirtokaiból vásároltak, így jászladányiak Besenyszögön, Kőteleken, Nagykörűn; a jászapátiak Tizzasülyön, Hevesen és Pélyen; az árokszállásiai pedig a közeli Csányon, Tarnaörsön, Viszneken, Adácson, Atkáron, Nagyfűgeden, Tarnaerken valamint Tápiószelén.²³⁵A jász versenyképesség példája, hogy az 1920-as évekre tíz jászárokszállási középirtokos és 210 kisirtokos idegenben lévő irtoka több mint 5500 holdat tett ki, míg idegenek – összesen 24-en – 227 holdas irtokkal rendelkeztek az itteni határban: nagy részük azonban egykori árokszállási lakos volt.²³⁶

Jászdózsa esetében kimutatás nem áll a rendelkezésre, de szórványos adatok mutatják a lakosok irtokszerzését. A szomszédos Tarnaörsön 1881-ben két jászdózsaai illetőségű irtokost találni: Bugyi Pált 31 hold 926 négyszögöles, és Dósa Andrást 2 hold 643 négyszögöles irtokokkal. Voltak, akik távolabbra vállalkoztak el: Temerinbe elköltözött atyafiai kielégítésére adott el földjéből Szerencsés Pál. A több mint 2700 forintos ügylet az 1850-es év legnagyobb összegű adásvétele, még akkor is, ha élt a kikötés: amennyiben katona nagybátyjuk „előkerül”, ebből az összegből 755 forintot – 1 öl, 1 sukk föld árát – kötelesek a kedvezményezettnek majd fizetni.²³⁷ Hogy mások is költöztek ilyen távolságra, arra bizonyíték, hogy Temerinnek már alapításakor volt jászdózsaai származású lakosa²³⁸, s az 1944 októberi temerini népirtás áldozatai között több olyan családnév is előfordul, amelyek Jászdózsaán gyakoriak (Bollók, Morvai, Szerencsés²³⁹). Nagyobb kitelepülés zajlott ezen kívül még Tiszaeszlárra, ahová 1869-ben mentek dohánykertésznek.²⁴⁰

Az elvándorlás egyik elősegítője a lakosság szám növekedése s az ezzel együtt járó irtokaprózódás volt. A irtokaprózódás ténye a 19. századdal kapcsolatos közhelyek egyike, az viszont már ritkábban tárgya a vizsgálatoknak, hogy kik a folyamat nyertesei. A jázsági települések – a közös múlt és a hasonló adottságok ellenére – más – más struktúrákat mutatnak ebben a kérdésben. Míg az 1850-es évekre Kiséren vagy Alsószentgyörgyön a irtokaprózódás nem járt egyúttal koncentrációval, addig például Jászapáti a Balajthy, a Dósa, a Makó és a Vágó (országos nemesi) családok 400 forintnál is nagyobb irtokot

²³⁵Tóth főszerk 1980

²³⁶Herbert 1927: 138 – 140

²³⁷MNL JNSzML V/167 Protcollum Actorum Judicorum

²³⁸Csorba, 1986

²³⁹<http://adattar.vmmi.org/>

²⁴⁰Tóth főszerk 1980: 278

birtokoltak, amiben nagy szerepet játszott adómentességgel járó hivatalviselésük is.²⁴¹ 1897 – ben ezek a családok még mindig őrizték vezető pozíciójukat.²⁴²

Jászdózsa a jászapátihoz hasonló struktúrát mutatott, vagyis a birtokaprózódást a birtokok növekedése is kísérte. Amíg 1745-ben a leggazdagabb ötödbe tartozó gazdák birtokolták a földterület 37%-át, 1856-ben már több mint a felét (56%), a következő ötöd ötszáz holdjával pedig már az összes terület több mint háromnegyede (77%) felett rendelkezett. A birtokaprózódással párhuzamosan tehát néhány család éppen hogy megerősödött, még ha a nemesség hiányában nem is olyan mértékben, mint a jászapátiak. Gyarapodásukat ábrapár szemlélteti. (V/2/4 illetve V/2/5)

A helyi gazdáknak volt lehetőségük birtokaikat bővíteni. Egy 1850-es kimutatás élénk ingatlankereskedelemeiről ad hírt: csak ebben az évben 88 adásvétel, 11 egyezség és két csere történt Jászdózsan. Jellemzően kisebb földterületek tulajdonjoga változott, a 64, földet érintő ügyletből csak 11 érte el vagy haladta meg az egy öles határt. Az ingatlanok között tizenháromszor találhatunk szérűskertet, háromszor szőlősorokat. Az adásvételek legnagyobb részének indoka a szükség (gyermeknek táplálása, saját vagy éppen a férj adósságai),²⁴³ vagyis tételesen is kimutatható a lakosság egy részének elszegényedése.

Nehezen bizonyítható viszont, hogy a gazdagparasztok generációkon keresztül lettek volna ennek a folyamatnak a nyertesei, és állandóan megőrizték volna gazdasági befolyásukat. Az 1745-ös földváltói és az 1857-es telekkönyv leggazdagabbjai között vannak azonos családnevek²⁴⁴, a folytonosság azonban csak a családfák felrajzolásával vagy a ritkább nevek esetén válhatna bizonyíthatóvá.

Ez utóbbira példa Zsidai István, aki 2 kötel földet váltott 1745-ben, és bár nem volt szegény ember – az 1760-as összeírás szerint volt 4 saját ígás ökre, 3 fejős tehene, 2 szekérbe fogott lova, 12 fejős juha és 2 sertése volt – a leggazdagabbak közé sem tartozott, háza is csak harmadik osztályúnak számított.²⁴⁵

Az unoka, Zsidai István (1790 – 1863) viszont már a község egyik leggazdagabbja, a kevés írni – olvasni tudók egyike; istállója, fészere és méhese volt; házában szoba, konyha és kamra. A telekkönyv azt mutatja, hogy kezdetben közösen gazdálkodott bátyjával, majd szívós igyekezettel 1841 és 1848 között az apja, majd 1848 és 1850 között anyja és felesége

²⁴¹Bagi, 1995: 94

²⁴²Gazdacímár, 1897; Scheftsik, 1935: Adattár / Jászapáti

²⁴³MNL JNSzML V.167 Jászdózsa város levéltára. Protcollum Actorum Judicorum 1850

²⁴⁴Bagi 1995: 41, 91 – 92

²⁴⁵MNL JSzNML kimutatása

rokonaitól vásárolta össze birtokát.²⁴⁶ 1848-tól 1850-ig Jászdózsza főbírója is volt.²⁴⁷ Sikereiben egyéni képességein túl közre játszhatott felesége, Juhász Ilona (1793 – 1867) jómódú rokonsága is. Házasságukból született fiaik: Ferenc (1821 – 1849) és Pál (1830-1915) közül csak az utóbbinak voltak leszármazottai, de az ő birtokgyarapítását, gazdagodását folytatni nem tudták: az 1897-es kimutatás a 100 holdon felüli birtokosokról nem tartalmaz egyetlen Zsidai nevűt sem, ahogyan hiányoznak a redempció leggazdagabbjai, a Jámbor-, a Gulyás – vagy éppen a Bálint – család tagjai is. Összesen három családnév variálódik, sajnos valamennyi a gyakoriak közül való. (V/2/6)

Az 1893-as, bellusi Baross Károly - féle gazdacímtár egyébként még csak Turi N(y). János nevét tüntette fel a 100 holdon felüli kategóriában: eszerint birtoka négy év alatt 14 holddal gyarapodott volna: szántóföldje 16 holddal nőtt, immár lett egy hold szőleje is, a réjtjének területe viszont csökkent.²⁴⁸

Noha itt most csak Turi János esetében igazolható adatokkal, mégis jellemzőnek lehet viszont tekinteni, hogy a családok törekedtek a földbirtokuk növelésére, de legalábbis megőrzésére. Példa erre Juhász Bálint 1850-es esete, akit lólopás miatt két év börtönre ítélték. Rabtartási költsége a Jászkun Kerületi fogházban 51 forintot tett ki, amelyet úgy akartak megtéríttetni, hogy a családi birtokból árvereztettek volna el. Az adásvételen azonban megjelent az apa, Juhász István, aki kijelentette, szerzeményi földjéből nem kíván juttatni. Az ősi földrészeket – 504 forint értékben – végül a férfi két nagynénje, Zsidainé Juhász Ilona és Táboriné Juhász Erzsébet vette meg.

Az eset – mint cseppben a tenger – mutatja a jászdózsai földbirtokviszonyok 19. századi alakulását. Összefoglalásul elmondható, hogy a birtokaprózódás ellenére az emberek törekedtek földjeik megtartására, jellemzően csak kényszer hatására váltak meg tőlük és adták el helyi gazdáknak. A helyi elitben voltak olyan családok, akiknek pozíciója generációkon keresztül sem változott (Bollók, Bozóky), találni viszont példát az elszegényedésre (Zsidai) is, vagyis az elit helyzete nem tekinthető sziklaszilárdnak.

2/a A jászdózsai társadalom változásai

Félrevezető volna, ha Jászdózsza társadalmát egyedül a birtokos parasztgazdákéval azonosítanánk, legyen bármilyen kis birtokuk is. Egy 1760-as összeírás még a családfők 87%-

²⁴⁶MNL JNSzML V/189 Közbirtok felvállalási jegyzőkönyv

²⁴⁷MNL JNSzML Elenchus Actorum Politicorum Possessionis Jazygalis Dósa 1848/11 illetve 1850/249

²⁴⁸ Magyarország földbirtokosai bellusi Baross Károly, 1893

át írta össze redemptus birtokosként, 1828-ra viszont az arányuk 63%-a szállt.²⁴⁹ Palugyay Imre 1850-es években írt munkája 605 családfőt mutatott Jászdózsán, közülük 559 a birtokos; ez azonban nem lehetséges, hiszen könyvének megjelenése előtt nem sokkal zajlott tagosításkor összesen 342 birtokos nevét jegyezték a tagosítási könyvbe. Ugyanitt írta, hogy a községben 326 telkes ház és 195 zsellérház volt található. (Ebből hét volt zsidó zsellér.):²⁵⁰ ezek szerint a háztulajdonosok körülbelül 62%-a rendelkezett volna telekkel.

A földbirtoklás viszont nem feltétlenül jelentett kizárólagos paraszti életmódot. Jellemző erre az időszakra, hogy a helyi iparosok az év egy részében mezőgazdasági munkából tartották el magukat: Jászberényben is csak alig több mint 38%-uk dolgozott egész évben szemben az azonos népességű Gyöngyössel, ahol majdnem 90%-uk. (Kelet – Európában másutt is tapasztalható ez a – Hans Medick által protoindusztrializációnak elnevezett – a jelenség: az iparos nem mert elszakadni a mezőgazdaságtól, amely dekonjunktúra alatt a létfenntartás biztonságát adta. Túlzottan kockázatokkal járt a tehát munkásosztályba történő azonnali integráció.²⁵¹)

A következő évtizedek az iparosok körének bővülését jelzik. Jászdózsán az 1879-es összeírás³⁹ kereskedőt és iparost tüntetett fel,²⁵² egy 1892-es kimutatás pedig már 49-et: főként asztalosokat, kovácsokat és szabókat,²⁵³ akik a falusi igények kiszolgálására vállalkoztak. Nagyobb ipari tevékenység nem bontakozott tehát ki, nem mintha a falu ettől elzárkózott volna.

Az elzárkózás ellen szól, hogy az iparosok nagy része a 19. század közepén nagyrészt első generációs: vagyis paraszti közegből indulnak az ipar felé. Az 1908-ban alakult Iparos Kör elnöke Zsidai József²⁵⁴ (1878 – 1960) szabómesternek már az apja, Zsidai János is mesterember volt, de ugyanabból a redemptus családból származott mint a korábban már említett főbíró, Zsidai István. Az elnök egyik fivére kovács, másik cipész, a harmadik pedig kerékgyártó mesterséget választott.²⁵⁵ Bollók Mátyás főbíró unokái között önálló

²⁴⁹Bagi 1995: 267 – 269. 1828-ban 292 polgár, 115 irredemptus, 8 zsellér, 23 szolga, 23 mester. Van egy összeírás 1842-ből is, ez azonban egy kategóriában – „polgár” – számlálja a kézműveseket és a birtokosokat is, akik létszáma így 292. Rajtuk kívül 17 tisztviselet és 91 zsellért írtak össze.

²⁵⁰Palugyay 1856

²⁵¹Bagi 1991: 28; Gagy 2009: 63 – 80

²⁵²Sípos 1879: 15 – 17: Ebből házaló 1, kereskedő 5, asztalos 3, cipész 2, hentes 2, kalapos 1, kerékgyártó 3, kovács 7, kocsmáros 2, molnár 1, ruhafestő 1, szabó 10, szücs 1.

²⁵³Magyarországi Iparosok és Kereskedők Cím és Lakjegyzéke, 1892

²⁵⁴Balla – Wirth 1991

²⁵⁵Halotti anyakönyvek Jászdózsán: Zsidai Béla 1935. augusztus 21; Zsidai János 1906. március 6., Zsidai István 1964. június 25. Zsidai József házassági anyakönyvi kivonata – 1905. október 30 – utal az apa foglalkozására (kovácsmester).

mézeskalácsos mestert és szabót²⁵⁶ is találhatunk, igaz, van honnan válogatni, hiszen két házasságából nyolc felnőtt kort megért gyermeke született. A magas örökösszám sarkallta a módosabb parasztgazdákat is, hogy fiaikat ipari pályára küldjék: Bendó András 1850-ben testvéreivel való osztozkodás után adta el a földjeit, hogy az így szerzett 1448 forintos tőkéből kovácsműhelyt nyithasson. Szőlejét János, földjének egy részét pedig az anyakönyvekben „földes mesterként” szereplő Illés fivérei vásárolták meg.²⁵⁷

Az látható, hogy a birtokaprózódásra a jászdózsai parasztság nem a születésszabályozással válaszolt, hanem foglalkozási mobilitással (ez a katolikus birtokos paraszti modell). Megvolt az értelmiségivé válás lehetősége is,²⁵⁸ amellyel azonban általában csak a leggazdagabbak éltek, élhettek: létszámuk a község méretéhez képest még így sem elenyésző: az 1850-es években a környező települések főjegyzői tisztségében több jászdózsai is teljesített szolgálatot, így Dósa Antal (1819 – 1891) Árokszálláson, Juhász János (1820-?) Jászapátin; vagy a már főjegyző apa gyermeke, Ficzek Leopold (1819 – 1871) Jászfényszarun.

Elterjedtebb volt azonban az iparba vándorlás, még ha ez – mint láthattuk – jobbra háziipart jelentett is. A jászdózsai előjáróság nem zárkózott volna el a nagyobb léptékű iparosítástól, Morvay András tanácsnok például 1878-ban azt javasolta, adják bérbe a Kecskés híd melletti községi földet, hogy ott téglagyárat alapítsanak. Lukács József téglaegető be is mutatott egy téglát próbaképp, és húszezer téglát községi letétbe helyezése mellett ígéretet tett a munka megkezdésére. Bár a tanácsi jóváhagyás megszületett, a későbbi források már hallgatnak, az 1892-es kimutatás nem jelöl téglaegető mestert. Egy másik esetben egyértelműbb a folyamat: a megyei törvényhatóság nem engedélyezte Jászdózsának gőzmalom építését. A döntést a lakosság kis számával indokolták.²⁵⁹

A későbbi időszakokban fel – felmerült a Jászság iparosításának terve. Így Legeza Mihály (1867 – 1931) éppen a mezőgazdaságra alapozott háziiparral próbált volna megoldást kínálni, amikor újságcikkében eperfa – programot s ezzel selyemszövést, valamint a télre is munkát biztosító kender- és lentermesztést hirdetett meg. Bár munkásmozgalommal kapcsolatosan is megfogalmazott intelmeket - „*kész szervezetekben látjuk előbbre nyomulni, melynek tagjai a Világszabadság eszméit szívják magokba*”²⁶⁰ – érdemben mégsem foglalkoztak a kérdéssel, a jász értelmiség a kérdést annyival intézte el, hogy „*egész birtokrendszerünk, vagyoni*

²⁵⁶ Házassági anyakönyv Jászdózsán: Bollók János 1906. június 18. Halotti: Bollók József 1925. február 4.

²⁵⁷ MNL JNSzML Protocollum Actorum Juridicorum Pciatae Poonis Jazyg Dósa Ab 1844-1863, 167

²⁵⁸ Tóth 1989: 53 – 54

²⁵⁹ MNL JNSzML V/26. Jászdózsai község tanácsülési jegyzőkönyvek, 1878. IX.23. 1878. XII.21.; 1879. III.21.

²⁶⁰ Jász Kürt: 1906. VII.29.

viszonyaink, sőt társadalmi berendezkedésünk ügyis olyan, hogy itt csak az szocialistáskodhatik, aki bennünket nem ismer, vagy aki izgatni akar.”²⁶¹

Jászdózsa tehát mint agrártelepülés lépett a 20. századba. Az 1900-as népszámlálás adatai szerint 3319 fő élt mint eltartó vagy mint eltartott a mezőgazdaságból²⁶², miközben 273 jászdózsainak biztosított megélhetést az ipar, Hogy ez háziipar lehetett, bizonyítja, hogy az „iparvállalatok” 71%-a (68-an) segéd nélkül működött és csak a két legnagyobb üzem alkalmazott 3-5 segédet.

3. A pátyi tagosítás és földkérdés alakulása

*„Az 1848. évi forrongások által az ország általános csendessége megháborítván, a volt jobbágyság és földesuraság közötti viszonyok rendezetlenül, különösen a volt jobbágyok részire országgyűlésileg fenntartott jogok élvezetlenül pangottak”*²⁶³ – írták beadványukban Páty előjárói, holott az ország azelőtt sem volt éppen csendes, a földesurak és jobbágyok viszonya már korábban is éppen elég háborítást szenvedett.

A konfliktus egyik okozója a központi beavatkozás volt, hiszen a Mária Terézia – féle úrbérrendezés Pest – megyében növelte a jobbágyterheket.²⁶⁴ Az intézkedés azért volt problematikus, mert egyrészt az allodiális gazdálkodásban tette érdekeltté mind a földesurat, mind a jobbágyot: ez később, éppen a jobbágyfelszabadításkor mutatta ki negatív következményeit. Másrészt pedig az ott kiszabott számokat szinte zsinórmértékként használták olyankor is, amikor a törvény szürkesége mellett már egészen más formát mutatott az élet aranyfája.

Az úrbéri per első szakasza 1824-ben kezdődött, de az 1837-ben megszületett ítéletet egyik fél sem fogadta megnyugvással, fellebbezést nyújtottak be.²⁶⁵ Nyerges István főbírónak ez év februárjában kelt panasza szerint a Mária Terézia – féle úrbérrendezés során, 1770-ben a pátyi földeket első osztályba sorolták, egy telek 24 holdas volt, s egy holdba két pozsonyi mérő magot lehetett vetni. Az idők során ez megváltozott, s az 1825-ös mérés holdanként már csak másfél mérő magot számolt, vagyis megcsonkította a szántóföldek mennyiségét; az adót azonban továbbra is a nagyobb terület szerint számították.

A magas adó más vonatkozásban is megjelent, így akképpen, hogy egy rétre 12 kaszáló adót számolnak, holott legfeljebb ha tízen kaszálhattak ott. Szintén túl sokat kellett fizetni a káposztaföldek után, amelyeket a legelőkből hasítottak ki, így csak nyolcadadót lehetett volna

²⁶¹Jászapáti és Vidéke: 1905. VII.9.. Ugyanez a gondolat – vagyis, hogy a jászsági arányos birtokmegosztás gátlóan hat a szocializmus terjedésére – az 1904. II.7, 1904.II.14-i újságcikkekben is visszatér.

²⁶²Népszámlálás, 1904: 382

²⁶³MNL PML IV Páty úrbéri pere 174/1864

²⁶⁴Horváth 2008: 248

²⁶⁵MNL PML IV. Páty úrbéri pere 2115/1864

kivetni rá, mégis ötöddézmát szedtek; a házas zsellérekkel pedig úgy számoltak, mintha nyolcadtelkük lett volna. A pátyi gazdák sérelmükként emlegették még fel, hogy az utóbbi felmérésnél irtásföldeket vettek el a jobbágyoktól: csak ötöt kárpótoltak az „irtás munkája vagy csak a trágya ára” kifizetése által, de majd „száz gazdák keseregnek még mindezidáig is erőszakosan elfoglalt irtásföldjeikért.” Mivel a marhák takarmányozására használt rétet a földesúrnak juttatták, más helyekről, pénzen vett takarmánnyal kellett etetni az állatokat, melyek tartása azért is lehetetlenült el, mivel a környéken sok birkát tartottak, és azok a mezőket teljesen lelegelték. A szükség arra kényszerítette a pátyi gazdákat, hogy állataikat zöld búzával etessék. Sokan érezték kilátástalannak a helyzetet, mondván ilyen körülmények között marhát nevelni nem lehet, ha az viszont ezt feladnák, akkor gyalogrobotot kellene teljesíteniük, amely több időt vonva el a saját gazdaságtól, csak még jobban elszegényítené őket.

A királyi udvari kancellária 1830-ban küldött is ki tisztviselőket az ügy kivizsgálásra, de mivel a községházán nem találták meg a szükséges iratokat, meghagyták az akkori helyzetet.²⁶⁶ A Váradyak birtokában voltak ugyan birtokívek, de ezeket a pátyiak nem láthatták.

Aztán jöttek az 1848-49-es események, amelyeket követően a jobbágyi illetőségek rendezésével kezdődő per – a tagosítás miatt – egyúttal birtokelkülönítési ügyé is vált a bécsi „Scott atyákkal” (vagyis a bécsi plébánia, a Schottenkirche) és Várady Józseffel szemben.²⁶⁷ Az 1824 előtti megyerendezés 171 zsellérállományt és 85 egész telket jegyzett Páty területén, a telek földjeire pedig 1836 után hármass osztályzatot használtak: a legjobb minőségű földekből 1100 négyszögöl tett ki egy holdat, a legrosszabbaknál viszont már 1300, vagyis mennyiséggel ellensúlyozták a minőségbeli különbségeket. A megyei bíróság jóváhagyta ezt a rendezést, de a telkek számát kilencel leszállította. A tagosításkor – az 1860-as évek elején – viszont egységesen 1100 öllel számoltak, mely ismét a községet rövidítette volna meg.

A földrendezés azért is szült elégedetlenséget, mert a pátyi előljárók szerint a földesúr a községi földekben beékelt, legjobb minőségű földekre tartott igényt; sőt még a községi használatban lévő rétből is ítéltek a földesúrnak. „Bekövetkező határvillongások magvait vetik el, holott a törvényhozás célja a volt jobbágyi és földesúri viszony rendezésénél éppen ezek elkerülésében feküdt”.- írták és nehezményezték, hogy a községi rétet a községtől egy – másfél órányira jelölték ki, „mennyi kár, idő és munkapazarlás az úgylis földhözragadt

²⁶⁶MNL PML IV. Páty úrbéri pere Jegyzőkönyv és mellékletek

²⁶⁷MNL PML IV. Páty úrbéri pere 1875 /2299

községi lakosokra, ha azon csekély illetőséget oly távolról kell kezelniök; mennyi elkerülhetetlen határsértés, a birtokok ilyen összezavarásából.”

1864 – ben vitatták azt is, hogy hat holdjával számolták a legelőilletőséget, de héttel kellett volna, mivel nem számították a jobbágytelekhez a kenderest és káposztást. Vitás volt a faizás joga is: Várady József szerint *„divatozott azon szokás, hogy a volt jobbágyok az uraság által kijelölt erdő részben a fát levágták”,*²⁶⁸ addig aprították, míg három hüvelyk alá nem csökkent, s így már gallynak minősülve a gazdák szekereken hordták azokat haza. Különösen 1855 és 1859 között volt ez általános, de már 1826-tól *„divatozott”,* 4 – 500 forintos kárt okozva ezzel.²⁶⁹ Várady József a beadványában kitért arra, hogy csak a saját jogát kívánta védeni és nem akarta a szegényeket megkárosítani, amit szerinte az is bizonyít, hogy az iskolának 100 kocsi fánál többet szállított már. A *„fő baj az, hogy némely izgatók pár év óta álokoskodásokkal és valótlan állításokkal a kevesebb belátású lakosokat elámítják, erőszakoskodásaikkal a józanabbakat terrorizálják, és a községi költségek nem csekély szaporításával és a közbéke megzavarásával már mindenképpen eldöntött dolgokat újra meg újra szőnyegre hoznak”* – szövege 1861 februárjában írt beadványának konklúziója.

A helyzet ennél azonban súlyosabb lehetett, a község fő jövedelme ugyanis – a pátyiak szerint – éppen ebből a földből származott, s ha cserébe gyengébb földet kapnának, akkor községi póttadóval lennének kénytelen terhelni a lakosságot. Várady József nem fogadta el ezt az érvelést, szerinte ugyanis az 1849-től vezetett községi számadás alapján az ítélet révén juttatott 25 hold rét és a 20 hold nádas (*„nádnak biztos s jó keletje van”*) biztosabb jövedelem, ha *„híven fog kezelteni.”*²⁷⁰

Várady József kecsegtető optimizmusát cáfolva Páty gazdasági helyzete ekkoriban nem volt a legjobbnak tekinthető. Már az 1854-es államkölcsonhoz is csak olyanformán tudott hozzájárulni, hogy a községi rétből 10 holdat kiárusított, mégpedig a legjobb minőségű földekből, 300 forintos áron felül. Ezt a területet azonban a bíróság a földesúrnak juttatatta, ami azt jelentette, hogy a tulajdonosok cserébe 80 – 90 forint értékű földet kaptak volna. A rétből volt kiadva az egyházi föld, a lelkészi illetőség; ez képezte a lelkészi javadalom legnagyobb részét. A végzés értelmében nem lehetett a lelkészi földet a község közelében kiadni.

²⁶⁸MNL PML IV. Páty úrbéri pere 174/1864 illetve 2115/1864

²⁶⁹Jászdózsa is követte ezt a „divatot”. Bozóki Lajos mezei rendőr jelentette, hogy négyen a kisberekben hat szál – tíz forint becsértékű – fát vágtak ki, majd azokat összemélték. A kirótt büntetés 12 forint és 48 óras elzárás. (MNL JNSzML Jászdózsa Tanácsülési Jegyzőkönyvek – 1855. II.10.)

²⁷⁰MNL PML IV. Páty úrbéri pere 1864/91 illetve 1875 /2299

A református egyház és a gazdák a birtokelkülönítés révén tehát közös oldalra kerültek, holott a korábbi évtizedben számos konfliktus bontakozott ki köztük, éppen a földkérdés miatt. Az 1810-es években például arra volt panasz, hogy az egyházi földet a szomszédok két oldalról úgy elszántották, hogy a sessió földből másfél fertály hiányzott. Az ugar felmérése pedig azért maradt el, mert a szomszédok szerint nem szabad járn rajta. A helyi lelkész azt is panaszolta, hogy a ház hosszában tartozna még föld a parókiához, de ezt Kehy András a „*most is élő*” Mocsai Andrással elcserélte krumpliföldre: bár a csere igazságtalan volt, de akkor ezt nem vették észre, „*vagy ha tudták, oly félelmesek, hogy ellene nem mondtak.*”²⁷¹ A református egyháznak már korábban is többfrontos harcban kellett helytállnia: 1825-ben a Telki apátsággal pereskedett a lelkészi konvenció féltelkes birtokáért. A Telki apátság eljárását „*Györy József lelkész csak sok fáradság s költséges perlekedés által tudta meggátolni, s így kiadatott a lelkészi conventióra 1 ½ telek, a tanítóira ½ telek föld*” jutott.²⁷² Az 1860-as évek viszont a lakossággal való együttműködés időszakát hozta: a Szabó Lajos lelkész, Gáll István bíró és hat további előjárósági tag aláírásával ellátott beadvány zárása az 1848 előtti idők közjogát idézte, amelyben magukra mint a „*legalázatosabb jobbágyai*”-ra hivatkoztak.²⁷³ Elmondásuk szerint a földesúri gyakorlat – amely a „*mi vallási kegyeletünket lábbal tiporja*” – „*a törvényeknek nemcsak nem felel meg, de valószínűleg a papi szent hivatásukkal ellenkezőleg és minden kegyeletet, felebaráti szeretetet és humanitási tekinteteket megvető, s az őszinte kérelmet visszautasító ellenfeleink, vagyis volt földesuraink előadásai által megtévesztve, azok világos parancsával, a dolog természetével, s így a törvényes igazsággal is nyilván ellenkezésben van.*”

A rétet egyébként a lakosok használták, volt viszont itt egy úsztató, amelyet Várady József és a telki apátság közös tulajdonnak tekintett, noha a pátyiak birtokívben is tudták igazolni magukat.

A rét egy másik vonatkozásban is vitatták. Fungman György, a telki apátság számadó juhásza és gazdatisztje volt s a község földjeinek háromnegyedét birtokló apátság teljhatalmú megbízottja. A pátyi előjáróság szerint „*fensőségét a nép bosszantásában kívánja kitüntetni – minthogy pedig e célját saját tekintélyével elérhetni nem véli – a ravasz színlelésével megnyert urasági kegyet használja fel. ... Több ízben berzengette már fel az uraságnak különben csendes kedélyét a község ellen és hazug feladásainak többszöri pör lón az eredménye, de mondhatjuk, mindannyiszor győztünk igazságunkban.*” Példaként hozták, hogy

²⁷¹ Ráday Levéltár G.21 Vértesaljai Kerület egyházlátogatási jegyzőkönyv. 1816. VI.23.

²⁷² Ráday Levéltár Szász Károly vizitáció VIII/2. 1889 Páty: 639 – 658

²⁷³MNL PML IV. Páty úrbéri pere 1875 /2299

Kis István a rét melletti urasági földből használt egy darabot, amellyel Fungman szerint négy forintra becsült kárt okozott. Kis nem ismerte el a követelést, mondván, hogy az általa művelt föld szerinte egyházi föld, amire egyházgondnoki felhatalmazása is volt.

Egy másik alkalommal Fungman György elzáratta a szőlőhöz vezető gyalogutat, mert az átvonulók és állataik kárt okoztak; ezzel viszont legalább félóra kerülő utat rótt a pátyi gazdákra, akik sajnálták ezt az időt, különösen dologidőben. A pátyi előjáróság szerint az állatok által okozott kár amúgy sem falak emelésével előzhető meg, hanem felügyelettel, sőt madarak ellen inkább a kerepelés és ijesztgetés volna hatásos. Az érvelés további része „örökké fennállott út”-ről beszél, mintegy mitikus, spirituális dimenziókkal gazdagítva²⁷⁴ a valóságban vélhetően egyszerű, poros - saras földutat; s ezek után már természetesnek vehető, hogy az elzárás nem oldhatta meg a kérdést: az esetenként rendőri intézkedésig menő gyakorlat tovább folytatódott. Hogy az előjáróság maga is bízott a per kedvező kimenetelében, bizonyítja, hogy mindenben – még az ügy elhúzódsában – is kedvező előjelet láttak, mondván, hogy az uraság által kezdett per „*elaludt, bevallja tehát, hogy a közönség elleni jog keretében nem bízott.*”

Nem mindegyik konfliktus vége ismert, de egy 1862. június 27-i határozat éppen ebben a második ügyben igen: a szolgabíró elutasította a gyalogútra vonatkozó kérelmet azzal az indoklással, hogy a kérdéses helyekre a szekérúton is el lehet jutni.²⁷⁵

A vitás – peres ügyek azonban még évtizedekkel később is zajlottak, nem zavartatva a politikatörténet nagy változásaitól. A Monarchia már a múlté volt, Pátyon egy tanácsülési jegyzőkönyvi bejegyzés mégis azt a feladatot tűzte ki, hogy a községi pásztorház tulajdonjogát tisztázza, mert annak kertjéből a főjegyzőnek kívántak 400 négyszögöles konyhakertet kialakítani. Ez telekkönyvileg egyharmad részben Brunszvik Szidónia grófnő, egyharmad részben pedig a bécsi Szent Benedek rend nevén állt telekkönyvileg. A rend részéről a bekebelezési engedélyt a vármegyei főügyész megszerezte, a községre való átírást tehát megtehették. Brunszvik Szidónia illetve jogutódai azonban ismeretlenek voltak, „és így ... az átíratás miatt pert kell indítani”.²⁷⁶ Ebben az időben már nemcsak gróf korompai Brunszvik Ferencné csillagkeresztes hölgy nem volt az élők sorában – 1866. december 14-én hunyt el²⁷⁷ –, de annak gyermekei, unokái sem. Brunszvik Géza válása után eladta ugyan

²⁷⁴ Eliade 1993: 76: “Az archaikus emberiség mindent megtett azért, hogy megóvja magát az újat és visszafordíthatatlant hozó történelemtől.”

²⁷⁵MNL PML IV. Páty úrbéri pere 1862/ 267

²⁷⁶ MNL PML Páty tanácsülési jegyzőkönyv 1924. II.15.

²⁷⁷OSZK gyászjelentés

magyarországi birtokait és Ausztriába költözött, de könnyen lehet, hogy a pátyi pásztorház harmadáról megfeledkezett.²⁷⁸

Mindezen hosszadalmas konfliktusok ellenére az 1870-es évek közbeszédje már kedvezőnek ítélte meg a tagosítás pátyi lefolyását: „*A tagosítás 1864-ban történt bírói ítélet szerint. Ez a népre kedvezőleg ütött ki s azóta mind a földművelésben, mind az állattenyésztésben dicséretes előmenetel észlelhető*”²⁷⁹ – írta például Galgóczy Kálmán.

Érdeemes összevetni az úrbérrendezés idején, 1756-ban felvett birtokíveket a tagosítás idején, 1856-ban rögzített állapotokkal. Nyilvánvaló, hogy ebben a hosszú időszakban fontos közjogi változások is történtek, a földbirtok méreteiről árulkodó adatsorok azonban önmagukban is érdekesek lehetnek, hiszen adnak egy közelítő képet a község társadalmáról. (V/3/1 és V/3/2) A birtokív lényegében konzerválódott állapotokat mutat a paraszti birtokok esetében. Száz esztendő semmiféle változást nem hozott a legtöbbet birtoklók helyzetében: akkor is, most is a földek 36%-a felett rendelkeztek. Az őket követő ötödök minimális növekedést mutatnak – 22%-ról 23%-ra illetve 18%-ról 20%-ra – ezek a növekedések a legkevesebbet birtoklók kárára valósultak meg. A pátyi földbirtokszervezet azonban még így is nagyon kiegyensúlyozottnak, egalitáriánusnak tűnik.

Az egyes birtokok mérete ennél nagyobb arányban változott, de a változás ott sem szélsőséges. 1756-ban az átlagos birtokméret 19,5 hold volt; a medián pedig 17. A legjellemzőbb kategóriát a 10-20 hold közöttiek képezték: ők tették ki az összbirtokosok 52%-át (76fő), de ha ehhez a tíz holdon aluliakat is hozzávesszük, akkor a birtokosok száma már 108, vagyis 73,5%-uk ide sorolható.

1856-ban az átlagos birtokméret már csak 13,2, a medián viszont 14,1 hold: vagyis nadrágszíjparcellákkal senki sem rendelkezett, senkinek sem volt kisebb birtoka 10 ezer négyszögölnél, a legkisebb birtok is 9,6 hold volt. Legjellemzőbb kategória a tíz- és huszonötezer öl közé eső birtokok, vagyis 21,6 és 9,6 hold közötti volt a földek 85%-a.

Páty legnagyobb földbirtokosai azonban nem a parasztok között voltak találhatóak. A 19. század végén egyrészt ott volt a középbirtokos Várady – család a maga több mint 500 holdas földjével, s bár a birtok állattelepe is jelentősnek számított 112 szarvasmarhájával, mégsem ők gazdálkodtak a környék legnagyobb földterületén, hanem a Magyar Királyi Közalapítványt

---

²⁷⁸Hornyák 2000

²⁷⁹ Galgóczy 1877: 56 - 59

bérlő birtokosok: 1897-ben Weiner Jakab (911 hold), 1904-ben Rácz Miksa, 1924-ben Besnyi János, 1931-ben pedig Szarka Géza.²⁸⁰

Az 1897-es állapotokat rögzítő V/3/3-as táblázatban látható, hogy Pátyon Jászdózsához képest szűkebb a 100 holdon felül birtokló gazdasági elit köre, s nem valószínű, hogy a legnagyobb birtokos – a bérlő Weiner Jakab – sok szállal kötődött volna a falu sorsához. Ahogyan ekkoriban vált mind gyengülőbbé a Váradyak és Páty kapcsolata is: igaz, ez csak az 1930-as évekre üresedett ki végleg, amikor Várady József már csak ritkán látogatott kastélyába, állandó lakcíme Budapesten volt,²⁸¹ a Magyar Élet Pártja színeiben vállalt országgyűlési képviselősége a fővárosban marasztotta. A zsidó szármású Herczfeld – család tagjai helyben maradtak, de mint azt a demográfiai résznél bemutatott rövid családtörténeti vázlat is érzékelteti: Herczfeld Ignác halála után az utódok inkább a kereskedelemmel és szolgáltatásokkal foglalkoztak.

3/a A pátyi társadalom változásai

Páty lakóinak nagy többsége a 19. században földműveléssel foglalkozott. Egy 1854-es kimutatás tanúsága szerint az iparos lakosságot mindössze három kereskedő (egy segéddel és két inassal), három asztalosmester (négy legény és három inas) valamint négy csizmadiamester (négy legény, három inas) képviselte. Igaz, volt rajtuk kívül még két asztalos és három csizmadia is, akik nem voltak a céh tagjai.²⁸²

Az 1870-es években a „kézművesek” száma „különféle iparágban” húsz, a vegyeskereskedők létszáma pedig öt volt. Vélhetően – ha nem is hivatásszerűen – sokan a parasztok közül is foglalkoztak kereskedelemmel, legalábbis erre is utal Galgóczy Károly leírása: „*A lakosság főképp Budára piacoz, oda hordja eladnivalóját, kivevén a bort, s nagyobb szükségét is onnan teljesíti. A bor többnyire helyből kél s messze vidékre elhordják, mert jó minőségéért kedvelt.*”²⁸³

1892-ben a hivatásszerűen iparral és kereskedelemmel foglalkozók száma 68: közülük nyolcan foglalkoztak vegyeskereskedéssel, ami a település méretéhez képest magas szám. Vélhetően – és ezt támasztja alá, hogy 50%-uk „*fűszer- és gyarmatáru kereskedő*” – Budapest közelsége és az ezzel járó olcsóbb szállítás, az itt élő Várady – család igényei illetve az itt alapított üzemek (kőbánya, téglagyár, malom) és a velük megjelent polgárabb közönség

²⁸⁰ A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája, 1897; MNL PML V.1 Páty nagyközség iratai 1904 - 1906 Kivetési Lajstrom; Magyarország Kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára 1924: 1214; Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára 1931/412

²⁸¹Hortobágyi 1940: 1149

²⁸² MNL PML Páty V.1 B Elöljárósági iratok 1118 (1854.X.12.)

²⁸³Galgóczy 1877: 56- 59

elvárásai tették lehetővé, hogy a község egy viszonylag népesebb kereskedőréteget is eltartson.

Az ipari szektor bővülése az évtizedek alatt látványos volt: a századfordulón már közel háromszáz ember (a falu lakosságának 11%-ának) megélhetése függött az ipartól: köztük százan voltak a családfenntartó dolgozók, közülük is hatvanan önállóak (jobbára segéd nélkül). Minden bizonnyal a téglagyár volt az az üzemi egység, amelyet a népszámlálás a 11 – 20 segédet alkalmazók között tüntetett fel. Huttera Márton téglagyára mellett a századfordulón alakult egy másik is: az egykori segédek, Kecskés János és Sándor alapították.²⁸⁴

A népszámlálás szerint a cselédek és napszámosok létszáma a családjukkal együtt sem haladta meg a százhusz főt, vagyis számuk az összlakosság öt százalékát sem érte el.

Minden ipari és birtokszerkezetben beállt változással is elmondható tehát, hogy a Monarchia időszakában a pátyi lakosság legnagyobb részének (1900-ban a 73%-ának) a megélhetését továbbra is a mezőgazdaság biztosította.

4. Összehasonlítás

Hogy a két település eltérő birtokstruktúrával lépett a polgári korszakba, azt már a korábbiakban bemutatott kördiagramok is érzékeltették. Ezek szerint a 18. század közepén még nagyjából azonos paraszti birtokviszonyokkal leírható települések eltérő utat jártak be a feudalizmus utolsó évszázadában, amelynek eredményeként a 19. század közepén Pátyon a leginkább módos 20% a földek 36%-át birtokolta (V/3/2), miközben ugyanez az érték Jászdózsán 56%-os (V/2/5). Még szemléletesebb a két település birtokviszonyainak dobozábrában való megjelenítése. (V/4/1)

Vagyis Pátyon a parasztbirtokosok fele 11485 és 22969 öl közötti birtokkal rendelkezett, szemben Jászdózsával, ahol ez az érték 4003 és 12287 közé esett. Érdeemes figyelembe venni azt is, hogy a pátyi adatokat nagyban torzította Áldott Sándor 110 ezer ölnél nagyobb birtoka: ha mindkét település legnagyobb paraszti földbirtokát kivesszük a vizsgálódásból, jelentős mértékben módosult eredményt kapunk. (V/4/2)

A pátyi parasztság tehát lényegesen egalitáriusabb birtokszervezettel rendelkezett az 1860-as években, mint a feudális viszonyokhoz képest szabadabb fejlődést maga mögött tudó Jászdózsa, ami – mint az korábban tárgyalásra került – nem volt ugyan kapitalista, de lényegesen több kapitalista vonással rendelkezett, mint a jobbágyfalvak.

A szabadparaszti múlt másik következménye, hogy Jászdózsa mentesült a hosszadalmas birtokelkülönítési ügyektől. A tagosítás azonban itt sem volt – mint sehol másutt – egyértelmű

²⁸⁴F. Szabó 1931: 65 – 68

sikertörténet: egyrészt ellentét állt fenn az állami elképzelés és a helyiek akarata között; másrészt pedig a redemptusok törekedtek saját érdekeiknek a szegényebb lakosokkal szembeni érvényesítésére. Azt is hozzá kell azonban tenni, hogy bár ez a tendencia minden bizonnyal jelen volt, a falu közhangulatát mégsem mérgezhette végletesen: Jászdózsáról nem ismert olyan konfliktus, mint például Jászberényből, ahol 1861 januárjában negyven – ötven kéziszerszámmal felfegyverkezett paraszt került összetűzésbe a csendőrséggel,²⁸⁵ vagy az évtized végén Jászfelsőszentgyörgyről, ahol a pusztafelosztás zendüléshez vezetett.²⁸⁶ De példaként hozható Karcag is: ott a redempciós váltságösszeg visszaperlésére indított mozgalmat kezdetben azért támogatták sokan, mert az a hír terjedt el, hogy a legelőket újraosztják. Mikor kiderült, ez nincs így, elégedetlen zajongás fogadta a bejelentést.²⁸⁷

Páty a tagosítás idején nehezebb helyzetben volt, hiszen egy olyan konfliktusban találta magát, melyben ellenfelei – telki apátság vagy a Várady – család – az egykori rendi határvonalon túlról jöttek, iskolázottságuk, kapcsolataik, érdekérvényesítő képességük lényegesen jobb volt, mint a helyi parasztgazdáknak. Hozzá kell még ehhez venni, hogy az évtizedekig nyúló pereskedés olyan bizonytalanságot okozott, amely szintén rontotta a magántulajdon megszilárdulásának folyamatát. A polgári korba való átmenet tehát több zökkenővel járt Páty számára, igaz, az 1870-es évek végére a kapitalizálódásnak olyan nyomait találni, mint hogy a feles bérezést egyre inkább kiszorítja a pénzben fizetett bér illetve a budai piacra való fokozott árutermelés (bor, gyümölcs).²⁸⁸

Nem csak gazdasági okok állhatnak természetesen amögött, hogy a kapitalizmus első évtizedei nem jártak olyan birtokkoncentrációval Páty esetében, mint megfigyelhető az Jászdózsán. Ha az 1897-es gazdaösszeírást vesszük, egyetlen pátyi parasztot sem találunk köztük, miközben a jászdózsaiak közül heten is képviselték magukat. Fontos figyelembe venni a természet- és gazdaságföldrajzi különbséget is. Amíg Jászdózsa az Alföldön, a nagyobb piaci központoktól távol (s mind távolabb, hiszen a vasút elkerülte a Jászságot) feküdt, Páty részben hegyes vidéke Buda környékéhez tartozott: az ottani polgárság igényei a földrajzi adottságokra épülve formálták Páty mezőgazdaságát.

A két község művelési ágainak 1870-es évekbeli megoszlását az V/4/3 táblázat szemlélteti, amely egyrészt arra világít rá, hogy Pátyon mintegy ötször annyi területen folyt szőlőtermesztés, mint Jászdózsán. A szőlő, a bor készítése idő- és munkaerő igényes vállalkozás volt, ugyanakkor rendkívül jövedelmező is, vagyis akár már kisebb szőlőbirtok is

---

²⁸⁵ Papp 2001

²⁸⁶ Tóth főszerek 1980

²⁸⁷ Nagy – Kunság 1904. június 26.

²⁸⁸ Galgóczy 1877: 56 – 59; Kósa 1998: 164 – 165

biztosíthatta a megélhetést. Erre fejtett ki aztán pusztító hatást a filoxérajárvány, amely jóvátehetetlen károkat okozott Pátyon: 1895-ben már csak a volt 242 hektáros szőlőterület alig 5%-át – 13 hektárt – hasznosíthatták.²⁸⁹

Másrészt a táblázat azt is megmutatja, hogy Pátyon az erdő és legelő is nagyobb kiterjedésű. A természetföldrajzi különbségen túl nagy befolyása volt az ember tájalakító tevékenységének is: az olyan népdalfordulatok ellenére, amelyeket amilyeneket például Jankovics Marcell tömegével idéz művében – a parasztság jellemzően nem látott esztétikai értéket a fában,²⁹⁰ igyekezett a kapával újabb területek meghódítani. Ez a tevékenység szoríthatta vissza a legelőket is: az összeírás Jászdózsán éppen a pusztafogacsi legelő felosztásának idején keletkezett.

A továbbiakban érdemes lesz áttekinteni, hogy a 19. század végére az egyes falvakban kik számítottak a leginkább módos birtokosnak. Az V/4/4 táblázat adatsorainak összevetése akkor is tanulságos, ha az elemszám csekély, s így belőlük levont következtetések erősen korlátozottak. Pusztai számadatokról lévén szó, nem is mondhatnak el mindent, de mentalitástörténeti keretben már értelmezhetővé válnak.

Ha megnézzük a két település 100 holdon felüli birtokosait, Jászdózsán csak parasztgazdákat, Pátyon viszont nemesi és polgári származékokat találunk. Szembetűnő különbség, hogy kizárólag a gazdák tartottak juhot (a falu 1895-ös juhállományának több mint ötödét), illetve rájuk volt jellemző a sertéstartás. Mindez összefüggésben állt azzal, hogy a nagy juhnyáj tartása ekkor már nem volt jövedelmező: a gyapjúkonjunktúra véget ért.²⁹¹ A parasztok ezzel szemben továbbra is tartottak juhot, mivel „háromszor lehet aratni utána - tavasszal a gyapjút, nyárba' a bárányt, és ott van a tejhaszon, a gomolya.” De mondható egy negyedik haszon is: a drága és ráadásul ellenérzéssel fogadott²⁹² műtrágyát ekkor jellemzően a juhtrágya pótolta. Szintén többszörös haszonnal járt a sertés tartása: ez az állat adta egy paraszti háztartás éves zsír-, szalonna- és húskészletét, melynek elfogyasztása éves renddel bírt: a legjobb hasaalját a nagy erőt kívánó aratáskor fogyasztották.²⁹³

Kevésbé látványos a birtokok gépesítettség mentén való összevetése: a nyers adatok mindenesetre azt mutatják, hogy a pátyi, nagyobb birtokok egyúttal gépesítettebbek is voltak;

²⁸⁹Csoma 2015: 15 – 26; Muskovics 2014: 58 - 62

²⁹⁰Jankovics 1998: 9 – 17; Fél – Hofer, 1997:

²⁹¹Gergely 2005: 50 – 52; Janos 2003: 69 – 70

²⁹²Gagyí 1977; Romsics 2010: 162 – 166: Még az 1920-as évek végén is 15 kilogramm holdankénti műtrágya az átlag, miközben Nyugat – Európában hektáronként(!) 1 – 3 mázsa volt jellemző. Romsics 2009: 274: kiskunhalasi parasztgazda véleménye: „A föld megéhezik, kimerül, ha nincs neki való táplálék: trágya. És mit szólnak ehhez a nagyfejűek? Azt mondják: hát nincs elég műtrágya? Talán volna, de annak igen pénzíze van, és mégsem olyan, mint a valódi istállótrágya.”

²⁹³Fél – Hofer 1997: 126 – 135; Hofer 1994

igaz, hogy a jászdózsai parasztbirtokok között is találni olyat – Bollók Ferenc és Kiss F. Balázs – birtokát, ahol a hagyományos eszközökön túl megjelentek az erőgépek is. Látható, hogy a parasztek nem zárkóztak el a gépesítéstől, sőt, sokan vélhetően presztízs szempontokat mérlegelve döntöttek a vásárlás mellett. Igaz viszont, hogy a hagyomány továbbélt: vagyis, bár ismerték a vetőgépet, a kézi vetést éppúgy megtanulták, mert előfordulhatott, hogy a mélyen felázott talajon nem lehetett alkalmazni a gépet.²⁹⁴

Másrészt a gépesítés egyik társadalmi hozadéka, hogy csökkentette ugyan a munkaerőigényt, ám ezzel együtt fokozta a társadalmi feszültségeket is.²⁹⁵ Az elmélet csak részben vetíthető rá a két falu viszonyára, mivel az adott cselédre jutó földterület éppen a Várady – birtoknál a legalacsonyabb (20 hold), vagyis méreteihez képest ez alkalmazott a legtöbb idegen munkaerőt. Őt követte Kiss F. Balázs (25,6 hold), Turi Ny. János (30,3 hold) és Weiner Jakab (31,5hold). Ez a mechanisztikus átszámolás azonban nem mutatja a saját munkaerőt: a paraszti kultúra homogenitása²⁹⁶ miatt könnyedén elképzelhető, hogy egy 100 holdas gazda rendszeresen arasson a munkásaival, míg ez a középnyemes Váradyról már nehezebben hihető. Hogy a nagybirtok vagy a gazdagparaszti birtok volt-e versenyképesebb, arra történelmi válasz nem adható: a nagybirtok csak állami ránehezkedéssel együtt méretett meg a Monarchia időszakában, megmaradásának oka tehát nem feltétlenül a sikerességében keresendő. A 100 holdon felüli parasztbirtokok nagy része viszont szétmállott a 20. század első évtizedeiben (ennek tárgyalására egy későbbi fejezetben kerül sor), igaz, az utódok többsége helyi viszonyok között még így is jelentős birtok tulajdonosa maradt, a gazdasági elitből tehát nem feltétlenül hullott ki. Szűk csoportjuk amúgy is csak kis részét képezte annak a helyi társadalomnak, amelynek legtöbb tagja mezőgazdaságból élt, erősen kötődött a földhöz. Az elszegényedés réme ott lebegett, s ezt a két község lakossága különböző módszerekkel törekedett elkerülni: Jászdózsán a közlegelők felosztása után az egyéni boldogulás lehetősége volt a környező, tönkrement birtokok felvásárlása; Páty reformátusai ezzel szemben az örökösszám csökkentése mellett kötelezték el magukat. Mindkét községben látni példáját a foglalkozási mobilitásnak, de radikális átalakulásra ebben az időszakban még nem került sor. Valamelyest jelentkezett ugyan az ipar felszívó ereje, megjelent az állami szolgálat s vele a tisztviselővé válás lehetősége, ám mindezekkel együtt is még 1900-ban is az agrárium jelentette a helyiek megélhetését. A két község foglalkozási megoszlását az V/4/5 táblázat tartalmazza.

²⁹⁴Szilágyi 2009;Gagy 2009: 68 – 80

²⁹⁵Honvári 2002: 323 - 327

²⁹⁶Gunst 1985

A földkérdés tehát a tagosítások lezárulása után is fontos kérdés maradt. A birtokstruktúra anomáliái már a Monarchia időszakában is láthatóvá váltak, noha például a kor járszági sajtója alig figyelt fel rá; s ha a birtokviszonyok szóba is kerültek, akkor az olyan idealizáló formában jelentkezett, mint amilyen a Jászapáti és Vidékében megjelent egyik cikk konklúziója: *„Egész birtokrendszerünk, vagyoni viszonyaink, sőt társadalmi berendezkedésünk úgyis olyan, hogy itt csak az szocialistáskodhatik, aki bennünket nem ismer vagy izgatni akar.”*²⁹⁷

A kivételek egyike egy 1914-es írás, mely a problémák gyökerét az egyének szintjén találta meg.²⁹⁸ A cikk a tüneteket okokként jeleníti ugyan meg, a leírás mégis korjellemző képet ad a birtokos parasztság század eleji helyzetéről.

A fejezet végén érdemes feltenni a kérdést, vajon mit lehetett volna másképp tenni? Az első világháborúra kialakult helyzetben mit tettek saját felelősségi körükön belül az egyes községek? Az eddig tárgyalásra került témák inkább az egyéni kezdeményezéseket és a községi szintű érdekérvényesítést törekedtek bemutatni, de ez utóbbiak nagy része is egyéni végeredménnyel járt: a gazdák földbirtokát, különböző jogait érintették. De hogy miféle kötelek voltak az egyes emberek között, milyen szerveződések álltak állam – község és egyén között, - miként működött a civil társadalom – és hogy mennyiben alakíthatta az emberek életlehetőségeit, annak a tárgyalására a következő fejezetben kerül sor.

VI. Helyi közösségek és az állam a 19. században

Ha a saját földbirtok biztosíthatott is egyfajta egyéni függetlenséget, mindez még nem volt garancia a szélesebb szabadságra. Tocqueville a demokratikus kor fő veszélyét éppen abban látta, hogy az emberek a közösségből a magánélet szűk körébe vonulnak vissza, utat engedve

²⁹⁷Jászapáti és Vidéke 1905. VII.9.

²⁹⁸Jászárokszállás és Vidéke 1914. V.2. „Úgy gondolkoznak, hogy nevelje a csirkét, libát, kacsát, pulykát, akinek tetszik, ők aszerint akarják biztosítani az egzisztenciájukat, hogy férjhez mennek, ha lehet úrhoz, de ha ilyen nincs némelyike megelégszik egy egyszerű iparossal is. ... Viszont a mi iparos férfaink nősülési szándékát már nem a komoly elhatározás irányítja, hanem a hozomány. Ennélfogva tehát iparkodnak a redemptus gazda leányához közeledni és azoknak udvarolni. ... Nem tesznek magukban számítást, hogy annak a gazdaembernek a lányai közül nem lehetnek jó iparosnők, mivel ők ezen foglalkozást nem tanulták, nem látták azt a szüleiktől... A baj fő okát abban látom, hogy a földek fokozódott értéke következtében előállott jómód fokozta az igényeket abban is, hogy a leány családtagok felmentessenek a tanyai és sok esetben a házi munka alól is. A szülő a tanyán, a leány a faluban lakik nyáron. Ezen kényelem azonban az életnek induló ifjú párnak már nem adható meg: a menyecskét a tanyára viszik, hogy együtt dolgozzék a férjével. Ettől félnek a kényelmes és különösen a társadalmi életbe belekóstolt lányok. Ezen ok szült egy másik főokot. A leány az itthon való olvasgatás és társalgás útján bizonyos műveltségre tesz szert. Ha pedig a leány ebbe belekóstol, fokozott vágygal óhajtja azt fejleszteni, vágyik a műveltebb társasága után és iszonyodik az olyan embertől, aki szűkebb körű ismerettel bír, mint ő. Míg ellenben, ha a gazdafiúk helyzetét vesszük, a legtöbb esetben 10 éves korukban a tanyára kerülnek azok s a tanya kiöli belőlük az elemi iskolában tanultakat is .... A fiúkat kell középiskolába szorítani, ha a gazdafiú elvégez 4 középiskolát, nagyon helyes emberré és a lányok szemében is rokonszenvesse nővi ki magát. S különösen nem fordul elő, mint legutóbb egy vagyonos háznál, hogy a leánykérőbe ment gazdalegényt a szalonba vezették, de egy félórai ottléte alatt nem jutott eszébe, hogy a kalapot talán le is kellene venni.”

ezáltal a zsarnokságnak, amely „*nemhogy küzd eme tendencia ellen, inkább mindenhatóvá teszi, mert megvon az állampolgároktól minden közösségi élményt, minden kölcsönöségi szükségletet, egymás megértésének igényét, s az együttes fellépés valamennyi lehetőségét; úgy is mondhatjuk, befalazza őket a magánéletbe.*”²⁹⁹

A magyar gondolkodók közül erre a veszélyre hívta fel a figyelmet például Bibó István vagy Karácsony Sándor. Bibó a nyugat-európai társadalomfejlődés középkori hozadékát abban látta, hogy a hűbériség személyes, közvetlen viszonyok révén ellensúlyozta az államnak való kiszolgáltatottságot, mely ellensúly a céhek, a testületek vagy a birtokrendszer révén mindvégig megmaradt. Értékelése szerint Magyarország letért erről a történelmi útról, s bár a reformkor kétségbeesett igyekezettel próbált visszatérni a nyugati útra, ez végül nem járt sikerrel. Ennél optimistább Karácsony megközelítése, aki a megye hagyományos autonómiája helyett inkább az apró autonómiákban – falusi előjáróságok, presbitériumok – látta az ország túlélését. Szemléletes hasonlata szerint: „*a szél tövestül kicsavarja a hatalmas tölgyet, letördeli a növendék fákat, meghajlítja a bokrokat, és meg sem tudja mozdítani a fűszálakat.*”³⁰⁰

Ez utóbbi gondolatkörhöz csatlakozott Weis István érvelése, aki szerint a vármegyénél fontosabb autonómiák a községszintű szerveződések. Meglátása szerint a vármegye voltaképpen néhány tucat ember közönsége volt, „*a vármegyei közgyűlésnek vagy akár a közigazgatási bizottságnak tárgyalásai iránt érdeklődés alig van; a vármegyei igazgatás hovatovább tisztviselői igazgatássá vált; a megyei üléstermekben viták, szenvedélyes nézeteltérések jóformán soha sincsenek, a magyar középosztály a megyétől nem látja meg az országot; a harctér áttevődött a község házára, ahol a nagy anyagi és részben művelődési kérdések eldőlnék, ahol a költségek tekintetében határozni kell....A falvak mint öncélú, önálló életet élő egyedek, egységek léteznek.*”³⁰¹

A következőkben ezen karácsonyi és weisi gondolatok mentén indulok el, még akkor is ha ezek szemben állnak a jog szellemével: 1876 után ugyanis autonómikus jogokkal csak a megyék és a törvényhatósági jogú városok rendelkeztek,³⁰² a falvakat és községeket a megyéknek rendelték alá. A társadalmi gyakorlat azonban nem felétlenül láttatja ezt az alárendelt viszonyt.

A vármegyei autonómia amúgy is problematikussá vált a korban: a vármegye rendi előzményekből, a rendi hatalommegosztás részeként bontakozott ki helyi (nemzetiként

²⁹⁹ Tocqueville 1994: 38 – 39

³⁰⁰ Bibó 1979; Karácsony 1985: 337 – 338

³⁰¹ Weis 1930: 30 – 31

³⁰² Gergely 2004: 43

interpretált) érdeket képviselve a központtal szemben. Az 1867-os kiegyezés azonban ennek a szembenállásnak az ideológiai alapzatát bontotta meg, a modernizáció pedig a gyakorlatban segítette a centralizációt: a közigazgatásnak a 19. század folyamán megszorodott feladatait – közlekedés, egészségügy, kultúra vagy éppen a szociális feladatok – már csak egy központi hatalom tudta ellátni. Ez természetesen kihatott a községekre is: az élükön álló adminisztrációnak – amely már egyébként is állami fizetést kapott – egyre komplexebb kihívásoknak kellett megfelelnie: követnie kellett a törvényi előírások változását, a kormány és törvényhatóságainak rendelkezéseit, állandó összeköttetést kellett tartania – a főszolgabíró útján – a megyével. Ezen összetett feladatnak a dualizmus idejétől már egyre inkább csak a jegyző felelhetett meg, s bár a község végrehajtó szerve továbbra is a községi előjáróság maradt, annak tényleges ereje a jegyzőhöz képest folyamatosan csökkent.³⁰³

Harmonikus együttműködésre és szétartó községvezetésre egyaránt találni példát, ezek tárgyalására a fejezet során kerül sor nem annyira a jogi háttér, mint inkább a társadalmi gyakorlat oldaláról megközelítve.

A községi szintnél is kisebb egységeket foglalnak magukba a szerveződések: céhek, egyletek, körök. Ma ezekre az apró autonómiákra civil szerveződésként szokás hivatkozni, de jelen disszertációban fenntartással érdemes használni a szót, hiszen nem egyedül a polgár ügye a szétszórt egyének összefogása, az állami túlhatalommal szembeni védekezés.

1848-ban a jog állampolgárrá tette a korábbi jobbágyot is, a társadalmi gyakorlat ennél bonyolultabb volt. Az állampolgárság (citizenship) fogalma a felvilágosodás korában keletkezett, a hagyományos rendi határok lebomlása az egyének és állam viszonyának új meghatározását követelte. Egy másik civil – felfogás a politikai mozgalmakban való részvétel, amely a választójog kiterjesztésével írható le: ez a folyamat a 19. századot hatotta át, noha a következő századba is átnyúlt. A 20. század fő kérdése azonban már az állampolgárok oktatáshoz és egészségüghöz való hozzájárása, a jóléti állam megvalósulása.³⁰⁴ A magyar parasztság egyik értelmezésben sem sorolható a folyamatok nyerteséi közé, ami nem törvényszerű, főként ha az észak-európai társadalomfejlődéssel vetjük össze.

A magyar parasztság viszonya a polgárosodáshoz legalábbis felemás volt – egyszerre mutatott vonzalmat és bizalmatlanságot. Egyfelől számos bizonyítékot találni arra, hogy a parasztság nem akart állampolgárrá válni a 19. században, hanem elzárkózott a polgárosodás elől; évszázkokhoz igazodó életformája, az élő népszokások, népviselet vagy az irodalmitól eltérő

³⁰³ Mezey, 2004: 14 – 20; Horváth 2014, 248–249; Weis 1931, 57.

³⁰⁴ Eeland, 2007: 20 - 22

köznyelv elkerítette őket a polgári társadalomtól.³⁰⁵ Szilágyi Miklós értékelése szerint ez nem annyira a faluközösség védelmébe való visszavonulást jelentette, hanem az alávetttség továbbra is élő tapasztalata alakította ki: feudális függőségeiket a tulajdonjogi viszonyból származó újfajta alá – fölérendeltség váltotta fel. Vagyis az elzárkózás nem egyirányú volt, a polgári társadalom sem fogadta tárt karokkal a legnépesebb társadalmi csoportot.³⁰⁶ Valóban: a parasztek többsége nem érezte magáénak a magyar államot, s a nacionalisták nagy csalódására a Felvidéken könnyen fogadták az uralomváltást, ameddig az új urak birtokukban meghagyta őket. Nagyobb ellenállást csak a második világháború után tanúsítottak, amikor a szlovák komisszárok kiszállásai és a kollektív bűnösségre hivatkozó önkényeskedései mindennapi tapasztalattá tették az államuralmat.³⁰⁷

Az 1890-es évekig a parasztpolgárosodás valóban szűkkörűen valósult meg, mert a szabadverseny kecsegtető ígéreteit általában csak az ötven holdnál nagyobb birtokkal rendelkezők teljesíthették be és használhatták ki a gazdasági konjunktúrát. A kis- és középparasztek vágyai ezzel szemben legfeljebb a szerény öfenntartásig terjedhettek. A szegényparaszti tömegek életében pedig némi változást csak az 1890-es évek hozott, amikor a kivándorlás és a sztrájkok okozta feszültség béremelkedést eredményezett. Lassan megindulhatott tehát a paraszti polgárosodás: gyermekeik főként kispolgári pályákra áramoltak, de megnövekedett a paraszti hallgatók száma a felsőoktatásban (10-11%) is, különösen a hittudományi karon, ahol az oktatás ingyenessége 30%-ra növelte arányukat.³⁰⁸

Az 1890-es évek a gazdasági körök alapításának időszaka, helyenként pedig kezdetét vette a szövetkezeti mozgalom is, vagyis megjelentek a civil társadalom első hajtásai, annak a jelei, hogy a parasztság tenni kívánt a polgárosodás ügyének előmozdításáért. Parasztság és modernizáció nem tekinthető egymást kizáró tényezőknél. Ezt mutatta a skandináv út is, de kulturális és gazdasági célkitűzéseikkel erre törekedtek a szövetkezetek, közbirtokosságok. Weis István leginkább a közhangulat formálásában betöltött szerepüket emelte ki.³⁰⁹

Mivel levéltári forrásokra támaszkodom, elsősorban ezen polgári formák bemutatására kerül sor, de fontos, hogy ne feledkezzünk meg a néprajzi kutatásokról sem. Ezek azt sejtetik, hogy

³⁰⁵ Romsics 2010: 60 – 63. Szabó, 1978: Egy-egy falun belül, társadalmi állástól függően más-más beszédmodot találunk: Jászdózsán a jómódú paraszttasszonyok nyugodt tempóban, halkán, érzelmi megnyilvánulás nélkül, szenttelen arccal beszéltek, az ilyen beszédmódra úgy is hivatkoztak: „gazdagosan beszél”. Fél: A paraszti és a városi testbeszéd különbségeit írta le.

³⁰⁶ Erdei 1980: Egy nemzeti társadalomban a parasztság mindig alulfekvő réteg, amely nem vesz részt a fölül levő rétegek nemzeti életében, illetve csak egyféleképpen vesz részt benne: termelése eredményét és emberanyagát szállítja.”

³⁰⁷ Farkas 1990; Juhász 1999; Kocsis 2006: 43 – 46

³⁰⁸ Romsics 2010: 60 – 63

³⁰⁹ Nagy 1938; Weis 1931: 65 – 66

a „civil társadalom” polgári felfogásán túl létezett egy paraszti „civil társadalom” is, amely levéltári megközelítéssel nehezebben feltárható ugyan, de mégis létezett. Az egyéni létezésen mutattak túl és erősítették a tágabb közösséggel való viszonyt az aratóbandák, a keresztszülőség, de akár a szomszédság is; és hogy mennyire nem pusztán formalitás volt ez, bizonyítja, hogy később, a kommunista diktatúra idején ezen keresztül formálódott ki a leghatékonyabb ellenállás az állami önkénnyel szemben. Az az időszak az, amikor ezeket a formákat már az írott források is láthatóvá teszik, addig – miként Tolsztoj boldog családjai – kevés érdeklődést keltettek. Tárgyalásukra is a későbbiekben vállalkozom.

Jelen fejezetben három kisebb témát igyekszem körüljárni az autonómia kérdésében: községi előljárárság által megjelenített autonómiát; az egyházi autonómiát illetve a köztes szerveződések (céhek, egyesületek) által biztosított autonómiát. Miként a disszertáció többi részében, úgy most is inkább a társadalmi gyakorlat érdekel, mint a jogszabályi háttér: az foglalkoztat, hogy ezek az autonómiák milyen szerepet tölthettek be a közösség életében.

1. Jászdózsa a jáász autonómiában

Jászdózsa civil életének tárgyalása annyiban egyedi, hogy a község a sajátos történelmi múlttal rendelkező Jászság része volt. A szabadparaszti állapot megkövetelte az öngazgatást: az önrendelkezést hosszú, sokszor harcos hagyományok érlelték meg. Ugyanis, a jáászok autonómia 1745-től 1876-ig fennállt ugyan, de szinte biztosra vehető, hogy mindegyik településen éltek olyanok, akiknek volt személyes emléke a jogok csorbításáról. Elmondható, hogy majd mindegyik generáció megélte az ősök által szerzett privilégiumok felfüggesztését.

Az eladottságból 1745-ben kiváltakoztak, de a váltságösszeg megfizetése még évtizedekig húzódtott³¹⁰; 1787-ben pedig már azzal kellett szembesülniük, hogy II. József megszüntette a jáászok különállást és a kerületeket Pest megyéhez sorolta. Ez az állapot azonban végül nagyon rövid ideig állt csak fenn: az új uralkodó 1790. március 30-án kelt rendelete restaurálta a korábbi jogokat.³¹¹ 1845-ben fényes ünnepségekkel emlékeztek meg a redempció századik évfordulójáról³¹², de néhány év múlva – 1851-ben – a Jászság közigazgatási önállóságát ismét felszámolták és a Pest – budai kerülethez csatolták.³¹³

A kiegyezés idején újra önállóak a Jáászok Kerületek, de aztán alig telt belé néhány év, és 1873-tól már mind élénkebben foglalkoztatta a helyi közvéleményt a Kerületek esetleges felszámolása. Kovách László (1827 – 1889) országgyűlési képviselő tervezetét is nyújtott be, amely Heves – megyéhez csatolta volna a Jászságot. Ez végül nem valósult meg, de a

³¹⁰ Kiss 1979: 48; Wirth 1981, Szabó 1971: 57.

³¹¹ Palugyay 1854 – 29; Szabó László: Köhalmi Horváth Péter nádori alkaptány a jáászok első történetirója: 2

³¹² A szélesebb nyilvánosságra gyakorolt hatására lásd Farkas Kristóf 2016

³¹³ Papp 2001: 191

megyerendezésre 1876-ban mégis sor került, és a döntés hátrányosan érintette a térség közigazgatási szerepét és infrastruktúráját is. Felszámolták a Hármaskerületet: a Jászság az újonnan alakult Jász – Nagykun Szolnok megye része lett. További csapást jelentett, hogy a vasúti tervek közül nem az valósult meg, amely a Jászságot érintette volna: Jászberény csak 1873-ban kapott vasutat (az odavezető kőút viszont csak újabb két év múlva készült el), amiaz iparfejlődés szempontjából addigra már behozhatatlan hátrányt jelentett a térség számára. Az új megyeszékhely, Szolnok központi fejlesztése ráadásul sokszor Jászberény kárára valósult meg: felszámolták önálló törvényszéküket (1885), piaci központjukat, a dinamitbalesetre hivatkozva elvették Berénytől a központi honvéd lovassági lovaglóiiskolát (1887) majd pedig a honvédhuszárokat is.³¹⁴ Hogy ez milyen érzékenyen érintette a közvéleményt, jól mutatja, hogy Blénessy János könyvében az 1876 és 1885 közötti időszakra a „veszteségek korszakaként” hivatkozott

Voltak politikai mozgalmak az önállóság visszaszerzésére illetve kedvezőbb pozíciók kiharcolása érdekében (például, hogy az új megye székhelye Jászberény legyen³¹⁵), amire még külön pártot is igyekeztek szervezni kulturális, gazdasági és közigazgatási célok szem előtt tartásával, a „*Jászság nem volt, hanem lesz!*”³¹⁶ jelszó büvöletében, és bár a megyei erőviszonyok többször kecsegtettek sikerrel, a jászok szövetség végül széthullott, 1885 után Jászberény gyakorlatilag egyedül képviselte a partikularizmus eszméjét.³¹⁷ El kell ismerni, szívós makacssággal: 1903 és 1911 között mozgalom zajlott az 1745-ös váltságösszeg visszaszerzésére; 1912 januárjában Dósa, Alsószentgyörgy és Felsőszentgyörgy visszanyerték jász előnevüket, amelyet korábban belügyminiszteri döntés rövidített le,³¹⁸ 1919-ben egy jászberényi népgyűlésen Ruténföld mintájára követeltek autonómiát a Jászság számára. De még 1932-ben is felmerült egy önálló Jász vármegye létrehozásának gondolata, igaz, érdemi tárgyalásra ekkor már nem került sor.³¹⁹

Az országgyűlési képviselő, agrárszakember Czettler Jenő (1879 – 1953) – egyébiránt maga is jász származék³²⁰ – kárhóztatta ezeket a mozgalmakat: szerinte amíg például a szászok politikai jogaik elvesztésére válaszul gazdasági és kulturális erejüket fejlesztették, addig a jászok meddő politikai küzdelmekre fecsérelték erejüket. Ez a megállapítás nem minden alap nélkül való, de a jászsági elit védelmében felhozható, hogy a történelmi tapasztalat azt

³¹⁴Jász – Kunság: 1873. szeptember 14, Jászberény és Vidéke: 1906. szeptember. 6

³¹⁵ Blénessy 1940: 49 – 70

³¹⁶ Jászság. 1888. október 28., 1889. április 20.

³¹⁷ Bagi 2003; Cseh 1993

³¹⁸Jászapáti és Vidéke: 1912. I. 7.

³¹⁹ Bagi: 133 – 136. Sőt, még 1938-ban is cikkeztek egy esetleges megyerendezésről, mely során egy Jász – Mátravidék megye lehetősége is szóba került. (Jász Hírlap: 1938. I. 29.)

³²⁰Sugárné 2003:58

tanította nekik, hogy csak politikai autonómiával érhetik el a gazdasági erősödést; így volt ez a 18. század első felében, az eladottság időszakában, amikor a gazdasági fellendülés ellenére sem nyugodtak az elődök addig, míg nagy céljukat, a szabadság visszavásárlását valóra nem váltották. Ettől függetlenül a czettleri végkövetkeztetés megállja a helyét: „*Gazdaságilag és társadalmilag a Jászság olyan képet mutat, mint a futóhomok: minden egyes kisgazda becsülettel túrja a maga földjét, megteszi, amit megtehet, de egyiket a másikkal semminemű szervezet nem köti össze, hogy a gazdasági bajokkal szemben nagyobb ellenállást tanúsíthassanak.*”³²¹

A konklúzióknak számos nyomát lelhetjük fel a forrásokban, amelyek viszont arra is rámutatnak, hogy a 19. század politikai mozgalmait inkább csak a helyi értelmiséget foglalkoztatták, és kevésbé áramlottak le a jász paraszthoz, az egykori redemptusok leszármazottaihoz. Jankovich György 1863-as jelentése monarchikus érületről számolt be arról, hogy a Jászságban a „*kibékülési szellem Ausztriával... általános.*” De inkább volt ez az ellenállás hiánya, mint kialakított álláspont, hiszen a jelentés így folytatódik: a „*nép minden politikai tanok iránt tökéletesen egykedvű, sőt lehet mondani, példásan indolens, és csupán a materialismusnak él, minél fogva attól méri a politikai helyzet jó vagy rossz voltát, amint több vagy kevesebb adót fizet.*”³²²

Valószínűsíthető, hogy a parasztgazdákra ez a passzivitás korábban is jellemző volt, noha a kormányzat törekedett aktivizálásukra. 1853-ban például, amikor a császár szerencsés megmenekülésének emlékére székesegyházat építettek Bécsben, Jászdózsa öt ezüst forintot ajánlott meg; gyűjtőíveket szerkesztettek, amelyeket a tehetősebb gazdáknak kiküldtek „*a cél nagyszerűségéről felvilágosítván.*” A következő évben pedig már arról olvasni, hogy a jászberényi császári-királyi járás kapitánya, Subich György az államadósság kapcsán így szónokolt: az „*állami költségek fedezéséhez minden birodalmi polgárnak járulnia hazafiúi kötelessége*”, erre a célra Jászdózsa a kórházi pénztári vagyont – 1300 forintot – ajánlotta fel.³²³ Érdekesek a következő évtizedek országos politikai viszonyok helyi fénytörései is. Móczár Lajos jászárokszállási ügyvéd – redemptus család sarja – 1910-ben azzal indoklással szólított fel az ellenzéki jelölt támogatására, hogy az jász.³²⁴ Amikor pedig a sokak szemében ellenszenves Okolicsányi László (1865 – 1946) lett a Függetlenségi jelölt, több jász gazda háborodott fel, és jelentette ki, hogy ha az apja a sírban megfordul is, akkor is a függetlenségek ellen szavaz. Ez a jelenség két tényezőre is felhívja a figyelmet: egyrészt a

³²¹Czettler 1995

³²²Szabó 1965: 185

³²³MNL JNSzML Jászdózsa Tanácsülési Jegyzőkönyvek - 1853. IV. 16. 1854.VII.10

³²⁴Katona 2002: 395

pártállás családi hagyomány szerinti öröklődését; másrészt pedig, hogy a századfordulóra a magyar hazafiság egyfajta demonstrálása volt a szavazás, függetlenül a község történelmi múltjától. A Jászság szabadságharcos múltja ugyanis, királyhű beállítottságánál fogva némileg ellentmondásos: a helyi visszaemlékezések szerint, mikor Kossuth Lajos Jászárokszálláson átutazott, nem akadt helyi tisztségviselő vagy gazda, aki őt elszállásolta volna, kénytelen volt tehát a parókia rekaméján szorongani.³²⁵

Ha vizsgálódásainkat most már csak Jászdózsára szorítjuk, akkor ott is az látható, hogy fontosabbak a helyi kapcsolatok, mint az országos politikai viszonyok. Ha valakit igazságtalanság ért, a haragja jellemzően nem az állam ellen irányult, hanem helyi szinten maradt. Így a községi rendőr felesége azt panaszolta, hogy midőn férje a tanácsi rendelet értelmében Papp Lászlót Adácsra kísérte volna, ennek édesanyja a házához menvén, előbb őt, majd a férjét, utóbb pedig és ugyancsak sok alkalommal a helyi előljáróságot *„mindenféle csúfszavakkal és hunczfút névvel illette, és rágalmazta”*. Papp Énokné azt ugyan elismerte, hogy Drapos-házhoz ment, de *„az Előljáróságra nem mondtam annál egyebet, hogy ez mégis nagy huncutság, akitől van.”*³²⁶

1/a A jászdózsai önkormányzat

A költségvetések a községi autonómiáról beszélnek. Fából vaskarika az olyan érvelés, amely a községi autonómiát nem az anyagi függetlenségben, hanem a „különböző csatornákból – így az államtól is – származó pénzügyi források felett való autonóm rendelkezés”³²⁷ mentén ragadja meg. Természetesen az autonómia teljesülésének feltétele ez utóbbi is, de nem elválasztható az alapvető kérdés megválaszolástól: ki fizeti a révészt?

Az érvényben lévő pénznemtől függetlenül is beszédes végigtekinteni a Jászdózsa költségvetésének száz évéből kiválasztott néhány esztendő: a számok a paraszti öngazgatás szigorú takarékoságát, illetve a kommunista diktatúra pazarlását tárják elénk. Míg a 19. században és a 20. első felében általános, hogy a bevételi oldal meghaladta a kiadásokét; a központi irányítás idején a kiadások messze elrugaszkodtak a bevételektől. (VI/1/1)

A tanácsülési jegyzőkönyvek számos egyéb példáját is mutatják a takarékoságnak: az előljáróság igyekezett kímélni a lakosokat. Így, az 1850-es években az államkölcson fizetésére nem különadót vetettek ki, hanem a szentlászlói birtok egy részét hasították le és adták bérbe.³²⁸

³²⁵Jászság: 1894. március.24.

³²⁶MNL JNSzML V. Jászdózsa törvénykezési jegyzőkönyv 1863/49

³²⁷Cieger 2004: 64

³²⁸MNL JNSzML V/12. Jászdózsa Község Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1854. XII. 2

Természetesen ellenvethető, hogy ez a fajta takarékos pénzfelhalmozás hátulütőkkel is jár. Válság idején minden megtakarítás elolvadhat, ahogy meg is történt mindkét világháborút követően. Szinte magyarázkodó ezen évek tanácsuléseinek hangneme: „*a mostani nagy drágaság miatt van ez a különbség*” – írták Jászdózsán 1920-ban, amikor a hiányt 352%-os póttadóval igyekeztek lefaragni.³²⁹

Ellenvethető továbbá az is, hogy a modernizációhoz tőke kell, egy esetleges ideiglenes eladósodottság egy majdani gazdasági felívelésnek teremtheti meg a feltételeit. A tanácsulési jegyzőkönyvek azt mutatják, hogy nagymérvű beruházásra a község az adósság árán sosem vállalkozott, a lakosok ilyen irányú vágyait is megnyirbálták. Így például amikor az egyébként jómódú gazda, Kiss Orbán (1851-1916) nagyobb összeget kívánt kölcsönvenni, a képviselőtestület a régi gyakorlatra hivatkozva utasította el, mondván, 1000 koronánál nem lehet nagyobb összeget kiadni.³³⁰

Vélhetően nemcsak a közösségi előrelátásra vezethető vissza ez a „régiségi gyakorlat”, hanem arra a körülményre is, hogy a község meglehetősen tőkeszegény volt. A 19. század második felében kevés az alapítvány, ahol mozdítható pénz halmozódhatna fel. Lényegében a vízpuska alap az egyetlen. Ennek a tőkéje sem különösebben nagy azonban: 153 forint 24 krajcár, amit főként a község által kirótt büntetések halmoztak – az 1868-as évben például a büntetési tételekből befolyt összeg harmada, 83 forint került ide. Az, hogy 1869-ben az egész község kölcsönveszi Bollók József főbíró olyan indoklással, hogy más úton jövedelmet nem hozna,³³¹ két jelenséget is megvilágít: egyrészt mutatja a tőke csekély voltát, másrészt a paraszti takarékoság újabb megnyilvánulása, hogy még egy ilyen jelentéktelenebb összeget sem hagytak parlagon.

Egy másik lehetséges forrást az árvapénztár jelentette: innen rendszeresen vettek fel 6%-os kamatra kisebb – nagyobb összegeket.³³² A rendszer nem volt tökéletes, sok visszaélésről – visszaélési kísérletről is lehet olvasni. Bozóki Gergely például két öl földet adott el az örökségből 280 forintért, de a pénz egy részét Ilona lányának férjhez adására fordította, miközben a kiskorú árvák háza olyan rossz karban volt, hogy annak már elpusztulásától lehetett tartani.³³³

³²⁹ MNL JNSzML V/12. Jászdózsa Község Tanácsulési Jegyzőkönyvek 1920. X.19.

³³⁰ MNL JNSzML V/12. Jászdózsa Község Tanácsulési Jegyzőkönyvek 1915. XII.5

³³¹ MNL JNSzML V/12. Jászdózsa Község Tanácsulési Jegyzőkönyvek 1869. I.9., 1869. II. 13

³³² MNL JNSzML V/12. Jászdózsa Község Tanácsulési Jegyzőkönyvek 1869. I.17. Például Palcsó István helybeli lakos 160 forint kölcsönt vesz fel az árvapénztárból 6% kamatra, ami viszonylag sok pénznek számított, hiszen 50 forintért 1861-ben már egy rendezetlen portával rendelkező, rossz állapotú ház volt kapható vagy 48-ért két öl pusztai járandóság.

³³³ MNL JNSzML Törvénykezési jegyzőkönyv – 1863/87

Ha történt is ilyen, azért a községi tanács igyekezett ellenőrizni az árvapénzek sorsát. Amikor ifjabb Péter Károly azért folyamodott, hogy az árvákra jutó 75 véka búzából utalványozzanak számára, a kérelmét meghallgatták és öt véka búzát megítéltek neki, „*de egyszersmind komolyan figyelmeztetik a folyamodót, hogy jövőre ily kérelmet több elé ne terjesszen mert hogy a gyermekek nála tartózkodnak s minden szolgálat nélkül csak az önmaga eljárása s magatartásában leli magyarázó okát*”.³³⁴ És ha egy árva felnőtt korba lépett, kiutalták számára az összeget: akkurátusan feljegyezve a pénzzel való gazdálkodás eredményeit lett legyen bármilyen kis összegről is szó: így Lőrík Ábel megnősülésekor kézhez kapott árvapénz: 77 forint, 53 krajcár tőkéből és a hozzászámított 3 forint 26 krajcár kamatból állt.³³⁵ Ez a fajta akkurátus gazdálkodás lehet a paraszti vezetésű község elvitathatatlan érdeme. A 19. században a község saját adózóira támaszkodva, saját adózási lehetőségeit beteljesítve és a választott tanács által ellenőrizve szabad lehetett, valóban lehet községi autonómiáról beszélni. Ezzel szemben az 1950-es évek teljesen más képet mutatnak. Még ha a pénz értéke a szocialista gazdaságban nem is azt jelentette, mint a korábbi évtizedek piacgazdaságban (a szocializmusban inkább volt fiktív), a tendencia mégis kirajzolódik: a község erején felül költ, a községi költségvetés felborul; mintha ezekkel a számokkal deklarálnák, a község magában életképtelen.

A községi különállás természetesen a negatívumaival együtt létezett. A község határ megvonta a segítségnyújtás határát is: csak az azon belülieknek voltak teljesek a jogaik és kötelességeik.³³⁶ Talán megdöbbenőnek tűnhet az olyasfajta részvétlenség, mint amikor a jászberényi járáshivatal gyűjtést rendelt el Jászkisér és Jászládány szegényebb sorsú lakosai számára, Jászdózsáról egyetlen felajánlás sem érkezett. Azzal védekeztek, hogy inkább az elemi csapások által sújtott községeket támogatnák, a községi hambárból erre a célra 8 kila búzát fel is ajánlottak.³³⁷

A helyiekkel kapcsolatban viszont már sokkal könnyebb együtt érző momentumokat találni: így, 1863-ban a szűkölködők közt gabonát osztottak.³³⁸ Amikor pedig Zsidó József kuruzslás miatt tömlöcbe került, a felesége négy gyermekére hivatkozva kért segílyt, mert máskülönben

³³⁴ MNL JNSzML V/12. Jászdózsa Község Tanácsulési Jegyzőkönyvek 1869.I.2.

³³⁵ MNL JNSzML V/12. Jászdózsa Község Tanácsulési Jegyzőkönyvek 1869.I.9.

³³⁶ Hofstede, 2010: 12. Moberg pedig arról ír, hogy a középkorban a falvakat temetők választották el. A temető a falu határán kívül helyezkedett el olyan bizakodással töltve el az embereket, hogy a betegség sem lesz képes átlépni majd a hatát. (Moberg 1970, 216)

³³⁷ MNL JNSzML V/12. Jászdózsa Község Tanácsulési Jegyzőkönyvek 1855. IV. 28

³³⁸ MNL JNSzML V/12. Jászdózsa Község Tanácsulési Jegyzőkönyvek 1869.I.9. A gabona kapcsán visszaélés is történt. Az 1870-es évek végén az inségi kölcsönt még mindig nem térítette meg a község: 57 kila zab, 19 kila kukorica és 1 kila árpa nem került kiosztásra. A kukoricát 1865-ban Gyöngyösön eladták, de a többivel nem tudtak elszámolni. (1877. IX.18.) Később vizsgálat derítette ki, hogy a községi lovakkal etették meg. (1877. IX.23.)

csak koldulásból lett volna képes eltartani családját, a tanács úgy rendelkezett: amíg a férj fogva lesz, a család egy kila búzát kap minden hónapban. Drapos Imre pedig búzautalványt kapott, mert bár hitelkérelméhez nem tudott két vagyonos kezest hívni, a tanács ismerte „szorult helyzetét.”³³⁹

Az együttérzés motiválója a személyes ismertség: a 19. századi faluban ismeretlen a bürokratikus – intézményes eljárás, mindig a személyes tapasztalat döntött³⁴⁰, ahogyan a következő történetben is. Béres Mihály azzal a panasszal járult a községi tanács elé, hogy Kiss Vince ellopta „egy anyabirgóját”, majd azt Rédei Józsefnek eladta. Rédei azzal védekezett, hogy törvényesen megvásárolva jutott hozzá és nem tudott arról, hogy lopott lenne az állat. A tanács nem tudott dönten a vitában, mivel Rédei már több lopott juhot vett és Kiss Vince is állt már tolvajként a tanács előtt.³⁴¹ Egy másik lopási ügy szintén a közösségi morált ábrázolja már – már mikszáthi hangulatban: Gyurkó Pálnétól, karácsony éjjelén öt csirkét loptak el. Bár a három tolvaj megfizette a kárát, „mindamellett az igazság érdekében bejelenti. Ezen kihágás elkövetőire 1 forint és 25 pálcázásra büntettetett.”³⁴²

A bérezés szintén a másokkal vállalt szolidaritásról beszél. A tanácsülési jegyzőkönyvekből évtizedenként kigyűjthetők volnának a bérezés alakulásai bizonyos munkakörökben, ám még a véletlenszerűen gyűjtött adatok is egyértelműsítik: a pénzbeli fizetségen kívül mindig hangsúlyos a termények juttatása. Ezt a paraszti mentalitás többre becsülte a pénzbelinél, ugyanis a terménybér közös felelősséget jelentett. A pénzbeli fizetség viszont már csak egyénit: lehet, hogy a szerződő jobban járt, de az is előfordulhatott, hogy rosszabbul, az árak ingadozásának következtében. Ha terméket kap azonban, kikerüli a nyereség és veszteség kockázatát is, vagyis biztosabb, kiszámíthatóbb évre számíthat.

Erre a mentalitásnak példája Zsidei András esete, aki azt panaszolta 1869-ben, hogy Buday Endre plébános béresnek fogadta, de mert lebetegedett, az egyéves elszegődésből csupán három hónapot tölthetett ki. Bére 40 forint, 40 véka gabona és 3 öl kukorica volt, ám a plébános csak 11 forintot fizetett ki számára, a többit a helyére felvett Drapos László kapta meg. Zsidei András a termények kiutalását kérvényezte,³⁴³ amit a mentalitásbeli tényezőket tekintve nem pusztán rigorózus elszámolás motivált, hanem a közösségi morál is.

³³⁹MNL JNSzML V/12. Jászdózsa Község Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1852.I.3., 1877. XII.24.

³⁴⁰A személyes ismertség ereje rendkívüli, újabb kutatások szerint nem csak az embereknél formálja a viselkedést. Csimpánzokkal végzett kísérlet azt mutatta, hogy hajlamosabbak voltak fele – fele arányban osztozni a jutalmon egy játék keretében, ha mindketten jelen voltak; míg ha az egyik fél távol volt, lényegesen nagyobb részt juttattak maguknak. (Waal 2014)

³⁴¹MNL JNSzML V/12. Jászdózsa Község Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1852.V.22.

³⁴²MNL JNSzML V/12. Jászdózsa Község Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1869. I.2.

³⁴³MNL JNSzML V/12. Jászdózsa Község Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1869 IV. 24

Ez a közösségi morál azonban egyúttal a paraszti világ mentalitásbeli különállását, autonómiáját is erősíti. A pénzgazdálkodással jellemezhető modern korban a parasztság archaikus formákat őrzött, gyanakvással bánt a pénzzel, amelyre egyébként tapasztalatai is mozdították. Számos konfliktus származott ugyanis például a fizetőeszközök változásából. Palotai József száz forintot adott kölcsönbe Zsidai Mártonnak, hogy elég lesz megadni baj esetén, s ő törlesztett is, de még 1849-ben, mikor más pénz volt forgalomban. 1851-ben azonban már nem volt érvényes a Kossuth bankó, s mivel az egyezségről írás nem született, Palotai pénze elveszett. A községházán nem sokkal az eset előtt történt hasonló: Turi Tamás másodbíróhoz a tizenkilenc éves özvegy Őze Demeterné jött 1849-ben, s hogy férje adósságát törlessze, házáat kétszáz forintért eladta: a vevő huszonöt forintot osztrák bankjegyekben, negyvenet magyarban, százharmincötöt pedig ezüsthúszasban fizetett, a másodbíró mégis csak magyar pénzt adott ki az özvegynek, holott tudnivaló volt, hogy a Kossuth bankókat már megsemmisítésre ítélték. Az asszony a járásbírószágon igyekezett igazát megtalálni.³⁴⁴

Jellemzően a polgáribb réteg választotta inkább a pénzt és ózdkodott a terménybeli juttatástól: így Kaufman Ignác borbély és halottkém – aki orvosi „*segedelmet is biztosított*” érvágás, piócafelrakás és sebgyógyítás révén – fizetését oly módon javította fel a községi képviselőtestület, hogy 5 köböl búza és 1 öl fa járandóságát ötven forint fizetségre cserélte s engedélyt adott arra, hogy az orvoslásért díjat szabjon. Ficzek Imre leánytanító éves fizetése 336 forint volt,³⁴⁵ de ezen felül egyéb juttatásokban is részesült.

Mіндеzen mentalitásbeli különbségekkel együtt is elmondható azonban, hogy a polgári és paraszti világ nem volt átjárhatatlan Jászdózsán. Plébános, tanító és több jegyző is került ki a helyi parasztcsaládokból, sőt, 1916-ra lényegében az egész adminisztrációt helyiek látták el: az iskolaigazgató Kiss Imre János (1870–1926), majd Révfy Lajos (1871–1949); a plébános Bozóky János (1861–1927), majd Kiss Balázs (1875–1948), a jegyző pedig 1916-tól Révfy Dezső volt. Vagyis megfeleltek a jogi kereteknek, ám helyi születésű irányítással működött a község.

Gyakorlatilag tehát mind anyagi, mind végrehajtói értelemben megmaradt a községi autonómia, sőt, akár megkockáztatható, hogy a község kezdeményezéseit tekintve sokszor voltaképpen atomként létezett, magánosan állt. Ennek kétségtelen előnye, hogy jó működést találunk minden olyan helyzetben, ahol a kis egység hatékony, így a bevételekkel takarékosabb a gazdálkodás vagy helyi válságokat hatékonyabb elhárítása. Probléma jelentkezett viszont akkor, amikor nagyobb egységek összefogására lett volna szükség. Így

³⁴⁴MNL JNSzML V/12. Jászdózsa Község Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1851. II.22; 1851. V. 21

³⁴⁵MNL JNSzML V/12. Jászdózsa község tanácsülési jegyzőkönyvek. 1855. XI. 10, 1869. VIII. 28

megaladta a község anyagi erejét az útépités: az 1880-as évek végén még mindig csak egyetlen jelentős út létezett, a Jászberény – Jászárokszállás közötti, amit a Bach – korszakban építettek. A közlekedés fogyatékoságai ellehetetlenítették a fővárosi piac elérését,³⁴⁶ évtizedek alatt súlyos anyagi hátrányokat halmozva fel a Jászság számára. A jász mozgalom mindössze néhány újságcikkben vázolt programot: tényleges cselekvés nem történt.

Hasonló kihívás volt az oktatásügy, amely a modernitás és a polgárosodás fontos tényezője: aligha képzelhető el nélkülül hatékony érdekképviselet a modern, írásbeliségen alapuló világban. Egy 1874-es cikk rémisztő képet fest az oktatás jászsági állapotáról. *„Annál szomorítóbb szurok sötétben maradnak el földbirtokosaink és nagy számú értelmes gazdáink ... Itt van tehát a végső idő, hogy Jászberény városának földes urai és földművelő polgárai hallják meg a kor intő szavát s kibontakozva a féljólét szülte közömbőség lethargiájából kövessék, de ne csak szóval és tervvel, hanem tettel is a jó példát.”*³⁴⁷

A cikkben leírtak egyáltalán nem túlzóak, sőt: itt-ott akár még optimistáknak is tekinthetők. Dacára a jászsági barokknak, az iskoláztatás 18. századi fellendülésének³⁴⁸, Jászdózsa lakosainak legnagyobb része például, úgy látszik az 1850-es években is még mindig írástudatlan volt³⁴⁹. Szóbeli megegyezések irányították az emberek életét: láthattuk ennek példáját Braun lakásbérleténél is, amelynek szóbeliségének érdekességét külön emeli az a tény, hogy a bérbeadó Dósa Ilona fivére, Dósa Antal (1819-1891) jegyző és jó nevű ügyvéd volt.³⁵⁰ Hogy esetük nem egyedi, arra egy másik, archaikus világot idéző, már-már mítoszi történet: akárcsak a makedón király, Nagy Sándor történetében Kováts Sándor is azt mondta, hogy aki a lovára felül és azt megjárátja, úgy, hogy le nem esik, annak a lovat ingyen odaadja. A fivérének, Józsefnek sikerült is a mutatvány, de akkor Sándor visszakozott és azt mondta, csak tréfa volt az egész. Mivel megegyezni nem tudtak, a tanácshoz fordultak, amely öt ezüstpénz fizetésére kötelezte a bátyot.³⁵¹

Az írásbeliség terjesztésére volt pedig iskola a községben. A római katolikus egyház két osztályú elemi tartott fenn, 176 fiú és 130 leánytanulóval, két tanítóval, meglehetősen karban

³⁴⁶Jászság: 1889. szeptember.14.; Jászberényi Híradó: 1901. február.17.

³⁴⁷Jász – Kunság: 1874. március.4.

³⁴⁸Kiss 1999: 258 - 259

³⁴⁹A birtokfelvállalási jegyzőkönyvben sem sokan írták oda a nevüket, mint tette ezt Bollók Mátyás rokona, Zsidai István, egyike egyébként a község egyik legtöbb földjét birtokló gazdáinak. Ott szerepelt még a tanítók neve, a jegyző és a plébánosé, de majd háromszáznegyven felvállaló csak a keze vonásával fejezte ki egyetértését. Az 1880-as Népszámlálás szerint 1357 fő tudott írni olvasni (40,5%) 1900-ban a község lakosságából 2187 fő ír – olvas (53%); 1920-ban 3231 fő (75%). 1890-ben 49,1% a férfi 48,2% a női arány; 1880-ban ez még 53,8 és 39 volt.

³⁵⁰Jászság:1891.VI. 6. Az apa, Dósa Antal (1779 – 1824) halálozási bejegyzése szerint tanácsbeli. 1824. I. 5.

³⁵¹MNL JNSzML V/12. Jászdózsa Község Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1852. III. 13/161

tartott épülettel,³⁵² legalábbis ezt állította Palugyay Imre császári, királyi tanácsos s magyar tudós társasági levelező tag. Közéről nézve azonban más képet mutatott a községi oktatásügy: a két tanító – az egyik, Ficzek Imre (1806 – 1895) jászárokszallási, a másik Kiss Imre (1829-1906), a fiúk tanítója jászdózsai születés – szűkössé jövedelmükről panaszkodtak, kérték, legalább fizetésüknek a jászági szintre való felemelését,³⁵³ valamivel jobb minőségű kaszálót. A tanács támogatta is kérésüket „*figyelembe vevén folyamodó tanító urak a fi- és leány gyermekek tanítása körül tett s szorgalommal párosult abbeli buzgóságuk mely szerint tanítványaikat a szükséges tudományokkal megismertetni törekedvén – kivárásul a legközelebbi próba tételek alkalmával dicséretesen megfeleltek.*”³⁵⁴

Az oktatásügy azonban egyéb kiadásokkal is járt: „*A fiúiskola olyan roskadozó állapotban, hogy annak jövő tavaszon összedőlése bizton várható*” – hangzott el az 1854. október 14-i tanácsülésen, s elhatározták, hogy a kórházalap kétezzer forintos tőkéjére terhelik a jövő nyári építkezést, mely várhatóan ezer forintba kerül majd.³⁵⁵ Kajlinger Sebestyén, jászberényi ács a következő évben terveket is mutatott és a jelenleginél jóval tágasabb épületet tervezett két osztálynak való hellyel, tanítói lakkal.³⁵⁶

Az épület tehát, amit Palugyay Imre meglehetősen karban tartottnak ítélt, könyvének megírása után egy évvel lebontásra került: egy érveléssel több arra, miért érdemes olykor perspektívát váltani a történelem tanulmányozásakor.

Az oktatásügy egyúttal egy másik társadalmi struktúrához is átvezet bennünket, nevezetesen az egyházhoz. A katolikus egyház elé számos kihívást állított a 19. század: egyrészt megörökölte a felülről való szerveződés hagyományát, a kinevezés útján való tisztségbetöltést. Vagyis arisztokratikus struktúra volt egy demokratizáló korban, igaz a jászkun privilégiumoknak részük volt a szabad plébánosválasztás: ez azonban javaslattevés volt a gyakorlatban, amelyet továbbra is az érseki jóváhagyás érvényesített.

1/b Az egyház Jászdózsán

„*Az alapján racionalista falusi lakosságban ritka tünemény a mély vallásosság; a magyar parasztnak a változtathatatlanba való megnyugvását tévesztik sokan össze a vallásossággal*”³⁵⁷ – írta Weis István, és valóban: az egyház és a helyiek viszonya Jászdózsán is hullámozó képet mutat az évtizedek alatt.

³⁵²Palugyay 1853: 143

³⁵³MNL JNSzML V/12. Jászdózsai Község Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1853. II. 19/82

³⁵⁴MNL JNSzML V/12. Jászdózsai Község Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1851. III. 29/162

³⁵⁵MNL JNSzML V/12. Jászdózsai Község Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1854. X. 14 /373

³⁵⁶MNL JNSzML V/12. Jászdózsai Község Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1855. V. 26/122

³⁵⁷Weis, 1931: 55

Az 1870-es évek például kétségtelenül viharosak voltak, ezt már a földbirtokviszonyok tárgyalásánál jelzett konfliktusok is mutatták. A jászdózsai előjáróság a szentlászlói pusztát mindenestül eladta, nem kérve az egyház hozzájárulását, holott annak ott húsz hold földje feküdt. A plébános, Zupkó Ágoston (1838 – 1889) a kamattjtalékok egy bizottság által megállapítandó jótékony célra ajánlotta ugyan fel,³⁵⁸ azonban az előjáróság az egyházi részesedést is vitatta, és panaszukkal vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordultak.³⁵⁹

A kérdés voltaképp nem is pusztán csak a húsz hold legelő körül forgott. Zupkó Ágoston ebben az évben lett a község plébánosa: a községi akarattal szemben. 1877 júniusában titkos szavazással ugyanis 27 szavazattal 18 ellenében Zsigray János (1845 – 1921) jászdózsai lelkészt választották meg³⁶⁰, erre a jászkun privilégiumok alapján volt is joguk. A szavazáson résztvevő Halmay József szolgabíró ugyanakkor panaszt emelt az érseknél, mondván az eredmény törvénytelen, „nem a valóságos akarat és közóhaj kifolyása.” Megfigyelése szerint a szavazás idején két párt alakult – Zsigri illetve Zupkó oldalán – a többiek pedig nem mertek a saját jelöltjükre szavazni. „Idősb és tekintélyes lelkipásztor” kellene a jászdózsai plébánia élére – írta javaslatában, de végül nem az általa ajánlott papot nevezte ki Samassa érsek, hanem Zupkó Ágostont; igaz, őt is feltétellel: 1866-ban ugyanis csak jó eredménnyel tett zsinati vizsgát, aminek érvénye megszűnt: vállalnia kellett, hogy egy éven belül újból levizsgázzik.³⁶¹

A plébános az első tanácsülésen a következőképp szólt: „Az isteni gondviselés s egri érsek Ő Excellenciájának kegyességéből ő volt szerencsés elnyerhetni. Sokkal nagyobb az ismeretség közte és a lakosság között – miután itt több éves barátság s köztiszteletben töltött semhogy a jó egyetértést s testvéri szeretetet állandósítása céljából sok szavat kellene pazarolnia.”³⁶²

Zupkó Ágoston végül tizenhárom éven át állt a jászdózsai plébánia élén,³⁶³ és a Jászdózsa iránt való elköteleződését mutatja, hogy az elsők között írta meg a község történetét 1885-ben, amely már katolikus egyház és a jászdózsaiak harmonikusabb viszonyáról tesz bizonyosságot. Ahogyan az is, hogy temetési költséget – 1 forint 20 krajcárba került a koporsó – vállalt át az egyházi pénztár.³⁶⁴ A községi lakosok részéről kimutatott jobb viszonyról tanúskodik továbbá néhány végrendelet. Így mindenekelőtt Micsonay Erzsébeté (1759 – 1800), akinek 1800. augusztus 30-án kelt végrendelete utódai kihalása esetén 53 katasztrális holdat

³⁵⁸MNL JNSzML V/26. Jászdózsa község tanácsülési jegyzőkönyvek – 1877. V.5.

³⁵⁹MNL JNSzML V.26. Jászdózsa község tanácsülési jegyzőkönyvek 1877. VII.8.

³⁶⁰MNL JNSzML V.26. Jászdózsa község tanácsülési jegyzőkönyvek 1877. VI.23

³⁶¹EFL. Archivum Novum. Par. Jászdózsa. Iratok 1643/1877

³⁶²MNL JNSzML V/26 Jászdózsa Közgyűlési jegyzőkönyvek 1877. VII.15.

³⁶³Jászság: 1889. február.23.

³⁶⁴MNL JNSzML V.26. Jászdózsa község tanácsülési jegyzőkönyvek 1869. I.17.

hagyományozott az egyházra. 1858-ban már csak egyetlen leszármazott, egy unoka élt, de már ő sem a községben, hanem a szomszédos Jászárokszálláson: Tóth Istvánnal (1812 – 1862) 1858. október 12-én született egyezés, amelynek értelmében a földbirtok az egyházra szállt.³⁶⁵ Történetének vélhetően legnagyobb gyarapodása volt ez, hiszen a római katolikus egyház az 1880-as években Jászdózsán mindössze 110 holdas birtokkal rendelkezett.³⁶⁶

A későbbi bővülés már szerényebb mértékű: 1911-ben Kiss Antalné Kovács Terézia 327 öles házhelyét, 1925-ben Dósa József pedig hat hold földjét hagyta az egyházra.³⁶⁷ Dósa József az akkori plébános, Bozóki János távolabbi rokona volt.

Bozóki János helyi, redemptus család szülötte volt, Zupkó Ágoston utóda és nálánál lényegesen népszerűbb plébánosa. Pedig nem mondhatni, hogy ne vállalt volna népszerűtlen feladatokat is. Amikor 1909-ben, sok évtizedes mulasztást pótolva építeni kezdték a jászapáti – vámosgyörki vasútvonalat, több községi lakos tiltakozott, amiért a község 100 ezer korona névértékű törzskötvényt jegyzett. „*Csak a legnagyobb erőfeszítéssel és rábeszéléssel sikerült ezt a tervet megvalósítani*”- jegyezte fel erről az időszakról Bozóki János.³⁶⁸

Bozóki János legnagyobb érdeme mégsem a vasút irányában kifejtett propagandája, vagy éppen a Jászdózsai Hangya Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet megszervezése³⁶⁹ volt, hanem kulturális eredményei. A megyei közigazgatási bizottság Jászdózsát kötelezte egy községi és két tanyai iskola megépítésére, ám a tanács vonakodott ezen határozat végrehajtásától, mondván a község anyagi helyzete „nyomasztó”. A tanyai iskola megépítését végül azzal a kikötéssel vállalták, hogy arra államsegélyt kaphatnak. A községi iskola megépítését – majdnem 13 000 koronáért – viszont Bozóki János vállalta magára, azzal a feltétellel, hogy erre telket kap. Végül a telket sem a község, hanem az egyház biztosította: a Kovács – hagyaték házhelyén 1910-ben megépülhetett a két tantermes iskola.³⁷⁰

Bozóki személyében agilis, modern szervező került tehát a jászdózsai plébánia élére, aki sok területen látta el hatékonyan a feladatát. Azt látni, hogy a századforduló időszakában éppen a sokszor retrográdnak láttatott katolikus egyház vállalta magára a modernizáció előmozdítását. Bozóki plébános sikereiben személyes elhivatottságán kívül valamelyest közrejátszhatott az a körülmény is, hogy helyi gazdacsaládból származott: ismerte a helyi viszonyokat, sőt a család tekintélye külön súlyt biztosíthatott kezdeményezéseinek.

³⁶⁵ MNL JNSzML V. Jászdózsa törvénykezési jegyzőkönyv 1863/26

³⁶⁶ EFL. Archivum Novum. Par. Jászdózsa.29/1889

³⁶⁷ EFL. Archivum Novum. Par. Jászdózsa.27/1926

³⁶⁸ Nagy 1968: 56

³⁶⁹ Scheftsik 1935

³⁷⁰ EFL. Archivum Novum. Par. Jászdózsa 4600/1909.

I/c Egyéb szervezetek Jászdózsán

Viszonylag kis számú egyéb szerveződést találni a korszakban.

Céhek nem alakultak, noha kezdeményezések voltak rá. A helybeli Zsidai János, Palotai Péter és Nagy János közös céhhez csatlakozott volna az 1850-es évek közepén, mert addig mint kontárok működtek. Mivel „jó magaviseletű egyének” a tanács támogatta a kérelmüket és továbbította azt Jászberénybe.³⁷¹ A kísérletet végül mégsem járt sikerrel, a következő néhány évtized s vele együtt a céhes világ anélkül múlt el, hogy Jászdózsán céh alakulhatott volna.³⁷²

Egy másik fontos köztes intézmény a közbirtokosság³⁷³ lehetett volna. A közbirtokosság magába foglalta mindazon javakat, amelyeket nem volt értelme felosztani, mert gazdaságtalan egységek jöttek volna létre. Így jellemzően a közbirtokossághoz tartozott az erdő, legelő, vadászati jog, illetve a birtok arányában részesültek a 20. század elejéig a regálék hasznából (mészárszék, kocsmáltatás, vásártatás). Mivel a közbirtokosságok működését 1894-ig nem szabályozták országos törvények; szervezeti kereteiket és tevékenységüket a szokásjog szabta meg, vagyis az autonómia valódi színterei voltak. Esetenkénti segélyezés mellett országosan is egyedülállónak számított az atkári és a hevesi közbirtokosság magtáralapja, amelyből inséges időkben vetőmagot adtak kölcsön a település lakóinak, amit azok természetben adtak vissza. Az 1880-as években Atkáron készpénzre váltott gabonakészletből a szegények alacsony kamattal kaphattak segélyt. Földesen a közbirtokossági pénztár átvállalta az oktatás terheit, így az első világháború végén bekövetkezett pénzromlásig a község lakói ingyen járathatták gyermekeiket az iskolába.³⁷⁴

A Jászságban a közbirtokosságok a jászok privilégiumok rendszerébe illeszkedtek, a köztudat összekötötte ennek jogait a redempcióval.³⁷⁵ A jászsági közbirtokosságok nem voltak ugyan makulátlanok – sok helyen váltak a korrupció melegágyává –, de számos jó példát találhatunk a megfelelő működésre is. Például Jászárokszálláson a közbirtokosság számos utat épített, az 1864-es és 1873-as éhínségeket pedig oly módon enyhítette, hogy a közös földre hitelt vett fel, amit aztán a gazdák fizettek vissza.³⁷⁶

Jászdózsán a Közbirtokosság névleg létezett csupán³⁷⁷, az voltaképpen a községi önkormányzatnak volt alárendelve. Jogilag és gyakorlatilag is alig létezett tehát különbség, a képviselőtestület és a közbirtokosság tagságát lényegében ugyanazon gazdák adták. A

³⁷¹MNL JNSzML V/12 Jászdózsa Közgyűlési jegyzőkönyvek 1854. II.11

³⁷²Szabó 1980: 284

³⁷³Szóró 2015

³⁷⁴Karácsony 1985: 339; Petercsák 2003: 213 – 216

³⁷⁵Jászság: 1888.október.7.

³⁷⁶Jászság: 1889. január .20., 1890.december.13.

³⁷⁷EFL. Archivum Novum. Par. Jászdózsa: 109/1946. 1946.

községben nem vált jelentős szervezetté. Évtizedek múlva, 1939-ben is azt találjuk, hogy kevesebb mint 3000 pengő bevétellel rendelkezett: ez a községi bevételeknek még csak a 3%-át sem érték el. Kiadásai tételeik alapján megállapítható, hogy segíthették a modernizációt (tenyészállatok beszerzése) vagy állami feladatokat (közbiztonság: mezőőrök fizetése)³⁷⁸ pótolta, ennek víziói azonban a példaként említett Atkárt vagy Földest nem közelítették meg. A Monarchia időszakának végére hat egyesület vagy kör szerveződött Jászdózsán, amelyeket a VI/1/3 táblázat listáz. Egy 1922-es kimutatás viszont csak három aktív egyesületről számolt be, amelyek közül legnagyobb tagsággal, 90 fővel az Iparos Kör rendelkezett; ezt követte az Olvasókör (70 fő), illetve a Kaszinó (56). Működésüket főként a társas szórakoztatás és ismeretterjesztő előadások jellemezték.³⁷⁹

2. Páty társadalomtörténete

Páty levéltári anyaga sajnos lényegesen kevesebb információt szolgáltat a község 19. századi társadalomtörténetére, mint Jászdózsáé. Ami kevés dokumentum fellelhető, az viszont Jászdózsával hasonló tendenciákat tár fel.

Vagyis, a községi tanács itt is a személyes ismertségen keresztül végezte feladatait, az informális kapcsolatok pótolta a hivatalos iratokat vagy annak előfeltételei voltak. Így Nagy István Kovácslegény „*eltévedt vándorkönyve helyett egy új vándorkönyv kiadásáért folyamodott*,” a férfi tanulmányi bizonyítványát és személyleírását az előjáróságnak kellett továbbítania.³⁸⁰ Vagy egy másik esetben, egy katonaszökevény vagyonából kívánták levonni a ruházat árát, a hadsereg ebben illetve a férfi „*kellő óvatossággal és eréllyel*” történő keresésében kérte az előjáróság segítségét.³⁸¹

Találni dokumentumot arra, hogy a pátyiak is önálló világgént tekintettek magukra, a falu kevés közösséget vállalt a környékével. Az 1850-es évekből fennmaradt egy kérvény, amely szerint az előjáróság nem a környező falvakból kérvényezett szalmát, hanem egyenesen Budáról, a császári raktárból. Kérésüket azonban elutasították, mivel a budai raktár „*maga is kényszerítve vagyon*”, máshonnan kell a szükséges szalmát beszállítani. A részletesebb indoklás szerint: „*Ha tehát a községben sem szalma, sem száraz levél a lovak alá nem létezne, a községnek közelessége létszen az a részben szükséges szalmát a határos szomszéd községektől beszerezni, minthogy gazdasági szempontból meg nem engedhetik, hogy a szalma a község részére Budáról odaszállíttassék.*”³⁸²

³⁷⁸ MNL JNSzML V Jászdózsai Közgyűlési jegyzőkönyvek 1940 IV.1.

³⁷⁹ MMM AI Bodor 1921

³⁸⁰ MNL PML V.1 Páty Előjárósági iratok 1864.IX.9.

³⁸¹ MNL PML V.1 Páty Előjárósági iratok 1853 – 1875 - 2883/853 1854. I.2.

³⁸² MNL PML V.1 Páty Előjárósági iratok 2273 1854.VIII.20.

Ami Páty esetében látványos eltérést jelent, az részben a történelmi múltból fakad. Jászdózsán talán kevésbé volt szembetűnő a feudális választóvonalak leomlása, hiszen a Jászság – a redemptus és irredemptus megkülönböztetéssel együtt is – szabadparaszti múlttal rendelkezett. Pátyon viszont a környékbeli nemesek és a pátyi parasztok lettek immár törvény előtt egyenlő állampolgárai az országnak. Ennek a megváltozott jogi helyzetnek példája Brunszvik Szidónia grófnő esete, aki 1854-ben kérvényezte a császári hadsereg részére 1849-ben kiszolgált élelmiszerek árának, 402 forintnak a megtérítését. „*Esedezése*” azonban nem rögtön talált meghallgatásra, először a pátyi elöljáróság kapott kérdést, miszerint „*folyamodó Grófnőnek Pátyon mily nagy s mennyi jövedelmező, s még ezen felül még hol és minő birtoka vagyon? A jelentés 10 nap alatt bemutatandó.*”³⁸³ Fél év múlva pedig Polgár János, Finta János és Leczki András elöljárósági tagok részvételével alakult bizottság, hogy mint „*gróf Brunszvik pátyi jószágán 1849-ik évi hadjáratban tétetett kár hites becsülői*” megállapítsák, abban az időben milyen áron kelt a tűzifa és a széna mázsája.³⁸⁴

Egy másik fontos eltérés az egyház szerepének különbözősége. A helyi református lelkészek, a jászdózsai katolikus papokkal ellentétben nem pusztán lelki vezetőjéül szegődtek a gyülekezetnek, hanem annak világi dolgaiban is intézkedtek. És bár a népfelség elve viszonylag hamar megtelítette a képviselőtestület retorikáját – „*a hivatalt, amelyet viselünk a nép kezéből, a nép bizalmából vevén át, a nép jogait megvédeni hivatalos, de erkölcsi kötelességünknek is tartjuk*” – írták már 1864-ben³⁸⁵ – feltételezhető, hogy az isteni kegyelem szabta világrend fontos tájékozódási pontja maradt az embereknek.³⁸⁶

Páty 19. századi történelmét lényegében két nagyformátumú lelkész működése fedi le: az első, Győri József (1777 – 1862): Csokonai Vitéz Mihály egykori tanítványa 1815-től haláláig, vagyis negyvenhét éven állt a pátyi közösség élén; amely idő alatt „*száznál többre menő idegen ajkú gyermek lakván házában, azokat hazai nyelvünkre nemcsak megtanította, hanem beléjük oly magyar szellemet is öntött, hogy azok nemcsak magok lettek testestül lelkestül magyarok, hanem közülük sokan már is derék magyar hazafiakat neveltek*”. Utóda, Szabó Lajos (1833 – 1916) még nálánál is hosszabb ideig: ötvenhat esztendőn át volt lelkipásztora a gyülekezetnek, miközben hosszú életét számos tragédia sújtotta: mindhárom gyermeke huszonéves korában hunyt el.³⁸⁷

³⁸³MNL PML V.1 Páty Elöljárósági iratok 288 1854.V.13

³⁸⁴MNL PML V.1 Páty Elöljárósági iratok 4491 1854. XII.10.

³⁸⁵MNL PML Páty úrbéri pere 174/1864

³⁸⁶Moberg, 1970: 98. A svéd regényíró munkájában megemlíti, hogy egy felmérés szerint a britek mintegy harmada tulajdonított isteni erőt II. Erzsébetnek még az 1960-as években is.

³⁸⁷ Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok : 1862. június 1.; 1894. szeptember 27, 1916. november 19

Mindkét lelkész sokat tett Páty oktatásügyéért: Győri József 1816 – ban jó állapotúnak ítélte az iskolát, ahol télen 180 diák is járt, de nyáron már kevesebb, mert minden dorgálás ellenére apró pásztorságot vállaltak a gyermekek. Győri József végül a „külső előjárókat” is behívatta, és közösen döntöttek arról, hogy a legkisebb gyerekeknek egész évben iskolába kell járniuk.³⁸⁸ Azonban a következő évtizedekben is állandó probléma maradt a gyermekek nyári kimaradása: a jelenség nem korlátozódott azonban Pátyra, a közeli Tökről is fennmaradtak panaszok.³⁸⁹ Holott, ekkor már állami tanítók is működtek a községben, az első kinevezésre még Győri József idejében, 1852-ben került sor, ekkor került a községbe Nyikos József (1828 – 1914).³⁹⁰ (Szigorú feltételeknek kellett megfelelni, 1854-ben például olyan jellemzést adott ki a pátyi előjáróság, hogy a „*tanító, Scholz Károly valóban szegény, jó magaviseletű s erkölcsi és politikai tekintetben feddhetetlen*”³⁹¹ vagyis a politikai elvárásoknak egyáltalán nem csak a 20. század diktatúráiban kellett megfelelni.)

Mindkét lelkész tevékeny szerepet vállalt az 1860-as években zajló tagosításkor. A református egyház egyszerre volt hivatkozási alap (a rét perlése kapcsán emelték ki, hogy a „*kérdés egyházunkat érdekli, miután helyiségünk túlnyomó többsége református*”) és cselekvő is. A tagosítás kérdésében ugyanis a legnagyobb gyakorlattal az egyháziak rendelkeztek, mivel ők már 1825-ben is érdekeik védelmére kényszerültek. Ekkor, a határ felmérésnek idején a Telki Apátsága református egyházat „*megkárosítani törekedett, amennyiben a lelkészi conventiohoz tartozó 1 ½ telek földből ½ telket erőnek erejével elkobozni akart s Győry József lelkész azt csak sok fáradság s költséges perlekedés által tudta meggátolni, s így kiadatott a lelkészi conventióra 1 ½ telek, a tanítóira ½ telek föld.*”

Győri József a református egyház birtokait tovább is gyarapította, hiszen számára két értékes szőlőt szerzett. Utóda, Szabó Lajos hasonló eréllyel igyekezett az egyházi vagyon megóvására, de sokkal kevesebb szerencse kísérte: amikor a tagosítás a jól jövedelmező kaszálót a Váradyaknak jutatta, s a pátyiak pert vesztek a törvényszéknél is, a lelkész egyenesen Ferenc József császártól kért volna audienciát. Kérését azonban 1865 szeptemberében megtagadták.

A nehézségek azonban ezzel még nem értek véget. A filoxérajárvány súlyos veszteséget okozott a református egyháznak: „*a szőlők most már egy átkos csapás miatt parlagon fekszenek, semmi jövedelmet nem nyújtanak.*” Egy másik válságot okozott az iskolaépítés ügye: a két felekezet szinte egy időben határozott erről. A katolikusok 1853-ban Várady

³⁸⁸ Ráday Levéltár G.21 Vértesaljai Kerület egyházlátogatási jegyzőkönyv 1816. VI.23.

³⁸⁹ Ráday Levéltár Szász Károly vizitáció VIII/2 Tök: 835 – 838

³⁹⁰ Ráday Levéltár Szász Károly vizitáció VIII/2 Páty: 639 – 658

³⁹¹ MNL PML V.1 Páty Előjárósági iratok 1715/1854.VII.18.

József „szállásán” tartottak a kérdésről bizottmányi ülést, ahol az előljáráson felül ugyannyi létszámú katolikus lakosnak is meg kellett jelennie.³⁹² A reformátusok részéről Győri József volt a kezdeményező, aki ekkoriban már „gyenge, erőtlen volt”, „kivette a kezéből félig-meddig a kormánypálcát ... a gyülekezet egyik vagy másik szájasa tagja, s lett zűrzavar, lett viszály az egyházban.” A négy tantermes, négy tanítói szobából álló iskola építésének 19 000 forintos költségét ugyanis úgy szándékozták előteremteni, hogy birtokarányilag a lakosokra vetették ki: ők azonban csak vonakodva fizettek. Mivel a mesterembereket fizetni kellett, a presbitérium hétezer forint kölcsön felvételére kényszerült „részint az egyházkerülettől, részint egyes uzsorásoktól nagy kamatra”. A kamatokat végül azonban nem tudták fizetni, ami miatt 1862-ben perbe fogták az egyházat. A perköltséget és a hétezer forint megtérítését a kezességet vállaló hat pátyi gazdának kellett viselnie. Ők 1867-ben indítottak keresetet az egyház ellen: Szabó Lajos ekkor arra hívta fel őket, hogy ne okozzanak az egyháznak több költséget, ne pereljenek addig, míg az egyházi előljárásság a hátralékos fizetőktől meg nem próbálja behajtani a kivetett iskolaépítési tarozásaikat.

A kérdést végül csak az állami segítség oldotta meg: Jordán István járási szolgabíró és Konkoly – Thege József tizenkét pandúrt küldött Pátyra, akik két hét alatt be is hajtották a tartozásokat. „Azután ezen eljárás lelkesnek kenyerét, nem is ritkán keseríté meg.” A konfliktusokat tovább mélyítette aztán, hogy a növekvő kiadások miatt 1870-ben emelték az egyházi adót. Az 1880-as évek végén már 800 forintos megtakarítással rendelkezett a pátyi református egyház, de hamar elolvadt ez is, mivel 1889 júliusában kétnapos vihar dühöngött, „amilyenre még Pátyon nem emlékezik ember, kint a határban tönkre tett, elseprett mindent, bent a községben sok más épületek között ugyannyira megszagattatott templom is, hogy ablakai kitöredeztek, s 87 éves tornyáról a fa és réz anyag darabokban hullott a földre.”⁶⁵ krajcáros kivetett adóval igyekeznek a renováláshoz szükséges 4500 forintot előteremteni. Szabó Lajos konklúziója keserű: a pátyi népben „jóakarát és buzgóság” van, de „az egynéhány évektől fogva bekövetkezett nyomor, majdnem ínség tehetlenné teszi a legjobb szándékot is.”³⁹³

Az első világháború okozta emberveszteségen túl Pátynak meg kellett küzdenie egy újabb természeti csapás következményeivel is: 1924. június 13-án hatalmas vihar söpört végig a községen, Balogh Zsuzsanna 70, és Kovács Gergely 34 éves pátyi lakos halálát okozva. Hatalmas károk keletkeztek a községi épületekben is.³⁹⁴ A főjegyző emlékezése szerint:

³⁹²MNL PML V.1 Páty Előljárási iratok 1067/1853

³⁹³Ráday Levéltár Szász Károly vizitáció

³⁹⁴Horváth 2004

„Amikor a haragvó természet pusztító orkánját a nyár folyamán reánk bocsátotta, községünk lakóházainak fele részét és ezzel sok más vagyonunkat is elseperte, s éppen a legszegényebb néposztályunkat hajléktalanná tette, a borzalom és a kétségbeesés ülte meg a lelkiünket. ... A pusztulás oly nagy volt, hogy azt csak Szeged pusztulása a nagy árvízkor és Gyöngyös pusztulása a néhány év előtti tűzvész alkalmával közelítette meg arányaiban.”³⁹⁵

Ez a csapás ott munkál a községi költségvetésekben is: amíg Jászdózsánál – hacsak nem történt világtörténelmi katasztrófa – kiegyensúlyozott takarékoság mutatható ki, Pátyon már a húszas évek folyamán is állandó a hiány. (VI/2/1)

Egyéb köztes szerveződések viszonylag kis számban találhatók Pátyon, bár a járási átlagnál még így számosabban. Egy 1922-es jelentés szerint a „járás területén a keresztény konzervatív irányú agrár és iparos társadalmi szervezkedéseket illetőleg hiányosság (áthúzva: helyére lanyhaság) észlelhető, mely körülmény leginkább a primitív viszonyok, megfelelő helyiségek hiánya és az agrár és iparos elemeknél megállapítható közönyben keresheti okát.” Pátyon a következőket sorolta fel: Pátyi Gazdaszövetkezet, Pátyi Hangya Szövetkezet, Pátyi hitelszövetkezet, Pátyi tejszövetkezet, Ifjúsági Egyesület,³⁹⁶ ám ezek tárgyalása egy későbbi fejezet célja.

3. Jászdózsa és Páty civil életének összevetése

Mindkét településen az egyház képviseli a modernizációt, mégpedig főként az oktatásügy előmozdításával.

Egy fogózó, ami mentén összevethető a két község, az az írni – olvasni tudás mértéke, hiszen ennek hiányában hatékony érdekképviselőt nehezen képzelhető el a modern államban. A VI/3/1 táblázat adataiból látható, hogy Páty az országos átlaghoz képest is magasabb általános műveltséggel rendelkezett. Két szempontot azonban érdemes megszívlelni, az egyik Huizinga meglátása: „A kultúra fokát az analfabétizmus visszafejlődéséből leolvasni, túlhaladott idő naivitása. Az iskolai tudás bizonyos mennyisége még semmiképp sem biztosítja a kultúra birtoklását... A kótyagosfejű félműveltekből kezdenek hiányozni a tradíció, a forma és a kultúra tiszteletének alázatos gátolásai.”³⁹⁷

A másik, hogy a magasabb általános műveltség még nem biztosított felsőbb tanulmányokat s ezzel lehetséges érdekképviselőt. Bár nem igazak a Páttyal kapcsolatos olyan sommás állítások, miszerint 1945 előtt „munkás- és parasztszármazású továbbtanulók nem voltak”³⁹⁸, hiszen találni olyanokat, akik magasabb iskolába jutottak el. Így teológiát hallgatott jó

³⁹⁵MNL PML Páty tanácsülési jegyzőkönyvek: 1924. XI.2.

³⁹⁶ MNL PML Páty tanácsülési jegyzőkönyvek 1922/401 – 25

³⁹⁷Huizinga 1991: 150-151

³⁹⁸ Molnár 1970: 45

eredménnyel és több ösztöndíjjal Polgár Sámuel³⁹⁹, s végül 1885 januárjában papi vizsgát is tett.⁴⁰⁰ Példaként említhető az első világháborús hősi halott, Finta Zoltán (1890 – 1915) tanító.⁴⁰¹ Közös bennük azonban, hogy nem szülőhelyükön teljesítettek szolgálatot.

Nem így Jászdózsán: bár az írni – olvasni tudás szintje elmaradt az országos átlagtól (de némileg meghaladta a járási átlagot), mégis számos magasabb iskolát végzett értelmiségi került ki a községből. Mindezt a vallási különbségek is magyarázhatják, vagyis hogy a protestánsok – leegyszerűsítve – a jó átlagot tűzték ki célul, mint a demokratikus működés feltételét; míg az arisztokratikusabb berendezkedésű katolikus egyház veszedelmesebbnek ítélte meg a félműveltséget a nemtudásnál, ezért lehetséges, hogy a sok írástudatlan mellett magasan képzett elit szűk csoportját látjuk a katolikus országokban.⁴⁰²

Az viszont már vélhetően a lokálpatriotizmus, a jász öntudat egyfajta megnyilvánulása, hogy a jászdózsaiak jellemzően helyben maradtak, kevés közülük az akár még a környékre elvándorló is. (VI/3/2)

Vagyis, helyi szinten kiteljesedhetett az autonómia: Jászdózsa esetén az látható, hogy a község gazdasági önfenntartásra képes, az elit jelentős része is helyi származású. Fájóan hiányzott viszont a nagyobb egységekkel való összehangoltság.

Ezt a szerepet tölthette volna be az agráriusok által propagált szövetkezeti mozgalom. Az agráriusok tiszteletben tartották a polgári társadalom vívmányait, így az ő elképzeléseikben is fontos szerepet kapott a magántulajdon, a polgári jogegyenlőség, a jogállamiság valamint a hatalmi ágak szétválasztása, ugyanakkor az egyén és állam közé szövetkezeteket ékeltek volna, javítva ezzel a versenyképességet és gyengítve a kapitalizmus negatív hatásait.⁴⁰³ Elképzeléseik azonban nem váltak valóra, nem csak a magyar viszonyok miatt. A katalóniai szövetkezetek rövid idő múltán felbomlottak, mert a társadalmi és politikai különbségek erodálták a tagság bizalmát.⁴⁰⁴ A kivételt Dánia jelenti, ahol a szövetkezeti mozgalom, a belterjes gazdálkodás propagálása, a népiskola és a „földreform” együttesen valósulhatott meg, nagyrészt a „dán Széchenyi”, Grundtvig (1782 – 1872) püspök propagálására.⁴⁰⁵

VII. Földkérdés a Horthy – korszakban

Felmerül a kérdés, érdemes-e fejezet szerint is elkülöníteni a Horthy – korszakot a Monarchia időszakától. Maga a kurzus ugyan élesen elhatárolódott a dualizmus időszakától, de

³⁹⁹ Református teológiai akadémia és gimnázium, Pápa, 1882. III. A főiskola alkatrészeiA) Hittani szak – 45, 94

⁴⁰⁰ Tárgymutató A Dunamelléki Evangélikus Református Egyházkerület Jegyzőkönyveihez az 1843-ik évtől kezdve

⁴⁰¹ Budapesti Közlöny: 1923 november 17; Nyugállományú hazai pedagógusok almanachja

⁴⁰² Kuehnelt – Leddinh 1952: 182

⁴⁰³ Vári 2009: 517 – 521

⁴⁰⁴ Planas - Valls-Junyent 2011

⁴⁰⁵ Boldizsár 1946: 29 – 36

társadalomtörténeti szempontból, különösen a parasztság szempontjából, vajon van-e jogosultsága a különbségtételnek?

A politikatörténetből átemelt korszakmegjelölések és korszakhatárok gyakran nem elégségesek a társadalom leírásához, ráadásul a prominens személyek után történő korelnevezések önkéntelenül is felnagyítják a kurzusok közötti különbségeket és csökkentik a hasonlóságok észlelését.⁴⁰⁶ Holott a hasonlóságok is léteznek: már csak azért is, mert cserélődhet ugyan az elit, az ország lakossága azonban nagyrészt változatlan marad. Für Lajos ennek szellemében például a Horthy – korszakot és a Monarchia időszakát egy korszaknak tekintette, ami indokolható például azzal, hogy a paraszti földtulajdonhoz hasonlóképp viszonyult mindkét rendszer⁴⁰⁷, éles ellentétben a kommunista időszzakkal.

Ezzel együtt is vannak azonban hasonlóságok a Horthy Miklós és a Rákosi Mátyás nevével fémjelzett korszakok között. A „földreform”elleni érvek között még központi szerepet kapott a magántulajdon, de mindjárt nem lett olyan fontos, ha a zsidóság tulajdonjogát kérdőjelezték meg. Jelen disszertáció szempontjából leginkább az „1942. évi XV. törvénycikk” lényeges, amely korlátozta a zsidó földvásárlást és kötelezte őket földjeik térítés ellenében történő átadására. Vagyis, az államhatalom már ekkor megkérdőjelezte bizonyos állampolgárai jogát a magántulajdonra.

A Rákosi rezsim erőltetett iparosítása közhely, az viszont már kevésbé köztudott, hogy a Horthy-rendszer is inkább csak a szavak szintjén volt vidékpárti.⁴⁰⁸ A gyakorlatban azonban a társasági adóhoz képest kétszeres volt a földadó, holott a mezőgazdaság jövedelmezősége messze alatta maradt a gyáriparának és a kereskedelemnek. A mezőgazdaságból élők osztályrésze sok téren volt a hátrányos megkülönböztetés: nem volt sem szociális, sem egészségügyi biztosításuk, tilos volt számukra a politikai szervezkedés és a mezőgazdasági átlagbér 30%-kal elmaradt az országostól. A kisbirtokot holdanként több mint 50%-kal több adó terhelte, mint a nagybirtokot.⁴⁰⁹

⁴⁰⁶ Valuch 2001: 16-17; Hunyady 2002a

⁴⁰⁷ Horváth 2015; Ennek példája egy visszaemlékezés, amelyet Nagy 1994 idéz: „Horthy nem törődött a parasztsággal, nem érdekelte az anyagi helyzete, nem törődött azzal, hogy hány tehene, hány disznaja van, nem úgy mint Rákosi, aki még azt is tudja, hogy a tyúkja hányat tojik.”

⁴⁰⁸ Szekfü 1989: 402 – 465 készséggel érvelt a kisbirtok mellett, de hasonlóan emelkedett hangnemet ütött meg Horthy Miklós is – igaz, már csak estorili villájában: „Ha a magyar parasztság, a mi fajtánk életforrása századokon át tanúsított nemzeti érzését, Istenbe vetett hitét, tiszta erkölcsét, katonai vitézségét és szorgos munkakedvét a terror és az idegen megszállás megpróbáltatásai közt is megőrzi, ha nem támogatja a hatalomra éhes politikai törtetőket, akik osztálygyűlöletet hirdetnek és a tömegek alacsony ösztöneit ingerlik, akkor majd egy napon ismét valóra válik a magyar szabadság.” (Horthy 2012: 359)

⁴⁰⁹ Kerék 1938; Ungváry 2012: 120 – 123; Cartledge 2011: 386 – 388 idézi Bethlen István véleményét: „ott, ahol szent a magántulajdon, senki sem formálhat igényt földre, mint ahogy nem formálhat igényt a kabátomra.”

Hogy végül mégis a külön tárgyalás mellett döntöttem, azt leginkább több körülmény is indokolja. Egyrészt fontos jelenség, hogy az első világháborút követően a politika (a modernizáció gyakori kísérőjelensége) hangsúlyosabban jelentkezett a mindennapi életben. Ilyen értelemben a Monarchia időszaka és a Horthy korszak külön tárgyalható; de abszolút elkülönülő korszak lesz ebben a megközelítésben az 1945 utáni időszak, amikor már a pusztá pártszimpátia is befolyásolhatta az egyének életútját.

A Horthy és a Rákosi rendszer külön tárgyalása mellett szól, hogy míg az előbbi a piaci szorításban egyre erősebb kontrollt volt képes gyakorolni a vidék felett és alkalmazkodásra kényszerített, a kommunista diktatúra viszont már nyíltan a hagyományos parasztság felszámolására törekedett, mert nyersanyag- és erőforrás-szükségleteit hatékonyabbnak gondolta a kollektivizálás révén kielégíteni.⁴¹⁰ A demográfiai tapasztalat is megerősíti ezt a különbségtételt: míg a Horthy – korszakban a fentebb sorolt hátrányok mellett is számosan képzelték el jövőjüket vidéken⁴¹¹; a Rákosi – korszakban (de különösen a Kádár – rendszer korai időszakában) tömegessé vált a városokba áramlás, megkezdődött a vidéki exodus.

Végezetül, a külön tárgyalás mellett szólnak a korszak felemás földreformjai is. Míg a Monarchia időszakában nem hajtottak végre nagyobb földreformot, a Horthy – korszakban erre volt kísérlet, de a radikális átalakításra csak 1945-ben, a kommunisták vezetésével került sor. Hogy milyen kimenettel, annak tárgyalására a következőkben kerül sor.

1. A Horthy – kor „földbirtokreformjai”

A „földreformnak” több vetülete van: lehetnek politikai céljai – így bizonyos társadalmi csoportok megerősítése, mások meggyengítése – és gazdaságiak is – termelés fellendítése a körülmények javításával, a másfajta, elhivatottabb munkaformát alkalmazó gazdaságok erősítésével. A gazdasági érvek mellett azonban legalább ilyen fontosak a társadalmiak: a földreformok támogatói sokszor a társadalmi konfliktusok tompításában látják a „földreform” feladatát. Ez azonban már egy másik fontos filozófiai – etikai kérdéshez vezet bennünket, mégpedig az egyenlőség és szabadság ellentétéhez. Vannak, akik az európai kultúra szabadságeszményével összeegyeztethetetlennek tartják a „földreformot”, így például Vári András, aki szerint a „földreform” sosem lehet legitim, nyelve mindig az erőszak, mivel a

⁴¹⁰ Horváth 2016; Kornai 2012: 113. „A kollektivizálás indítékai azonban nem kizárólag közgazdasági – hatékonysági megfontolások. Legalábbis akkora, vagy talán nagyobb szerepet játszanak a politikai szándékok, a törekvés a bürokratikus hatalom erősítésére. A magántulajdonon alapuló parasztság nem fér össze a bürokrácia totalitárius hatalmával, mert önálló társadalmi, politikai és gazdasági erőt képviselhet.”

⁴¹¹ Kövér – Gyáni 2006: 267 – 278

polgári tulajdon- és családi modellen is keresztülgázol.⁴¹² A kommunista időszak „földreformjának” tapasztalatai megerősítik ezt a nézetet.⁴¹³

Mind 1919, mind a második világháború utáni időszaknak az volt a tapasztalata, hogy a birtokos parasztság erősebben állt ellen a diktatúra kiépítésének, mint a hagyományoktól megfosztott uradalmi munkásság.⁴¹⁴ Vagyis, a szabadságot rövidtávon valóban az egyenlőség javára csorbító intézkedés, helyesen végrehajtva hosszabb távon éppen a szabadság elősegítője és biztosítója lehet.

Az első világháborút követően számos, Európa keleti felén fekvő országban zajlott „földreform”. Finnországban törvény tette tulajdonossá a korábbi bérlőket, majd 1935-ben százezer új birtok létesült; Lengyelországban 734 ezer új gazdaságot hoztak létre az agrárszegénység visszaszorítására, Romániában pedig két „földreform” is történt,⁴¹⁵ amely a művelhető terület 40%-át osztotta újra. Magyarországon ennél kisebb reformok történtek: nem kizárólag azért – mint például Robin Okey értékelése szól – mert a Horthy-korszak politikai bázisát a nagybirtokosok adták,⁴¹⁶ hanem mert az ország más helyzetből indult a háború utáni életnek.

Magyarország visszanyerte ugyan függetlenségét és immár az országot magyarok irányították, a területi integritása viszont sérült,⁴¹⁷ miközben a régió többi országában jellemzően a régi elit – magyarok, oroszok – kárára valósították meg a földosztást. Romániában például az Erdélyben végrehajtott 1921-es, második „földreform” részrehajlóbb volt, mivel előbb minden birtokot kisajátított, s csak azután kezdett juttatásba, a fennmaradó mennyiség pedig állami tulajdonba került.⁴¹⁸ Csehszlovákiában 1919-ben konfiskáltak minden 250 hektárnál nagyobb földbirtokot a „földreform” céljaira, de a Habsburg – családnak és ellenséges államok polgárainak nem biztosítottak kárpótlást, hirdetvén, hogy ez az 1620-as fehérhegyi csata megtorlása.⁴¹⁹

Ez persze nem mentesíti a két háború közti elitet a felelősség alól. Különböző világnézetű emberek - népi írók, szociáldemokraták, kisgazdák és a nyilasok – sürgették a „földreformot”, mégsem akadt olyan döntéshozó, aki megkísérelte volna az akkor már nagyjából fél évszázada halmozódó problémák megoldását. Kerék Mihály meglátása, miszerint a magyar

⁴¹²Janvry 1990: 201; Vári 2012

⁴¹³Lásd pl. Kovács 2010: 111 – 113; Csöngé 2011, Csöngé 2012; Rigó 2014: 304- 307 vagy Ö.Kovács 2017

⁴¹⁴Bourdieu 2008: 227

⁴¹⁵Halceki 2000

⁴¹⁶Okey 1986: 165

⁴¹⁷Gerő 2006: 55

⁴¹⁸Gagyí 2009: 57 – 59; Bartha 2012

⁴¹⁹Skaloš – Molnárová – Kottová 2012

elit csak akkor fordul reformhoz, ha a nyomás elviselhetetlen,⁴²⁰ igaz a korszakra is. Prohászka Ottokár 1916-ban örökbérleti rendszert javasolt, Nagyatádi István pedig a kötött föld állami megváltását, de ezek érdemi tárgyalására mégis csak a kataklizmák – vesztés világháború, a vörösök és fehérek terrorja, majd Trianon – megtapasztalása után került sor, katasztrofális anyagi viszonyok között, amikor a tulajdonátrendezés a termelés további csökkenését kockáztatta. Az 1921-es „földreform” fő indokai között ekkor szociális tényezők szerepeltek, tehát elsősorban a társadalmi feszültséget volt hivatva csökkenteni.

Amilyen nagy várakozás előzte meg a Nagyatádi - féle „földreformot”, annál több konfliktust termelt aztán. Ezek egyrészt abból fakadtak, hogy a házhelyhez – és földhöz juttatás személyi alapfeltételei nem voltak meghatározottak, ily módon a végrehajtás méltánytalanságoknak adott teret. Másrészt kár érte a kihaszonbérelőket: ők gyakran egy – két hold juttatás miatt vesztették el jóval nagyobb bérleteiket; gyakorlattá vált az igénylést benyújtó cselédek elbocsátása is.⁴²¹ 1923-ban Nagyatádi ezen tapasztalatokból okulva reformálni akart, de az akkor tetőfokára jutott infláció és az ellene hangolt nagybirtokosok ezt megakadályozták. *„Kevés reformalkotást követett nagyobb kiábrándulás, mint az 1920-as földbirtokreformot.”* – összegezte Kerék Mihály - *„Ha az lett volna vele a cél, hogy minden ilyen kezdeményezést megutáltasson a társadalommal, sőt a benne érdekelt rétegekkel is, akkor ezt a célját – jó időre – tökéletesen elérte.”*⁴²²

A „földreform” 1,1 millió hold szétoztását jelentette (a földterület 8,5%-a), de nem csökkentette érdemben a nagybirtok arányát és nem hozott létre életképes birtokokat, mivel átlagban 1,7 hold földet juttatott. A magyar parasztság nagy részének helyzete így is rendkívül nehéz maradt: a földnélküli agrárnépesség még a környező országokkal való összevetésben is magas volt, az állami építkezések hiánya és az amerikai kivándorlás lehetőségének megszűnése csak még kilátástalanabbá tette helyzetüket. Matolcsy Mátyás számításai szerint 1930 körül a 20, de inkább 30 holdat meghaladó birtokkal rendelkező parasztgazda érhetett csak el az országos jövedelmi szintet, ugyanakkor számos tényező – akár a kedvezőtlen időjárás is – veszélyeztethette a megélhetést, vagyis a parasztság továbbra is a takarékos, szigorú beosztással élő életvitelt folytatott, amelyre a világválság időszaka csak még jobban rászorította.⁴²³

A társadalmi robbanás elkerülését célozta az 1936-os telepítési törvény, amely nagyratörő célokat fogalmazott meg: 35 ezer birtokot kívánt létrehozni 8 és 10 hold közötti méretben. A

⁴²⁰ Kerék 1986: 50 - 52

⁴²¹Bartha 2010

⁴²²Kerék 1939: 139 – 241

⁴²³Romsics 2010: 162 – 200; Závada 2006: 47 – 55.

végrehajtás azonban vontatottan haladt, csak az 1939-es zsidótörvény gyorsította némileg fel, amikor ötezer zsidó birtokost köteleztek 400 ezer hold átengedésére. Ennek azonban végül csak a fele került kiosztásra. 1940-ben egy másik törvény bérletek formájában osztott volna szét másfél millió holdat, de végül ez sem valósult meg. A kísérletek dacára a szegényparasztság helyzete ugyanúgy megoldatlan maradt, mint a Monarchia idején.⁴²⁴

A Horthy – korszaknak nyitva állt volna a „földreform” egy másik útja, amely nem érinti a tulajdonjogot, de az egyes birtokokat átstrukturálja: ez a tagosítás. Ezt alkalmazta korábban Nagy – Britannia, majd a 19. században Svédország,⁴²⁵ ahol sikerrel növelték a kisbirtokok versenyképességét. A magyar kormányzat az 1930-as években kezdett ezzel élénkebben foglalkozni, de nem fektetett kellő figyelmet a parasztság megnyerésére, akik közül sokan ellenálltak: sokan féltették a községek békéjét, nem akartak ismeretlen cserét elfogadni, ráadásul az volt a tapasztalat, hogy a gazdagabbaknak kedvez a javaslat. A vontatott munkálatok csak 1942-ben kaptak lendületet, amikor a XVI-os törvénycikk kibővítette a miniszteri jogkört a tagosítás megindításában. Új örökösödési rendszert – német mintára – és birtokminimumot javasoltak (1871-ig ez az úrbéri negyedtelek volt), mint a későbbi konfliktusok kiküszöbölőjét, azonban a háború végül minden kezdeményezést semmivé tett.

⁴²⁶

Jászdózsa és Páty mint az előző fejezetek is mutatták, némiképp kiváltságolt helyzetben volt az országos átlaghoz képest, hiszen a polgári korba szabadparaszt vagy telkes jobbágy múlttal léptek be. Az is látható volt viszont, hogy a birtokprózódás itt is elkezdődött a Monarchia időszakában, vagyis a „birtokreform”, de legalábbis a tagosítás igénye felmerülhetett. Hogy az országos döntések milyen formákban jelentkeztek a jászdózsai és a pátyi miliőben, azzal a következő oldalak foglalkoznak.

2. Jászdózsa földbirtokviszonyai (1920 – 1944)

Az 1920-as és 30-as évek publicisztikájának kedvelt fordulata volt a jász birtokviszonyok dicsérete. *„Jászapátin és környékén olyan egészséges a földbirtokmegosztás, mint sehol az országban.”* – írta például a Jász Újság az 1937-ben, majd néhány év múlva megismételte: *„A birtokmegosztási arány az alföldön, de különösen a Jászságban sokkal jobb, mint más vidéken.”*⁴²⁷ A Mezőgazdasági címtárban is ezt az optimista hangot találjuk: *„A birtokmegosztási viszonyok igen jók, mert nagybirtok csak öt van a járás területén.”*

⁴²⁴Honvári szerk. 2002: 379 – 381

⁴²⁵Skaloš – Molnárová – Kottová 2012

⁴²⁶Nádasdi 1996: 89 – 100

⁴²⁷Jász Újság: 1937. március.4 és 1941. január1.

A statisztika első ránézésre megerősíti ezt a vélekedést, hiszen a felsőjászsági járásban a kisbirtokok a következő arányokat érték el. (VII/2/1)

Ha csak a történeti jász községeket nézzük – kivesszük belőle tehát az 1745-ös redempcióban részt nem vevő Alattyánt, Jánoshidát és Pusztamonostort⁴²⁸ – az arány tovább javul, és 89% -ra kúszik fel. Jászdózsa azonban még ezt a magasabb százalékot is meghaladja: 93%.

Jászdózsa földbirtokviszonyai azonban mégsem ilyen egyértelműek, főként akkor, ha a korabeli évekbeli adattárak tükrében tekintünk rájuk. *Magyarország földbirtokosai és földbérlőinek 1925-ös címtára* megerősíti a mellékelt táblázatot, mivel ez alapján Jászdózsa területén csak két földbirtok mérete haladta meg a száz holdat, és egyikük sem volt természetes személy: tulajdonosként Jászdózsa község illetve a római katolikus egyház szerepel a felsorolásban. (VII/2/2)

Majdhogynem ugyanezt a képet mutatta egyébként az 1921-es, Bodor Antal-féle Faluszövetségi községi kérdőívsorozat azzal a lényeges eltéréssel, hogy a fentiekén túl egy közelebről meg nem nevezett 110 holdas, nagyrészt szántóföldből (81 hold) álló középirtokot is feltüntetett. Vélhetően Bozóky Béla birtokára van szó, akinek nevén az 1924-es *Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára* 123 holdat jegyzett, s hogy a család életében nem következett be váratlan csőd az 1924-es év végére, azt bizonyítja, hogy az 1931-es kimutatás szerint továbbra is száz holdon felüli birtokkal – ugyan már csak 109 holddal – rendelkezett.⁴²⁹ További bizonytalanságot okoz, hogy olykor az egy településen birtokolt földet vették alapul, máskor viszont a belevették az egy tulajdonos nevén lévő, de másutt, szétszórtan megjelenő birtokokat is. Ez értelmezésbeli különbséghezvezethet. Így a szomszédos Tarnaörsnél, 1935-ben találni egy másik 100 holdon felüli jászdózsai parasztbirtokot: Kiss József 106 holdját azonban Kaszab Bálint bérelte, s a birtokot az ő lakhelyénél, Tarnaörsnél tüntették fel. (VII/2/3)

Ha vannak is ilyesfajta bizonytalanságok, az mindenesetre nyilvánvalónak tűnik, hogy 1897-hez képest csökkent a nagyobb birtokkal rendelkező gazdák száma: a századfordulón még 9 természetes személy szerepelt ezen a listán (105 és 138 hold között), számuk azonban harminc – negyven év leforgása alatt néhány főnyire zsugorodott: 1910-ben például már csak ketten voltak, szemben a 204 főt számláló 10 és 100 hold közötti kategóriával, vagy a 10 holdas határ alatt lévő 306 személlyel.

⁴²⁸Pethő 1999: 6

⁴²⁹Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára 1931. - 295

A Horthy – korszakban végbement változásokat a VII/2/4 táblázat is szemléleti, amelyből leolvasható, hogy 1910-hez képest majdnem 40%-kal növekedett a birtokok száma, vagyis a 19. századra jellemző birtokaprózódás tovább folytatódott. A folyamat azonban nem kizárólag a törpebirtokokat és nadrágszíjparcellákat szaporította, hanem jelentősen csökkentette a helyi gazdasági elit lehetőségeit is. Beszédes például megvizsgálni az 1924-es kimutatásnak azon adatsorát, amely 81 kisbirtokost sorolt fel név szerint a közölte a birtokuk méretét is. Ezek 15 és 123 hold közé estek (a középérték 24, a módusz 20, az átlag 31 hold), és az összes földterületnek körülbelül harmadát (2548 hold) tették ki. Ha megnézzük, hogy hetven évvel korábban, a tagosításkor mennyi földet birtokolt a legmódosabb 81 ember, még az összterület 60%-át kapjuk.

Néhány esetben ez az apadás a családok szintjén is regisztrálható. Kiss F. Balázs birtokai 1897-ben még 128 holdat tettek ki, 1912. június 24-én bekövetkezett halála majd pedig az osztozkodás után viszont fiainak már lényegesen kevesebb földdel kellett beérniük. Bár a családból pap is került ki, Kiss Balázs (1875 – 1948) – 1914-től Jászszentandrás, 1927-től pedig Jászdózsai plébánosa –; a legidősebb fiú Kiss János (1864-1939) már csak mintegy negyvenholdon gazdálkodott. Ő még továbbra is a községi elit megbecsült tagja maradt: 1905 és 1930 között községi adóellenőr, a Gazdakör, Kaszinó és Iparos kör tagja. Bendó Erzsébettel (1867 – 1937) kötött házasságából neki már csak két gyermeke született: Kiss József, aki hősi halált halt az első világháború szerb frontján és Kiss Jusztina, akit 1915 szeptemberében hunyt el. A Kiss – családnak így csak egy leszármazottja maradt, Kiss Ilona (1913-1996), a későbbi Magyar Tiborné, ő kényszerült a családi javak védelmezőjének szerepébe az 1945-ös földosztás idején.

Az 1920-as években a legnagyobb birtok tulajdonosa Bozóky Béla 123 holddal, őt követte Túri Ny. Béla 78 és Morvay János 67 hold földdel. A Bozóky – birtok alakulása, a család története viszonylag jól követhető a források nyomán: az 1867. január 6-án született Bozóky Béla a családi vagyon egyedüli örököse lett, mivel korán elhunyt apjuk – Bozóki Józsefet 1879 szeptemberében, negyvenhetedik életévében érte a halál – után egy lánytestvére, Béres Jánosné Amália (1864 – 1923) és egy fivére, a pappá szentelt későbbi jászdózsai plébános, János (1861 – 1927) maradt. Bozóky Béla 1887-ben vette el Kiss Rozáliát (1870-1909), aki akkor már a Kiss – vagyon egyedüli örököse volt. A feleség egyetlen testvérét, Kiss Istvánt (1863 – 1885) módos parasztemberként jellemezte a helyi újság, aki a tizenöt éves Kiss Margit feleségül vételével boldogtalan házasságot kötött. A házasságot nagyban motiválhatta a vagyon egyben tartása: mind a férj, mind a feleség Bollók Mátyás egykori főbíró unokái voltak. Bár gyermekük is született – ő a születése után néhány órával elhunyt – felesége

szabadulni akart a férfitől. Először vitriolt itatott vele, de a férj szervezete legyőzte a mérget; ezután gyilkost fogadott fel ellene, aki 1885 novemberében több késszúrással, saját házában gyilkolta meg a férfit. Az özvegyet – aki egyébként a helyi tanító lánya, jómódú család sarja volt – tizenöt év börtönre ítélte a szolnoki bíróság.⁴³⁰

Kiss Rozáliának a házasságba hozott ingatlanjai 1909-ben 37 ezer koronát értek ki (2 ezer korona teherrel). Ha az országos elit lehetőségeivel nézzük, ez természetesen nem számottevő vagyon, Jászdózsán mégis a legmódosabbak közé sorolta birtokosát. Kiss Rozália hozománya a község 1917-es összevételének feleltethető meg, s a család nagyobb lehetőségeit mutatja, hogy fiúgyermekük, János az orvosi egyetemen tanulhatott.⁴³¹ 1914-ben bekövetkezett halála azonban örökös nélkül hagyta a Bozóky – vagyont, amely így különböző alapítványok alapját vetette meg. Ezek tárgyalására azonban a civil élet kapcsán kerül majd sor.

2/a „Földreformok” Jászdózsán

A jászdózsai képviselőtestület 1921. március 21-i ülésén, egy szombati napon tárgyalta a „földbirtokreform” s vele a vitézi telkek ügyét. Az utóbbit nem kísérte különösebb lelkesedés, Béres Ferenc képviselő cirkalmas beszédben éltette ugyan a rendeletet – *„minden magyar ember meg van győződve és egyetlen egy hazafiasan gondolkozó képviselőtestületnek sem szabad a felhívás teljesítése előtt elzárkózni”* – a konklúziója azonban az, hogy mivel a község sem ingatlannal, sem pénzalappal nem rendelkezett, ezért *„a község kezelésében lévő közbirtokossági pénztárból 5000 korona névértékű hadikölcsönkötvényt”* felajánlását javasolta.⁴³²

A javaslatból lehetetlen ki nem érezni az ellenállást, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy Jászdózsa községnek volt ingatlana, 314 hold, igaz, az 1904-től időnként a Közbirtokosság nevében szerepelt. Csakhogy ez egy 1946 - os dokumentum szerint minden jogi alapot nélkülözött: a Közbirtokosságot tulajdonképpen meg sem alakították.⁴³³

A „földbirtokreform” tárgyalása hasonlóan vontatott volt. A törvény négy végrehajtási területet jelölt ki: házhelyjuttatást, kishaszonbérlet kialakítását, öröktulajdoni joggal juttatott földek kiosztását és legelőjuttatásokat.⁴³⁴ Ezek közül Jászdózsán főleg az elsővel, a házhelyek kérdésével foglalkoztak. Többször hirdették ki, hogy akinek házhelyre alkalmas

⁴³⁰Jászság 1888. április.6. Kiss Margit később visszatért szülőfalujába, s még apja életében, 1903-ban újból férjhez ment egy özvegyemberhez, Lőrük Áronhoz (1849 – 1924), akitől gyermeke is született: neki sem adatott azonban hosszú élet, néhány nap múlva meghalt. Kiss Margit 1914. július 21-én, szívszélhűdésben hunyt el negyvenhét éves korában. (<https://familysearch.org> anyakönyvei alapján)

⁴³¹EFL. Archivum Novum. Par. Jászdózsa 1909/4670

⁴³²MNL JSzNML Jászdózsa Tanácsülési Jegyzőkönyv: 1921. III.12.

⁴³³EFL. Archivum Novum. Par. Jászdózsa: 109/1946. 1946. XII.5.

⁴³⁴Tolnay 1991: 67

eladó területe van, jelentkezzen az elöljáróságnál, de ez a felhívás semmilyen eredménnyel sem járt. A Tarnamentén elterülő templomföldet és Bollók – féle gőzmalom mögötti területet alkalmasnak találták volna, de a kilenc tulajdonossal való tárgyalás eredménytelennek bizonyult.⁴³⁵

Jelentkező pedig lett volna: százharmincan, köztük hét ipari munkás bízott abban, hogy a házhelyekkel jobb megélhetést biztosíthat majd magának. Szajkó Jánost pedig tíz év távollét után csábított haza, testvéreivel közös házába a földszerzés lehetősége – még ha csak házhelynyi telek formájában valósult is meg. A jászdózsai elöljáróság azonban szigorúan vette a törvény betűjét; Jász – Nagykun Szolnok megyében csak Tizsaszentimrén és itt utasítottak el kérelmezőket 1919-es szerepükre hivatkozva, Jászdózsán szám szerint tizenkettőt. Amikor pedig Révfy Dezső főjegyző összedoboltatta a házhelyért jelentkezőket, s *„különösen figyelmeztette őket arra, hogy két év alatt a telken házat kell építeni állami segítség nélkül”*, erre azok *„kijelentették, hogy ezen feltételek mellett nem igényelnek házhelyet”*. Némelyek tudni vélték, hogy a törvényt hamarosan módosítják, öt év lesz a határidő és akkor érdemesebb kérelmezni.⁴³⁶

„Földreformra” azonban a következő években sem került sor. Ezzel Jászdózsa a jász községek többsége közé simul, hiszen Jászberényben, Jászárokszálláson, Jászszentandrásán és Jásztelken sem történt sem megváltás, sem osztás. Jászkisér, Jászapáti, Jászladány parasztsága viszont összesen 4191 holdat kapott és vont paraszti gazdálkodásba.⁴³⁷ Országos érdeklődésre tartott számot továbbá egy jászárokszállási megoldáskísérlet az 1930-as évek elején, aminek Kerék Mihály és Féja Géza is tanulmányt szentelt. Czettler Jenő a Tolna – megyei Újireg pusztát szerezte meg földváltás céljára. A templomi szószékről kihirdetett lehetőséggel hetvenkilenc jászárokszállási agrárszegény család élt. Bár az állam 60%-ban kamatmentes, 20-25 év futamidejű kölcsönt és három évi adómentességet is ígért: valójában piaci árhoz képest nyolc – kilencszeres árban szereztek földet, kifizették velük még a földhöz tartozó közterületet, s ha ez még nem lett volna elég: a pusztai lakosság bizalmatlan – ellenséges hangulatba fogadta őket. Mindezek ellenére, és hogy az első évek gyarapodását állati járvány és aszály lehetetlenítette el, a telepések többsége helytállt, a háború utáni infláció idején pedig egy malac árából vissza tudták fizetni tartozásaikat.⁴³⁸

Jászdózsán ilyen telepítési akció nem zajlott. Kerék Mihály különösen nehéznek ítélte az itteni mezőgazdasági munkás helyzetét, mert a válság hatására a kisebb birtokosok is egyre

⁴³⁵MNL JSzNML ászdózsa Tanácsülési Jegyzőkönyv: 1921. IV.9.

⁴³⁶NML JSzNML Jászdózsa Tanácsülési Jegyzőkönyv- 1921. V.12.

⁴³⁷Tolnay 1991: 70 – 110

⁴³⁸Féja 1984; Nagy – Szabó 2006: 226 – 229

kevesebb idegen munkaerőt alkalmaztak. Bár a statisztika saját házat jegyzett a nevükön, életszínvonaluk így is elképesztően alacsony volt. A napi megélhetésre átlagosan 14 fillér maradt, amelyet földmunkával, aratási munkákkal, az asszonyok és lányok pedig fehérhímmzéssel és szőnyegszövésével igyekeztek előteremteni, de a Jászságban gyakori volt a menhelyi gyermekek örökbefogadása is. Egy másik út a földbérlés lehetett, amelyre a magas bérleti díj – 5 – 6 mázsa búza – ellenére is vállalkoztak, hogy „*legyen, amin dolgozhassanak.*”
439

A bérletbe adott föld nem volt jelentéktelen mennyiség: az 1945-ös földigénylő bizottsági munkák szerint magánszemélyek körülbelül 500 holdat műveltettek haszonbérben, köztük iparosok, értelmiségiek vagy munkaképtelen, idős gazdák. Ehhez lehet hozzávenni még az bérletbe kiadott községi és egyházi földeket is. Bár ezek összesen már a földterületnek nagyjából 10%-át is érinthették, így is kevésnek bizonyultak, főleg, mert bérletet nem csak helyiek válthattak. 1941-ben például Csintalan József jászszentandrászi lakos vett bérbe az egyházi földből 12 hold 800 négyszögöl földet a továbbadás tilalmával, évi harmincegy mázsa búzáért, úgy hogy a „*haszonbér leengedésének semmi szín és körülmények között nincsen helye.*” A szerződést 1951. szeptember 30-i időpontig kötötték...⁴⁴⁰

3. Páty földbirtokviszonyai (1920 – 1944)

A budakörnyéki járás földbirtokviszonyai mások, mint a jászságiak, igaz, maga a térség is másfajta adottságokkal rendelkezett. A közel fekvő Budapest, az „*amerikai tempóban fejlődő*”⁴⁴¹ Csepel, illetve a környék bányái a sok munkaalkalmat teremtettek, a korszakra a térségben élők megélhetését is ezek a lehetőségek biztosították, a földművelés és állattenyésztés pedig hátrébb szorult. A mezőgazdaság fő problémáját – a Mezőgazdasági címtár értékelése szerint – a birtokok széttagoltsága okozta, mivel csökkentette a kisgazdaságok kihasználtságát. Az 1937-es jellemzés azonban sok sikerrel nem kecsegtetett, mert a szegény lakosság előreláthatólag a jövőben sem tudta volna magára vállalni a tagosítás költségeit.⁴⁴² (VII/3/1)

Pátyon a kisbirtok aránya nemcsak a felsőjászsági átlagnál volt alacsonyabb, de elmaradt a térségre jellemző 60%-tól is.

A kisbirtok a főváros környékén azonban mást jelenthetett, mivel szemben az alföldi extenzív földműveléssel, itt egyre inkább a Budapest igényeire válaszoló zöldségtermesztés és

⁴³⁹ Kerék 1984

⁴⁴⁰EFL. Archivum Novum. Par. Jászdózsa 4286/1942

⁴⁴¹Budavidéki Hírlap: 1939. XII.30. 1939. VII.15-én arról számol be, hogy Budafokon kevés a mezőgazdasági munkás, és „a szükséges mezőgazdasági munkák elvégzéséhez nem áll elegendő munkaerő a gazdák rendelkezésére, amiben nagy része van annak, hogy a gyáripár egyre több munkást von el a mezőgazdaságtól.”

⁴⁴²Országos Mezőgazdasági Címtár II. kötet (Duna – Tisza köze): 165

baromfitenyésztés kezdett teret nyerni.⁴⁴³ Nehéz ugyanakkor ebben a kétségtelenül meglévő folyamatban kijelölni Páty helyét. Ha az 1870-es évek statisztikáival vetjük össze, akkor éppen a szántóföld növekedését látjuk: 53%-ról 71%-ra, a legelők és a rétek rovására. Vagyis megállapítható, hogy a szántóföldi művelés továbbra is domináns maradt. Ugyanakkor a budapesti piacon fő terméknek számító pátyi bor ekkorra már elvesztette a jelentőségét: amíg 1874-ben 351 holdon termesztettek szőlőt, 1930-ban már a tizedén sem, mindösszesen 28 holdon.⁴⁴⁴ Ezzel szemben a helytörténeti irodalom Páty ezen korszakára úgy hivatkozik, mint amikor a falu a főváros gyümölcsöskertje volt.⁴⁴⁵

A Horthy – korszakban nincs nagyobb parasztbirtok Pátyon,⁴⁴⁶ az évenkénti bontás a meglévő birtokok folyamatos aprózódását mutatja. Amíg 1910-ben 225 gazdaság volt a község területén, ez a szám a korszak végére 319-re nőtt, bár az uralkodó birtokkategória továbbra is 1 és 10 hold közé esett: 1910-ben a birtokok 62%-a, 1940-ben pedig 60%-a tartozott ide.

Ahhoz, hogy ezeket a folyamatokat valamiképp a személyek szintjén is próbáljam megjeleníteni, az 1924-es – alig nyolc nevet tartalmazó – kimutatást⁴⁴⁷ vettem össze F. Szabó Géza 1931-es munkájával: ez utóbbi lényegesen több nevet, 31 gazdaét sorolta fel. (VII/3/3)

Bár a vizsgálatba vont gazdaságok száma alacsony, az adatsorok egy irányba mutatnak: a helyi parasztelit birtoka csökkent. Az apadás hátterében esetenként állhat ugyan elválás is, de valószínűtlen, hogy ez nyolc család életében hét év leforgása alatt egyszerre következett volna be. Valószínűbb, hogy a folyamatban a gazdasági válság hatását kell látnunk. A pénzügyi nehézségek bérletek felmondására szoríthatták a gazdákat, vagy végső soron arra, hogy birtokaikból adjanak el.

1931 – ben a legnagyobb parasztbirtokos Nyitrai Lajos volt 49 holddal, őt Menczer Samu követte 42-vel, az egyetlen, akinek a táblázat alapján gazdagodást hozott az 1920-es második fele. A módos birtokosok listáján található még Polgár Béla (1881 – 1947), aki a hatodik helyen állt 36 holdas birtokával.⁴⁴⁸ A református Polgár család régi földműves család volt, a férfi apja, Benjamin (1854 – 1924) azonban már kereskedésbe is kezdett. Sikerét és elismertségét jelezte, hogy évtizedeken át tagja volt a községi elöljáróságnak; Mária (1887 – 1937) nevű lánya a helyi lelkész, Kálmán János felesége lett. Polgár Béla 1903-tól igazgatta a húszholdas családi gazdaságot, amit világháborús részvétele ellenére is gyarapítani tudott.

⁴⁴³ Kósa 1998: 164 – 165

⁴⁴⁴ Muskovics 2014: 209 – 212

⁴⁴⁵ Szabó 1986: 27

⁴⁴⁶ Magyarország földbirtokosai és földbérlői 1925

⁴⁴⁷ Magyarország Kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára 1924 1214. old

⁴⁴⁸ F. Szabó 1931

Mintagazdaként hivatkoztak rá: *„Saját gazdaságát, cirka 40 holdat mint kisgazda mintaszerűen kezeli. Minta trágyatelepe van, minta tehenészele és faj lovai vannak. Saját tenyésztésű szarvasmarháival 3 első díjjal lett kitüntetve, melyek között egy arany oklevél is szerepel. Közérdekű és kiváló tevékenységein felül említést érdemel még példás józan, komoly magaviselete és példás családi élete”* – méltatták 1936-ban, amikor kitüntetésre terjesztették fel főbírói munkásságának elismeréseként.⁴⁴⁹

Ezek a pátyi parasztgazdák vagyonukkal és a község életében betöltött szerepük révén tekintélyt vívtak ki maguknak, életmódjuk modellértékű volt. Ám az összes parasztgazda is a földeknek alig több mint felét birtokolta csupán, így elmondható, hogy Pátyon a Monarchia birtokviszonyai éltek tovább: a Horthy – korszakban sem a parasztgazdák birtokolták a legnagyobb kiterjedésű birtokokat. Az 1930-as évek közepén legnagyobb földtulajdonnal rendelkezőket a VII/3/4 táblázat foglalja össze.

Ezen földek egy részét a bérletek révén a hasznosíthaták parasztgazdák. Az Apátság pátyi földjeinek közel harmadát (28%) műveltette kisbérletben, szemben a telki birtokaival, ahol ez az arány alig 8% csupán (1209 holdból 97). Bérletben volt a Várady - birtok egy része, 18%-a is, de hároméves, feles bérlet útján hasznosították a községi földeket is. Bérlet azonban csak a „legalkalmasabb embereknek” juthatott, akinek szigorú feltételeknek kellett megfelelnie, így például 1926-ban vállalnia kellett, hogy még a tél folyamán megtrágyázza a földet, majd lucernával veti be.⁴⁵⁰

3/a „Földreformok” Pátyon

Somogy mellett Pest volt az a megye, amelyet az egyik legsúlyosabban érintett a birtokaprózódás, 1935-ben a gazdaságok 77 % - a volt törpegazdaság.⁴⁵¹ Szükség lett volna tehát a „földbirtokreformra”, tagosításra, ám mindez a korszakban nem valósult meg.

Hogy a politikusok is érzékelték ennek sürgetését, megvilágítja az alispáni figyelmeztetés, miszerint budapesti zsidók járják a környéket, elterelő célzattal mérnöki műszereket is magukkal hurcolva, s a *„jelenlegi kormány és annak irányzata ellen izgatnak. Azt hangoztatják, hogy gróf Károlyi Mihály visszahozását és kormányra juttatását kell követelni, akkor lesz földosztás, olcsó ruha és minden, mert az angol és francia kormányok Károlyit*

⁴⁴⁹ Polgár Benjamin halotti anyakönyve (1924. XII.8) szerint kereskedő; özvegye Bokodi Mária 1929. IV.2-én hunyt el, “fűszerkereskedő”. MNL PML Páty elnökségi iratok: 44/1936(1936.V.23), 13/1939 (1939. I. 21.), F. Szabó Géza főszerk. 1931: 63 – 68

⁴⁵⁰ MNL PML Páty tanácsülési jegyzőkönyv: 1926.XII.16.

⁴⁵¹ Kerék, 1939: 336 – 342, Nadasdi, 1996: 47 – 50

minden eszközzel támogatják. Amennyiben ezt a nép – mondják – ki nem kényszeríti, úgy az urak megint a nyakára ülnek.”⁴⁵²

Bár az alispáni jelentés bizakodó volt a Nagyatádi – „földreform”kapcsán – „*az agrárelemeknek megsegítése teljes mértékben kielégítésre fog találni*” –, sőt általában a mezőgazdaságból élők helyzetével kapcsolatban is,⁴⁵³ számos jel utalt a nem megfelelő végrehajtásra.

Vontatottan haladt például a vitézi telkek osztása: Preszly Elemér főispán „*sajnálattal állapítja meg, hogy a vármegye területén felajánlások csak igen gyér számban történtek, úgy, hogy a vármegye e tekintetben az utolsó helyen áll.*” Arra biztatta a megye hatóságait, hogy hívják fel a földbirtokosok figyelmét, hogy nem ajándékozást vár az állam, hiszen a felajánlott birtok leírható a vagyonszámból.⁴⁵⁴ Kérdéses persze, hogy melyik birtokos látta jónak megszabadulni ingatlanától éppen az inflációs időben.

A pátyi „földreform” megvalósulásának mértéke igen szerény volt: házhelyépítésre 38 holdat, kishaszonbérletre pedig 212 holdat osztottak ki az 1930-as évek elejéig. A nagyobb arányú „földbirtokreformra” azonban később sem láttak lehetőséget, 1937-ben a pátyi főjegyző jelentése szerint a községben „*olyan nagyobb (100 kat. holdon felül) kiterjedésű birtokok, melyek túlterheltségük következtében előreláthatólag elidegenítésre kerülnek és amelyek földbirtokpolitikai célokra való megszerzése kívánatos és lehetséges volna – nincsenek*”. A jelentés a továbbiakban arról számol be, hogy a „*mezőgazdasági népesség körében elvándorlás nincsen... sem időleges, sem állandó munkahiány nincsen.*”⁴⁵⁵

A pátyi földnélküliek számára csak az jelenthetett kárpótlást, hogy a környéken, két helyen is zajlott valamivel nagyobb „földreform”. Zsámbékon 240, Bián pedig 520 hold került az igénylőkhöz.⁴⁵⁶ A pátyiak ez utóbbiból részesültek, de a az igénylők szemei hamar *elfénytelenedtek*. A juttatott földre nagy terhek rakódtak: az évi törlesztő részlet másfél mázsa búza (32 pengőt) volt, ehhez jött aztán egy-egy mázsányi búza mint adó és mint vetőmag, valamint nagyjából 120 kilogrammot kellett a megmunkálásra számítani. Adódott a következtetés: „*A helyi holdankénti átlagos 7-8 mázsás búzatermés mellett alig marad valami jövedelem.*” Ráadásul a juttatott földek ára irreálisan magas volt, bár a holdanként 1000 – 1200 pengőért kapott föld értéke 800 pengőre csökkent, még ez is meghaladta a „*községünkben szokásos forgalmi értéket*”, s így „*a mai gabonaárak mellett sincs remény*

⁴⁵² MNL PML IV. 401 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, főispáni bizalmas iratok:1920. VIII.12.

⁴⁵³ MNL PML IV. 401 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, főispáni bizalmas iratok:25/1922

⁴⁵⁴ MNL PML 401 - 28/1921

⁴⁵⁵ MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai C6 Elnökségi iratok – 78/1937

⁴⁵⁶ F. Szabó, 1931: 47 – 51; 81 – 87

arra, hogy a juttatottak azokon eredményesen gazdálkodni és azokat a maguk részére tulajdonul megszerezni képesek legyenek.” A juttatottak négyötöde erre nem is látott reményt és hamarosan lemondtak a földről. Dacára a földéhségnek, a későbbiekben sem akadt rá jelentkező. Veér Pál községi jegyző ezért kérelemmel fordult feljebbvalóihoz, hogy az ellenértéket, 20%-kal tovább csökkentsék, különben *„a földreform nagy szociális célja községünkben meg nem valósul és a megnyugvás s anyagi erősödés helyett további nyugtalanságot és látszólag eredménytelen küszködést fog okozni.*”⁴⁵⁷

4. Összehasonlítás

A vesztes háború után *a korona is egyre hullt*, a kormányzat pedig attól félt, hogy az Amerikából visszatelepülők értékes valutájukkal *„egyenlőtlen és egészségtelen versenyben”* az itthoniak kárára terjeszkednek majd.⁴⁵⁸ Pátyon ilyen eset nem ismert, és Jászdózsán is csak Rédei Józsefnek lett volna lehetősége erre, aki azonban egy 1945-ös dokumentum szerint mégis inkább az Egyesült Államokban maradt, holott 4 hold és 200 négyszögöl várta a jászdózsai határban.⁴⁵⁹

Az amerikai hazatelepülésnél létezett azonban egy súlyosabb probléma is, ám ez a döntéshozók számára talán nem tűnt fenyegetőnek, hiszen már közhellyé koptatták az egymást követő évtizedek. Ez a birtokok aprózódása. (VII/4/1)

A táblázatból kiviláglik, hogy mindkét helyen tovább folytatódott a birtokaprózódás, Jászdózsa esetében nagyobb mértékben, noha a törpebirtok száma még így is alatta maradt az országos átlagnak. Az 1941-es népszámlálás szerint az öt hold alatti birtokkal rendelkezők aránya Jászdózsán 43% volt, miközben Pátyon már 49%, amely azonban még nem érte el az 51%-ot kitevő országos átlagot. (VII/4/2)

A táblázat másik szembevetendő különbsége a 10 és 50 hold között birtoklók arányában van – akiket Für Lajos a magyar mezőgazdaság bázisának tekintett.⁴⁶⁰ Jászdózsán a gazdák 31%-a, Pátyon már csak 26%, országosan viszont mindösszesen 24% az arányuk: mind a legszegényebbek, mind a leggazdagabbak esetén elmondható, hogy arányszámait tekintve Páty közelebb áll a magyarországi átlaghoz.

⁴⁵⁷ MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai C6 Elnökségi iratok – 127 /1937. A földigénylők vélhetően nem lehettek sokan, mert egy 1938-as kimutatás mindössze tizennégy embert sorolt fel. Elnökségi iratok – 40 /1938)

⁴⁵⁸ MNL PML IV. 401 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, főispáni bizalmas iratok:1 / 1921.

⁴⁵⁹ MNL JNSzL Jászdózsa földigénylő bizottság, Birtokösszeírásai ív; földigénylő bizottság iratai XVII 522399/945 : Unokatestvérei ekkor azt sem tudták róla, életben van-e még. A cipész még 1907-ben, 35 éves korában vándorolt ki Clevelandbe. (Kereskedők és iparosok nyilvántartása 1904-1940 Jászdózsa község, 211; <http://www.libertyellisfoundation.org> utolsó letöltés 2018. 12.06./

⁴⁶⁰Für 2013: 238 – 249

Közülük harmincegy név szerint is ismert Pátyon és Jászdózsán is. Az adatok nem pont ugyanabban az időben készültek ugyan de még így is tanulságosak, mivel olyan tendenciák rajzolódhatnak ki, amelyek nem írhatók a gazdasági világválság számlájára. (VII/4/3)

Látható, hogy a legnagyobb paraszti birtokosok Jászdózsán lényegesen nagyobb és több földterületet birtokoltak. Két magyarázóindok is elképzelhető a jelenség mögött. Egyrészt alakítható tényező lehet a művelési ágak eltérősége: mást jelent az alföldi extenzív vagy a budakörnyéki inkább intenzív gazdálkodás mellett birtokolni. Egy 1950-es kimutatás éppen arra világít rá, hogy Pátyon az öt holdon aluliak birtokolták az összes gyümölcsöst (11 hold), és a szőlők 42%-át (42 hold). Még ha fenntartással is kezelendő a Horthy – korszak után öt évvel, háborús pusztítások után, a téészesítés alatt készült kimutatás,⁴⁶¹ vélhetően nem nagy tévedés állítani, hogy jellemzően a pátyi törpebirtokosok foglalkoztak gyümölcs- és szőlőtermesztéssel, miközben a nagyobb gazdák főként szántóként hasznosították birtokukat.

Az 1930-as évek elején készült adatsorok a szántóföldi művelés dominanciáját mutatják mindkét községben. (VII/4/4) Az összevetés érdekessége, hogy Jászdózsán az 1870-es évek végén rögzített 62 holdas szőlőterület az 1930-as évek elejére megduplázódott, 131 hold kiterjedésűvé vált; vagyis az intenzív földművelési formák éppen Jászdózsán terjedtek el inkább. A szőlőbirtokok kiterjedésüket tekintve lehettek ugyan törpebirtokok, ám kellő piaci beágyazottság mellett teljes értékű családi üzemeknek számíthattak, rajtuk nyereséges gazdálkodást lehetett folytatni.⁴⁶² A jászdózsai kereskedelmi életnek volt egyfajta fellendülése (bár nem a szőlő és bor kapcsán), hiszen a helyi kereskedőkről szóló kimutatás számos parasztasszonyt sorolt fel az 1920-as évek közepén, akik iparendélyt váltottak tojás, baromfi és tejtermék árusítására. A parasztpolgárosodás ezen fejleményei azonban csak rövid életű vállalkozások voltak: az emberek többnyire másfél – két év után feladták iparukat.⁴⁶³

A birtokstruktúra különbségeit tehát az eltérő művelési formák elégtelenül magyaráznák, vagyis, hogy a kisebb pátyi birtokok mögött az állna, hogy kevesebb földön is folytatható volt nyereséges gazdálkodás. A statisztika ilyen téren éppen Jászdózsa előnyét mutatja.

A másik magyarázó tényező az lehet, hogy a közel azonos határú településnek kicsivel több mint a felét birtokolták csak a parasztgazdák Pátyon, miközben ez az arány Jászdózsán a 90%-ot is meghaladta. Miközben a parasztbirtokok állandóan változtak, öröklés révén gyarapodtak vagy osztozkodás révén széttöredeztek, a nagyobb, úri birtokok ezzel szemben

⁴⁶¹ MNL PML XXIII 798 Páty Kg Tan ir ált ikt ir 1950-1970. *“A szántóföld azért szaporodt 4508-ról 4614-re, mivel réteket és a szőlőt fölörték ill kivágták és szántófölddé alakították át a művelési ágváltozást be nem jelentették. A község határa 6828.8, a kijött terület 6826.12, a különbség 1.23 a kikerítésből adódik. Kovács Sándor vezetőjegyző”*

⁴⁶² Kerék 1934: 18 – 20

⁴⁶³ MNL JNSzML Kereskedők és iparosok nyilvántartása 1904-1940 Jászdózsa község

stabilitást mutattak: bár 1897-hez képest 1924-re a Váradyak birtoka is csökkent – 522 holdról 450-re –, a Horthy – korszakban végig azonos maradt birtokuk mérete.⁴⁶⁴ A Telki apátság birtoka mindvégig 2736 hold körül mozgott. Igen valószínűtlen, hogy ez az élettelenül konzervált állapot így fennmaradjon, márpedig országos tendencia, hogy a 20. század első felében a földek 44-45%-a volt paraszti kézen, 55-56% pedig az „urak” tulajdonában:⁴⁶⁵ vagyis az évtizedek látszólag nem hoztak döntést a hasznosság, hatékonyság kérdésében. Igaz, ebben a versengésben a parasztbirtok mesterséges hátránnyal indult: a harmincas években jellemzően magasabb kataszteri osztályba sorolták földjeiket a pénzügyi hatóságok s összességében 56%-kal nagyobb közterhet viseltek, mint a nagyüzem.⁴⁶⁶

A társadalmi feszültségeket némileg enyhítette, hogy Pátyon a nagy- és középbirtokoknak viszonylag jelentős hányadát műveltették bérletben. Szerencsétlen volt viszont a „földreform” lefolyása: a pátyiak csak a szomszédos községektől igényelhettek, de a terhek miatt a földek feladására kényszerültek. Jászdózsán nem történt ugyan birtokkorrekció a korszakban, de a nagybirtok hiánya és ezzel a terjeszkedés szabad lehetősége, valamint az egyenlőbb feltételekkel történő verseny azonban még így is kiegyenlítősebb megoszlást tett lehetővé.

VIII. Állam, közösség, egyén a két világháború között

1. Külföldi kitekintés

A két világháború közti időszaknak az egyén, közösség és állam viszonyában hozott változásait a korábban megkezdett modernizációs jelenségeken túl itt most elsősorban annak a tükrében igyekszem megvizsgálni, vajon politikailag aktiválódott-e a parasztság. A kérdés nem annyira arra helyezi a hangsúlyt, milyen politikai mozgalmakhoz csatlakoztak az egyes községek lakói, hanem, hogy csatlakoztak-e egyáltalán. Ha csatlakoztak, az már a parasztságnak, mint társadalmi csoport felbomlásának egyik jele: kilépnek a rendi korlátok által kijelölt, alsó társadalmi osztály helyzetükből, sőt akár világtörténelmi különállásukból is.⁴⁶⁷

A nyugati világ számos országában megfigyelhető folyamat volt ez a két világháború közötti időszakban. Az Egyesült Államokban például a traktorok már az 1910-es években is megjelentek szórványosan, tömegessé mégis csak az 1920-as években váltak. Ekkor győzedelmeskedett vidéken is a gépesítés gondolata, amely hamarosan felszámolta a kisbirtokos földművelést. A háborús konjunktúra vége gazdasági válságot eredményezett, a sajtó pedig a kialakult helyzetért egyre gyakrabban hibáztatta a mezőgazdaságból élőket, sőt,

⁴⁶⁴1924 – 450 hold, 1925 – 453, 1931 – 451 hold

⁴⁶⁵Für 2016: 232 – 233

⁴⁶⁶Kerek 1938

⁴⁶⁷Spengler 2011, 114. :„a falu a világtörténelmen kívül helyezkedik el”

hamarosan az is elfogadottá vált, hogy a földműveseket elmaradottként láttassák, akik kárhóztathatók a nagyfokú írástudatlanság, az elégtelen higiéniai és lakhatási viszonyok miatt. Innen már csak egy lépés volt a megoldás: a mezőgazdaságban is helyet kellett kapnia a fordizmusnak, a központi tervezésnek, a nagyság kultuszának. Talán kevésbé köztudott, mindenesetre beszédes, hogy a szovjetek is amerikai mérnököket alkalmaztak a kollektivizált farmok megtervezéséhez:⁴⁶⁸ a „nagyobb jobb” jelszavában mindkét hatalom osztozott tehát. (A szovjet kitekintésre a későbbiekben keríték sort, hiszen Magyarországra a Tanácsköztársaság néhány hónapjától eltekintve csak mint elrettentő példa hatott, a második világháború után viszont mindennapi valósággá lett.)

Európában talán kisebb volt az ütem, de a modernizáció itt is erős hullámverésekkel kezdte ki a paraszti társadalom építményét. Még a hagyományosan agrárországnak tekintett Romániában – ahol 1930-ban a lakosság 78%-a élt mezőgazdaságból – is több mint kétszeresére növekedett a főváros lakossága, szinte valamennyi romániai régióból áramlottak Bukarestbe.⁴⁶⁹

Van Tocqueville-nek egy meglátása, miszerint a mezőgazdaságból élő népesség mozdul leglassabban a politikai változások idején, de rendszerint ők azok is, akik utolsóként teszi le a fegyvert.⁴⁷⁰ Számos világtörténelmi példával támogatható meg ez a megfigyelés: amíg a városi munkásságot tömöríteni kívánó mozgalmak már a 19. század folyamán megjelentek, a parasztokra hivatkozó irányzatok legnagyobbbrészt csak az első világháború után kezdték meg tevékenységüket.

Olaszországban Mussolini 1929. március 10-én elhangzott római beszédében fogalmazott úgy, hogy a „*fasizmus teljességgel követeli elsődleges paraszti jellegét*”, és ez a vidékpárti retorika tovább is ívelt, dicsérve a magas születésszámmal bíró falut, mint egy nemzet fiatalságának és erejének forrását.⁴⁷¹ A Duce egyenesen ruralizálási programot hirdetett, amelynek ellentmondásai azonban hamar nyilvánvalóvá tették propaganda és valóság összeegyeztetlenségét: a már negyvenmillió lakost is éppenhogy eltartó olasz mezőgazdaság nyilvánvalóan képtelen lett volna a célként megjelölt hatvanmillió

⁴⁶⁸ Fitzgerald, 2003: 12 – 32 illetve 157

⁴⁶⁹ Gagyai 2009 63 – 80

⁴⁷⁰ Tocqueville, 2011:

⁴⁷¹ Alares López 2011: Mussolini és a spanyol falangisták is idealizálták a vidéket, korabeli közhely, hogy a város elidegenítő és romlott. José Antonio Primo de Rivera szerint a föld az örök értékek őrzője, vallásos érzület az élethez, kapocs az elődök és utódok között. Ennek ellenpontozása a falangista ideológiában az új Babilon, Madrid. Oliva - Camarero 2001: Franco “földreform”-ellenes és bár rendszere az 1950-es évek végén liberalizációra kényszerül, de földreformra ekkor sem kerül sor. A Franco rendszer ideológusai és a katolikus egyház a vidéki élet erkölceit dicsérte még akkor is, amikor a paraszti társadalom bomlása már megkezdődött.

élelmészére. Mussolini megoldása: a gyarmatokra telepítés lett volna,⁴⁷² a mezőgazdaságot pedig a gyakorlatban mindinkább a birodalmi céloknak rendelte alá.⁴⁷³

Franciaországban a két háború közötti időszak szintén a parasztság politikai aktivizálódását hozta; ekkoriban kezdett a közvélemény élénken foglalkozni a vidéki exodus jelenségével. Noha ez már az 1880-as évektől zajlott, és éppen az 1930-as években volt a legalacsonyabb szinten, a nemzethalál víziója egy ideig haszonnal forgatható politikai eszközzé vált. A szerveződő fasiszta mozgalmak a francia parasztot dicsőítették, aki életével fizetett a világháborús győzelemért, míg a városiak húzódkodtak az áldozathozataltól. A hálával a nemzet adós maradt, a parasztok sorsáról mások döntenek – hangoztatták a francia fasiszták, s példaként hozták fel, hogy az időszakban mindössze egy paraszti származású politikus ült a parlamentben, Jules Hayaux (1867 – 1938). Ő sem volt „korrekt” paraszt: az édesapja gazdálkodó volt, ő maga azonban már egyetemi professzor. Az igazsághoz az is hozzátartozott viszont, hogy a francia agrárpárt (Parti agraire et paysan français, PAF) vezetője, Gabriel Fleurant „keze sem volt kérés, csizmája pedig nem volt sáros”, vagyis szintén városi intellektuel volt. Henri Dorgères autoriter társadalom-elképzelése, mely tagadta a liberalizmus vívmányait s a nemzetet hivatásrendekbe tömörítette volna; kezdetben meghallgatásra talált a parasztságnál, de a gazdasági válság által Németországhoz képest kevésbé sújtott Franciaországban a paraszti elégedetlenség végül alábbhagyott, a mozgalmat nem sikerült tömegessé tenni s a francia köztársaság túlélte a válságot.⁴⁷⁴

Magyarországon az első világháború előtt a Gazdaszövetség jelentette a parasztság érdekképviseletét, hiszen ennek agrárius – konzervatív filozófiája igazodott leginkább a magántulajdont sokra tartó, az előrejutást szorgalommal és takarékos étellel elképzelő közép- és gazdagparasztság nézeteihez. Éppen ezért leginkább az adók mérséklése és földbérletek előmozdítása szerepelt programjukban. Mellettük, ekkor még kisebb hatékonysággal léteztek parasztpártok – így a Magyar Független Szocialista Parasztpárt Áchim L. András elnökletével, illetve a Kisgazdapárt Nagyatádi Szabó István vezetésével alatt.⁴⁷⁵ A világháború után ez utóbbi került kormányra: nagyrészt a vesztes háború által diszkreditált korábbi elit kihullása, illetve a parasztságnak a forradalmak idején tanúsított konzervatív beállítódása következtében; és végül nem kis részben Nagyatádi személyes karizmája miatt. Mindez azonban nem lett egy parasztfordulat nyitánya: a kisgazdák néhány éven belül

⁴⁷² Ormos 1987: 252 -260

⁴⁷³ Prieto – Pan-Montojo – Cabo 2014: 19 – 24

⁴⁷⁴ Paxton 1997: 11 – 46 illetve 154 - 164

⁴⁷⁵ Romsics 2010: 129

visszaszorultak.⁴⁷⁶ Néhány évtized múlva hasonló események játszódtak le: a magyar történelem két válságos pillanatában, a világháborúk elvesztése után a kiscgazdapárt lett a legjelentősebb politikai erő; de ahogyan 1920-ban, úgy 1945-ben sem tudta beteljesíteni történelmi feladatát.⁴⁷⁷

A következő fejezetben az általános politikai áttekintés mellett valamivel részletesebben foglalkozom két meghatározó nemzeti traumával: először is a proletárdiktatúrával, másodsor pedig a holokauszt, a vészidőszak helyi vetületeit igyekszem vizsgálni.

2. Az első világháború utolsó felvonásai: a kommün, a román megszállás, a fehérterror

Az első világháborúnak szertegyűrűző hatása volt a magyar falu életére is, a *háború pusztított abban is, akit a gránátok megkíméltek*.

A magyar családok életének is megrázóan hosszú szakasza volt a bizonytalanság: az első jászdózsaiak 1914. szeptember 23-án haltak hősi halált a szerb fronton, Brezinánál. Bendó István (26) és Bugyi István (26) 29. gyalogezredbeli póttartalékos katonák családtagjai azonban csak jóval később, 1915. augusztus 28-án értesültek a halálesetről, ekkor történt meg az anyakönyvi bejegyzés. A húszas és a harmincas években folyamatosak a halottá nyilvánítások, de az utolsó bejegyzésekre már akkor került sor, amikor az új háború eltűntjeiért aggódtak. Az utolsó halottnak nyilvánítás már a Kádár – korszaké: 1957 novemberében Kiss Bonaventúra földműves halálozási idejeként 1914. december 31-et jelölték meg. Páty utolsó első világháborús halottja is egy emberöltővel a párizsi békék után nyert bejegyzést: Dencsik Istvánról 1943. május 1-jén jegyezték be, hogy eltűnt az orosz fronton 1917. december 31-én.⁴⁷⁸

A hadifoglyok megjelenése egyszerre hozott a községekbe külső hatásként és közelítette mindenkire a háborút. Vajon értesült-e a család Vegoseccó Giovanni olasz hadifogoly (házájában kereskedő volt) jászsági halálról? Tudtak –e spandaui rokonok arról, hogy Hans Fridrik Wilhelm életét Jászberény környékén autóbaleset oltotta ki? Pátyon a szeravói származású Murzák Gergely 32 éves orosz hadifogoly hunyt el 1918. október 31-én.⁴⁷⁹

Október 31-én, amikor Budapesten győzött az őszi forradalom, Tisza István volt miniszterelnököt pedig egy katonai különítmény meggyilkolta. A magyar vidék meghatározó

⁴⁷⁶ Püski 2006: 233

⁴⁷⁷ Földesi – Szerencsés 2015: 47 – 54

⁴⁷⁸ Ez magában hordozta a visszaélés lehetőségét is. Egy belügyminiszeri rendelethez fűzött indoklás szerint: „Gyakori eset, hogy magukat hadifoglyoknak valló, de ismeretlen személyek felkeresik a háborúban eltűntek vagy elesettek hozzátartozóit, akiknek állítólagos üzenetet hozva, bizalmukba igyekeznek férközni, hogy így tőlük kisebb-nagyobb összegeket csaljanak ki, aminek megtörténte után aztán nyomtalanul eltűnnek.” MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai C6 Elnökségi iratok – 12/1937

⁴⁷⁹halálozások: Jászberény: 1918. november 11, 1918. november 14. Páty: 1918. október 31.

élménye a frontról visszaáramló, elégedetlen katonák jelenléte, akik gyakorta hozták a fegyverüket is, és nem egyszer használták erejüket magánbosszúra. A novemberi parasztforradalomban pedig százezer ember vett részt,⁴⁸⁰ a felbomló állami keretek pedig már nem biztosítottak védelmet.

2. a 1918 - 1920 Pátyon

Hasonló forgatókönyv zajlott Pátyon is 1918 őszén „*fegyveresen hazajött*” fiatal katonák „*lövöldöztek, lármáztak, a községi elöljáróságnak az engedelmességet megtagadták.*” A helyzet konszolidálására nemzeti bizottságot hoztak létre, ez azonban „*az amúgy is ingerült tömeget még jobban felizgatta, úgy hogy a község jegyzőjét a község házában a behatolt fiatalabb nemzedéknek pár tagja tetteleg is bántalmazta.*”⁴⁸¹

A tiszaburai származású Kovács János (1874 – 1927) főjegyző korábban sem volt népszerű alakja Pátynak. 1919. március 16-án, este hat órakor a községi tanácsteremben rátámadtak, székkel és boxerrel bántalmazták nyolc napon túl gyógyuló sérülést okozva. A támadó férfiak indulatát az váltotta ki, hogy az elmaradt hadisegélyek sürgetésére ajándékokat adtak a jegyzőnek, aki azonban nem tett semmit az ügy előmozdítása érdekében. Sőt, amikor számon kérték, felpanaszolva, hogy gyermekeik éheznek, azt a választ kapták, küldjék a gyerekeket szedrészni vagy a rétre legelni.⁴⁸² (Ez az utasítás Lengyel József egyik novellájában, a Szegény Kovács Gábor tanulság nélküli élete címűben is megjelenik: „*Egyszer jön a levél az asszonytól, hogy azt mondta a jegyző: "Küldje ki a gyerekeit legelni a pázsitra, ha nincs mit enni."* Könnyen lehet, hogy nem a pátyi eset került a Lengyel – novellába, hanem vándormotívumról van szó, mely ha nem igaz is, jól van kitalálva.)

Kovács János ellen később vizsgálatot folytattak, amely visszaéléseket tárt fel a hadisegélyek megállapításánál és kifizetéseknél. Kiderült, hogy díjazásért cserébe készített felmentéseket, gorombán bánt az ügyfelekkel, akik közül többeket tetteleg is bántalmazott. Vádpont volt ellene, hogy egyházi földeket bérelt és ezeken a lakosságot robotoltatta, attól tévéen függővé ügyeik elintézését, ha földjét megművelik.⁴⁸³ Bár a kömmün alatt végzett vizsgálat eredményét érdemes fenntartással kezelni, Kovács János vélhetően nem volt ártatlan, hiszen még 1920 végén is zajlott ellene eljárás „*hivatalos állásának magánérdekre való előnyös felhasználásának*” vádjával.⁴⁸⁴ (A közeli Perbálon 1920 májusában a szolgabíró ellen tüntető, kétszáz fős tömeg verődött össze, „*nekünk nem kell hivatalos vizsgálat, most már nem úgy*

⁴⁸⁰Konok 2010; Hatos 2018

⁴⁸¹ MNL PML IV. 408. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának iratai, TAGYOB: 6947/1920

⁴⁸²MNL PML Biai járás direktóriumának iratai XVI 12 1103/1919. 1919. III.20

⁴⁸³MNL PML Biai járás direktóriumának iratai XVI 12 1 1919.V.2

⁴⁸⁴ MNL PML IV. 408. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának iratai, TAGYOB: 6816/1920

lesz, mint azelőtt volt, most már nem az urak parancsolnak, hanem a nép!” – kiabálták. Mint kiderült, az indulatokat az táplálta, hogy azt hitték, a szolgabíró célja az 1919-ben elűzött főjegyző visszahelyezése.⁴⁸⁵ 1920 júliusáig a megyében egyedül ide és Pátyra nem került még vissza a jegyző.⁴⁸⁶)

Kovács János végül visszatért ugyan Pátyra, de hátralévő idejét a tanáccsal való állandó csatározás keserítette meg. Nem szavazták meg a rövidített hivatali időt, számon kérték, amiért képviselőtestületi hozzájárulás nélkül festette ki lakását, nehezményezték, hogy várakoztatja ügyfeleit; nem járultak hozzá a kisegítő személyzet alkalmazásához. Kovács János önhatalmúlag mégis alkalmazott valakit, ám 1927 februárjában szívbénulás következtében elhunyt. Amikor az özvegye kérte a kisegítő 98 pengős járandóságának megfizetését, ám ezt a képviselőtestület megtagadta.⁴⁸⁷

A pátyi kömmün vezéralakja a katolikus tanító volt, aki 1919. március 21-én önhatalmúlag mozdította el tisztségéből a község jegyzőjét, az aljegyzőt pedig kötelezte az eskü letételére. Önkényeskedése a kormányzótanácsnak is szemet szúrt, és elrendelte a munkástanács újjászervezését.⁴⁸⁸ A többségi akarat azonban ekkor sem érvényesült teljes mértékben: bár titkosan szavaztak például arról, kiket küldjenek a járási direktóriumba, de amikor kiderült, hogy két földművest választottak, a munkástanács úgy határozott, hogy az egyik helyett földmunkást küldjenek.⁴⁸⁹

A Pátyot érintő iratok a helyi direktórium egyfajta passzív ellenállását mutatják a központ felé. Így, amikor a budapesti vezetőség a sókészlet iránt érdeklődött, azt a választ adták, hogy már minden só szétosztásra került az ellátatlanok között, s még így is majd ezerhétszázan maradtak só nélkül. Amikor a Vörös Hadsereg részére lórekvirálások kezdődtek, a környéken – Torbágy, Zsámbék, Nagytétény – egyetlen alkalmas lovat sem találtak. (Nem úgy Budaörsön: itt 279 gazda 355 lovát írták össze.)⁴⁹⁰ Az ellenállás egy másik formája volt a rémhírek terjesztése. Egy környékbeli álhír ebből az időszakból a jobbágykori szabad vadászat visszavágyását mutatta, mely szerint az orvvadászat megszűnt, immár mindenki szabadon vadászhat.⁴⁹¹

A proletárdiktatúra viszonylagos eseménytelenségben telt Pátyon, az 1920-as értékelés szerint azért, mert *„a polgárság saját jogainak a védelmére megbízható kispapokat küldött be a*

⁴⁸⁵MNL PML 401 a 16 PPSK vm főispáni bizalmas iratok 1919-1920: 1920/24 Perbál községi állapotok

⁴⁸⁶Vígh 1979: 184

⁴⁸⁷MNL PML 29/1924, 1925.I.9.1927.III.12.

⁴⁸⁸ MNL PML IV. 408 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának iratai, TAGYOB: : 6947 /1920

⁴⁸⁹ MNL PML XVI: Biai járás direktóriumának iratai 12 1: 2326/1919 Páty

⁴⁹⁰MNL PML Biai járás direktóriumának iratai XVI 12 1 1919. VI.24. és 1919. IV.10.

⁴⁹¹ MNL PML Biai járás direktóriumának iratai XVI 12 1 32 1919. V.27

munkástanácsba, és ennek köszönhető, hogy a proletárdiktatúra alatt a község lakosságát nagyobb csapások nem érték”.⁴⁹² A pátyi anyakönyvek szerint azonban 1919. április 17-én, Rapholder András harmincnégy éves kőművessegéd halálát lött seb okozta. Az ügyről nincs közelebbi információ.

Amit akkor tudni lehetett, hamar feloldódott a következő hónapok eseményeiben, így a román megszállásban, amikor a *„járás községeiben figyelembe nem véve az állatállományt, elvitték az igásjóságokat, oly mértékben, hogy az őszi szántási munkák elvégezhetőek”*⁴⁹³ nem voltak. A hatalomra jutó Horthy – rendszer némi stabilitást hozott⁴⁹⁴, igaz, a szolgabírói iratok megvilágítják a rendszer túlkapásait is: *„A társadalom minden rétegével szemben a teljesen egyenlő elbánást követelem én is, vagyis azt, hogy a hatósági intézkedések mindenkivel szemben szigorúan törvényes alapon nyugodjanak. Az egyenlőség tehát ne abban nyilvánuljon meg, hogy a hatalmi túlkapások az úri rendet se kímélik, hanem abban, hogy jogsérelem ne érhesse a társadalom legalsóbb rendű tagját sem. Mert semmi sem alkalmasabb a hatóság iránt a tiszteletnek és bizalomnak aláadására, és a hatóság vagy – minthogy a köznép a hatóságot az urakkal azonosítja – az urak ellen táplált gyűlöletnek szítására, mint a hatóságok hatalmi túlkapása, ami a jogrendbe és a jobbiztonságba vetett hitet megingatja és a társadalmi rend felbomlására vezet.*”⁴⁹⁵

2. b 1918 – 1920 Jászdózsán

Jászdózsa, ha lehet, még inkább a világtörténelmen kívül élte át az 1919-es eseményeket; holott Tormay Cecile visszaemlékezései szerint az egész úri Magyarország sokat remélt a Jászságtól: *„Egy terv volt. Jásznagykunban kikiáltották volna a külön Jászkun köztársaságot, mely elszakad Károlyi köztársaságától. Ez lett volna a jeladás. A többi vármegye követte volna Jásznagykunt, magára hagyva Budapestet és megtagadva élelmezését. Az éhező város azután önszántából kergette volna el lealázó kényurait.*”⁴⁹⁶

Aztán mégsem lett Jászkun köztársaság, noha Kele József jászberényi ügyvéd 1919. január 5-én népgyűlés keretében követelte a Ruténföld mintájára elképzelt jász területi autonómiát, Wilson elnök elveire hivatkozva. Jászdózsa mégis csendes maradt, a jászberényi börtöniratok szerint senkit sem ítétek el a Tanácsköztársaság bukása után.⁴⁹⁷ A házhelyosztásnál előkerülő kifogások olyanok voltak, mint hogy „kommunista érzelmű”, „osztogatta a községben a kommunista izgató röpiratokat”, vagy hogy vöröskatona volt. Szerepelt olyan indoklás is,

⁴⁹² MNL PML IV. 408. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának iratai, TAGYOB: : 6947 /1920

⁴⁹³ MNL PML 401 a 16 PPSK vm főispáni bizalmas iratok 1919-1920 – 8/1920

⁴⁹⁴Romsics 2009: 226: : „Meg volt a nép nyugodva ... megfizettük az adót, nem háborgatott bennünket senki.”

⁴⁹⁵MNL PML IV. 401 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, Főispáni bizalmas iratok:20/1920

⁴⁹⁶ Tormay Cécile: Bujdosó könyv <http://nemzeti.net/contents/library/01-BUJDOSOK.pdf> (2018.03.11.)

⁴⁹⁷ Bagi 2003 – 135; Cseh 1987: 335 - 342

miszerint a „*Kommün alatt izgatott, és ha bár elítélve nem volt, mégis magaviselete által meg van bélyegezve*”. A legsúlyosabb vád: „*felesége a Károlyi Forradalom alatt a rablásban a főszerepet vitte.*”⁴⁹⁸

A Kommün ideje alatt a helyi születésű főjegyző, Révfy Dezső (1886 – 1968), aki 1916-tól töltötte be tisztségét⁴⁹⁹, a helyén maradt. Némi önirónia is megcsillan az erről az időszakról készült beszámolójában, melyet 1919 augusztusában írt: „*egyrészt megélhetésünk lehetősége kényszerített bennünket, máskülönben pedig dicsekvés nélkül elmondhatjuk, hogy abból a tényből, hogy mi a helyünkön maradtunk a községi lakosságra csak előny háramlott [...]. Hogy esetleg egyesekkel történtek méltánytalanságok, annak mi nem vagyunk az okai, mert sajnós rendelkezési jogaink nem voltak s tulajdonképpen mint íródeákok működünk*”.⁵⁰⁰

A helyi tanács működéséről alig maradt fenn érdemleges információ, hacsak nem vesszük annak, hogy a direktórium felemelte a maga számára aapidíjat; hogy Kiss Salamon (1846 – 1934) főbíró „kommunista üldöztetéseknek volt kitéve”⁵⁰¹, vagy hogy a kommün bukása után a kommunista érzelmű pék letartóztatása miatt nem maradt a faluban, aki a szegény lakosság kenyerét megsüthette volna.⁵⁰²

Páty és Jászdózsa 1919-es múltja sok hasonlóságot mutat: egyik helyütt sem bontakozott ki felkelés, de az sem mondható, hogy a parasztság lelkesen csatlakozott volna az új rendszerhez. Az ellenállásnak inkább passzív formáit találjuk. A korabeli jázsági megfogalmazásában ez a következőképp hangzott: „*A proletárdiktatúrában a munkásosztály uralmában való elhelyezkedésnek útját legnehezebben a kiszgazdaosztály találja meg. ... Talán a gazdák öröklött konzervatívsága az oka, vagy talán az attól való félelem, hogy fáradságos munkájával megszerzett kisvagyonát elveszi a kommunizmus, mint azt titokban néhány értetlen ember hirdeti.*”⁵⁰³ – Vagy valamivel agitálóbb formában: „*Hallottad kiszgazda barátom, hogy mit mondott Velemi elvtárs a népgyűlésen? Azt mondotta, hogy a proletárdiktatúra annak, aki dolgozik, jót akar. ... Nem veszik el a kis földedet sem, kiszgazda elvtársam, hisz azt te műveled meg, a te verejtéked hull rá, miért vennék el a munkástól az ő munkálkodási területét. De neked is meg kell változnod. Nem kell annyira imádnod a bankót, a pénzt, a vagyont.*”⁵⁰⁴

⁴⁹⁸ MNL JNSzML V. 33 Jászdózsa város levéltára. Közgyűlési jegyzőkönyv 16/1921.

⁴⁹⁹ *Jászárokszállás és Vidéke*, 1916. január 6. (8) 1.

⁵⁰⁰ MNL JNSzML V. 32. Jászdózsa város levéltára. Közgyűlési jegyzőkönyv 1919.VIII.18.

⁵⁰¹ Fröhvirth főszerk 1930

⁵⁰² MNL JNSzML V. 32 Jászdózsa Község Tanácsulési Jegyzőkönyve 13/1919.

⁵⁰³ *Jászsági Néplap* 1919. IV.26.

⁵⁰⁴ *Jászsági Néplap* 1919. IV.5.: Ezek a cikkek azonban inkább a kivételek, mind a Károlyi – korszak, mind a Tanácsköztársaság időszakának helyi publicisztikája nagyobb erőfeszítést fejtett ki az értelmiség meggyőzésére. Így a *Jászsági Néplap* cikkei: 1919. I.5 vagy 1919. IV.19.-

A vörösterroret aztán más terrorok követték, így a román megszállásé. A jászszentandrászi direktóriumot az utolsó emberig lemészárolták, Jászárokszállásról gazdákat internáltak⁵⁰⁵, de Jászdózsa számára is nagyobb traumát jelentett ez a rövid időszak, mint a proletárdiktatúra. „Erős magyarsága miatt a román megszállás idején is sok kellemetlensége volt” – írták például a harmincas évek elején Kiss Salamon főbíróról⁵⁰⁶, de egy románok által hátrahagyott félhíntő története is sok akkori visszásságot feltár. A rossz állapotú kocsit a románok hozták, ebbe kellett a jászdózsaiaknak lovakat fogni és ingyen fuvart szolgáltatni. „Az oláh rekviráló katonák állandóan jártak – keltek a szomszéd községekbe, amikor kivonultak, a kocsit itt hagyták azzal, hogy úgyis eleget szenvedett érte a nép.” Csakhogy hamarosan jelentkezett érte a Jászfákóhalma, azt állítván, hogy a vörös hadseregtől vásárolták, ám ezt igazolni nem tudták. Amikor a jászberényi rendőrség kiszállt a kocsit lefoglalására, a jászdózsai előjáróság ellenállt, és azt a kijelentést tették, hogy csak felső utasításra hajlandók azt visszaadni.⁵⁰⁷

A fehérterror elkerülte ugyan Jászdózst, de nem a Jászszentandrást: a jászapáti Velemi Endre népbiztos kivégzése történelmi tény⁵⁰⁸, ahogyan tudni sok jászberényi áldozatról is. Kele József visszaemlékezését talán a zavar és történelmi szégyen formálta ízléstelen adomázássá, amikor a jászberényi pogromot elevenítette fel.⁵⁰⁹ Jászdózsan azonban a megtorlás körébe egyedül a házhelyosztásnál alkalmazott és már tárgyalt retorziók tartoztak.

3. A modernizáció kérdései és politikai szerveződések Jászdózsan

A Horthy – korszak a korábbi rendszereknél jobban számított a parasztságra, legalábbis a húszas évek eleji retorikában mindenképp. Hogy aztán mi volt a valóság, vagy mivé vált a valóság a harmincas évek közepére, arra érdemes röviden felidézni egy főszolgabírói utasítást az osztrák – magyar diákcsere kapcsán: „csakis az úri családok jöhetnek figyelembe az

⁵⁰⁵ Tóth 1969: 67; Herbert 1992: 52

⁵⁰⁶ Fröhwrth főszolgabíró

⁵⁰⁷ MNL JNSzML V. 32 Jászdózsa Tanácsülési Jegyzőkönyv: 1921. VII.24.

⁵⁰⁸ Zádor 1981:194; Gecsényi 1974: 166 – 170

⁵⁰⁹ Kele 1926: 129 – 130: „Komikus volt a Háy Géza nyomdatulajdonos esete is. Amidőn folyt a harc a vörösök meg a túláti fehérek között, éjfél tájban a gróf Apponyi-utcában fekvő házában az ablakából kinézve az előtte elhaladó vörös katonáktól valami olyasfélét talált kérdezni, félreismerve őket, - hogy no, visszajöttek-e már a mienk?! Természetesen a vörösök azonnal behatoltak a házba és őt cipelni akarták kifelé az agyonlövés nemes szándékával. A szerencsétlen ember rimánkodott nekik, megkínálta őket cigarettával, cognackkal és a vége az lett, hogy az elvtársak, minden szesztilalom dacára is, beszédvén az egész üveg cognacot, brudersaftot ittak vele, és azzal a meggyőződéssel mentek el, hogy ez egy kitűnő proli. Ígérték is, hogy visszajönnek másnap. Szegény Háy Géza barátom, fehér volt annak minden gondolkozása, kitűnő magyar ember volt zsidó létére is és mégis csak áldozatává vált a vörös felfordulásnak. Elfogták a fehér terroristák, és bár az érdekében mindenfélét elkövettem, úgy hogy még engem is megfenyegettek, hogy úgy járok, mint ő, minden kárba veszett. Nem tudtam megmenteni. Rettenetes kínzások után Abonyban, valószínűleg a gróf Vigyázó féle telken eltemetve. Egy Király nevű detektívvel puszult volna el, mert híjába volt a tagadás, igenis volt fehér terror. De hát Istenem, emberek vagyunk, és ha szabad volt a vörösöknek hibázni, akkor ne lett volna szabad a fehéreknek is? Egyiket sem helyeslem. De tudom megérteni.”

*elhelyezésnél, és ezért felhívom, hogy a gazdaközönseget és iparostársadalmat teljesen hagyják ki az akcióból.”*⁵¹⁰

Az újságcikkek a húszas évek elején még általában bizakodó hangnemet ütöttek meg. Az akár programadónak is számható cikk a Jász Újságban a következőképp agitált: *„Tanuljuk meg hát végre tovább látni az orrunk hegyénél: eszméljünk végre rá, hogy mi, keresztény magyar középosztály – intelligencia, iparosság, parasztság - , nem kellékesek vagyunk ebben az országban, hanem gazdák, urak, kikre kötelességszerűen hárul az országvezetés hivatása. Érdeklődnünk kell végre a közügyek iránt, áldoznunk kell végre, össze kell tartanunk.”*⁵¹¹

Úgy látszik azonban, hogy a rendszer már kezdetben is inkább tekintett valamiféle tőkeforrásként a vidékre, semmint valós politikai bázisként. A közlelmezési minisztérium például 1300 métermázsa búza és rozs valamint 1200 métermázsa csöves tengeri beszolgáltatásra kötelezte Jászdózsát, aminek teljesítésére 1920-ban a község képtelennek bizonyult. A lakosokra terhelték ezt a kötelezettséget, a házakhoz rekviráló biztosok szálltak ki, hogy a kukoricát holdanként beszedjék.⁵¹²

Képzeltető, milyen hangulat övezhette ezek után Thali Ferenc nyugalmazott rendőrkapitány megjelenését, aki a községi képviselőtestületnek a Felvidék közeli visszafoglalását ígerte: a szabadcsapatok megszervezéséhez azonban pénzre van szükség, ehhez kérte a község segítségét. A képviselőtestület 60 ezer koronát szavazott meg, amelyet a községi vendéglő alapból szándékozott kiutalni, hogy a lakosságot ne terheljék további póttadóval.⁵¹³

Ezzel azonban még nem volt vége, jött felhívás a Véderők Szövetségétől is, amely szerint *„a megszállott és elszakításra ítélt országrészeket jelképező és Budapesten leleplezett irredenta szobrok felállítási költségeit minden élő magyarnak fejenkénti 20 filléres adakozásból óhajtja fedezni”*. A „kis összegnek” titulált pénzt oly módon szedték be, hogy lélekszám arányosan a községi pénztárra terhelték: Jászdózsára 4430 fős lakossága után 886 korona jutott.⁵¹⁴

Ezeken felül az állami egyenes adó 10%-ának megfelelő összeg fizetését is követelte a kormány, hogy az így nyert összegből a menekülteket segítsék. A képviselőtestület azonban ezt már megtagadta, olyan indoklással, hogy a „Nem, nem soha” akció céljaira korábban 60 ezer koronát a kiküldött uraknak ki is fizettek, de utóbb kiderült, hogy a gyűjtés nem szabályosan történt, és nem azt a célt szolgálta, amire előterjesztették. Ezért a pénzt visszakérték: ha ezt visszakapják, azt készségesen a menekülteknek fogják adni, ígérték. A

⁵¹⁰ MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai C6 Elnökségi iratok – 31/1936

⁵¹¹ Jász Újság 1919. december.4. Szabó Kálmán: Reflexiók a diktatúrához

⁵¹² MNL JNSzML Jászdózsa Tanácsülési Jegyzőkönyv – 1920. X.10.

⁵¹³ MNL JNSzML V. 32 Jászdózsa Község Tanácsülési Jegyzőkönyve – 1920. IX.20.

⁵¹⁴ MNL JNSzML V. 32 Jászdózsa Község Tanácsülési Jegyzőkönyve – 1921. III.12.

megoldásmódok tárgyalásakor előkerült, hogy „a házról házra való gyűjtését sem tartja célravezetőnek, mert a közönség már bizalmatlan.” Egy másik javaslat szerint valamelyik meg nem határozott ünnep összes községi bevételeit ajánlotta fel.⁵¹⁵

Találni adalékot arra, hogy a lakosság bizalmatlansága inkább az állami akciókkal szemben nyilvánult meg, hiszen a jászdózsaiak az egyházi célokra sokkal adakozóbbnak bizonyultak. 1926 májusára pótolta az egyházközség a „háborúba elvitt” harangokat: az első harang (961 kilogramm) a plébános ajándéka, a második (478) a plébános anyai rokonának, Dósa Józsefnek költségére valósult meg. A harmadik (266 kilogrammos) költségét viszont a hívek közadakozása fedezte.⁵¹⁶ Fontos kiemelni a személyes példaadás (plébános és rokonának adakozása) mellett a kézzelfogható, ellenőrizhető eredményt, a reprezentációs funkciót.

Befektetés és takarékoskodás feszültsége továbbra is meghatározta a községi költségvetések dinamikáját, bár kétségtelen, hogy a modernizáció igénye többször felmerült, akár még az első világháborút követő évek anyagi nehézségek közepette is. Erre történő megnyilvánulást találni mind az egyének, mind a közösség részéről. Fodor Ferenc kisbirtokos például a Kőkútházon építendő itató kút céljaira ajánlott fel 100 négyszögöl földet a Közbirtokosságnak.⁵¹⁷

A képviselőtestület pedig 1921-ben a nagyhalmi tanyákon élő 110 tanköteles gyermek érdekeit szem előtt tartva – akik a nagy távolság miatt nem járhatnak a belterületi iskolába – két tantermes iskola megépítését határozta el.⁵¹⁸ A határozat végrehajtása mégis nehézkesen haladt: bár telket és közmunkát biztosítottak rá, végül állami segítség igénybevételére kényszerültek. A vallás – és közoktatásügyi minisztérium 150 milliós építési segílyt biztosított, ami mellé 7%-os kamat mellett az Országos Népiskolai Építési Alaptól⁵¹⁹ is hiteleztek. 1930-ra készült el, és mivel a helyiség istentisztelet tartására is alkalmas volt, a hívek pedig adományaiból pedig művészi oltárt és Szent Imre szobrot vásároltak, a plébános megkapta az érseki engedélyt a felszentelésre.⁵²⁰

Az oktatásügy a korszakra egyre kevésbé volt belső fejlődés eredménye, sokkal inkább volt külső erők alakította ügy, amelynek két fő mozgatóereje az egyház és az állam volt. A katolikus egyház sokszor a bevételekkel zsuporian gazdálkodó képviselőtestület ellenében

⁵¹⁵ MNL JNSzML V. 32 Jászdózsa Község Tanácsülési Jegyzőkönyve – 1921. IV.19.

⁵¹⁶ EFL. Archivum Novum. Par. Jászdózsa.2189/1926

⁵¹⁷ MNL JNSzML Jászdózsa Tanácsülési Jegyzőkönyv - 1921/41

⁵¹⁸ MNL JNSzML Jászdózsa Tanácsülési Jegyzőkönyv – 1921. VI.12.

⁵¹⁹ EFL. Archivum Novum. Par. Jászdózsa.1659 /1926 illetve 5715/1930

hangsúlyozta az oktatás fontosságát. 1932 februárjában Béres György képviselő például azzal állt elő, hogy a szénhiány miatt bevezetett félnapos oktatást (és félnapos hivatali időt) a továbbiakban is fenn kell tartani, mert így sok tüzelő volna megspórolható. Érvelése szerint ez a szülőknek is jobb volna: a munkanélkülieknek azért, mert a félnapos iskola mellett a gyermek délutáni munkát vállalhatna; a kisközgazda szülőknek azért, mert a tanyán jobban hasznosíthatnák gyermekeik munkáját. Aczél József (1886 – 1945) kerületi esperes vitatta ezt az eljárást, levelében arról írt, hogy „*az egyik legjobb módú jáász község anyagi helyzete nem indokolja a félnapos iskola bevezetését*”, és a nyereségként elkönyvelt jelentéktelen szénmennyiséget hatalmas pedagógiai veszteség ellensúlyozza.⁵²¹

Vélhetően a képviselőtestületben szerzett ilyesféle tapasztalatai is indították Bozóki Bélát arra, hogy végrendeletében a vagyonát jótékony alapítványokra hagyja, amelyek az oktatásügy előmozdítására hivatottak. A férfiről és családjáról a korábbi fejezetben már történt említés: a Bozókiak voltak Jászdózsza egyik legjobb módú, kulturális és gazdasági elitbe ágyazott családja: az örökgyó fivére, a helyi plébános; unokaöccsei: Béres Béla (1897 – 1966) és Pál⁵²² pedig az egyik jáaszdózsai malom tulajdonosai.

Bozóki Bélának több alapítványa is volt. A Szegény Iskolás Gyermekek Tankönyveinek Beszerzési Alapítványa (1939: 17 pengő bevétel, 4 pengő kiadás) valamint a Jászdózsai Elaggott Szegények Alapítványa (1939: 161 pengő bevétel, 16 kiadás) bevételeit évente szétosztották a rászorultak között: ezekből az összegekből rendszeresebb, átfogóbb programra azonban nem telt. Nagyobb volumenű volt egy másik alapítványa, az Óvodaalap, amelynek bevételeit 1 hold 1397 négyszögöl belterületi és 47 hold külterületi birtokának jövedelme biztosította: ez az 1939-es évben 2785 pengőt jelentett (1321 pengős kiadás mellett).⁵²³

Az összeg azonban lassan gyarapodott: a nagyszabású tervek az óvoda mellett napközi otthon, zöldkereszt, óvónői lakást, kápolnát és Stefánia védőnői lakást is tervezett az épülettömbbe, melynek összköltsége közel 39 ezer pengőt tett volna ki. 1940-ben (az örökgyó halála után hét évvel) is csak alig több mint 11 ezer pengő állt viszont rendelkezésre: a főjegyző ezért kamatmentes kölcsön felvételét vagy államsegély igénybe vételét javasolta. A községi képviselőtestület csak ez utóbbit támogatta, mondván, hogy állami feladatot végeznek, a személyzetről pedig az egyházmegyének illenék gondoskodnia.

Az állam valóban jelentős összegekkel járult az oktatásügy előmozdításához. 1940-es jegyzőkönyvek szerint azonban a képviselőtestület az állam pénzével is rigorózan bánt.

⁵²¹EFL. Archivum Novum. Par. Jászdózsza.1022/1932

⁵²²Sgardelli 1936

⁵²³MNL JNSzML V. 32 Jászdózsza Község Tanácsülési Jegyzőkönyve – 1939. XII.30. illetve IV.1. és MNL JNSzML IV. 2. Főszolgabírói iratok 1762/1945.

Jellemző adalék, hogy Barnabás Béla jászapáti kőműves és Volff József ajánlata között mindössze 134 pengő különbség volt (még az 1%-ot sem érte el), még így is az olcsóbbat választották. (14.046 pengő), holott a beruházás nagy részét (12 ezer pengő) államsegélyből kívánták megvalósítani. Amikor javaslat érkezett arra, hogy a kétezer pengőre is igényeljenek államsegélyt, nem érkezett ellenszavazat.⁵²⁴

Az állam kevésbé támogatta ugyanakkor a technikai modernizációt, így a villamosítás ügye a korszakban többször is megbicsaklott. 1941-ben Kiss Balázs, Bollók József és Turi P. Miklós képviselők javasolták azt, hogy a község vállalja a község villamosításának terheit. Bár voltak ellenvélemények – miszerint az amúgy is szegény lakosokat kár volna tovább terhelni – a villamosítás tervét végül 29 : 3 arányban megszavazták.⁵²⁵

Vélhetően állami feladat, de legalábbis községeken átnyúló összefogás eredménye lehetett volna csak az árvízkérdés megoldása. Az árvízhelyzetet csak részben alakították ugyanis helyi tényezők: így az, hogy a birtokosok rendszeresen gyengítették a Tarna – gátat, amikor leszántották azt; másrészben viszont a községen kívülről jött a baj: Jászfákóhalmán kőhidak épültek, amelyek a vizet feltorlaszolták. 1940-ben 47210 pengős kárt okozott az árvíz és a belvíz, amikor 44 lakóház és melléképület dőlt össze, 128 pedig megrongálódott. A község a csendőrség általi feljelentésekkel, illetve a mederpart ínségmunka révén történő tisztításával igyekezett kezelni a helyzetet, de a nagyobb bajt már csak a honvédség árkász különítménye hárította el. Nyilvánvaló, hogy távlati megoldást csak a folyószabályozás jelenthetett volna.⁵²⁶

Az állam helytállása ellen vethető a szociális háló elégtelensége is. Kerék Mihály 1933-ban 15 jászárokszallási és jászdozsai munkással beszélt, hogy a statisztikák mögé nézve, életmódjukról közelebbi képet kapjon. Közülük csak egynek volt 24 pengős rokkantsági járadéka, a többiek bérelt föld műveléséből, hímzésből, szőnyegszövésből illetve menhelyi gyermekek gondozásából próbálták eltartani családjukat. A napi megélhetésre maradt átlagos 14 fillér az alföldi, nagyon alacsony életszínvonal elérése volt csak elegendő.⁵²⁷

Mindezek fényében könnyen elhíhető a vád, miszerint az államból a jászági lakosság egyedül a tehertételt⁵²⁸ érezte; ugyanakkor vitathatatlan például az oktatásügyhöz való állami hozzájárulás. Problémát jelenthetett, hogy ezek az állami jótétemények nem olyan területekre összpontosultak, ahol látványos felívelésnek vethették volna meg az alapját. Az oktatásügy

⁵²⁴ MNL JNSzML V. 32 Jászdozsa Község Tanácsülési Jegyzőkönyve – 1940. II.13.

⁵²⁵ MNL JNSzML V. 32 Jászdozsa Község Tanácsülési Jegyzőkönyve – 1940. VI.19.

⁵²⁶ Jászvidék, 1939. április.1.; MNL JNSzML Jászdozsa Tanácsülési Jegyzőkönyv – 1940. IV.. „Fáy István államtitkár meglátogatta kerületét, ahol különösen Jászdozsa és Jászfákóhalma községek szenvedtek sokat az árviztől” (Népszava: 1940.április 22.)

⁵²⁷ Kerék 1984

⁵²⁸ Nigrinyi Ferenc: Miért buktunk? *Jászvidék*, 1939. június 17.

fontos az állam számára, hiszen az állampolgárrá nevelés egyik fontos eszköze, a gazdasági és társadalmi kérdésekre azonban a parasztság a saját kultúrájából adódó válaszokkal rendelkezett, olyanokkal, amelyekre az állami oktatás nem tudott versenyképes alternatívát nyújtani. *„Rossz cím ez is: Gazdák tanácsadója. Tessék megnézni akármelyik könyvtárat, az ilyeneket nem olvassák. .... A népet lekezelni, anyagnak tekinteni nem szabad. Azt is megérzi, ha valaki leereszkedik hozzá. ... A hagyományokhoz való erős ragaszkodás, aminek a jáász nép oly sokat köszönt, s más viszonylatban ma is köszönhet még: máat mutogatja hátrányos oldalait. Lassúmozgású, kezdeményezésre nem hajlamos a jáászapáti ember.”*⁵²⁹

4. A modernizáció kérdései és politikai szerveződések Pátyon

Páty meglehetősen csendességben élt át az első világháborút követő még oly tumultuózus időszakot is: az 1921-es nemzetgyűlési választások kapcsán született jáászai jelentések nyugalmasként jellemezték a térséget, ahol nem találni békétlenség nyomait.⁵³⁰

A Budapest Fővárosi Levéltárban fellelhető dokumentumok tanúsága szerint is csak alig néhány, ráadásul elszármazott pátyival szemben indult eljárás a Tanácsköztársaság bukása után és azok is mind felmentéssel végződtek. Egy pátyi asszony – aki már a Teréz körút 35 alatt lakott – azt állította: *„ ez a kormány nagyobb rablóbanda lesz, mint Kunék voltak, mert az legalább a népnek jót akartak, de a nép gyáva s buta volt”*; egy már újpesti lakos másik pedig, mikor sörért ment Pfeiferné mérésébe és ott bekapcsolódott a drágaságról való panaszkodásba, azt kívánta *„bárcsak adná a Jóisten, hogy még egyszer Kommunizmus volna, hogy ő tudja, hogy még egyszer annyi vér folyna, mint idáig.”*⁵³¹

Szintén kevésbé borzolta a kedélyeket a világháborús összeomlást követő migráció. Az alispáni figyelmeztetés szerint a demarkációs vonalon át idegenek jönnek Magyarországra, akik közül *„a galíciai és lengyel zsidók és egyéb megbízhatatlan elemek még ha útlevelük volna is, feltétlenül visszautasítandók.”*⁵³² A jáászban azonban ilyen esetről hivatalos szerveknek tudomásuk nem volt. Bián is csak egyetlen egy lengyel származású zsidó család élt, ők az 1910-es évek elején költöztek ide Dobrzyńból. A családfő, Zaklikevszky Herman mint hitközségi metsző működött és 1920-ban hunyt el: özvegyén kívül kilenc gyermeket is hátrahagyott. A javaslat nem késlekedett megfogalmazni: a család *„kiutasítása az ország súlyos körülményeire tekintettel kívánatosnak mutatkozik.”* Érezhette azt özvegy Zaklikevszkykné, hogy éppen a családja jelentette elviselhetetlen teher gátolhatja az ország

⁵²⁹ Jáász Újság: 1936. október. 15.

⁵³⁰MNL PML IV. 401 Pest – Pilis – Solt – Kiskun vármegye, főispáni bizalmas iratok:48/1921

⁵³¹ BFLVII.18.d - 13/0248 - 1922

⁵³²MNL PML IV. 401 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, főispáni bizalmas iratok :37 /1920

erejének helyreállítását, és bár közsegélyt nem kapott, pusztán a hitközségi adományokból élt, önként döntött a visszaköltözés mellett.⁵³³

A szolgabírói jelentés szerint „*az internálási kérdésekben országszerte enyhén szólva idegesség észlelhető, ami néha hatalmi túlkapásokig fajul. ... Még az intézkedésre jogosult hatóságok is egyéni rokonszenvük vagy ellenszenvük után indulva gyakran térnek el a tárgyilagosságtól. Sokszor fordul elő ugyanis, hogy az internálást a múltban tanúsított viselkedés megtorlasképp, tehát mintegy büntetésül alkalmazzák, holott megtorlásra, ha van rá törvényes ok és alap, egyedül a bíróság hivatott és jogosult.*”

Egy másik, a térséget is érintő esemény a német nemzetiségi mozgalmak megindulása volt. Német egyesületek (Bauer – und) alakultak bejelentés nélkül, hogy községi ügyeket, élelem-beszerzési kérdéseket tárgyaljanak és intézzenek a hatóságok megkerülésével. Leginkább Zsámbékon és Torbágyon öltött ez komoly méreteket, ez utóbbi helyen ráadásul a plébános, Tornay (Trainkler) Ferenc hathatós támogatásával. Amikor a nemzetgyűlési választáson Eberhard Antal volt budafoki kocsmárost választották meg képviselőnek mint a „három német választókerület” (soroksági, ráckevei és biai) egyikének győzteseként ünnepelték. „*Az ügyek ilyenén folyását nem lehet behunyt szemmel nézni, mert német különállás és a magyar hatóságok félreszorítása lesz a következmény*”⁵³⁴ – szólt a fenyegető jóslat. Így nem csoda, hogy agitációs célokat feltételeztek egy állítólagos mérnök Perbálon zajló gyűjtése mögött, amelynek célja Bauern - Bund szövetségi bolt szervezése volt.⁵³⁵

Vélhetően ezek az események is kevésbé kavarták azonban fel a pátyi közvéleményt. Ez már csak annál is inkább sejthető, mivel az 1922-es évből több jelentés is a lakosság közönyéről számol be. A pomázi főszolgabíró szerint a „*politikai kérdések a lakosságot nem – inkább a gazdasági kérdések érdeklik.*”⁵³⁶ A biai járás szolgabírójának jelentése pedig a „*keresztény konservatív irányú agrár és iparos társadalmi szervezkedések*” lanyhaságát, közönyét panaszolta fel.

Pátyon voltaképpen nagy számban található gazdasági egyesületeket, így létezett a Pátyi Gazdaszövetkezet, a Pátyi Hangya Szövetkezet, a Pátyi hitelszövetkezet és a Pátyi tejszövetkezet is. Ez a létszám a község méretét figyelembe véve soknak számít: ennél többet a járásban csak Zsámbékon és Budakeszin található. Társadalmi egyesület viszont csak egy volt, az Ifjúsági Egyesület; de még ez sem értelmezhető a teljes apátia jeleként, hiszen Tökön, Budajenőn vagy Perbálon a húszas évek legelején egyetlen társadalmi egyesület sem

⁵³³ MNL PML IV. 408. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának iratai , TAGYOB: : 7135 /1920

⁵³⁴ MNL PML IV. 401 Pest – Pilis – Solt – Kiskun vármegye, főispáni bizalmas iratok:1920. IV.8.

⁵³⁵ MNL PML IV. 408. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának iratai, TAGYOB: : PML 423 – 6824/1920

⁵³⁶ MNL PML IV. 401 Pest – Pilis – Solt – Kiskun vármegye, főispáni bizalmas iratok:1922. IX.23.

működött.,,A társadalmi egyesületek igen rezervált működést fejtenek ki. A működésük távol áll a politikától, s jórészt szórakoztató társas összefüggésekben merül ki. A szervezkedés előmozdítása tekintetében a siker bizonytalannak mutatkozik.” – állt a járási jellemzésben.⁵³⁷

A harmincas évek változást hozott, hiszen a források arról tájékoztatnak, hogy a majdnem 2800 lelkes településen nem is működtek társadalmi egyesületek, egyedül a Polgári Lövész Egyesület létezett 59 taggal, a leventeotthon épületében. Az egyesület összvagyont 1 darab céllövőfegyver (100 pengő értékű) és 4 darab egyenruha (60 pengő) adta.⁵³⁸

Megalakult ugyan a NEP Polgár Béla egykori főbíró elnökletével⁵³⁹, ez azonban jobbra csak a választás idején élt aktivitást, inkább csak formáság volt. Mindezek fényében nagyrészt helytállóan fogadható el az az 1946-os jellemzés, amely a következőkben foglalta össze a két háború közötti civil életet: „*Polgári Lövész egyesület Pátyon nem is alakult meg, csak az akkori főjegyző kapott rendelkezést az akkori alispántól, hogy meg kell alakítani. Az akkori Veér Pál főjegyző egy névjegyzéket készített önkényes beírt nevekkkel és küldte fel, hogy békén hagyják felettesei. [...] M. É. P. 1939. évi utolsó háborúelőtti választáskor helybeli dr. Várady József MÉP és Fruch nevű budakeszi lakos nyilas képviselő jelöltek közötti harc alkalmával dolgozott, hogy a nyilas képviselőt megbuktassa. Ez sikerült is, s azóta Pátyon sőt azelőtt is a MÉP nem működött, pártéletet nem folytatott és nem volt semmi tevékenysége. Magyar Országos Véderő Egylet sohasem volt, még csak kísérletet sem tettek annak megalakítására.*”⁵⁴⁰

Ezek az erőtlén kezdeményezések sem voltak azonban civilek, hiszen nem belső szerveződésből alakultak ki, hanem állami ráhatás következményeként. Ezért aztán sem tartósak nem lehettek, sem a község életére nem gyakorolhattak komoly befolyást. Hasonlóan külső hatás volt a politikum megjelenése a harmincas évek második felében.

A Horthy korszak választási rendszerét a szélsőjobboldal valamint a baloldal politikai befolyásának korlátozására alkották. A proletárdiktatúra emléke kísértett: „*rettenetes és gyászos tapasztalataink voltak az elmúlt időben arról, hogy mivé lesz az ország, milyen sorsa lesz a polgár lakosságnak, ha a socdem illetőleg az ezzel egy kommunista kezekbe kerül a vezetés.*” Ellenszerűl a Nemzeti Pártra való szavazást ajánlották⁵⁴¹, és betiltották május elsejei „*néma tüntető sétákat*”, a forradalmi dalok (például La Marseillais) éneklését, a vörös színek használatát valamint az erdei gyűléseket is, ahol „*semmiféle garancia nincs és nem lehet arra*

⁵³⁷MNL PML IV. 401 Pest – Pilis – Solt – Kiskun vármegye, főispáni bizalmas iratok::25/1922

⁵³⁸MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai. Elnökségi iratok : 37 / 1938

⁵³⁹MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai. Elnökségi iratok : 13/1939.

⁵⁴⁰MNL PML XVII. 121-b Pátyi Nemzeti Bizottság Iratok (1946. augusztus 23.)

⁵⁴¹MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai C6 Elnökségi iratok – 5/1930

*nézve, hogy az eleinte rendben menetelő tömeg, később esetleg u.n. agentprovokatuerok kezdeményezésére rendezavart nem fog megkísérelni.*⁵⁴²

A jegyzői jelentések azonban ennél szélesebb körét mutatják a rendszer feltételezett ellenségeinek. Így 1935-ben a következő jelentést küldte a főszolgabírónak: *„A politikai helyzetre vonatkozólag jelentem, hogy községemben az utóbbi időben a független kispártot fejt ki nagyobb agitációt, amely párt híveinek főleg azok vallják magukat, kik a múltban sem a megértést, a békét és a szeretetet, hanem a széthúzást és egyenetlenséget istáptolták. Ezen mindig elégedetlenkedők és a jóban is rosszat látók vezetői Dani József, Petrecz Lajos, Kerék Ádám pátyi lakosok, kik véleményem szerint az egyéni érvényesülést ily alapon és a demagógia útján vélik elérni. .... Községemben az országgyűlési képviselőválasztóknak mintegy 35%-a lehet, aki a kispártot híveinek vallják magukat – ide számítandók szélsőséges elemek is - ; míg a többi a Nep-hez tartozik. Jelentem továbbá, hogy községemben sem a szociáldemokrata pártnak, sem a nyilaskeresztes pártnak talaja nincsen.*⁵⁴³

Pátyon összességében volt gyenge a politikai élet: a szolgabíró kárhóztatta a községet, amiért nem szerzett be elég zászlót a lakóházak fellobogozására a kormányzó születés – és névnapja alkalmából⁵⁴⁴. Hasonló elmarasztalásban részesült egyébként Budakeszi, Pilisvörösvár, Perbál és Torbágy is. Korábban azért érte kritika Pátyot, mert a katolikus templomban nem tartottak ünnepi istentiszteletet Horthy Miklós névnapján: arra, hogy mi volt-e mulasztás oka, a jegyzői válasz nem tért ki.⁵⁴⁵

Pedig Pátynak minden oka meg lett volna arra, hogy jószívvel gondoljon a kormányzatra: a község 1924-ben komoly állami segítséget kapott. Az 1924. évi vihar hatalmas pusztítást hagyott hátra, a katasztrófa helyszínére nemsokára a körzet nemzetgyűlési képviselője, Szabó Géza és Vass József (1877 – 1930) népjóléti miniszter is kiszállt, József főherceg pedig egykori katonájának hívására érkezett Biára. Az újságok drámai címadású, felhívásra buzdító cikkekben számoltak be az eseményről.⁵⁴⁶ Bár a Móricz által megörökített ököritói tragédiához képest ezúttal jobban szerepelt az állam,⁵⁴⁷ amikor a község 250 millió korona államkölcsönt

⁵⁴² MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai C6 Elnökségi iratok – 47/1936

⁵⁴³ MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai. Elnökségi iratok : 36/1935. Ez a sematikus jelentés ismétlődik az esztendő múltásával. Így MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai. Elnökségi iratok : 46/1939

⁵⁴⁴ MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai. Elnökségi iratok : 71 /1938

⁵⁴⁵ MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai. Elnökségi iratok : 25/1936

⁵⁴⁶ Pesti Hírlap: 1924.június 24.Körösvidék: 1924. július.6.: „Három éhező magyar község kérő szava a gazdákhöz: A Duna—Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara területéhez tartozó Bia, Torbágy és Páty községeket őrjási szélvész csaknem elpusztította, a lakosság nagy részét hajléktalanná tette, sőt a szélvész oly nagymérvű volt, hogy igen sok embernek élelmiszereit is szétszórta.” Pesti Hírlap: 1924.június.18: „A népjóléti miniszter az elpusztult Torbágy vidékén”

⁵⁴⁷ Móricz

kapott,⁵⁴⁸ az egyre értéktelendő pénz idején viszont vélhetően hasznosabb volt a budakeszi ácsok felajánlkozása a javítási munkák elvégzésére.⁵⁴⁹

Az már a főjegyző népszerűtlenségének oka is lehetett, hogy az ő neve nem került a helytállók névsorába: vitéz Németh József csupán Polgár Béla bíró érdemeinek megörökítését javasolta, aki „*fáradhatatlan szorgalommal állt helyt. Kálmán József javasolja a főbíró arcképének megfestését, tanácsteremben való elhelyezését*”. Ugyanekkor választották díszpolgárrá Preszty Elemér főispánt, Agorasztó Tivadar alispánt valamint F. Szabó Géza képviselőt, s arról is határozatot hoztak, hogy róluk közterületeket neveznek el.⁵⁵⁰

Ezen jótétemény mellett azonban az állam állandó teherként is jelentkezett az emberek életében, főként a harmincas évek második felében – különösen 1938 végétől – , amikor a hadbahívások felszínre hozták az otthon maradó családtagok segélyezésének kérdését.⁵⁵¹ Pátyon újabb községi kisegítők álltak alkalmazásba a megnövekedett szociális feladatok ellátására.⁵⁵² Az állam kevésbé törekedett, hogy a mindennapi gondokon enyhítsen: már 1922-ben azt írták, hogy „*a kisiparos elem a magas munkabérek miatt különlegesebb megsegítésre nem szorul. ... A mező és földmunkás osztály helyzete a viszonyoknak mérten kielégítő. Kizsákmányolásukról nem lehet szó. A munkabérek és viszonyokhoz mérten normálisak. A munkás osztály helyzetének megjavítására kormányzati intézkedések megtételére szükség nincsen.*”⁵⁵³ Ez is maradt az általános hozzáállás: egy 1935 kimutatás 189 községi munkanélkülit sorolt fel: egy iparos családfőt (7 családtaggal), 3 cigányzenészt (21), négy cigány napszámost (3) és negyven napszámost (110) sorolt fel, az utóbbiak közül kilenc nő volt a családfenntartó.

Mindössze hat munkanélküli családfő részesült havi (!) ötpengős segélyben; a többiek kizárólag munka ellenében egy pengő húsz filléres ínségnapszám ellenében juthattak valamiféle jövedelemhez. A munka útjavításból, ároktisztításból valamint fa- és csemeteültetésből állt; de ezen felül alkalmi munkák is adódhattak, így az erdei favágás. A helyi református ifjúsági és leányegylet valamint a MANSZ ezt esetenként természetbeni adományokkal egészítette ki, voltak társadalmi gyűjtések is egy-egy ínségakció keretében. A következtetés: a munkanélküliség rossz hatással van az általános politikai helyzetre, a szélsőségeknek kedvez. Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy a jelentés szerint „*igen kevés az ínséges, aki más községben – Budapestet kivéve – esetleg az ország más részében hajlandó*

⁵⁴⁸ MNL PML Páty Tanácsülési Jegyzőkönyv: 1924. VII.30.

⁵⁴⁹ Pesti Hírlap: 1924.június. 22.

⁵⁵⁰ MNL PML Páty Tanácsülési Jegyzőkönyv: 1924. XI.2.

⁵⁵¹ MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai. Elnökségi iratok : 6/1939:

⁵⁵² MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai. Elnökségi iratok : 4/1939

⁵⁵³ MNL PML IV. 401 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, főispáni bizalmas iratok: 25/1922

lenne munkát vállalni”.⁵⁵⁴ A falusi exodus tehát nem volt jelentős: a rokoni és a szomszédai háló még a nehéz időkben is megtartó erőként működött.

A Horthy – korszak vidékpárti retorikája megtévesztő, hiszen a valóságban nagyon keveset áldozott az állam modernizációs célokra. Elégtelen volt a községi úthálózat, amely nemcsak az emberek vasúthoz jutását nehezítette, de akadályokat állított a 3000 holdon folyó erdőgazdálkodás sikeres fakeskedése elé is. Több községi javaslat is érkezett - Torbágy és Páty határában célszerű volna a dűlőút mentén építeni, mert a hegy alatt vezető út fenntartása, takarítása költséges; később szélesíteni nem lehet, mert *„egyik oldalon nagyobb magaslat, másik oldalon pedig mély fekvésű rét szegélyezi.*”⁵⁵⁵ – ám a tervekből viszonylag kevés valósult meg.

Szintén a második világháború utáni időszakra maradt a község villamosítása; de problémák mutatkoztak az egészségügyben is. A községnek volt ugyan orvosa, nehezen találtak viszont bábát. 1924-ben a községi képviselőtestület olyan javaslatot hozott, hogy a meghirdetett két szülésznői állások javadalmazását összevonja, így próbálván vonzóbbá tenni azt s a *„helybenlakó szülésznőket ezen feltétel közlésével pályázatra”* felszólítani.⁵⁵⁶

Az oktatás fontosságát a községi képviselőtestület viszont szem előtt tartotta, és vélhetően a községi lakosoknak sem volt ez ellen komoly kifogásuk. Amikor 1929 nyarán a következő évi költségvetést 15 napon át közszemlére kifüggesztve hagyták, egyetlen panasz sem érkezett, holott pótdó kivetésére is szükség volt. Ennek oka, hogy a sok csökkenést – házadó, kereseti adó, adóbehajtási illeték – ellensúlyozták az emelkedő tanügyi kiadások.⁵⁵⁷

5. A modernizáció mérlege

A húszas évek elejéről valamint a harmincas évek végéről bemutatott példák mindkét település esetében azt mutatják, hogy lényeges, vidéki életet átformáló modernizáció nem valósult meg. Az erőtlen kezdeményezések sehol sem váltották valóra a villamosítást; Jászdózsa esetében az árvíz elleni védekezés, Pátyon pedig a kőút és a vasút megépítése maradt el.⁵⁵⁸ Ebből a szempontból tehát jogos Für Lajosnak az a megállapítása, hogy a parasztság lényegében a századfordulós állapotban konzerválódva élte meg a Horthy – korszakot.

Különösen nagy mulasztást jelentett a tagosítás rendezetlensége: bár mind Páty, mind Jászdózsa élenjáró községeknek voltak tekinthetők, hiszen a Monarchia első éveire mindkét

⁵⁵⁴ MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai. Elnökségi iratok :86/1935

⁵⁵⁵ MNL PML Páty közgyűlési jegyzőkönyv: 1924. II.15.

⁵⁵⁶ MNL PML Páty közgyűlési jegyzőkönyv 31/1924

⁵⁵⁷ MNL PML Páty közgyűlési jegyzőkönyv:1929. VIII.27.

⁵⁵⁸ Molnár 1970: 2

helyen véghezvitték a birtokrendezés nagy munkáját, a jogi rendezetlenség (öröklés) miatt azonban ez az előny a Horthy - korszakra már lemorzsolódott, a birtokok újra aprózódni kezdtek. Csak a 19. században megszerzett előnyöknek köszönhető, hogy a földbirtokviszonyok az országos átlagnál még így is jobbak maradtak.⁵⁵⁹

Mindkét községben helyi adományokra alapozták a szegényügy megoldását. Sőt, a modernizációt az állami adminisztráció a szegénység terjesztőjének láttatta, visszaszorítását szociális tett végrehajtásaként értékelte. Ennek példája egy 1935-ös utasítás a budai járásból: *„Aratógépet lehetőleg mellőzzék és az aratót kizárólag munkásokkal végeztessék.”*⁵⁶⁰

Ez a megoldásmód nyilvánvaló zsákutca volt, ahogy zsákutca volt egyéni adományokra alapozni a szegénység leküzdését is. Nem feltétlenül a segélyezésben tehetett volna az állam a polgáraiért, hanem a földbirtokviszonyok olyasforma rendezésével, amelyek mérsékeltek volna a szegénységet. A földművelés legalább az éhhalál elkerülésére, az alapszükségletek előteremtésére megfelelő fedezetet nyújthatott volna.

A modernizációt helyi szinten leginkább az egyház támogatta, főként az iskoláztatás ügyének felkarolásával. Ezen a téren egyébként az állam is viszonylagos bőkezűséget mutatott: a tanyai iskolák létrehozása azonban kevés lett volna, ha nincsen agilis lelkipásztora az egyes községeknek. A korszak hozadéka, hogy az írástudatlanság mindkét községben 10% alá szorult 1941-re. Ez azonban részben a kurzus eredménye csak, részben viszont az előző kor hozadéka: a statisztikát az írástudatlan, 1867 előtt szocializálódott idősebb korosztály lassú kihalása javította fel.

A civil élet polgári formái szintén hiányoztak vagy elégtelenül működtek, a pártélet mint a NEP esetében látható volt, gyenge maradt. Ez azonban nem feltétlenül volt negatív: bár a modernitás általában eszményként tekintett a moduláris emberre,⁵⁶¹ arra mégis az a veszély leselkedik, hogy politikai ideológiák irányítják cselekedeteit.

A következőkben azt vizsgálom, hogy a pártélet megjelenő csírái mennyiben törték fel a hagyományok felszínét, mennyiben engedték a parasztsághoz leszivárogni az állami propagandát.

---

⁵⁵⁹ Nadasdi 1996: 89 – 94

⁵⁶⁰ MNL PML Elnökségi 39/1935: 1935.V.25.

⁵⁶¹ Gellner 2004: 77

6. Kompromittálódás a vészkorszakban?

6/a Jászdózsza

Jászdózsán volt nyilas párt⁵⁶², és ezt a múltat nehéz is lett volna tagadni, mivel az 1939-es választásokon még helyi születésű, nyilas képviselőt is küldött a választókerület a parlamentbe, Orosz Mihály középiskolai tanárt.

Orosz Mihály 1905-ben született, Jászapátin végezte a gimnáziumi tanulmányait, majd a matematika-fizika szakos tanári oklevelet szerzett. 1933-tól 1939-ig szerződéses tanár volt Sopronban. Ekkoriban kezdett részt venni jobboldali megmozdulásokban, hogy aztán 1938 tavaszán csatlakozzon is a hungaristákhoz.⁵⁶³

Az 1939-es választáson a Jászsági felső járásban 3870 szavazatot kapott, míg ellenfele, a MÉP párti Ulain Ferenc 3837-et: mindössze 33 szavazattöbblettel lett tehát képviselő. Nem volt könnyű győzelem. A választás előtti hetekben a jászsági sajtója a nyilas propaganda színvonalán támadta – Orosz Miskaként hivatkoztak rá, külföldi ügynöknek bélyegezték⁵⁶⁴; győzelmekor pedig apokaliptikus víziókat festettek.

Némelyek a nem kellő mozgósításban,⁵⁶⁵ mások abban látták Orosz sikerének a titkát, hogy az államból csak a tehetélt érző jász tanyai lakosság dacból szavazott az ellenzéki jelöltre: „*a jákóhalmi és dózsai sártenger lakóinak ellenzékiekedésén buktunk el. Ez teszi érthetővé, hogy négy évvel ezelőtt Jenesre szavaztak. S ha anarchista vagy kommunista programmal léphetne fel valaki, arra szavaznának, hogy kimutassák gyűlöletes elkeseredésüket*”.⁵⁶⁶

Fontos azonban figyelembe venni azt is, hogy nem feltétlenül a nyilas mozgalom miatt volt vonzó jelölt Orosz Mihály: a Jászdózsán leadott szavazatok 71%-át (1144) kapta, ami lényegesen több, mint a nyilas párt tagsága.⁵⁶⁷ A választókerület többi községében nem is volt ekkora előnye, Jászárokszálláson például a szavazóknak már csak alig több mint harmada szavazott rá (693 fő) – noha Orosz anyai részről innen származott. Mivel a Jászságban már

⁵⁶²II. Rákóczi Ferenc utca 5 szám alatt működött Tábori István vezetésével. 1945-ben hat ülőpadot, egy asztalt valamint Szálas Ferenc, Csia Sándor, Vágó Pál, Szögi Géza és Abonyi Ferenc fényképeket foglaltak le. Irataik és pénzkészletük ekkor már nem volt fellelhető, a volt pártvezető szerint oroszok vitték el. (MNL JSzNML, Főszolgabírói iratok 297/ 1945)

⁵⁶³ Almanach, 1940: 272

⁵⁶⁴ Jászvidék: 1939. június.10 vagy Jász Újság: 1939. június.29 illetve 1939. június 29: „Orosz Miska Hevesivány tanyavilágának búcsúján megjelent, Apátinak apraja – nagyja oda zarándokolt, úgyhogy kihalt volt az egész község. Ott akkor vallotta be a nyilas vezér, hogy őket nem lehet megbántani, mert hátuk mögött a német birodalom vezére: Hitler áll. Ez ugyan nem igaz, de hazaárulás, ha még a külfölddel is konspirálnak.”

⁵⁶⁵ Jászvidék, 1939. június 10. (19) 26.

⁵⁶⁶ Nigrinyi Ferenc: Miért buktunk? *Jászvidék*, 1939. június 17. (19) 27. Jenes András független kisgazdapárti programmal lett a választókerület országgyűlési képviselője 1935-ben. (Kiss 2012: 132)

⁵⁶⁷ Jászvidék, 1939. VI.10. Az 1945-ös „földreform” idején kevesebb mint húsz nyilas párttagtól vették el a földjét. (MNL JNSzML Földigénylő Bizottság iratai, 12. XVII 522 402/945.) Ha ehhez a számhoz bőven adunk pártoló rokonokat, ismerősöket és hozzávesszük a háború utáni letagadást is, míg úgy is nehezen elképzelhető, hogy a lakosság negyede nyilas szimpatizáns lett volna, főleg, mert a helyi földosztó bizottság igyekezett minden talpalatnyi földet felderíteni s a legkisebb indokkal is elvenni a tulajdonosától.

korábban is előfordult, hogy egyes politikusok mellett csak azért buzdítottak, mert jáász,⁵⁶⁸ feltételezhető, hogy nem a politikai program mozdította elő sikerét, hanem a személyes ismertségen alapuló falusi összetartozás egyik megnyilvánulása volt. Ez önmagában még így sem lett volna elég: de arra elegendő volt, hogy a szavazókat megosztó négy jelölt közül nála gyűljön fel a szavazatok (így is enyhe) többsége.

Orosz Mihály egyébként csak néhány hónapig maradhatott a parlament tagja: kiderült, hogy megválasztása előtt nem volt állandó foglalkozása, vagyis a választhatóság kritériumának nem felelt meg, mandátumát megsemmisítették.⁵⁶⁹

Nem csak Orosz Mihály idő előtti visszavonulása miatt mondható el azonban, hogy a vészkorszakban összességében mégis kevésbé kompromittálódott a jáászdózsai parasztság vagy akár a helyi nyilas közösség is. A háború után a Szolnoki Népügyészség mindössze egyetlen jáászdózsai ügyet tárgyalt, a vitéz Imreh Lajos (1897 – 1967) tanító elleni eljárás azonban felmentéssel és a lakosság szimpátiatünetés számba menő akcióival ért véget. A Népbíróságon mellette tanúskodott Fehér Kálmán MKP titkár és ifj. Béres István, a Kisgazdapárt helyi elnöke is.

Az eljárás 1945 augusztusa és 1947 novembere között, tehát több mint három éven át zajlott ellene, amelynek során azzal vádolták, hogy 1940-ben mint munkaszázad parancsnok kikötetett egy munkaszolgálatost.⁵⁷⁰ A meg – megisméltlődő eljárások élénk beszédtemát szolgáltatottak a Nemzeti Bizottságnak is: *„Imreh tanító 27 éves jáászdózsai tartózkodása alatt mindig és mindenki előtt köztiszteletnek és közmegebecsülésnek örvendett, a felhozott vádakban nem hiszi, hogy bűnös lehet”* – mondta például Szikszay képviselő. Szabó József pedig azt idézte fel, hogy Imreh Lajos mint leventeoktató meghagyta spatszagosztály vezetői minőségében zsidó származású Hantos Jánost, sőt amikor Erdős István 1944 áprilisában visszautasította a sárga csillag viselését, ő ezt tudomásul vette. *„Míg katona volt az Engel Istvánnak szóló csomagok is mind az Imreh Lajos nevére lettek elküldve, melyek mind sértetlenül jutottak Engel István kezéhez.”* Béres Béla úgy is emlékezett, hogy Imreh Lajos összejárt Engel Istvánnal, *„minden egyes vasárnap délután Engel István lakásán voltak, vagy rádiót hallgattak, vagy kártyáztak.”*⁵⁷¹

Négy további jáászdózsait pedig (akiknek ügyeit egy későbbi fejezet tárgyalja részletesen) a Budapesti Népbíróság vont felelősségre, ám közülük csak egy volt földműves, egy hat elemít végzett férfi, aki tizedesi rangban kegyetlenkedett az ukrainai munkaszolgálatosokkal. A per

⁵⁶⁸ Katona 2002

⁵⁶⁹ *Népszava*, 1940. február 1. (68) 25.

⁵⁷⁰ MNL JNSzML Népügyészség Nü 3679/1945, VII 788/945

⁵⁷¹ MNL JNSzML Nemzeti Bizottság jegyzőkönyve: 1947. I. 26.

során egy felsőbb hatalomnak alárendelődő férfi képe bontakozott ki – amolyan merle-i Rudolf Lang – aki ugyanolyan pedantériával kényszerítette gyaloglásra a munkaszolgálatosokat a szabályzat szellemében, mint későbbi kényszermunkája során végezte a kocsisi teendőit.

A többiek már mind a paraszti rétegből kilépett emberek: egy Zaránkon szolgálatot teljesítő tizedes⁵⁷², aki a gettóban írógépelte a vallomásokat; egy Beszkart kalauz, aki sárga csillag nem viseléséért jelentett fel egy asszonyt. Súlyosabb, életellenes cselekmények vádjával került viszont a bíróság elé egy jászdózsai ősökkel rendelkező, de már Jászberényben született férfi. Érettségije után főhadnagyi rangban szolgált, háromholdas birtokára nem tekintett megélhetési forrásként. A nyilas hatalomátvétel idején már fővárosi lakos: közreműködött a kegyetlenkedésekben, gyilkosságokban, Fejér Vilmosnétól számos antik könyvet vett át állítólagos megőrzésre, de azt csak akkor adta vissza, amikor már bíróság elé került. 1947. december 11-én halálra ítélték, 1949. május 21-én kötél által kivégezték.⁵⁷³

6/b Páty

A pátyi nyilas párt Jászdózsánál gyengébb tevékenységet fejtett csak ki, legalábbis látszólag. Amikor 1936 júniusában az alispán a horogkeresztes és nyilaskeresztes sajtótermékek megléte felől érdeklődött, Veér Pál főjegyző nemleges választ küldött. Egy évvel később ugyanakkor már az áll a jelentésben, *„hogy – sajnos – még magyar községünkben is akadnak a nyilaspártnak hívei, akik csaknem kizárólag vidékről ide beszivárgott, eredetileg német és egyéb idegen nemzetiségű egyénekből, továbbá azokból rekrutálódnak, akik Budapesten gyárakban dolgoznak, akiknek száma cirka 100 főre tehető.”*⁵⁷⁴

Az 1939-es választások azonban itt is változást hoztak: képviselőjelöltségéért a helyi földbirtokos, Várady József és a budakeszi szabómester, a sváb származású Fruh József között indult küzdelem, vagyis a politikai ellentéteket a nemzetiségi származás is mélyítette; sőt, a propagandában ez utóbbi a politikai irányultságnál még nagyobb hangsúlyt is kapott. Vélhetően a származás íráthatta le a főjegyzővel, hogy *„Fruh József nyilaskeresztes párti jelöltnek községemben talaja egyáltalán nincsen.”*⁵⁷⁵ A választókerület végül Várady Józsefet küldte a parlamentbe.

A választások után, 1939. augusztus 13-án Fruh József Serényi Miklós nyilas képviselő társaságában jelent meg a pátyi kocsmában és a nyilas párt esetleges megszervezése iránt érdeklődött. Veér Pál erről tudomást szerezve riadóztatta a pátyi csendőrörsöt: ám az illetékes

⁵⁷² BFL XXV1.a/1948/1568.

⁵⁷³ BFL XXV1.a /1946/ 2259

⁵⁷⁴ MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai. Elnökségi iratok : 62/1936 és 18/1937

⁵⁷⁵ MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai. Elnökségi iratok : 46/1939 (1939. V. 10.)

csendőr éppen a katolikus misén vett részt, mire őt értesíteni tudták, a nyilas agitátorok már eltávoztak. Fruh József és Serényi Miklós októberben tértek csak vissza, ekkor a csendőrzárór már igazoltatta is őket. A nagyvendéglőben tartott gyűlésen részt vevő öt pátyi az első felszólításra távozott is. Joggal írhatta tehát Veér Pál, hogy „*községemben semmi ... szélsőséges mozgalom nincsen, teljes nyugalom uralkodik községemben*”.⁵⁷⁶

A fenyegető jelek azonban már ekkor gyülemleni kezdtek. 1940-es rádiós szónoklatában Teleki Pál úgy méltatta ugyan a kormányzót, hogy „*ma este minden magyar ember avval a nyugodt biztonsággal tér nyugovóra, hogy Horthy Miklós apai keze örködik fölötte*”⁵⁷⁷, a zsidó lakosság nyugalma azonban már ekkor sem volt biztosított, hiszen már 1938-tól jelentést tett róluk a főjegyző, s összesen 8 zsidó családot sorolt fel.⁵⁷⁸ Ebben az évben került ki „*Keresztény üzletek*” felirat a község keresztény boltjainak kirakatába.⁵⁷⁹

Nemzedékeken keresztül helyben lakó és kereskedéssel foglalkozó embereket érintő intézkedés volt ez, ahogy ezt a Klein – család is példázza. Klein Herman (1837–1898) Vágújhelyről költözött a településre, és nyitott kereskedést. Fia, Klein Gyula (1881–1944) 1914-ben házasodott, Komócs Birkás Mária személyében keresztény nőt vett feleségül, fiuk is keresztény vallásban nevelkedett. Az első világháborúban harcolt, mint ötven százalékos rokkant tért vissza a községbe. Háborús érdemei miatt bár mentesülhetett volna a sárgacsillag viselésétől, erre mégis kötelezték. 1944 elejétől pedig már rendőri felügyelet alatt állott. Ugyanezen év áprilisában a pátyi csendőrség internálta, és a „sok meghurcoltatás után Lengyelországban elpusztult”.⁵⁸⁰

Auschwitzban gyilkolták meg Steiner Ferencet (1909 – 1944) is, az egyetlen zsidót, aki bár kereskedő apától származott, mégis rendelkezett mezőgazdasági ingatlannal Pátyon. Összeírására, lajstromba vételére már 1939-ben sor került.⁵⁸¹

Ezekhez képest talán kisebb súlyú, de mindenesetre társadalmi elkülönülést siettető további megszorítás volt például az az 1940-es rendelkezés, amely az Országos Stefánia Szövetség fiókjainak kereszténnyé tételét célozta és ennek szellemében kizárta a zsidókat. Ilyen tagokat azonban sem Bián, sem pedig Pátyon nem találtak.⁵⁸² a kormányzati elképzelés tehát nem mindenütt találkozott a falusi életvilágokkal.

⁵⁷⁶ MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai. Elnökségi iratok :18/1937

⁵⁷⁷ MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai. Elnökségi iratok : 15/1940 (1940. II.21.) Teleki Pál beszéde

⁵⁷⁸ MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai. Elnökségi iratok : 198 /1938

⁵⁷⁹ MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai. Elnökségi iratok : 209/1938.

⁵⁸⁰ BFL XXV. 1.a NB XII.24/1946/4 1946. június 11. ifjabb Klein Gyula vallomása. Klein Gyula halálának anyakönyvi bejegyzésére csak 1956-ban került sor, ekkor a halál oka és helye „ismeretlen”.

⁵⁸¹ MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai. Elnökségi iratok 69/1939. (1939. július 11.).

⁵⁸² MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai C6 Elnökségi iratok – 73/1940

A nyilas hetek – hónapok újabb megpróbáltatásokkal köszöntettek be a pátyiak életébe. Szomor János főjegyző népbírói tárgyalásán elismerte a zsidók gettósítását, mégsem volt a nyilas kormány híve. 1944 novemberében a helyi nyilas vezértől, Szántó Gábortól kapott fenyegetést, decemberben pedig Mikházy István nyilas körzetvezető jelent meg a községben, és kötelezte a főjegyzőt a leventék toborzására. Szomor János visszaemlékezése szerint: *„Mikházi István nyilasvezető kézigránátokkal felszerelve jelent meg Harangozóval együtt és velem szemben fenyegetően lépett fel, ha nem megyek ki én is és nem intézek pár szót a leventékhez..”*⁵⁸³

Szomor János konfliktusa jól példázza, milyen szövevényes a Horthy – korszak és a nyilas időszak viszonya, amely társadalomtörténeti szempontból egyaránt jellemezhető kontinuitással és diszkontinuitással. A diszkontinuitást szemlélteti a visszaemlékezése, amely szerinte nyilas hatalomátvétel után már nem volt cselekvőképessége teljes birtokában. A kontinuitás mellett szól ugyanakkor, hogy a jegyző az állam képviselője, az állami akarat levezénylője a falun: így volt ez Veér Pál és Szomor János esetében is. Ilyen minőségben kevesebb a mozgástér, de amíg Veér Pál esetében kiérezhető, a talán időskori nyugalomból is fakadó halogatás az állami elvárásokkal szemben; az agilis Szomor János viszont mint fiatalember került egy idegen faluba, ahol első feladatai között fogadta a zsidóság gettósítása. Ha még ehhez a felfokozott, háborús hangulatot is hozzávesszük mint enyhítő körülményt, akkor sem tagadható, hogy Szomor Jánost is terheli felelősség a zsidóság tragikus sorsában: még akkor is, ha a Népbírói elenyésző mértékben jelentkeztek ezek a vádak.

A nyilas korszakban játszott szerepe miatt a Fővárosi Bíróság három pátyi illetőségű személy ügyét tárgyalta. Az egyikük egy hatvanéves hentesmester volt, aki önhatalmúlag osztotta szét a húst a vágóhídon. Bár azzal is vádolták, hogy az árvák javára rendezett banketten Szálasi Ferencsel is találkozhatott, ügye végül nem börtönbüntetéssel, mindössze az ipartól való hároméves eltiltással zárult. Az enyhítő körülmény: az *„akkori közhangulat hatása alatt cselekedett.”*⁵⁸⁴

Másijuk pátyi kispolgári családból származott, MAORT – tisztviselő volt és tevékeny szerepet vállalt a pesthidegkúti nyilas pártszervezet megszervezésében, amelynek elnökhelyettese volt. Rendszeresen nyilas egyenruhában járt, a háború folytatására agitált, ám az oroszok megérkezésekor a MAORT pénztárból elemelt 10 – 18 ezer pengővel elhagyta az országot. Sorsa a háború után ismeretlen volt, de mivel „felesége az angol követnél volt szobalány és tökéletesen beszél angolul”, felmerült, hogy „kimenekültek volna Svájcra

⁵⁸³ BFL XXV. 1.a Szomor János NB XII.24/1946/4

⁵⁸⁴ BFL XXV.2.b 5706/1948

keresztül Angliába”. Csak édesanyjának 1959-es vallomása tisztázta, hogy a család Washingtonban kezdett új életet.⁵⁸⁵

A harmadik személyt, egy húszéves fiatalembert 1944. december 24-én történt igazoltatása után vettek be a nyilas pártba: a Városház utcában egyenruhát, karszalagot és orosz automata pisztolyt kapott. Mint fogdaőr teljesített szolgálatot, több alkalommal kísért a Duna – partra negyven – ötven fős zsidó csoportokat és részt vett lemészárlásukban. Tárgyalása során nem tagadta tettét, felmerült, hogy nem beszámítható; sőt, hogy éppen gyengeelméjűsége miatt választották ki őt arra, hogy a kivégzőosztag vezetője legyen. Az első ítélet szerint 1952 áprilisában szabadult volna, de már 1950. november 13-án szabadlára bocsátották.⁵⁸⁶

6/c Összehasonlítás

A két falu történetében közös, hogy egyik helyen sem volt pogromig fajuló konfliktus keresztények és zsidók között. Ebben egyik fél sem lett volna különösképpen érdekelt: Jászdózsán még a nyilas párttagok sem gerjesztettek látványos konfliktust a helyi zsidókkal szemben.⁵⁸⁷

Ennek hátterében vélhetően az állhat, hogy a zsidóság kicsiny, generációkon keresztül helyben lakó csoportja a kereskedelmi pályán összpontosult, ahol nem keveredett konfliktusba a parasztsággal. Inkább volt kuriózum a földdel rendelkező pátyi Steiner Ferenc vagy a jászdózsai Heller (Hantos) család, akinek fakereskedése mellett 18 hold földje is volt.⁵⁸⁸ Következésképp a parasztok kevésbé voltak velük ellenségesek: „Avval nem törődik, ha a zsidó házat vagy bármilyen nagy ingó vagyont szerez is, a földhöz amúgy sem engedi nyúlni. [...] Ebből a szemszögből vizsgálja a kérdést és nem lát a zsidóban gazdasági ellenfelet.”⁵⁸⁹

A helyi parasztság nem tett sokat ugyanakkor a helyi zsidóság megmentéséért sem (bár a pátyi Klein Gyula budakeszi rejtőzködését nehéz külső segítség nélkül elképzelni.) A helyieket tehát valahol mégis terheli a mulasztás. Hogy miféle pszichológiai indítékok álltak emögött, azt ma nehéz rekonstruálni. Kézenfekvő volna materiális okokat keresni erre, például a zsidó vagyon megszerzésének lehetőségét.⁵⁹⁰

Azt gondolom ugyanakkor, hogy ez elégtelen magyarázat: néhány évvel később a vizsgált falvak szolidaritásról tesznek tanúbizonyságot, amikor a zsidók után a kulákok kerülnek a

⁵⁸⁵ BFL VII.5.e 1950/8736/I/0171664

⁵⁸⁶ BFL XXV.1.a - 852 – 1945. Rigó 2017 szintén tárgyal olyan népbíróági ügyet, amelyben mentális beteg volt a vádlott.

⁵⁸⁷ Szepessy é. n.

⁵⁸⁸ MNL JNSzML XVII. 503–13 Földbirtok-rendezési tanács Jászdózsa 13/39/945.

⁵⁸⁹ Herbert 1992: 108.

⁵⁹⁰ Ungváry, 2013; vagy akár Tadeusz Słobodzianek színdarabja, a Mi osztályunk.

hatalom célkeresztjébe. A két történelmi helyzet között azonban lényeges különbségek találhatók.

Az egyik ok, hogy míg a zsidók deportálását egy kiépített adminisztrációs hálózattal⁵⁹¹ rendelkező állam vezényelte le, addig a gazdagparasztiok egy elégtelenül működő, instabil rendszerrel álltak szemben.⁵⁹²

Egy másik fontos különbség, hogy a zsidóellenes propaganda a háborús években zajlott; amelyek veszteségeivel fásultságot idézett elő az emberekben.⁵⁹³ A gazdagparasztsággal szembeni kampányt viszont egy gazdasági fellendüléssel leírható időszakban kezdték⁵⁹⁴: míg az egyéni parasztagdálkodás gyarapodást hozott, az ideálnak bemutatott termelőszövetkezeti munka csak szegényes megélhetést biztosított.⁵⁹⁵

Egy harmadik indok, hogy amíg a zsidóellenes propaganda a társadalom csak egy kis csoportját érintette, addig a kommunista diktatúra nagy tömeget érintett, hiszen az egész vidék átfelmérésére törekedett⁵⁹⁶: vagyis pszichológiai szempontból már nehezebb volt világot én és másokra⁵⁹⁷ lebontani, hiszen a megváltozott helyzet már mindenkire befolyást gyakorolt. Bár voltak deportálások, a „kuláknak” bélyegzett emberek többsége mégis a faluban maradt, életük továbbra is jól látható volt a falusi többség számára. Ez a fajta közelség, az áldozattal való állandó szembesülés valamelyest csökkentette a kegyetlenséget, amit nem lehetett technicizálni.⁵⁹⁸ A központ túlzásait a helyi párttagok is igyekeztek tompítani.

És végül egy negyedik indok: a gazdagparasztság mint társadalmi csoport nem képezett hatékony ellenséggépet. Már a szovjet rendszerben sem definiálták egyértelműen, kit értenek a „kulák” kategória alatt: bár gazdasági jellemzőkkel írták le, mégis mentális kategóriákat vagy a szovjethez való viszonyulást értettek alatta.⁵⁹⁹ Egy jászberényi pártfunkcionárius fejtegetése – „középarasztság leszakítása a kulákság oldaláról még nehezen megy, mert nehezen értik a szocializmus fejlődését”⁶⁰⁰ – tehát hibás volt: a „kulák” inkább volt a „nép” ellenfogalma. Nép alatt egyszerre értettek magyarokat és vidéki „egyszerű embereket”, ám a

⁵⁹¹Érdemes például a csendőrségre utalni. 1246 háború utáni jegyzőkönyv csak 22 esetben említ rendes csendőröket; mint testület rendelkezésre álltak. (Molnár 2013)

⁵⁹²McDermott – Stibbe 2006, Ö. Kovács 2012: 210-219

⁵⁹³Csösz 2014: 205 – 224

⁵⁹⁴Honvári 2002: 469 - 479

⁵⁹⁵Varga 2006

⁵⁹⁶Horváth 2016

⁵⁹⁷Hofstede – Gert – Minkov 2010: 16; Lorenz 2001: 82- 85; Erik Erikson írta le a látszatfajképződést, amely során egy nép csak a saját tagjaira érez kötelezőnek alapelveket, más népekkel szemben viszont fellépést enged. Ez érhető tetten a nemzeti szocialista és a kommunista rendszerek gondolatvilágában is.

⁵⁹⁸Milgram 1974: 36 – 43

⁵⁹⁹Fitzpatrick 1994: 30 – 32; Tóth 2018

⁶⁰⁰MNL JNSzML XXXV.41.b2 MDP Jászberény járási bizottság 1949-1953

„kulákok” mindkét kategóriába besorolhatóak voltak.⁶⁰¹ Nacionalista alapon tehát nem lehetett értelmezni a jelenséget, a hivatkozott szociális indokok pedig gyengébbnek bizonyultak a nacionalizmusnál.⁶⁰²

A „zsidó” szemben jól definiálható ellenség volt. A helyi zsidóság csoportja kicsiny volt, de a helyi társadalomtól szokásaikban, paraszti közegeből kirívó neveikben (amelyre a kurzus is előszeretettel hívta fel a figyelmet⁶⁰³) vagy éppen foglalkozásválasztásukban is eltértek. A vallási hagyományok, a valláson belüli párválasztás szintén megakadályozta a feleket, hogy egymás életének résztvevői legyenek; még akkor is, amikor a mindennapokban sokszor jó viszonyt ápoltak, és a parasztok előszeretettel hiteleztek a zsidóktól.

Hogy a helyiek részéről kevesebb lehetett az atrocitás, talán az is mutatja, hogy Hantos Sándor minden tragédia ellenére sem az Izraelbe történő emigrációt választotta, hanem Jászdózsán kívánta újrakezdeni – folytatni életét. Sorsáról, a zsidó vagyon háború utáni helyzetéről azonban a következő fejezetben adok áttekintést.

IX. A közigazgatás átszervezése és a „földreform” 1945-ben

Amikor a falusi elit változásait tanulmányozzuk, legalább két utat kell bejárunk: követni kell egyrészt egy politikatörténeti ívet, mely megrajzolja a községi vezetésben, az adminisztrációban bekövetkezett személyi változásokat. Ezentúl vázolni kell azonban paraszti élet változásait is. Ebben a kérdésben 1945 kapcsán főként a magántulajdon kérdésköre szolgálthat támpontokat, mert a saját földbirtok képezte a társadalmi presztízs alapját, és az 1945-tel kezdődő földosztás éppen ezt az alapzatot kezdte ki.

A második világháború utáni időszak példa nélküli beavatkozást hozott a parasztság életébe.⁶⁰⁴ A generációkon átívelő struktúrák, amelyek átvészelték még a világháború pusztításait is, azonban nem enyészettek el pillanatok alatt. Magyarországon az önálló paraszti létforma egy évtizednél hosszabb időn át állta a falu ellen szovjet mintára viselt hadjáratot,⁶⁰⁵ s csak azután nyelte el azt a termelőségvetkezetek világa. Mikor vette kezdetét ez az erőszakos átalakítási folyamat? 1948-ban, a kommunista hatalomátvétellel? Vagy 1950-ben, a falusi tanácsok megalakulásával? Esetleg már 1945 is a fordulat éve,⁶⁰⁶ amely évről John Lukacs a következő szemléletes megállapítást tette: *„kétfelé húzó 45-ös: a németesen masírozó 4-es, nyomában a karikalábú amerikai 5-össel: fiatal csikó, amerikai figura,*

⁶⁰¹Bolgár 2011; Bolgár 2008

⁶⁰²Lukacs 2013: 51 – 54

⁶⁰³MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai C6 Elnökségi iratok - 50/1935: „Felhívom, hogy a névmagyarítási mozgalmat tovább folytassák, különösen társadalmi munkával igyekezzenek az eredményességet biztosítani. Az 1935/36 években az iskolánkívüli népművelés keretében fejtsenek ki tevékenységet ebben a vonatkozásban.”

⁶⁰⁴Verdery 2009: 307.

⁶⁰⁵Lynne 2005: 319. Klingman–Verdery 2010: 4.

⁶⁰⁶Čepič 2008: 6.

cowboykodó, a Vadnyugat éve”.⁶⁰⁷ 1945 mindenképpen a szovjetek éve is: megszállóerejük nélkül másképp alakult volna Kelet-Európa sorsa.⁶⁰⁸ Hogy mi lett volna ez a sors, arról nehéz nyilatkozni, de olyasféle autonómia nélkül, mellyel az önálló parasztgazdák is rendelkeztek, egészen biztosan nem születhet demokrácia.⁶⁰⁹

1. A járszócásai közigazgatás története

Hogy az 1945-ös új elit miféle sorsot szánt a réginek, azt dr. Szentirmay Elemér főszolgabíró Budapesten, 1945. április 12-én keltezett levele egyértelművé teszi: *„Emberbaráti kíméletet a Nemzeti Bizottság senkivel szemben sem gyakorolhat, mert a nyilasok és volksbundisták sem kímélték a mai rendszer embereit*”.⁶¹⁰

Ha valaki egy-egy faluban kívánta volna ennek a szellemében végrehajtani a váltást, nem lett volna nehéz dolga. Pátyon. 1937-ben összesen tizenkét nevet találunk a belügyi igazgatás alá tartozó hivatalok férfi alkalmazottainak listáján, s ebből két fő kézbesítő, egy hegyőr, öt pedig mezőőr volt.⁶¹¹ Csak négyük volt úr tehát, vagyis olyan tanult ember, aki megkülönböztetett szerepet töltött be a község életében: a főjegyző mellett ilyen az aljegyző, a községi irodatiszt és az orvos, aki (általában mint a legtöbb adót fizető lakosok egyike) maga is tevékeny résztvevője volt a községi képviselő-testületnek. A testülethez a főjegyzőn és az orvoson kívül tartozó többi személy – a főbíró, a helyettes bíró vagy másodbíró, a közgyám, a pénztárnok, a három esküdt vagy tanácsos, valamint a képviselő-testületi tagok – már jellemzően a falu őslakos népességéből került ki: ők voltak a leginkább elismert gazdák, iparosok. Formailag tőlük függték az urak, akik választás útján kerültek a községbe, és akiket állami fizetésükön felül a község tartott el azzal, hogy földet és lakást biztosított számukra.⁶¹²

Az úri közönségnek a községtől való függése azonban idővel sokat lazult, mivel azok állami fizetést kaptak, s mert a jegyző közigazgatási szakértelmével másé nem vetekedhetett egy-egy községben. Ugyanis a község bár önálló volt,⁶¹³ de meg kellett felelnie a mindenkori törvény előírásainak, a kormány és a törvényhatóság rendelkezéseinek, állandó összeköttetést kellett tartania – a főszolgabíró útján – a megyével. Ezen összetett feladatnak a dualizmus idejétől egyre inkább csak a jegyző felelhetett meg, s bár a község végrehajtó szerve továbbra is a

⁶⁰⁷ Lukacs 1999.

⁶⁰⁸ Okey 1986: 197, 198.

⁶⁰⁹ Scott 1998: 355. Kuehnelt-Leddihn 1952: 2 – 12

⁶¹⁰ MNL PML XVII. 121-b Pátyi Nemzeti Bizottság Iratok 3/1945. (1945. április 12.)

⁶¹¹ MNL PML V. 1087. Páty nagyközség iratai C6 Elnökségi iratok. Jelzet nélkül. (1937. április 15.)

⁶¹² Fél-Hofer 2010, 257.

⁶¹³ Karácsony 1985, 337–338: „Magyarország valóban a kis autonómiák klasszikus hazája”.

községi előjáróság maradt,⁶¹⁴ annak tényleges ereje a jegyzőhöz képest egyre csökkent.⁶¹⁵ Hogy milyen nehezen pótolható a jegyző vagy az adóügyi jegyző, arra az 1945-ös esztendő sok példát sorakoztat, így például Jászfelsőszentgyörgyről ismeretes egy panasz, miszerint a jegyző menekülése miatt teljesen megbénult a község adminisztrációja. A főbíró azt javasolta, hogy az adminisztratív feladatokkal Bánhegyi Béla (1889 – 1959) római katolikus plébános bízassék meg, aki különben is jogvégzett személy.⁶¹⁶

Jászdózsa főjegyzője 1916-tól Révfy Dezső volt, hivatali ideje átfogja tehát a Monarchia végnapjait, a forradalmak időszakát és az ellenforradalmi, majd a nyilas rendszert, s végül a háború utáni első hónapokat. Révfy Dezső 1886. január 20-án Jászdózsán született⁶¹⁷; édesapja, Révfy Károly (1848–1935) Újpestről költözött a településre, ahol 1873-ban a község kántorának választották. A Révfy család és Jászdózsa lakossága kölcsönösen megbecsülték egymást. A kántor legidősebb fia, a már említett Révfy Lajos harminchárom éven át volt iskolaigazgató Jászdózsán, több helytörténeti témájú művet szerkesztett, az egyikkel (*Jászdózsa község monográfiája*) a Faluszövetség nagy ezüstérmét nyerte el.⁶¹⁸

Révfy Dezső Kassán végezte a közigazgatási tanfolyamot 1909-ben, majd a szülőhelyét környező településeken (Kál, Jászfelsőszentgyörgy és Alattyán)⁶¹⁹ való szolgálat után Jászdózsa főjegyzőjévé választották. Elődjét, a vágbesztercei származású Buday Andort (1846–1928) szintén hosszú szolgálati idő, negyven év⁶²⁰ után nyugdíjazták.⁶²¹ A jegyzők között egyfajta családi folytonosság is formálódott, mivel Révfy Dezső megválasztása után négy hónappal, 1916. május 1-jén feleségül vette elődjének lányát, Buday Margitot.

Jászdózsa életében tevékenyen munkálkodott, részt vett a falusi intézmények vezetésében.⁶²² Hosszú hivatali ideje alatt bizonyos gyakorlatot szerzett a társadalmi földcsuszamlások túlélésében is: az 1919-es Tanácsköztársaság alatt Jászdózsán maradt és hivatalát töltötte a második világháború idején is. 1945 áprilisában még mindig ő volt Jászdózsa, bevallása szerint párton kívüli, főjegyzője. A főbíró, Béres István (1888–1978) és az iskolaigazgató, Kiss Lajos (1893–1978) ekkor már kisgazdapárti; a rendőrparancsok, Tóth Ernő (1914–1994) pedig a Nemzeti Parasztpárt tagja volt.⁶²³

⁶¹⁴ Horváth 2014: 248–249.

⁶¹⁵ Weis 1931_ 57.

⁶¹⁶ MNL JNSzML IV.1. Főszolgabírói iratok 13/1944.

⁶¹⁷ És Jászdózsán is hunyt el, 1968. január 14-én.

⁶¹⁸ *Katolikus lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/R/R%C3%A9vfy.html> 2015. július 21.

⁶¹⁹ Scheftsik 1935. http://vfk.vfmk.hu/00000113/adat_13.htm 2015. július 20.

⁶²⁰ *Jászvidék*, 1928. november 11.

⁶²¹ *Jászárokszállás és Vidéke*, 1916. január 6. (8) 1.

⁶²² Scheftsik 1935. http://vfk.vfmk.hu/00000113/adat_13.htm 2015. július 20.

⁶²³ MNL JNSzML IV. 1. Főszolgabírói iratok 830/1945.

Szembetűnő egyrészt, hogy a vezetőség majd minden tagja immár valamilyen párthoz tartozik: korábban Jászdózsán a Magyar Élet Pártján⁶²⁴ illetve a nyilasokon kívül kevés sikert mutattak fel a pártszervezők. Másrészt feltűnő az is, hogy a község vezetésében ekkor még sem szociáldemokratákat, sem kommunistákat nem találni. A járás területén Jászárokszállás és Jászfelsőszentgyörgy élén már ekkor kommunista, Pusztamonostoron pedig szociáldemokrata jegyző állt. Érdekes, hogy Alattyán és Jákóhalma vezetőjegyzője is jászdózsai származású volt. Alattyáné Kiss József⁶²⁵, Jákóhalmáé pedig az a Bollók József (1913–1988), akinek pártállásán a következő, sokat ígérő jegyzés olvasható: „még semmiféle politikai pártnak nem tagja”.

Bollók József vagyonos családból származott: unokája annak a gőzmalom-tulajdonos Bollók Jánosnak (1854–1922), akit gyászjelentése bár földbirtokosként tüntetett fel,⁶²⁶ földje azonban sosem haladta meg a száz holdat.⁶²⁷ Tekintélyes család volt: nevelt fia, Horváth Pál 72 hold földjét tervezte Jászapátira hagyni, hogy ott földműves iskolát alapítsanak,⁶²⁸ vérszerinti fia, Bollók József pedig malomgépész ipart tanult, 1907-ben vette feleségül Bugyi Apollóniát, akitől a fentebb említett későbbi jegyző született.

Bollók József a közigazgatási pályafutását 1931 júliusában kezdte, de az sokkal hektikusabb volt, mint elődeié: többször volt fizetés nélküli kiségitő, többször elkerült Jászdózsáról (Egerbe, Fegyvernekre, Rahóra, Jásztelekre). Viszonylagos állandóság aztán az 1941-es év végével köszöntött az életébe, amikor segédjegyző lett Jákóhalmán. Itt élte meg a háborút is. 1945. január 4-től 1945. május 10-ig ugyanitt kirendelt helyettes főjegyző volt.⁶²⁹

1945 májusa aztán újabb jelentős változásokat hozott mind Bollók József, mind Jászdózsa életében. 1945 májusában ugyanis a következőképp alakult Jászdózsa vezetősége: főbíró a névrokon Bollók József szociáldemokrata, másodbíró Gyurkó István az NPP soraiból, a belrendőr Juhász István a kommunista, a pénztárnok Béres Ferenc a polgári demokrata, a

⁶²⁴ *Jászvidék*, 1939. március 11. (9) 11. A jászdózsai MÉP-vezetőség. Elnök: Béres Pál. Társelnök: Kiss Lajos igazgató-tanító, Kiss L. József, Túri P. Miklós főbíró, Béres M. István, Bollók József szabó, Papp József, Kiss János. Vezetőtítkár: vitéz Imreh Lajos. Titkárok: Békéssy György, Bozóki Béla.

⁶²⁵ Kiss József (1901. IX.21, Jászdózsa – 1959. II.4.): Kiss Árpád (1862 – 1940) fia, Kiss Imre (1829 – 1906) tanító unokája. Egerben végezte iskoláit, majd 1923-tól Jászdózsán segédjegyző, 1926-tól pedig segédjegyző Alattyánon. Apósa, Burka Mátyás „1925-ben nyitotta meg a község legszebb vendéglőjét” (Scheftsik 1935)

⁶²⁶ Gyászjelentés, 1922, Országos Széchényi Könyvtár. [http://www.rakovszky.net/D1_DisplRemImg/Rako_DRI_ShowRemoteImages.shtml?\\$LSG_B44@0044](http://www.rakovszky.net/D1_DisplRemImg/Rako_DRI_ShowRemoteImages.shtml?$LSG_B44@0044) 2015. július 20.

⁶²⁷ *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája* 1897, 202–204.

⁶²⁸ Rusvay 2003, Függelék.

⁶²⁹ MNL JNSZML IV. 2. Főszolgabírói iratok 2779/1945. Figyelmet érdemel az új terminológia: dolgozott. Korábban a szellemi munkára általában működésként (például Scheftsik 1935) vagy szolgálatként (például F. Szabó 1931) hivatkoztak.

közgyám Kiss Béla a szociáldemokrata párt tagja volt. A tanácsosok közül Kiss Kálmán és Kiss Ferenc kisgazdák, Surányi Miklós pedig kommunista párti volt.⁶³⁰

Vélhetően ennek az átszervezésnek lehetett a része, hogy Bollók József Jákóhalmáról május 10-én helyettes főjegyzőként került vissza szülőfalujába. Övé az első hely a közalkalmazottak listáján, akik 1945. május 15-én esküt tettek. Révfy Dezső neve viszont már nem szerepel rajta.⁶³¹ Feltételezhető, hogy már ekkor a nyugdíjazását töltötte, aminek sürgetésében közrejátszhattak az áprilisi események.

1945 áprilisában Bollók József főbíró (egyszersmind a nemzeti bizottságnak is elnöke) kommunista indítványra eljárást kezdeményezett Révfy Dezső ellen azzal a váddal, hogy a főjegyző nem kezelte megfelelően a Bozóky-féle alapot, aminek következtében nem épült fel az óvoda. Ez a megállapítás makacsul tartotta magát még egy 1970-es tanulmányban is.⁶³²

Révfy Dezső azonban már ekkor iratokkal igazolta, hogy a haszonbérbe adott föld nem hozott annyi hasznot, hogy az óvodát megépíthessék, mindössze az építőanyagot tudták megvásárolni, de államsegélyt hosszas utánajárás után sem szerezhettek. A terv megvalósulását az is nehezítette, hogy a képviselő-testület sokáig ragaszkodott a túlméretezett tervekhez, illetve hogy az 1943-as évben a rossz takarmánytermés következtében nem lehetett megfelelő minőségű vályoghoz jutni. Végül a nemzeti bizottság sem támogatta ugyan az eljárás megindítását, az Révfy Dezső kérésére mégis megkezdődött, s 1945. augusztus 11-én felmentéssel zárult.⁶³³

Mivel a hivatalban töltött harminckilenc évéhez egy jubileumi évet számoltak, elérte a negyven évet, 1945. szeptember 1-jén lehetővé vált nyugdíjazása. A megüresedett jegyzői állásra többen is jelentkeztek, de a választás végeredménye valószínűleg tudott volt: Bollók József helyettes főjegyző is pályázott, aki a többi pályázat alázatos kísérőleveleivel szemben csak egy tárgyilagos kimutatást adott le hivatali állomáshelyeiről. Az elnöklő járási főjegyző, Vass János is Bollók József megválasztását javasolta, „mert őt már hosszabb ideje ismeri”. Mivel senki sem fejtett ki ellenvéleményt, Bollók Józsefet megválasztottnak jelentették ki.

Bollók József éveken át maradt Jászdózsa főjegyzője, de a tanácsrendszert megelőző évben már Turóczi József⁶³⁴ állt a község élén. Bollók József hivatali működésére jellemző, hogy

⁶³⁰ MNL JNSzML IV. 1. Főszolgabírói iratok 782/1945.

⁶³¹ MNL JNSzML IV. 2. Főszolgabírói iratok 1872/1945.

⁶³² Gulyás–Kovács–Sas–Szikszai 1970, 34.

⁶³³ MNL JNSzML IV. 2. Főszolgabírói iratok 1762/1945.

⁶³⁴ MNL JNSzML Jászdózsa közigazgatási iratok 451/1949 1949. II.12. Életrajzok. **Turóczi József** 1923-ban, Jánoshidán született, 1939-től mint ideiglenes kiségitő dolgozott a községházán, ahol „volt alkalmam megismerni és látni a magamfajta szegénysorsú emberekkel való nemtörődömséget és bánásmódot, és igyekeztem tőlem telhetően ott ahol lehetett segítségükre lenni.” 1942 májusában szociális titkár, 1943 januárjától közellátási titkár. 1945-ben a Nemzeti Parasztpárt tagja lett, 1946 júliusában B-listázták, de ezt vissza

elődeihez képest megváltozott körülmények között kellett helytállnia. Korábban a jegyzővel együttműködő képviselő-testület intézte a község ügyeit, most felsorakozott ezek mellé a földosztó bizottság és a nemzeti bizottság is. Működésük kifejtésére azonban csak a társadalmi átalakulás kapcsán nyílik tér, előbb érdemes nyomon követni, mi történt a pátyi adminisztrációval.

2. A pátyi közigazgatás története

A pátyi közigazgatás története másképpen alakult, mivel a főjegyzőcserére még 1944-ben sor került. Szomor János 1944. április 13-án kinevezése⁶³⁵ egy zaklatott pályájú jegyzőt hozott Pátyra.

Református földművelő apa gyermekeként született Apostagon 1909. augusztus 6-án,⁶³⁶ iskoláinak elvégzése után sokáig állástalanság kísérte, míg apósa – Bocsor László (1881–1947) lelkész – közbenjárására 1934-ben állást nem kapott Solton. Itt összeütközésbe került feletteseivel, ami az elbocsátásával végződött. Újabb állástalan évek után Dunabogdányba került, ahol 1942. június 22-től 1944. május 1-jéig mint segédjegyző, majd mint helyettes vezetőjegyző teljesített szolgálatot. Itteni évei sem tekinthetők békésnek, mivel a sváb lakosságú településen összekülönbözött a helyi Volksbund-vezérrel, akit nemzetgyalázásért fel is jelentett.⁶³⁷

Páty is meglehetősen tartózkodással fogadta Szomor Jánost. Kálmán János, a község református lelkésze köszöntő szavai közt *„megjegyezte, hogy a képviselő-testület most egy kitöltetlen váltót ad át a község új főjegyzőjének, miután eddigi működését nem ismerik. Arra kéri az új főjegyzőt, hogy a váltót becsülettel forgassa a község javára”*. A szolgabíró pedig arra szólította fel, hogy *„vegyen példát elődjeitől”*.⁶³⁸

Elődje, Veér Pál szintén nem volt helyi születésű, de nagyon hosszú időn át töltötte be a főjegyzői tisztet. 1881. november 26-án Cegléden született; apja, Veér László, városi végrehajtó, nagyapja, Veér János, földműves. (Bár az anyakönyvekben semmi sem utal a nemesi származásra, egy harmincas évekbeli kiadvány szerint családfáját IV. Béla idejéig vezette vissza.) 1903-ban végezte a közigazgatási tanfolyamot, jegyzőgyakornokként az első állomáshelye Páty volt, ahol 1908-tól mint adóügyi jegyző is működött. 1914 és 1927 között a közeli Tinnyén volt vezetőjegyző, s Kovács János 1927-es halálával megürült pátyi főjegyzőségre őt választották meg. Az Iskolán Kívüli Népművelési és Testnevelési Bizottság,

---

is vonták, amikor a Nemzeti Bizottság közbenjárására kiderült, tévedés volt. 1948. III.25-én lépett be az Magyar Kommunista Pártba, ahol vezetőségi tag lett.

⁶³⁵ MNL PML V. 1087. Páty Képviselő-testületi Közgyűlés jegyzőkönyve 1944. május 1.

⁶³⁶ <https://familysearch.org/Letöltés ideje: 2015. július 20.>

⁶³⁷ BFL XXV. 1.a NB XII.24/1946/4 4591 KL /GE.

⁶³⁸ MNL PML V. 1087. Páty Képviselő-testületi Közgyűlés jegyzőkönyve . 1944. május 1.

az Önkéntes Tűzoltó Testület elnöke, a református egyház presbitere, a Lövész Egylet társelnöke, a Pátyi Gazdaszövetség alelnöke volt.⁶³⁹ 1943 decemberében, negyven hivatalban töltött év után saját kérésére nyugdíjazták. Hamarosan a községből is elköltözött; de búcsújakor elmondta, hogy „lélekben azonban mindig itt lesz szeretett községében”. Csak néhány évet tölthetett nyugdíjban, mert 1947. április 8-án Budapesten elhunyt. Megbecsültségét jelzi gyászjelentése, amely szerint „*hamvait Páty és Budakeszi községek és pártszervezetek áldozatos hozzájárulásával Budakeszire szállítatjuk [...] az ottani temetőben kísérik örök pihenőhelyére*”. Hasonlóan nagy tisztelet övezte Veér Pál lányát, a tanítónő Ilonát, akit a Pátyi Nemzeti Bizottság 1946 áprilisában a következő jellemzéssel igazolt: „*Szociális magatartása köztudomású volt.*”

Szomor János számára nem adatott meg egy Veér Páléhoz hasonlóan kiegyensúlyozott pálya Pátyon sem. Beiktatásakor „*kijelentette, hogy nem a szavak embere, hanem a tettek*”.⁶⁴⁰ A háborús időkben valóban helytállt: 1944 nyarán a magyar katonaság segítségével akadályozta meg, hogy a németek a tangazdaság állatállományát és takarmányát nyugatra szállítsák,⁶⁴¹ és akkor sem hagyta el a Pátyot, amikor a front megérkezett. A képviselő-testület ez utóbbi érdemére tekintettel döntött úgy 1945. június 6-án, hogy Szomor Jánost állásában visszatartja.⁶⁴² A Pátyi Nemzeti Bizottság sem emelt személye ellen kifogást.⁶⁴³

A Pátyi Nemzeti Bizottság mintegy ötszáz igazolást adott ki. Viszonylag ritka volt az indoklás, kivételt csak 1945 szeptembere jelentett, amikor a rendőrséghez való felvételre, illetve 1946 októbere jelentett, amikor pedig a nyugdíj miatt írtak tömegével igazolást. Érdekes, hogy noha már 1945. április 20-tól igazoltak – először a volt községi adminisztráció tagjai részére – a nemzeti bizottság elnökét csak 1946. szeptember 11-én igazolták, holott tisztségére már 1945. április 6-án megválasztották.⁶⁴⁴

A nemzeti bizottság támogatása Szomor János iránt a következő hónapokban is töretlennek tűnt: az 1946-os B-listázás kapcsán is bizalmukról biztosították, a „*demokrácia szempontjából*” megbízhatónak tekintették.⁶⁴⁵

Aztán valami radikálisan megváltozott. A nemzeti bizottság jegyzőkönyvében az igazolás után alig három nappal már arról lehet olvasni, hogy Szomor Jánost letartóztatták. A döntés ellen mind a nemzeti bizottság, mind a pátyi lakosság tiltakozott, mert Szomor János

⁶³⁹ F. Szabó 1931: 63–68.

⁶⁴⁰ MNL PML V. 1087 Páty képviselő-testületi iratok 12/1944. (1944. május 1.)

⁶⁴¹ BFL XXV. 1.a NB XII. 24/1946/4 4591 KL/A.

⁶⁴² MNL PML V. 1087 Páty képviselő-testületi iratok 12/1945. (1945. június 16.)

⁶⁴³ MNL PML XVII. 121-a Pátyi Nemzeti Bizottság Jegyzőkönyvek (1945. április 22.)

⁶⁴⁴ BFL XVII-109 45 Pátyi Nemzeti Bizottság, jegyzőkönyvek 1945–1948. (1945. április 6.)

⁶⁴⁵ MNL PML XVII. 121-b Pátyi Nemzeti Bizottság Iratok 325/1946.

„demokratikus gondolkosású, állandóan az ország újjáépítésén dolgozó, becsületesen gondolkodó magyar ember”.⁶⁴⁶ Az alispánhoz kérvényt is intéztek, miszerint: „Tekintettel a növekvő adózás, a fontos beszolgáltatás, és az aratási és cséplési munkálatok zavartalan lebonyolítása szempontjából elengedhetetlenül szükséges, hogy Szomor János vezetőjegyző hivatalában munkáját zavartalanul és az újjáépítendő ország javára folytathassa”.⁶⁴⁷

Ez a letartóztatás azonban nem is az első konfliktus volt, amelyet Szomor Jánosnak Pátyon el kellett szenvednie. Kihasznlva a Vörös Hadsereg jelenlétét, Lányi Gézáné, Xenia Marakova és özvegy Mayer Ottmárné 1946. január 11-én a szovjet katonák segítségével átvették a hatalmat Pátyon: betörték a vezetőjegyző lakásába és Vajda Gyula vendéglőjébe is, ott a tulajdonost bántalmazták, bútorait összetörték. Elhurcoltatták az adóügyi jegyzőt, aki csak három nap múltán térhetett haza. Hasonló eljárással fenyegették meg a rendőrséget, elöljáróságot és a nemzeti bizottságot. Rendes foglalkozás híján Lányi Gézáné már korábban is illetéktelen jövedelemből tartotta fenn magát, főleg azzal, hogy pátyiaktól pénzt zsarolt ki, hogy közbenjárjon az emberek fogolytáborból való hazaengedésében, holott ezek az emberek a táborok felosztása miatt amúgy is hazatértek volna. „Nevezetteknek a községben való tartózkodása a közbéke és köznyugalom szempontjából nem kívánatos. [...] Az előadottak alapján kérjük, hogy nevezettekkel szemben a legszigorúbb eljárást lefolytatni mindkét személyt a községből, de az ország területéről is végleg eltávolítani szíveskedjék.”⁶⁴⁸ – írta a nemzeti bizottság az államrendőrségnek küldött panaszában.

Szomor János 1946 júniusában történt letartóztatása mögött is Mayer Ottmárné Bauer Magda (1919–1988) állt,⁶⁴⁹ akinek emlékét helyben vélhetően ezek az események inkább megőrizték, mint a *Ketten az úton* című könyv szerzősége.⁶⁵⁰ Szintén író férjét még a háború alatt mint egy jugoszláv partizáncsapat vezetőjét végezték ki.⁶⁵¹ Az özvegy 1945. november 4. előtt költözött Páty községbe, kommunistaként a MADISZ titkárnője lett, s ezen minőségében hallott olyan pátyi panaszokat, miszerint „miért kell túrni továbbra is ilyen reakciós embert a községben, mint Szomor János vezetőjegyzőt, aki 1944 decemberében hatalmas propagandabeszédet tartott a leventékhez”.

Hogy mi volt ez a propagandabeszéd, annak felidézésére több tanú is jelentkezett. Vallomásaikat olvasva, szinte érezhető az öröm, hogy Szomor János szájába adhatják a Vörös Hadsereget szidalmazó fordulatokat: „vörös hordák”, „vörös patkányok”, „vörös rém”, „vörös

⁶⁴⁶ MNL PML XVII. 121-a Pátyi Nemzeti Bizottság Jegyzőkönyvek (1946. június 17.)

⁶⁴⁷ MNL PML IV. 401 Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye főispánjainak iratai. Elnöki (bizalmas) iratok 320/1946 5.

⁶⁴⁸ MNL PML XVII. 121-b Pátyi Nemzeti Bizottság Iratok 312/1945.

⁶⁴⁹ BFL XXV. 1.a NB XII.24/1946/4 Jelentés (1946. május 15.)

⁶⁵⁰ F. Molnár 2000.

⁶⁵¹ Urbán 1986, 714–716.

szörnyeteg” vagy „piszkos rablóbanda”. Az egyik tanú, fokozni kívánván a hatást, még azt is hozzátette, hogy „*Szomor beszéde hatására több pátyi asszony rosszul lett*”.⁶⁵²

A tárgyalás későbbi szakaszában kiderült azonban, hogy több tanú „*rosszul emlékezett*”. Sőt Mocsai Pálné úgy módosította vallomását, hogy „*a szöveget felolvasták nekem, én meg aláírtam, mert nem tudtam, mit kell csinálni, sohasem voltam én még a törvény előtt. Mondták, hogy nem baj, ha nem is hallottam, írjam csak alá. Nem mondtam én azt sem, hogy Leczki Imréné a főjegyző beszédének hatása alatt lett rosszul. Az igaz, hogy rosszul lett, de olyan szívbjajos asszony az, többször szokott rosszul lenni*”.⁶⁵³ Mester József vallomása szintén hamis volt, annak megtételéről az érintett nem is tudott, nevében mások írtak alá. Kiderült az is, hogy az egyik fő vádló, Mucsi Károly jelen sem volt a beszéd elhangzásakor, több levente pedig megerősítette, hogy a szidalmakat nem a főjegyző, hanem a nyilas párttag Harangozó főhadnagy mondta. Végül nyilvánosságra került, hogy egy másik fővádló, Nyerges Sándor részt vett Szomor János jegyző lakásának 1946. januári kifosztásában.⁶⁵⁴

Szomor János mellett többen is kiálltak. Érdekes kiemelni Furuglyás Pétert (1898–1966): földművelési napszámos apját korán elvesztette, maga kőműves ipart tanult, már a háború előtt is megbecsült iparosa volt a községnek. Hamar bekapcsolódott a politikai életbe, ő volt Páty egyik legrégebbi szociáldemokratája, 1922-től volt párttag. 1945 kora tavaszán egyik megszervezője a helyi szociáldemokrata pártnak.⁶⁵⁵ Közéleti szereplése is ekkortól vált hangsúlyossá: 1945 júniusától a községi igazolóbizottság egyik tagja,⁶⁵⁶ és egészen 1948 nyaráig vett részt a községi képviselő-testület munkájában is.⁶⁵⁷ Tanúvallomása szerint: „*A rendőrségen olyan vallomást akartak velem aláíratni, amely nem felelt meg a valóságnak, s mikor én ezt megtagadtam, a kommunista párttitkár emiatt szemrehányást is tett nekem. A vádlott elleni hajszának az oka az, hogy egyesek új jegyzőt akartak, holott a falu nagy többsége nagyon szerette a jegyzőt.*”⁶⁵⁸

Furuglyás és mások tanúvallomása végül nem sokat nyomott a latban. A terjedelmes ügyirat érdemi felhasználásra nem került, mert a főtárgyalást az utolsó pillanatban más bíróra osztották, aki napirendje végén, a tanúk nagy részét meg sem hallgatva, negyedóra alatt döntést hozott. Eszerint a budapesti Népbíróság „*Szomor János vádlott 46 éves, pátyi születésű és u. o (Kossuth Lajos utca 62 sz.) alatt lakos [...] bűnös az 1945. VII. tc*

⁶⁵² BFL XXV. 1.a NB XII.24/1946/4 Jelentés (1946. május 15.)

⁶⁵³ BFL XXV. 1.a NB XII.24/1946/4 NOT III. 6787/1946/7 (1947. március 6.)

⁶⁵⁴ BFL XXV. 1.a NB XII.24/1946/4 74.

⁶⁵⁵ Szabó 1986: 36.

⁶⁵⁶ MNL PML V. 1087 Páty képviselő-testületi iratok 11/1945. (1945. június 16.)

⁶⁵⁷ MNL PML V. 1087 Képviselő-testületi iratok (1947–1950) 46/1948.

⁶⁵⁸ BFL XXV. 1.a NB XII. 24/1946/4 NOT III. 6787/1946/7. (1947. március 6.)

*törvényerőre emelt Nbr 13 paragrafus 1 pontjába ütköző háborús bűntettben. [...] Öt évi börtönre mint főbüntetésre, továbbá politikai jogainak tíz évi időtartamú felfüggesztésre, mint mellékbüntetésre ítéli.*⁶⁵⁹

A kusza ítélet ellen, mely Szomor Jánost tíz évvel öregbítette és pátyi születésűvé avatta, fellebbezéssel éltek, de ez már nem juttathatta vissza a korábbi főjegyzőt Pátyra. Csekély vigasz, de a vádlók közül többeket – Nyerges Sándort, Mester Józsefet, Mayer Ottmárnét – eltanácsoltak a kommunista pártból.⁶⁶⁰

Páty és Szomor János története nem egyedi, a Budakörnyéki járásban több hasonló ügyről számolnak be a jelentések. Tinnye jegyzője zavarosban halászó lakosokról ír, akik torzsalkodnak és vádaskodnak, egyedül az „erélyes kéz nyomása alatt” szűnhetne meg ez az állapot.⁶⁶¹ Budaörsön „vezető szerepet betöltő egyének egyéni céljaik elérése érdekében a közigazgatás vezetőit állandó feljelentésekkel és zaklatásokkal zavarják, minek következtében azok munkájukat nem tudják a közérdekben úgy ellátni, ahogy azt a demokratikus köztársaság megkívánja”.⁶⁶² De érkeztek panaszok a Budakörnyéki járás más településéről is, ahol hasonló jegyzőcserékre került sor 1946 májusában. Egy jelentés ebből az időszakból: „A budaörsi községi vezetőjegyzőt a rendőrség közönséges bűncselekmény miatt letartóztatta. A zsámbéki vezetőjegyzőt és segédjegyzőt a rendőrség felügyelet alá helyezte. Helyettesítésükről törvényszerű helyetteseik gondoskodnak. A tinnyei községi vezetőjegyzőt népellenes cselekmény miatt a rendőrség letartóztatja, helyettesítésére a szükséges intézkedéseket meg fogom tenni.”⁶⁶³

Pátyon a következő hónapokban-években gyakoriak voltak a jegyzőváltások, semmi sem idézte már a háború előtti nyugodt viszonyokat, negyven évet felölelő pályákat. Szomor János utóda Borovánszky Géza (1885–1972),⁶⁶⁴ a Független Kisgazdapárt tagja lett.⁶⁶⁵ Öt egy év múlva, 1947. június 3-án Lukács Béla követte,⁶⁶⁶ 1947 októberében pedig már dr. Lukács Vince volt a község főjegyzője.⁶⁶⁷ 1948. május 10-én Babinszky Károly töltötte be ezt a tisztséget,⁶⁶⁸ de ő hamarosan Vecsésre került, helyére 1949 áprilisában Alsógödről Pettendi Béla érkezett,⁶⁶⁹ akit azonban az év végén Mátyásfüldre helyeztek. Az utód Nemeskei

⁶⁵⁹ BFL XXV. 1.a NB XII. 24/1946/4 NB XII. 2419/1946/4.

⁶⁶⁰ BFL XXV. 1.a NB XII. 24/1946/4 4591 KL/GE.

⁶⁶¹ MNL PML IV 424-b Budakörnyéki járás főszolgabírájának iratai. Közigazgatási iratok 615/1946.

⁶⁶² MNL PML IV 424-b Budakörnyéki járás főszolgabírájának iratai. Közigazgatási iratok 853/1946.

⁶⁶³ MNL PML IV 424-b Budakörnyéki járás főszolgabírájának iratai. Közigazgatási iratok 2902/1946.

⁶⁶⁴ MNL PML V. 1087 Páty képviselő-testületi iratok (1946. július 20.)

⁶⁶⁵ MNL PML IV.478 Pest vármegyei alkalmazottak nyilvántartásának levéltári gyűjteménye 1885–1947.

⁶⁶⁶ MNL PML V. 1087 Képviselő-testületi iratok (1947–1950) 1310/1947. (1947. június.)

⁶⁶⁷ MNL PML V. 1087 Képviselő-testületi iratok (1947–1950) 33/1947. (1947. október 24.)

⁶⁶⁸ MNL PML V. 1087 Képviselő-testületi iratok (1947–1950) (1948. május 10.)

⁶⁶⁹ MNL PML V. 1087 Képviselő-testületi iratok (1947–1950) 16/949 (1949. április 26.)

Miklós.⁶⁷⁰ Négy év alatt tehát hat jegyző váltotta egymást a pátyi közigazgatás élén, s ez a hektikusság aligha kedvezhetett az adminisztráció megszilárdulásának.

A változások ezen hullámai a többi irodai alkalmazottat csak később, 1948-ban érték el. A felekkel való durva bánásmódra hivatkoztak, amikor Polgár Gizella közmunka-nyilvántartót és Bikk Jolán közellátási kisegítőt állásukból elbocsátották.⁶⁷¹ Bár a tiszteletlenség probléma volt már a harmincas években⁶⁷² is, a kommunista párt befolyását lehet sejteni, hiszen ezen indokok szaporodása éppen az országos politikai átrendeződésekkor kezdett gyakorivá válni. S a gyanút fokozza, hogy a nevezett személyek helyére olyanok kerültek, akiknek alkalmasságát a szakmai szempontok helyett a következőképpen indokolták: *„szegény zsellércsaládból származik és özvegy édesanyját kell neki eltartani. Iparkodó, szorgalmas munkásnő, ki az új típusú közigazgatási tisztviselői szellem követelményeinek remélhetőleg megfelel”*.⁶⁷³

A korábbi elit tagjai közül viszonylagos állandóságot az orvosok és a tanítók képviseltek. Dr. Kuthy Ákos az egyetem elvégzése – 1922 – óta volt orvos Pátyon, s mivel a vitézi széknek hadnagya, a Turulnak pedig helyi tisztségviselője is volt, 1945 szeptemberétől megfigyelés alatt állt. *„Nevezettnek Pátyról való eltávolítása a község lakóinak demokratikus fejlődése érdekében feltétlenül szükséges”* – jelentette Nádasi Sándor rendőrfőhadnagy, és bár az 1940-es évek végén több bírósági ügye is akadt,⁶⁷⁴ mely során államellenes izgatónak igyekeztek beállítani, végül egészen 1967-es nyugdíjazásáig Pátyon maradhatott.⁶⁷⁵

⁶⁷⁰ MNL PML V. 1087 Képviselő-testületi iratok (1947–1950) 33/1949. (1949. december 22.)

⁶⁷¹ MNL PML V. 1087 Képviselő-testületi iratok (1947–1950) 85/1948, illetve 86/1948. (1948. október 14.)

⁶⁷² MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai. Elnökségi iratok 87/193.5 (1935. november 6.) *„Olyan szórványos esetekről is van értesülésem, hogy egyes tisztviselők nemcsak hivatalukban, hanem helyszíni vizsgálatok tartása alkalmával is, a felek érzékenységét és önérzetét sértő magatartást tanúsítottak, amelyből a felek – ha alaptalanul is – a hatósági közegek elfogultságára, sőt kifejezett rosszindulatára is következtethetnek. Nem kívánok bővebben rámutatni arra, hogy az ilyen jelenségek – ha csak szórványosan is fordulnak elő – milyen jóvátehetetlenül káros következményeket vonhatnak maguk után és hogy a hatóságok tekintélyének, sőt a törvénytiszteletnek is aláásásával a magasabb állami érdeket is milyen mértékben veszélyeztetik.”*

⁶⁷³ MNL PML V. 1087 Képviselő-testületi iratok (1947–1950) 91/1948. (1948. november 7.)

⁶⁷⁴ BFL – VII.5.e – 1950 – 367. 1948. május 9-én azzal fogadta a falujáró orvosokat, hogy *„mit kalózkodnak azzal, hogy lejönnek a községbe és a betegeket önkérem vizsgálgják meg.”* özv. Fischer Henrikné feljelentő szerint az orvos még olyan kijelentést is tett, hogy *„legszívesebben személtapáttal hajigálnám ki azokat, aki a Magyar Kommunista Párttal jönnek ki falujárásra. A község lakossága máris kutyakorbáccsal és kancsukával várna a kommunistákat, és már nincs messze az az idő, amikor ezt meg is tehetik.”* Ez utóbbi mondatok azonban a tanúk szerint nem hangoztak el. dr. Kuthy Ákos vallomása szerint: *„Nekem szükségem van segítségre és nemcsak szívesen veszem a falujáró orvosok segítségét, de magam is kérem a pártot, hogy szakorvosokat küldjön. ... Mikor kérdésemre megtudtam, hogy nem az általam kért szakképesítésű orvosokat küldték, akkor elégedetlenségemnek adtam kifejezést. Megemlítettem azt is, hogy egy korábban a faluban járt orvossal milyen kellemetlenségem volt. Az lehet, hogy ezen orvosról beszélve magatartását kalózkodás szóval jellemezte. A vádbeli kijelentéseket azonban egyáltalán nem tettem meg. Özv. Fischer Henrikné és dr. Papp Jenőnéől a legjobb viszonyban váltam el. ... Ők az én orvosi működésemről is elismeréssel nyilatkoztak.”*

⁶⁷⁵ Molnár 1970: 46–48.

A tanítók nem voltak ugyan tagjai a képviselő-testületnek, az urak közé számították őket. Kulturális erejüknel fogva fontos befolyást gyakoroltak a községek életére. Pátyon Valentini László református tanító hadifogságból tért haza.⁶⁷⁶ Folytathatta munkáját, 1948. június 1-jétől tűzoltóparancsnok lett, valamint őt bízták meg az iskolai törzskönyvvezetői teendők elvégzésével is.⁶⁷⁷ Molnár Jenő római katolikus tanító pedig, aki a Horthy-korszakban a Kinizsi Pál Levente Egyesület oktatója volt,⁶⁷⁸ 1945 szeptemberében az NPP megszervezője.⁶⁷⁹ 1948 februárjában az ő feladata lett a jubileumi március 15-i ünnepek megszervezése.⁶⁸⁰ 1948 júniusában a nemzeti bizottság önkényesen kizárta a soraiból, a párt panaszt tett a nemzeti bizottságnál.⁶⁸¹ 1953-ban már a Függetlenségi Népfront vezetőjeként találkozunk nevével.⁶⁸²

A politikai vezetőség átalakulása látványos volt tehát: a korábbi elit nagy része leváltásra került vagy csak küzdelmek után tarthatta meg helyét. A falvak lakóinak többségét viszont egy másik eseménysor érintette: a paraszti világgép alapjának számító föld tulajdonjogának megkérdőjelezése, amelyre az 1945-ös „földreform”keretében került sor. A történelmi események azonban nem izoláltak, a „földreform”hátteréhez fontos legalább vázlatosan végigtekinteni a világháború térségbeli eseményein is, hiszen ezek szintén felforgató erővel hatottak a parasztság életére.

3. A front hatásai

A háború önmagában is olyan elementáris erő, mely felülírja az évszázados szokásjogot. Sajnos a megyei levéltárakban az 1952-es év folyamán több dokumentumot is selejtezték, és az így keletkezett űrt idealizáló visszaemlékezésekkel töltötték ki, olyanokkal például, mint amelyet Molnár Jenő pátyi tanító írt 1970-ben: *„mindenki várta a felszabadulás percét, amely majd véget vet a hatéves szörnyű vérontásnak, szenvedésnek és elhozza a várva várt békét, az új élet lehetőségét. Ugyanakkor sokan féltek az elkövetkező percektől, óráktól. .... Akkor a legtöbben nem tudhatták még, hogy a szovjet katonák nem hódítókként, hanem felszabadítókként jöttek hozzánk.”*⁶⁸³

Ha voltak is nyilvánvaló rémhírek – a jászsági sajtó repülőgépek által megmérgezett gyümölcstermés⁶⁸⁴ és tífusz bacilusokkal átitatott röplapokkal⁶⁸⁵ riogatta olvasóit –, Molnár

⁶⁷⁶ MNL PML XVII. 121-b Pátyi Nemzeti Bizottság Iratok 463/1946. (1946. július 18.)

⁶⁷⁷ MNL PML V. 1087 Képviselő-testületi iratok 37/1948.

⁶⁷⁸ F. Szabó 1931, 66.

⁶⁷⁹ Szabó 1986, 36.

⁶⁸⁰ MNL PML XVII. 121-a Pátyi Nemzeti Bizottság Jegyzőkönyvek (1948. február 25.)

⁶⁸¹ MNL PML XVII. 121-a Pátyi Nemzeti Bizottság Jegyzőkönyvek (1948. június 18.)

⁶⁸² Molnár 1970, 11–12.

⁶⁸³ Molnár 1970, 3.

⁶⁸⁴ *Jászvidék*, 1944. augusztus 26. (24) 36.

Jenő visszaemlékezése akkor is túlzónak és idealizálónak mondható, ennek belátásához elég csak áttekintenünk a halotti anyakönyveket.

A pátyi állami anyakönyvekben a következő erőszakos halált halt emberek neve szerepel a front időszakából. (IX/3/1)

A harcok intenzitására utal, hogy a januári halálozásokat csak 1945. március 10-én jegyezték be az anyakönyvekbe. A listát végigolvasva három pátyi származású civil áldozatot találunk: Nyitrai Lídia, Scléher Pál és Mucsi Géza vesztették életüket a harcok folyamán. Haláluk pontos körülménye azonban nem ismert. A 19. századi anyakönyvek még egy-egy bejegyzésben emberi sorsokat jelenítettek meg, így például Kerék Lídia 1884. január 7-én bekövetkezett halálakor: „*hűtlenné vált kedvese háza előtt magát egy körtefára felakasztá*”. Ezekhez képest a második világháborús jegyzések sokkal kevésbé informatívak: ez egyrészt fakad a modern formalizmusból, másrészt abból, hogy a megszálló hatalomtól való félelem sem engedte feltüntetni az elkövetőket. Az viszont így is nyilvánvaló, hogy a háborúnak voltak civil áldozatai Pátyon, még akkor is, ha ezt a későbbi propaganda tagadni igyekezett.

Páty földrajzi elhelyezkedése azonban még így is szerencsésebb volt Jászdózsáénál, hiszen a front akkor (1944. december 24.) érte el, amikor a harcoló felek erőiket Budapestre összpontosították. A jász községet viszont korábban, 1944. november 13-án érték el a szovjet csapatok, ekkor történt az első légicsapás. Azonban a támadás előtt már hónapok óta fenyegetett volt a település: júliusban arról olvasni a helyi lapban, hogy az előljárárság elrendelte a kutyák éjjelre való bezárását, mert azok ugatása nagymértékben zavarta a légi figyelmet.⁶⁸⁶

A jászdózsai visszaemlékezések nem is kísérelték meg eltagadni a civil áldozatokat, bár számukat csökkentették. Egy 1968-as szakdolgozat szerint például „*a dózsaiak közül az ostromnak egy halálos áldozata lett*”.⁶⁸⁷ Az 1970-es visszaemlékezés hét civil áldozatot sorolt fel.⁶⁸⁸ Hogy ennél is nagyobb az áldozatok száma, azt az anyakönyvi bejegyzések igazolják. (IX/3/2) Figyelmet érdemel, hogy Herczegh Tivadar (1894–1952) anyakönyvvezető egy esetben azt is feltüntette, hogy a gyilkosság elkövetői orosz katonák voltak. Erre Pátyon nem találni példát.

A jászdózsai halottak száma azonban sajnos még a fent közölt listával sem teljes: hiányzik róla Lencse János és felesége, akit szovjet katonák Jászdózsa és Négyszállás határában

⁶⁸⁵ *Jászvidék*, 1944. május 13. (24) 20.

⁶⁸⁶ *Jászvidék*, 1944. július 5. (24) 26.

⁶⁸⁷ Nagy 1968, 59.

⁶⁸⁸ Gulyás–Kovács–Sas–Szikszai 1970, 1–2.

gyilkoltak meg.⁶⁸⁹ Szembetűnő továbbá, hogy katona halottat nem találni a háborús veszteséglistán. Ennek oka, hogy a szovjetek halottaikat Jászberénybe szállították. Gyurkó István – aki 1945 és 1947 között volt a község másodbírája – visszaemlékezései szerint mintegy hat-nyolc fő lehetett a szovjetek vesztesége, a németek három, a magyarok tíz katonát veszítettek a harcok alatt. Ez a szám azonban szintén nem pontos, mert a harcok elmúltával még újabb húsz magyar halottat találtak, akik a községben zajló mintegy ötórás tűzharcnak estek áldozatul. Miután a magyar-német egységek nem tudták felrobbantani a Tarna-hidat, Jászárokszállás irányába vonultak vissza, s Jászdózsza szovjet megszállás alá került.⁶⁹⁰

Nyilvánvaló, hogy a front korábbi, pusztítóbb szakasza súlyosabb áldozatokat követelt Jászdózsától. Bolya Ferenc adminisztrátor 1945. január 19-én kelt állapotjelentése szerint a templomtornyot több ágyúlövés is megrongálta, a Sarlós Boldogasszony tiszteletére épített kápolnát pedig a visszavonuló németek robbantották fel november 15-re virradóan: az épület alapjai a harangokkal együtt elpusztultak.⁶⁹¹

Pátyon a civil áldozatok alacsonyabb számára további magyarázat lehet, hogy ott helyben maradhatott az orvos. Amikor 1945 januárjában bombát dobtak a községre, és többen megsérültek, dr. Kuthy Ákos községi orvos el tudta látni őket.⁶⁹² Jászdózsán másként alakultak az események, mivel a helyi orvos, dr. Antóny Miklós (1906–1989) 1944 elejétől katonai szolgálatot teljesített kórházvonaton. 1944 októberében visszatért Jászdózsára, a lakosság pedig könyörgött, hogy szökjön meg a szolgálatból, és maradjon. Ő azonban kötelességtudóan visszatért, és 1945 januárjában, Budapesten hadifogságba esett.⁶⁹³ Hiányában Jászdózsát hónapokig Pittner János (1910–1963) jászárokszállási orvos látta el, mivel a jászberényi orvosok nem jártak ki a falvakba.⁶⁹⁴ Halottkémi teendőik ellátásával Bolya Ferenc (1913–1987) adminisztrátort, későbbi jászdózsai plébánost bízták meg.⁶⁹⁵ Dr. Antóny Miklós 1945 júniusában térhetett csak vissza.⁶⁹⁶

Az egészségügy súlyos zavarodottságát mutatja, hogy nemcsak orvoshiány adódott Jászdózsán, de a községi bábák helyettesítése is gondot jelentett: Krista Antalné jásztelki bába házat bombatalálat érte, ezért kérvényezte, hogy a teendőit Jászdózsán folytathassa. Jásztelken Kissné került a helyére, aki egykor már volt bába, de a gyakorlattól eltiltatott: a katasztrófális

⁶⁸⁹ Gulyás 2010, 12.

⁶⁹⁰ Gulyás–Kovács–Sas–Szikszai 1970, 1–2.

⁶⁹¹ EFL. Archivum Novum. Par. Jászdózsza.747/1945

⁶⁹² Molnár 1970: 3.

⁶⁹³ Faragó 2000: 151–153.

⁶⁹⁴ MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 20.244/1945.

⁶⁹⁵ MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 229/1945.

⁶⁹⁶ MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 63/1945.

viszonyok azonban, úgy látszik, rehabilitálták.⁶⁹⁷ Az ilyen szerencsés fordulat azonban Kissnén kívül nem sokaknak jutott osztályrészül.

A front elvonult, de emberi és állati hullákat hagyott hátra, amelyek elszállítására dobszó útján hívták fel a lakosságot.⁶⁹⁸ Megnehezült, szinte ellehetetlenült a közlekedés: a harcok miatt a Jászdózsa és Tarnaörs állomásokat összekötő vasúti hidak betonszerkezete sérült, a roncsok eltorlaszolták a Kecskés-ért.⁶⁹⁹ Az épületek mintegy tizede rongálódott, az egyik legsúlyosabban a katolikus templom tornya, melynek kielégítő megjavítására anyagihiány miatt bizonytalan ideig várni kellett.⁷⁰⁰

Mindezen pusztítások dacára a Jászsági felső járás jegyzője azt jelentette, hogy a „*szociális helyzetkép [...] általában kielégítőnek mondható*”. Kielégítő, mert bevallása szerint a cukor, a zsiradék, a só, a lábbeli és a tüzelőanyag hiányát jelen helyzetben megoldani amúgy is lehetetlen,⁷⁰¹ nem szabad tehát nehezítő körülmények közé számítani. A jászdózsai előljáróság ennél borúsabban látta a helyzetet, Révfy Dezső a fenti hiányokon túl felpanaszolta, hogy a szovjetek a községből naponta 100-150 embert visznek robotra, akiket hatnapi étellel kell útra bocsátani: „*a lakosság körében emiatt a nyugtalanság és az elkeseredés már a tetőfokára hágott*”. Az amúgy is lerongyolódott lakosság különösen cipővel volt gyengén felszerelt, sokan mezítláb jelentek meg a munkán.⁷⁰²

A front másik, terhes öröksége volt, hogy a Jászberény–Jászdózsa–Jászárokszállás kövesút találkozásánál mintegy 4 holdaláknázott terület maradt. Bár a közeli Jásztelken és Jászfákóhalmán az ott állomásozó magyar katonaság 1945 áprilisában szedni kezdte az aknákat, Jászdózsán pedig figyelmeztető táblákat helyeztek ki, a robbanások „*nap-nap mellett halálos áldozatokat követelnek*”.⁷⁰³ 1944. december 25-én Juhász István és Bugyi Anna egyszerre három gyermekét veszítette el aknarobbanás következtében.

Pátyon szintén sok épület rongálódott, a községháza, az óvoda, a jegyzői lakás és a csendőrlaktanya helyreállítására ipari közmunkával tettek kísérletet.⁷⁰⁴ A közbiztonságot az 1945-ös év végéig sem tudták helyreállítani, noha már hét fővel működött a rendőrség. A bűnesetek nagy részét vélhetően a hadsereg követte el, erre utal az odavetettnek tűnő megjegyzés: „*betöréses lopás polgári egyének részéről nem fordult elő*”. A lakosság körében sikerült ugyan a nagyobb járványoknak elejét venni, a megmaradt állatállományt viszont

⁶⁹⁷ MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 10/1945.

⁶⁹⁸ MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 388/1945.

⁶⁹⁹ MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 2042/1945.

⁷⁰⁰ MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 1451/1945.

⁷⁰¹ MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 1945 935.

⁷⁰² MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 2590/1944.

⁷⁰³ MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 720/1945.

⁷⁰⁴ MNL PML V. 1087 Páty képviselő-testületi iratok 5/1945. (1945. május 10.)

betegségek – szájfájás, lórühesség – tizedelték, a baromfivész az állatok 70%-át pusztította el. Állat és ember egyformán szükségét látott: lisztet csak kétszer kaptak az emberek, a meglévő üzletek képtelenek bizonyultak az ellátásra.⁷⁰⁵

Az ötvenes évek levéltári selejtezései sok olyan iratot érintettek, amelyek beszámolót adhatnának a front utáni helyzetről, ám még a megmaradt dokumentumok is képesek érzékeltetni, mit éltek át a háborút átvészelvek. Fennmaradt például egy panasz Jászfényszaruról, miszerint 1944 decemberének közepén Palócz János lakására bement két szovjet katona este tíz órakor, és követelte, hogy feleségét hagyja magára velük a szobában. Mikor ezt visszautasította, Palóczot kutaszigálták a szobából, az egyikük rálőtt, s ezzel súlyos fejsérülést okozott. Palócz Jánost csak harmadnap szállították kórházba, előbb Hatvanba, majd onnan állítólag Szolnokra, de a család 1945. január végén még mindig nem tudott róla semmit.⁷⁰⁶

Ahol az élet tulajdonlásának a jogát megkérdőjelezik, a tárgyi tulajdonnak még kisebb a fontossága: mindennapossá váltak a fosztogatások. Révfy Dezső panaszában hangsúlyozta: „a frontról visszaszivárgó csellengő katonák a lakosságot állandó rettegésben tartják, élelmiszerkészletüket, terményeiket elrabolják, a nőkkel erőszakoskodnak, sokszor megbecstelenítésekről panaszkodnak. Az elkeseredés a legnagyobb, mert nyugalma a tanyai lakosságnak sem éjjel, sem nappal nincs”.⁷⁰⁷

Azt gondolhatnánk talán, hogy a jogtalanságokat mind idegen államok polgárai követték el, akik a korábbi állam felbomló kereteit és a megszállást lehetővé tevő erőfölényt használták ki. Torba Ferencné (1892–1969) sorsa a példa, hogy ez nem feltétlenül volt így. Az asszony 1945 áprilisának elején tett panaszja sűrítve közli a front, majd az azt követő földosztás eseményeit. *„Engem jászszentandrásai magyar rabolt ki, magyar hivatal adott ki elmozdítható tárgyait szabadrablást. Elosztotta a földemet. A rabló magyarnak ezt el nem felejem. Nem vállalom sorsközösséget magyarral, független Magyarország felépítésében részt nem veszek. Magam csehszlováknak vallom.”*⁷⁰⁸ – írta az egyébként 1892. december 20-án jászárokszállási anyától és felvidéki magyar apától született tanítónő.

Tragikus, hogy helyenként éppen a rendőrség működött közre a rablásokban. Egy 1945. február 22-én keltezett panasz szerint Jászsalsószentgyörgy rendőrsége vöröskatonák kíséretében a jánoshidai határba tanyákra járt zabralni.⁷⁰⁹

⁷⁰⁵ MNL PML IV 424-b Budakörnyéki járás főszolgabírájának iratai. 630/1945

⁷⁰⁶ MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 41/1945.

⁷⁰⁷ MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 2590/1944.

⁷⁰⁸ MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 626/1945.

⁷⁰⁹ MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 234/1945.

Pátyon szintén nem kielégítő közbiztonságról írtak még 1945 decemberében is,⁷¹⁰ 1946 tavaszán pedig arról, hogy „*egyedek takarmányait és egyéb szálak termékeit a helybeli orosz csapatok kaszálják*”.⁷¹¹ Törökbálinton „*orosz alakulatok egyes ismeretlen részlegei*” prészázakat törtek fel, s onnan bort raboltak.⁷¹²

A magántulajdon jogának megsértésére azonban nem a front átvonultával került először sor. Ennek előképe már ott lebeg a zsidóság korábban tárgyalt deportálásakor.

Kínálkozó volna annak az ívnek a megrajzolása, hogy a jogtalanság, mely először a falusi társadalom kis csoportját ragadta el, hogyan növekedett, hogy aztán minden rétegen sebet üssön. Még ha elméleti szempontból ez elfogadható is, és jelenünkből egyértelműnek tűnik („*A tények mögöl száműzött Isten időről időre átvérzi a történelem szövetét*” – Pilinszky János), a kor társadalmi tapasztalata ezt az ívet némiképp megzavarja. Úgy tűnik, mintha a közvetlenül a háborút követő időszak nem fogta volna fel a zsidóságot ért tragédiát. Amikor például Szomor János főjegyző pere zajlott 1946 és 1947 között, a fő vádpont a Vörös Hadsereg szidalmazása, a leventék buzdítása volt, mintegy mellékes körülményként szerepelt csak a zsidók gettósítása. Bár a per során bebizonyosodott, hogy például Klein Gyula internálásában kisebb felelősség terheli (még csak egy hete volt a községben, amikor a községi előjáróság által aláírt internálási végzést ő is aláírta, „nem a származása, hanem valamilyen gazdasági okból”), mégis szívbemarkoló, emberi tragédiákat félvállról vevő a főjegyző vallomásának elnagyoltsága: „Páty községben abban az időben körülbelül 5-6 család volt, akiket mind a gettóba szállítottam Budafokra”.⁷¹³

Talán még elszomorítóbb Hantos (korábban Heller) Sándor jászdózsai férfi sorsa, aki deportálásának és kirablásának dacára is úgy döntött, szülőhelyén, Jászdózsán kezdi újra az életét, illetve folytatja azt a kereskedést, amelyre édesanyja még 1908 májusában kapott engedélyt.⁷¹⁴ A helyi földigénylő bizottság azonban hamarosan akadályokat gördített elé: kisajátították 18 hold szántóföldjét a földosztás céljaira. Hantos Sándornak nemcsak saját tulajdonáért kellett kiállnia, de meg kellett védenie a deportálás miatt ismeretlen helyen tartózkodó édesanyja és két fivére jussát is. Groteszk helyzet, hogy a földigénylő bizottság arra hivatkozva vette volna el a földjét, hogy abból 3 holdat 1939. szeptember 1-je után szerzett. Hantos Sándor igazolta, hogy nem adásvétellel, hanem örökösödés útján jutott hozzá,

⁷¹⁰ MNL PML IV. 424-b Budakörnyéki járás főszolgabírájának iratai. Közigazgatási iratok 1 630/1945.

⁷¹¹ MNL PML IV. 424-b Budakörnyéki járás főszolgabírájának iratai. Közigazgatási iratok 1 798/1946.

⁷¹² MNL PML IV. 424-b Budakörnyéki járás főszolgabírájának iratai. Közigazgatási iratok 1 2321/1945.

⁷¹³ BFL XXV. 1.a NB XII.24/1946/4.

⁷¹⁴ MNL JNSzML V. 211 Jászdózs város levéltára. Kereskedők és iparosok nyilvántartása 1904–1940.

így földje a szétosztástól mentesült.⁷¹⁵ Küzdelmei azonban ezzel még nem értek véget: az iparkamara döntése nyomán ugyanis nem üzemeltethette tovább fakereskedését, mivel az közkereseti társaságként volt bejegyezve, ő pedig az üzlet folytatását egyedül kérelmezte.⁷¹⁶

Hantos Sándor küszködése nem párhuzam nélkül való. A zsidó ingatlanokról szóló, háború utáni beszámoló ugyanis a következő képet festi: *„Hantos Miksa örököseinek ingatlanát fia, Hantos Sándor kezeli. A többi zsidó ingatlanok közül az Engel Ignác örököseinek háza használhatatlan állapotban van, amennyiben a megszálló orosz katonaság feldúlta. Özv. Heller Lászlóné lakóházát a Demokratikus Magyar Ifjúság használja. Özvegy Polacsek Mórné, özvegy Grünwald Miksáné és Bánhidi Sándor lakóháza haszonbérlet útján van hasznosítva. A haszonbér a községi pénztárba fizettetik be a közterhek fedezésére. Az ingóságok annak idején leltározattak, azonban a megszálló orosz katonaság azokat majdnem teljesen elpusztította.”*⁷¹⁷

A hadi cselekmények tehát tovább rombolták mindazt, ami a zsidó életekből-értékekből a nyilas uralmat túlélve megmaradt.

A hadi helyzet azonban nemcsak a fentebb részletezett fosztogatások révén rombolta a magántulajdon ethoszát, hanem az osztogatás révén is Ennek egy példája egy pátyi eset. Az ottani uradalom cselédjeinek a szovjet katonai parancsnok 1945 márciusában adott lovakat azzal, hogy „Erre szükségetek lesz, mert földet fogtok kapni”.⁷¹⁸ Kovács István községi főbíró ugyanekkor azonban más utasítást kapott: mivel a szovjet katonaságnak istállóra volt szüksége, követelték az uradalmi istálló kiürítését. A cselédek nem tudták volna hova vinni a lovakat, így azokról inkább lemondtak. A főbíró a lovakat pátyi gazdák között osztotta szét, amire szintén utasítást kapott a szovjet parancsnoktól. Amikor a volt cselédek Volksbund-földet kaptak Budajenőn és Telkin, és az új gazdaságukat igaerő hiányában nem tudták megalapozni,⁷¹⁹ visszakövetelték a nekik ígért lovakat. Kézenfekvő megoldásnak tűnhetett volna a lovak visszaadása, de ez lehetetlennek bizonyult: a kérdéses lovakat, meggyógyításuk után – az esetre öt-hat héttel –, a szovjet katonaság ismét birtokba vette.⁷²⁰

A konfliktusban a szociáldemokrata elnök, Komlenszki Milán (1896–1977) képviselte a józan hangot, miszerint *„a megjelölt lovak tulajdonjoga vitás, amennyiben ezek a lovak sem azoké,*

⁷¹⁵ MNL JNSzML XVII. 503–13 Földbirtok-rendezési tanács Jászdózsa 13/39/945.

⁷¹⁶ MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 2097 1945.

⁷¹⁷ MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 1945 781.

⁷¹⁸ MNL PML XVII. 121-b Pátyi Nemzeti Bizottság Iratok 90/1945.

⁷¹⁹ MNL PML XVII. 121-b Pátyi Nemzeti Bizottság Iratok 1945 90/1945.

⁷²⁰ MNL PML XVII. 121-b Pátyi Nemzeti Bizottság Iratok 19/1945. BÜ.

*akik jelenleg használják, sem azoké, akik visszakérik, mert ezeket a lovakat az oroszok hozták a községbe az ország más részéből és lehetséges, hogy a régi tulajdonos eljön a lováért”.*⁷²¹

Pátyon az átvonuló szovjet katonaság a lóállomány 80%-át vette igénybe, ami lehetetlenné tette 6-700 hold föld bevetését.⁷²² A rablás nem egyformán érintett mindenkit: volt, akinek mindegyik lovát elvitték, volt, akinek háromnál is több maradt. Több panasz is érkezett, miszerint a több lóval rendelkezők nem segítik a nincsteleneket. A nemzeti „Bizottság kimondta, hogy a rendőrparancsnokot utasítja ezek ellenőrzésére és amennyiben valóban három lovuk van és a segítséget megtagadják, úgy a harmadik lovat el kell venni nevezettektől, és olyan gazdának kell átadni használatra, akinek egy sincs”.⁷²³

Figyelmet érdemlő fejlemények ezek, hiszen a paraszti társadalom törekedett a konfliktusok családon belüli rendezésére,⁷²⁴ a jogi eljárásokról rossz véleménnyel voltak.⁷²⁵ A második világháború utáni években azonban úgy látszik, a formális jog győzedelmeskedett a tradicionális közösségek felett.⁷²⁶

Erre Jászdózsa esetében is találni példát. Fodor József jászdózsai lakos panaszolta, hogy 1945. március 27-én, miközben a szántást végezte, az előljáróság vásárlást hirdetett, melyen megjelent egy román katonai alakulat is. A községi nemzetőr az egyik ökröt kifogta. Fodor József megemlítette, hogy a községben több olyan gazda is van, aki nálánál több jószággal rendelkezik, miért nem azoktól veszik el a katonaság ellátására szükséges szarvasmarhákat. Ha más gazdának is így lecsökkent az állománya, akkor szó nélkül viseli az igénybevételt. Panaszára a helyi bizottság megkezdte a községbeli lovak összeírását.⁷²⁷

Másik fejlemény, hogy a paraszti közegben is fontos szerepet kapott a politika. Erre korábban nem volt példa: a Budakörnyéki járás főjegyzője nem szűnt meg hangsúlyozni: „*nem papiros munkát várok, hanem lelkesültséggel teljes odaadást*”,⁷²⁸ a munka mégis papiroson maradt, ahogyan ezt a korábbi fejezet taglalta.

Nem jelentett korábban semmit a főbírók pártállása sem, vagy csak merő formalitás volt, a háború utáni időszakban azonban mindenki igyekezett hangsúlyozni politikai hovatartozását.

⁷²¹ MNL PML XVII. 121-a Pátyi Nemzeti Bizottság Jegyzőkönyvek (1945. május 16.)

⁷²² MNL PML XVII. 121-b Pátyi Nemzeti Bizottság Iratok 1945 23/1945.

⁷²³ MNL PML XVII. 121-a Pátyi Nemzeti Bizottság Jegyzőkönyvek (1945. április 22.)

⁷²⁴ Fél-Hofer 2010.

⁷²⁵ Egy parasztgazda halálhíre ennek példája a szomszédos Jászárokszállásról. „Idb. Pethes Émán meghalt. Élete javarészt a családjával való pereskedésben töltötte el, mi a jász gazda nyugodt, csendes életét nála végletekbe menő nyugtalanság zavarta meg. Öröksége tekintélyes része ment így idegen kezekbe. Öregségére elhagyatott, remeteszerű életet élt, mi inkább sajnálatot érdemelt, mint a piac humorát, mellyel sülttök vásárlásakor körülvették. Életét intő példaként tarthatják szemük előtt a szülők, a fiúk is.” *Jászárokszállás és Vidéke*, 1917. április 1917. (9) 11.

⁷²⁶ Tomka 2009: 20.

⁷²⁷ MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 496/1945.

⁷²⁸ MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai. Elnökségi iratok 50/1938 (1938. április 21.)

Jászdózsa főbírói például az 1945 utáni időszakban mind a kisgazdapárt tagjai voltak,⁷²⁹ Pátyon ezzel szemben kommunista főbíró (Tolnai Gábor, majd Pásztor Ferenc⁷³⁰) állt a község élén. Minden korábbinál fontosabb lett a párttagság – ebben is változást hozott 1945. Polgár Bélát (1878–1947) elmarasztalták például, mert nem nyilatkozott egyik demokratikus pártnál sem a pártállásáról,⁷³¹ holott a község iránti elköteleződését már korábban bizonyította: 1920 és 1935 között volt főbíró, érdemeket szerzett a Tejszövetkezet megszervezésében, de legfőképp abban, hogy Pátyot négy hónap alatt újjáépítette az 1924. évi pusztító vihar után.⁷³²

A pártok közül a kommunista párt működése volt a leginkább szembetűnő, két okból is: egyrészt mert sem Jászdózsa, sem Páty nem rendelkezett komoly munkásmozgalmi múlttal. Másrészt azért volt látványos a kommunista párt felívelése, mert kommunista kézbe került több kulcspozíció, így a földosztó bizottságok vezetése és a rendőrség. A rendőrségnek nemcsak a vezetése, hanem a tagság nagy része is kommunistákból rekrutálódott.⁷³³ Amikor a Pátyi Nemzeti Bizottságban indítványozták, hogy a rendőrség kötelékébe bizonyos számú szociáldemokratát is fel kellene venni, Berki Géza bizottsági tag hevesen tiltakozott, „*mert a rendőrség csak kommunista pártbeli egyénekből állhat, miután ezen párt érdekeit csak a saját pártjabeli rendőr képviselheti*”.⁷³⁴

Dacára annak, hogy rendőri mivoltukban és a befolyásuk okán a törvényességre kellett volna vigyázniuk, a kommunista párt mindkét településen botrányokba keveredett. Jászdózsan Molnár László, a párt elnöke 34 ezer pengőt sikkasztott, és amikor számon kérték, azt hazudta, hogy a pénzt a szovjetek rabolták el. Őrizetbe vételekor azonban kiderült, hogy a pénzt a feleségének adta át.⁷³⁵ Ugyanebben az időszakban a közeli Jászfelsőszentgyörgyön a kommunista párt vezetői a község háza előtti téren „*botrányt okozó módon*” támadták a helyettes főjegyzőt és a főbíró: a szóváltás hangosságán megbotrányozott a község lakossága. „*Ez az eljárás sérti a köztisztviselői tekintélyt.*”⁷³⁶

Pátyon hasonló konfliktusok terhelték a közéletet. Mayer Ottmárné önkényeskedéseiről volt már szó, de az esete nem egyedüli. Bikk András, a nemzeti bizottság elnöke szóvá tette, hogy a helybeli kommunista párt önkényesen nyilasokat szed össze.⁷³⁷ Egy másik botrány volt a

⁷²⁹ Szepessy é. n. 38.

⁷³⁰ MNL PML V. 1087 Képviselő-testületi iratok (1947–1950) 45/1948. (1948. július 26.)

⁷³¹ MNL PML XVII. 121-b Pátyi Nemzeti Bizottság Iratok 477/1946. (1946. július 31.)

⁷³² MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai. Elnökségi iratok 44/1936 (1936.május 23.)

⁷³³ Balázs 1988, 168–170.

⁷³⁴ MNL PML XVII. 121-a Pátyi Nemzeti Bizottság Jegyzőkönyvek (1945. május 3.)

⁷³⁵ MNL JNSzML XVII. 18 A Jászdózsai Nemzeti Bizottság iratai (1945. augusztus 13.)

⁷³⁶ MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 780/1945. (1945. május 2.)

⁷³⁷ MNL PML XVII. 121-a Pátyi Nemzeti Bizottság Jegyzőkönyvek (1945. április 6.)

marhabőrök ügye, melyet a képviselőtestület 1946. november 16-án tárgyalt. Eszerint a kommunista párt tagjai 1945 nyarán marhabőröket gyűjtöttek azzal, hogy a bicskei börgyárban azokat feldolgoztatják, s a tulajdonosoknak visszaadják. Petrecz Lajos községi képviselő által kezdeményezett és a nemzeti bizottság által lefolytatott vizsgálat szerint a feldolgozás meg is történt, de Berki Géza és Pátkai Károly nem tudott elszámolni vele. Pátkai vállalta ugyan az ellenérték megtérítését, de anyagi helyzetét tekintve erre a közeljövőben nem volt esély. A nemzeti bizottság elnöke elfogadta ugyan, hogy *„minden további nélkül meg lehetne indítani a bűnvádi eljárást Berki Géza és Pátkay Károly ellen, de tekintettel arra, hogy mindketten küzdenek a békéért, kéri a községi képviselőtestületet, hogy álljon el a bűnvádi feljelentéstől”*.⁷³⁸

Nagyon más helyzetkép ez, mint amelyet Molnár Jenő 1970-ben festett kiránduló csoporttal, virágcsokrot hozó szovjet tisztról.⁷³⁹

A háború valóban véget ért, de a falusi társadalom átalakulása éppen ezekben a hónapokban vette csak a kezdetét. A magántulajdon megbolygatása 1945 előtt csak néhány családot, a helyi zsidóságot érintette, a megszálló katonaság és a romló közbiztonság azonban bizonytalanná tette az ingó javak tulajdonlását. Többen menekültek a pártok védelme alá: a baloldali párttagság az érvényesülés lehetőségét hozta, ahogy ezt a jegyzők és a főbírók esetében láthattuk. Sokszor már a puszta pártszimpátiától is védelem volt remélhető. Szomor János például az 1946 augusztusában kirótt büntetése elleni tiltakozó levelében megemlítette, hogy már 1937-ben kommunistának bélyegezte őt Teleki Sándor, amiért nem akart katonának vonulni, s olyat mondott, hogy *„nem vagyok bolond, hogy védjem a nagybirtokot”*. Bár az esetnek írásos dokumentációja nem maradt fenn, Szomor János állásából való elbocsátását mégis ehhez az eseményhez kötötte, s hangsúlyozta, hogy szegényparaszt fiaként a feudalizmusnak ellensége volt.⁷⁴⁰

Maradt azonban még ekkor is valami, ami valamiképp az állandóságot képviselhette volna ebben a nehéz időben. Ez pedig az a föld, amelyen a parasztság évszázadokon keresztül megvetette a lábát.

A községi autonómia súlyos csapásokat szenvedett el a második világháborút követő években, de a kisközösségi és egyéni autonómia a földbirtok képében még túlélte. Az 1945. évi földosztás ennek az alapzatnak a megingatását jelentette.

⁷³⁸ MNL PML V. 1087 Páty képviselő-testületi iratok 15/1946.

⁷³⁹ Molnár 1970, 50.

⁷⁴⁰ BFL XXV. 1.a NB XII.24/1946/4 4591 KL/GE.

4. „Földreform”

A magántulajdon némiképp mást jelentett ugyan a parasztság körében, mint a polgári kategóriában, hiszen például a gyümölcs vagy vessző engedély nélküli elvételét általában nem tekintették lopásnak,⁷⁴¹ a földtulajdon mégis szigorú, megkérdőjelezhetetlen tiszteletben állt. E tisztelet forrásában is találunk azonban eltéréseket: míg a polgár tőkeként tekintett földtulajdonára, a parasztság sosem készített jövedelmezőségi mérleget⁷⁴², viszont becsületbeli ügyének tekintette a birtok növelését nem annyira a jobb anyagi helyzet elérése érdekében, mint inkább, hogy nagyobb a presztízst vívjon ki magának. A paraszti függetlenség legfőbb letéteményese a saját földbirtok volt, amihez hasonló erkölcsi védelmet élvezett a föld műveléséhez szükséges állatállomány is, melynek ellopását a paraszti erkölcs „*gyalázatos bűnnek tartja.*”⁷⁴³

Schumpeter egyenesen úgy fogalmaz, hogy a magántulajdonnak sehol nem tapasztalható olyan erős kultusza, mint éppen a parasztság körében, és a nagyüzemi művelési formáknak sehol nem lehet nagyobb ellenzéke, mint éppen körükben.⁷⁴⁴ Ez bebizonyosodott 1919-ben is, amikor éppen a magántulajdon lehetséges elvétele fordította szembe a parasztságot a tanács hatalommal.⁷⁴⁵

Ezen tapasztalatokból okulva a kommunista párt 1945-ben már más taktikát folytatott, és a vidék megnyerésére törekedett. (1919-hez képest másik fontos különbség a megszálló szovjet katonaság jelenléte: nélkülük minden kommunista irányváltás dacára sem valószínű, hogy kiépülhetett volna a „szocializmus” rendszere.)⁷⁴⁶ Bár a kommunista ideológia ideálképe a nagyüzemi gazdálkodás volt,⁷⁴⁷ most stratégiai megfontolásból támogatták az egyéni gazdálkodást, földosztás útján az eddig nincstelen agrárnépesség birtokhoz juttatását.⁷⁴⁸

Hogy ebből valódi népszerűséget kovácsoljanak, két akadály is állta az útját. Az egyik, hogy a lakosság már a korábbi földosztásoknak sem látta sok hasznát, a pátyiak pedig – mint korábban láthattuk – kifejezetten rossz tapasztalatokat szereztek.

A másik akadály, hogy ekkor már nem akadt szabadon felosztható földbirtok. A 19. században még volt: Jászdózsa közbirtokossági földet tagosított, így Pusztafogacson a

⁷⁴¹ Fél–Hofer 1997.

⁷⁴² Hofer, 1994.

⁷⁴³ Herbert 1992, 73.

⁷⁴⁴ Schumpeter 2003, 221.

⁷⁴⁵ Kele József 1926, 341–342. visszaemlékezése a jázsági viszonyokra: „A magántulajdonnak általános megszüntetését kimondani sehogyan sem merték. Feltétlenül azért nem, mert félték a parasztságtól, amely óriási tömegével minden valószínűség szerint nem tűrte volna ezt el.”

⁷⁴⁶ Ö. Kovács 2008, 338.

⁷⁴⁷ Hann 1980, 33.

⁷⁴⁸ Wandycz 2001, 218–220.

korábban legelőnek használt nagyjából 280 holdon⁷⁴⁹ megindulhatott a növénytermesztés. A 20. században azonban a földeknek már volt gazdája: az újraosztáshoz tehát előbb valakitől el kellett venni a birtokát. A földosztók első feladata volt meghatározni, hogy kik legyenek azok, akiktől a földet elvegyék. Az egyenlőséget hangsúlyozó kommunista doktrínából következik, hogy a gazdagok legyenek ezek, ám a magyar falusi társadalmakban sokkal kisebb anyagi különbségek voltak, mint azt a leninista doktrína alapján várni lehetett.⁷⁵⁰ Ily módon még a kommunista gondolati keretben is csak jogtalanságok révén volt lehetséges a tulajdon átrendezés, nem beszélve az európai magánjogi felfogásról, hiszen a „földreform” átgázolt nemcsak a polgári tulajdonmodellen, de a családmoddellen is, hiszen az ingatlan a családi életterv központi eleme volt.⁷⁵¹

4/a „Földreform” Jászdózsán

Különösen problematikus volt a – kitől vegyék el – kérdés megválaszolása Jászdózsán, hiszen a Jászsági felső járás területén nem volt német ingatlan, és 1000 holdon felüli birtokból is csak egy, Jánoshidán a premontrei rend birtokában.⁷⁵² Legkönnyebben a nyilasok voltak kikiálthatók ellenségnek, a földosztó bizottság az ő földjüket foglalta le elsőként. Jászdózsán a nyilas múlt, már csak Orosz Mihály karrierje miatt is, látható volt.

Jászdózsán összesen tizenhat nyilas párttagtól vették el a földet, ám ez jelentéktelen mennyiség volt az igénylők nagy számához képest. Sokaknak mégis az egzisztenciájuk teljes tönkremenetelét jelentette. Sedon Bonaventúráné például elismerte férje nyilas múltját, de egyúttal azt is bejelentette, hogy a férfi 1944 áprilisában eltűnt a szovjet harctéren. *„Itt maradtam két kisgyermekkel és két öregemberrel, más megélhetési forrásom nincs, mint ez a két hold földem.”*⁷⁵³ Más településeken pedig arról olvashatunk, hogy a nyilas múlt volt inkább csak ellehetetlenítő bélyeg, mint valóság. Jásztelken például nyilas váddal vették volna el Csomor Mária apjának két hold földjét, mert az németországi munkája után állítólag a nyilas pártba lépett: az asszony szerint azonban a földosztást inkább vezérelte magánbosszú, mert a földosztó bizottság elnöke a földet a rokonának szánta.⁷⁵⁴

A Jászdózsai Földigénylő Bizottság összesen 1089 holdat vett el a nyilasok földjén kívül olyanoktól, akiknek nem élethivatása a földművelés (Antóny Miklós községi orvos, Magyar Tibor jegyző felesége, Hantos Miksa fakereskedő), de az ürügyek között szerepelt, hogy

⁷⁴⁹ MNL JNSzML V. 199 Jászdózsa város levéltára. Telekkönyvi birtokívek 4-133 (1881).

⁷⁵⁰ Hann 1995: 34.

⁷⁵¹ Vári 2012: 8–12.

⁷⁵² MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 493/1945.

⁷⁵³ MNL JNSzML Földigénylő Bizottság iratai, 12. XVII 522 402/945.

⁷⁵⁴ MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 600/1945.

agglegény, és földjét haszonbérbe adta, hogy családtalan, hogy a tulajdonos amerikai állampolgár, vagy hogy a földje elhanyagolt.⁷⁵⁵

Ez a fajta vehemencia nem pusztán jászdózsai jelenség volt: a környéken a főként kommunista irányítás alatt, nincstelen emberek vezetésével verbuválódott földosztó bizottságok mindenütt jelentős földmennyiséget kívántak igénybe venni.⁷⁵⁶

A szovjet hadsereg jelenléte a demokratikus szerveződést,⁷⁵⁷ illetve az európai joggyakorlat érvényesülését nagyban megnehezítette, a felsőbb fórumok azonban még így is szabtak valamiféle határt. A megyei vagy országos döntéshozók igyekeztek fékezni a helyi túlkapasokat, és a Felső- Jászság esetében végül az elvételeknek csak kevesebb mint felét hagyták jóvá.

Többnyire elfogadták viszont, kitől vegyék el a legnagyobb mennyiséget. Kivételt csak Alattán képezett, ahol eredetileg a Csornai Premontreiek 681 holdját kobozták volna el, amire azonban végül került sor. Helyette az összesen 342 holdas Maár Tóth - birtokból került elvételre, amelyet 1913 óta az angliai egyetemen is tanult Maár Tóth Lajos (a Sárközy – család rokona)⁷⁵⁸ irányított és a birtokon modern tehenészetet valamint sertéstelepet üzemeltetett.⁷⁵⁹

A nagyratörő új honfoglalásból végül tehát a Jászságban lényegesen szerényebb mértékű földátrendezés valósult csak meg, amelyet a IX/4/1 táblázat is szemléltet.

Látható, hogy a legnagyobb egyben lévő földbirtokok a Közbirtokosságok vagy az egyház tulajdonában álltak, amelyek viszont mind a helyi társadalmak részei voltak, különösen ironikus volt hát, hogy a kommunista főispán a volt urak visszajövetelével riogatott.

⁷⁵⁵ MNL JNSzML XVII. 522 – 12. A Jászdózsai Földigénylő Bizottság iratai. Birtok-összeírási ív a 600/1945 M. E. számú rendelet alapján megváltásra, illetve elkobzásra kerülő birtokokról.

⁷⁵⁶ Szolnok Megyei Földbirtokrendező Tanács. Kivételt Jászárokszállás (földmunkás szövetség), Pusztamonostor (szociáldemokrata) és Jákóhalma (kisgazda) jelentett. Ez utóbbi településen volt a legvagyonosabb elnöke a bizottságnak, a maga négy holdjával.

⁷⁵⁷ Példaként hozható Földi István főispán visszaemlékezése: “Beültünk a katonai dzsipbe és elindultunk a jászági falvak felé. Mindenhol az előljárásságra, a község házára mentünk, a bírót és a főjegyzőt kerestük. Én igazoltam magam, elmondtam: az az igényünk, hogy ha két vagy három nap múlva ide visszajövünk, meghatározott időre, addigra hívják össze az embereket, a falu népét, hogy meghirdethessük a földosztást, és megválaszthassák a földosztási bizottságot. Amíg én beszéltem, a szovjet főhadnagy kitéte a pisztolyát az asztalra, s amikor én befejeztem, ő megemelte, tenyeréhez ütögette a fegyvert és a tolmács útján közölte: ha nem lesz meg a kijelölt időre a nagygyűlés, ő idejön a község házára és lelövi a bírót is, a főjegyzőt is. Simán és rendben is ment minden, a gyűlést mindenütt megtartottuk, a pisztolyt nem kellett használni sehol, és én minden jászági faluban elmondhattam: teljesült az ezeréves vágyatok, éljetelek a lehetőséggel, ne féljetelek, a régi urak nem jönnek vissza, s ha visszajönnének, mi megvédjük a ti földeteket, mert az titeket illet meg.” (Csöngye, 2011: 414)

⁷⁵⁸ Cseh 2008

⁷⁵⁹ Scheftsik 1935

Kétségtelen, hogy jászdózsai viszonyok között az egyház vagyonos szereplő volt, az egyházi tőke fontos kútfője volt a hitelforrásoknak a megelőző időszakokban is.⁷⁶⁰ Az egyházi földbirtok gyarapodását azonban mégsem elsősorban ez a tőke tette lehetővé, az adásvétel ritkaságszámba ment, hanem jellemzően örökösödés útján gyarapodott. Az ötvenhárom holdas Micsonai - örökség⁷⁶¹ mellett a 20. század folyamán számos kisebb gyarapodás is regisztrálható.⁷⁶² Az egyház fontos bevételi forrása volt a földek bérbeadása. Az 1880-as évek végén a következőképp alakult az egyházi föld megoszlása: 50 hold őszi búza, 15 hold árpa, 12 hold kukorica, 26 hold kaszáló és 7 hold legelő. A plébános a kukoricát és árpát, valamint az ugart (34 hold) adta ki haszonbérbe öt holdas egységenként.⁷⁶³

A bérbeadásnak hangsúlyozott volt a szociális vonulata: a földnek a család megélhetését kellett szolgálnia. Ezért amikor például Szabó Emánuel az 1920-as évek elején az egyháztól bérelt földjének egy részét magas bérért továbbadta kukoricaföld céljára, a tanács üzérkedés vádjával felmondta a haszonbérletet.⁷⁶⁴

Másrészt a haszonbérleti szerződés garanciákat tartalmazott például a föld minőségének megóvására, vagyis a természetgazdálkodás szempontjait is érvényesítette. Példaként hozható Csintalan József 1941-es bérlete, aki 31 mázsa, 25 kilogramm búza évi két részletben (április, szeptember) történő fizetés mellett kapta meg tíz évre a 12 hold 800 négyszögöl pusztafogacsi birtokot. A bérlő köteles volt az ingatlan állagának óvására: holdanként három kocsi trágyát kellett kihordania, az adókat is ő volt köteles fizetni. Ha a feltételeknek nem tett volna eleget, az elegendő oknak minősült a szerződés felmondására.⁷⁶⁵

Az 1930-as években az egyházi földeknek valamivel kevesebb mint harmadát (29%) műveltették kisbérletben, egy nagyobb parasztbirtoknak megfeleltethető területen, 56 holdon. (Lásd IX/4/2)

A jászdózsai egyház volt tehát a „földreform” egyik legnagyobb kárvallottja, noha csak egy szereplője annak az ötvennégy nevet felsoroló listának, amelyen a „régik urak” névsora állt. *„Teljesült az ezeréves vágyatok, éljetez a lehetőséggel, ne féljetez, a régi urak nem jönnek vissza, s ha visszajönnének, mi megvédjük a ti földeteket, mert az titeket illet meg”* – mondta a főispán, s hogy kik voltak ezek az állítólagos urak, arról a panaszlevelek alapján tájékozódhatunk:

⁷⁶⁰Az egyház 8%-os kamatra adott kölcsönt. (Jászdózsa KözségTanácsi Jegyzőkönyvek – 1910 – 1921. pontos dátum nélküli bejegyzés a hátlapon, Kiss Salamon főbíró)

⁷⁶¹Törvénykezési jegyzőkönyv 1863/26

⁷⁶²EFL. Archivum Novum. Par. Jászdózsa.2189/1926

⁷⁶³EFL. Archivum Novum. Par. Jászdózsa.29/1889

⁷⁶⁴Jászdózsa KözségTanácsi jegyzőkönyvek – 1920. V.12. Későbbi szerződésekben is kikötés, hogy albérlőnek tovább nem adható, így: EFL. Archivum Novum. Par. Jászdózsa 4286/1942

⁷⁶⁵EFL. Archivum Novum. Par. Jászdózsa 4286/1942

„35 holdas kisgazda vagyok – hangzott a panasz –, földemet 1907-ben apámtól örököltem. Én 72 éves és nagyothalló öregember vagyok, feleségem pedig 61 éves. Míg fiatalabbak és dologképesek voltunk, addig földünkön magunk gazdálkodtunk. 10 éve van földem feles bérletbe adva. Ezen idő alatt is a föld megfelelő módon lett megművelve. Most 29 holdat kisajátítottak a földemből. Erre kérnék a Tekintetes Megyei Földbirtokrendező Tanácstól fölvilágosítást, hogy jogos-e a földem kisajátítása? Meg kell még említenem azt, hogy csak ennek a földnek a feles jövedelméből élünk.”⁷⁶⁶

Rédey András érvelése évszázados paraszti öntudatot mutat fel, amikor 45 holdas birtokáért állt ki. „Ősapáim öröksége. Gyermekkorom óta, mint ősapáim éppen úgy, mint unokáim hivatásszerűleg földműveléssel foglalkoztak és foglalkoznak. Természetesen most is magam dolgozom illetve dolgoztatom. A birtok egységének megbontása káros a köznek, mert sok olyan rész – szikes, legelő stb. – van benne, mely föltétlenül szükségessé teszi a birtok egységét.”⁷⁶⁷

Viszonylag gyakori volt, hogy a nők léptek fel a birtok védelmében. A IX/4/3 táblázatból látszik, hogy a nők által írott kérvények majdnem kétszer annyi érvet szerepeltetnek, mint a férfiaké. A nők kevésbé hivatkoztak egészségügyi helyzetükre, beadványaik felében azonban kiemelték családfenntartó szerepüket. (A férfiak az eseteknek kevesebb mint harmadában tették meg ezt.) Vagyis a férj távolléte, hadifogsága őket helyezte a családi érdek fő védelmezőjének szerepébe. Előfordult az is, hogy a saját, nevükön álló tulajdonuk megvédésére kellett vállalkozniuk.

Bordás Sándorné Pethes Margittól (1908 – 1997) háborús szerzemény címén vették el húsz holdját, oly módon, hogy csak egy értesítést kapott, miszerint az „ősz megmunkálását már ne kezdje meg, mert azt már az új birtokosok fogják bevetni.” A nő apja, Pethes Balázs (1864 – 1951) Jászárokszálláson élt és 136 holdon gazdálkodott: mivel négy fia is volt, a birtokaprózódás kiküszöbölése érdekében lányait pénzben elégítette ki: ebből vásárolt 1940 októberében Pethes Margit magának 25 hold, elég rossz minőségű földet 25 ezer pengős, olcsó áron. Ekkor már férjnél volt: házasságából 1945-re négy gyermek született, de a férfi hadifogságba esett. „Ha az Országos Földbirtokrendező Tanács fellebbezésemet nem hallgatná meg és nem utasítani a jászódózsai Földigénylő Bizottságot földem visszaadására, úgy a nincstelenek sorába süllyednék, annál is inkább, mivel férjemről semmit sem tudok és

⁷⁶⁶ MNL JNSzML XVII. 522 – 12. A Jászódózsai Földigénylő Bizottság iratai 340/945.

⁷⁶⁷ MNL JNSzML XVII. 522 – 12. A Jászódózsai Földigénylő Bizottság iratai 398/945.

négy gyermekem, akik közül a legnagyobb 5 éves, a legkisebb 5 hónapos eltartásáról nekem kell gondoskodnom.”⁷⁶⁸

Bollók József községi főjegyző feleségének, Nagy Etelkának (1921–2005) 37 holdas birtoka is a kiosztandó földek közé került, holott azt haszonbérbe adták, s a haszonbérlők az árpát már elvetették, a panasz megfogalmazásakor éppen burgonyát ültettek: a birtokot a betakarításig elvenni tehát nem lehet.⁷⁶⁹ Bollók József ágyhoz kötött beteg volt az intézkedés idején, amikor pedig néhány nap múlva tiltakozott volna, már nem fogadták.⁷⁷⁰ Bollók József a megyei földrendező tanácshoz írt levelében úgy nyilatkozott, hogy ha a birtokot az állással nem tarthatja meg, inkább lemond az állásról. „Az sem lehet indok, hogy mint úri ember nem értek a föld megműveléséhez, mert úgy magam, mint feleségem paraszt családból származunk, a gazdaságban nőttünk fel s a termelésben részt is vettünk.”⁷⁷¹

Végül összesen harminchárom panasz érkezett a földosztó bizottság döntései ellen. (Érdeemes visszautalni, hogy a község egészét érintő tagosítás kapcsán mindössze tíz panasz gyűlt össze 1852-ben.⁷⁷²) Szinte valamennyi magánszemély vitatta a döntést, a katolikus egyház nevében Bolya Ferenc intézkedett, aki az egri érseknek megküldött jelentésében tárgyalta a „földreform” helyi lefolyását. Szerinte Kelemen Zoltán, a földművelésügyi minisztérium kiküldöttjeként 1945. március 26-án érkezett meg a községbe, és az összes jászdózsai egyházi birtok szétosztására adott utasítást. Az igényelőket hamarosan birtokba is helyezték egy hattagú bizottság és a kiküldött döntése nyomán, s az *„előírt dolgokat, fórumokat nem vették figyelembe.”* Az érsek azt javasolta, hogy hivatkozzanak arra, hogy a törvény értelmében a megváltás csak a 100 holdon felüli birtokra érvényes, s mivel mindenik jogi személyt (plébános, kántor, templom) külön – külön számítható, ily módon majd az egész birtok mentesíthetővé válna.⁷⁷³

Jogi problémát okozott viszont, hogy az egyházi földeket névleg a közbirtokosság birtokolta, vagyis a földosztó bizottság hivatkozhatott a 100 holdon felüli részek igénybevételére (amely szinte az összes egyházi birtokot jelentette volna). Ez a birtoklás azonban csak formáság volt, a Jászságban egyfajta szokás volt együtt kezelni az egyházi és közbirtokossági földeket, noha külön adóztak utánuk. Bolya Ferenc azt is kiderítette, hogy 1904 évben Jászdózsa község

⁷⁶⁸ MNL JNSzML XVII. 522 – 12. A Jászdózsai Földigénylő Bizottság iratai 13/61/1945 (1945. október 2.)

⁷⁶⁹ MNL JNSzML XVII. 522 – 12. A Jászdózsai Földigénylő Bizottság iratai 397/945.

⁷⁷⁰ MNL JNSzML XVII. 503 – 13. Földbirtok-rendezési tanács Jászdózsa 13/40/945. (1945. április 9.)

⁷⁷¹ MNL JNSzML XVII. 522 – 12. A Jászdózsai Földigénylő Bizottság iratai 397/945.

⁷⁷² MNL JNSzML V. 189. Jászdózsa város levéltára Közbirtok felvállalási jegyzőkönyv, 1857.

⁷⁷³ EFL. Archivum Novum. Par. Jászdózsa.334/1945

Közbirtokosságába kebelezték be az egyházi földet, de a Közbirtokosság sohasem alakult meg, és az ingatlanokat Jászdózsa község kezelte.⁷⁷⁴

Bolya Ferenc szívós küzdelme nem járt sikerrel, de a sok panasz mégis figyelmet keltett, és a botrányok a másik népi szerv, a nemzeti bizottság érdeklődését is felkeltették. Amikor azonban a Bizottság felkérte a földosztást vezető Turi Jánost, hogy működéséről számoljon be, ő felháborodottan utasította ezt vissza, s miután kijelentette, hogy senkinek sem enged betekintést a munkájába, dühösen elhagyta a termet.⁷⁷⁵

Nem támogatta Turi János döntéseit a Szolnok Megyei Földbirtokrendező Tanács sem. Ragó Antal (1898–1974) véleménye szerint a nyilas párttagok birtoka elkobozható, de a feleség megtarthatja a birtokát, illetve méltányosságból nem kobozandó el a belterületi tulajdon sem. Ha a feleség nyilas párttag volt – erre nem állt rendelkezésre adat –, úgy az ő birtokai is elvehetők. *„Az a körülmény, hogy aggregény s hogy ingatlanát felesbérletben hasznosítja, az igénybevételre nem szolgálhat.”* A többi esetben *„hogy a tulajdonosnak a földművelés nem élethivatása, s hogy ez ingatlant haszonbérbe adta, vagy azt elhanyagoltan kezeli, az igénybevételre nem törvényes ok.”* Végül egyedül az egyházi birtok – 116 hold – elvételét hagyta jóvá, mivel a telekkönyvek szerint jogilag a közbirtokosság birtokolja, s az összesen 100 holdat tarthat csak meg 216 holdjából.⁷⁷⁶

Turi János azonban nem hátrált: válaszában – melynek soraiból szinte lángol a sértődöttség – úgy érvelt, hogy a bizottság *„csak olyan egyének földjét vette igénybe juttatás céljából, kik földjüket soha nem művelték, annak csak a hasznát élvezték a munkás osztály teljes kizsákmányolásával”*. Érvelése szerint a munkásosztály, sőt az egész demokrácia helyzetét árulja el az, aki vitatja, hogy a föld azé, aki megmunkálja.⁷⁷⁷

A konfliktus végül Turi János távozásával ért véget: 1945. május 5-én Hercegfalván járt, majd visszatérve kérvényezte, hogy a Dunántúlon *„sváb községben telephelyet”* kapjon. 1945. május 29-én meg is kapta az engedélyt: szinte az egész földigénylő bizottság kitelepült.⁷⁷⁸

Zömmel kommunisták távoztak: még az 1970-es visszaemlékezés is kiemeli, hogy tizennyolc kommunista hagyta el a községet, köztük három 1919-es veterán is, s Jászdózsan alig maradt kommunista párttag.⁷⁷⁹ A maradottak közül Juhász István lett a földigénylő bizottság új elnöke. *„A Földigénylő Bizottság tagjai azután átvizsgálták az előző bizottsági tagok által visszahagyott hivatalos irattárat, amely teljesen rendezetlen állapotban volt, úgyhogy sem az*

⁷⁷⁴EFL. Archivum Novum. Par. Jászdózsa.2173 /1945 ;5206/1946

⁷⁷⁵MNL JNSzML XVII. 18. A Jászdózsai Nemzeti Bizottság iratai. (1945. augusztus 13.)

⁷⁷⁶MNL JNSzML XVII. 522 – 12. A Jászdózsai Földigénylő Bizottság iratai 13/42/1945.

⁷⁷⁷MNL JNSzML XVII. 12. Földigénylő Bizottság iratai 15/1945.

⁷⁷⁸MNL JNSzML XVII. 503 – 13. Földbirtok-rendezési tanács Jászdózsa 13/46/945.

⁷⁷⁹Gulyás–Kovács–Sas–Szikszai 1970, 9–10.

érkezett, sem a kiadott iratok még iktatva sem voltak, esetleg az érkezés idejét lehetett fellelni egyes iratokon” – panaszolta 1945. szeptember 9-én.⁷⁸⁰

Nemcsak a rendezetlen irattár jelentett terhes örökséget, hanem a zűrzavaros viszonyok is. Különösen sok konfliktust okozott az egyházi birtok szétesztása: a dőzsölő pap kedvelt témája volt a kommunista propagandának,⁷⁸¹ a valóság azonban mégis az, hogy a lelkészi javadalomként kapott és általában haszonbérletben műveltetett föld több embernek is megélhetést biztosított. Palcsó István és Mihály panasszal élt, mivel saját föld híján 1938 óta bérelt földön gazdálkodtak: amikor 1945-ben lucernát mentek volna kaszálni, „legnagyobb csodálkozásukra” az új tulajdonos a munkában már megelőzte őket: a haszonbért kifizették, de a terményt nem takaríthatták be.⁷⁸²

Veres Ferenc is a lelkészi javadalomból kapott 15 holdat, amit iratokkal is tudott igazolni. Önkéntes hadi szolgálata miatt azonban a juttatott szántóföldet nem tudta megművelni, erre felesége is képtelen volt betegsége miatt. A földigénylő bizottság a meg nem művelt földből 5 holdat másoknak – özvegy Földi Józsefnének és Breszkó Miklósnének – juttatott nyári használatra. Amikor 1946 szeptemberében Veres Ferenc leszerelt, a termésből részt követelt, mivel az 5 hold az ő birtoka. Özvegy Földi Józsefné ezt a követelést visszautasította, hiszen az adót és a haszonbért ő fizette ki: sérelmesnek érezte, hogy ezen felül fizessen, „tekintettel arra, hogy férje a mostani háborúban hősi halált halt”, így három kisgyermekét eltartásáról egyedül kell gondoskodnia. A helyi földbirtokrendező tanács sikertelenül próbált közvetíteni a felek között, a vitát a megyei fórum elé terjesztették, ahol elmarasztalták a helyi bizottságot a helytelen döntés miatt, de tekintettel arra, hogy Veres Ferenc háromgyermekes apa, a termés egynegyede őt illeti.⁷⁸³

A konfliktusokkal teli helyzetet Juhász István a következőképp foglalta össze: *„A mai Földigénylő Bizottság ezen a földosztáson már változtatni nem tud, mert ha csak egyet is kivesz a juttatásból – tekintve azt, hogy már közel egy éve birtokba voltak helyezve –, az egész földosztást komolytalanná tenné. Kedvét venné a földhöz juttatottak munkakészségének, illetőleg azokat a juttatásból való kizárásuk, a juttatott föld visszavétele a legnagyobb elkeseredésbe hajszolná. [...] Ha most csak egytől is elveszük a földet, olyan nyugtalanságot keltünk az összes juttatottak között, ami a termelés szempontjából is rossz kihatással lesz. Ezen rendbontásért a Földigénylő Bizottság egyáltalán nem vállalja a felelősséget.”*⁷⁸⁴

⁷⁸⁰ MNL JNSzML XVII. 522 – 12. A Jászdózsai Földigénylő Bizottság iratai, ad 15/945. (1945. szeptember 9.)

⁷⁸¹ Aradi 1974, 182–184.

⁷⁸² MNL JNSzML XVII. 503 – 13. Földbirtok-rendezési tanács Jászdózsa. (1945. május 16.)

⁷⁸³ MNL JNSzML XVII. 503 – 13. Földbirtok-rendezési tanács Jászdózsa 13/59. (1945. szeptember 10.)

⁷⁸⁴ MNL JNSzML XVII. 503 – 13. Földbirtok-rendezési tanács Jászdózsa 13/65.

A „földreformot” a későbbi években is konfliktusok kísérték. 1946 augusztusában szélvihar dühöngött, ami súlyosan megrongálta a földhöz juttatottak részére adott, amúgy is elavult régi épületeket, amelyek így életveszélyesekké váltak. Mivel a juttatottak szegény emberek, a javítást nem tudták vállalni: ismét a bizonytalanság lett az osztályrészük. Helyzetüket súlyosbította a körülbelül 60%-os aszálykár, és bár a juttatottak nagycsaládosok és törpebirtokosok lévén a beszolgáltatástól mentesültek, de a felemelt adót már nem voltak képesek befizetni. Kiss G. István hajlandóságot sem mutatott a fizetésre, kijelentvén, hogy „*az a költség csak a korcsmába megy*”. A Földigénylő Bizottság a földből való kizárására tett lépéseket.

Kiéléződtek a konfliktusok az emberek között is. Többen tettek panaszt Nagy B. Béla és Futó István földhöz juttatottak ellen, akik a többiek termését állandóan dézsmálták és a jószágokkal leetették. „*A panaszosak kijelentették, hogy amennyiben nevezettek a Földigénylő Bizottság a földhözjuttatottak sorából ki nem zavarja, az összes földhöz juttatott lemond a kapott földjéről*”.⁷⁸⁵

4/a „Földreform” Pátyon

A „földreform” Pátyon más kitérőkkel tette meg útját, mint Jászdózsán. Ez egyrészt abból fakadt, hogy a község nyilas múltja kevésbé volt látható. A politikai élet nem volt szervezett a Horthy - korszakban, állandóan visszhangzott a szolgabírói panasz, miszerint a járás nem mutat kellő politikai aktivitást.⁷⁸⁶ Veér Pál főjegyzőnek a harmincas években tett jelentései jobbra a kisgazda szervezkedésekről tettek említést,⁷⁸⁷ az 1939-es választáson a Budakörnyéki járás végül a pátyi földbirtokost, Várady Józsefet juttatta a magyar parlamentbe a MÉP programjával.⁷⁸⁸ A nyilas párt erejét helyben az etnikai törésvonalak jelentősen módosították: Várady József nyilas ellenfele, Fruh József sváb származású volt, aki nehezebben szerezhetett híveket magának a magyar többségű Pátyon.⁷⁸⁹

Másrészt a község területén volt nagyobb birtok, a Váradyaké. A háború utáni fő ellenség ennek tulajdonosa, Várady József lett, aki egyébként is Nyugatra szökött,⁷⁹⁰ ráadásul mint

⁷⁸⁵ MNL JNSzML XVII. 503 – 13. Földbirtok-rendezési tanács Jászdózsá 13/12 1946. X.31; 13/9 1946. VIII.9

⁷⁸⁶ MNL PML 401 a 16 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispáni bizalmas iratok. 25/1922. (1922. november 23.): „A biai járás területén a keresztény konservatív irányú agrár és iparos társadalmi szervezkedéseket illetőleg lanyhaság észlelhető, mely körülmény leginkább a primitív viszonyok, megfelelő helyiségek hiánya és az agrár és iparos elemeknél megállapítható közönyben keresheti okát. A társadalmi egyesületek igen rezervált működést fejtenek ki. A működésük távol áll a politikától, s jórészt szórakoztató társas összejövetelekben merül ki.”

⁷⁸⁷ MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai. Elnökségi iratok 36/1935 (1935. szeptember 25.)

⁷⁸⁸ Hortobágyi 1940, 1149. Egy Veér Pál által írt értékelés: „Községemben sem a szociáldemokrata pártnak, sem a nyilaskeresztes pártnak talaja nincsen.” (36/1935, MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai C6 Elnökségi iratok).

⁷⁸⁹ MNL PML V. 1087 Páty nagyközség iratai Elnökségi iratok 46/1939. (1939. május 10.)

⁷⁹⁰ MNL PML V. 1087 Páty képviselő-testületi iratok 30/1947.

egykori országgyűlési képviselőt könnyű volt démonizálni. A pátyi szociáldemokrata párt nem habozott egy egész századnyi bünt a család fejére olvasni, amikor annak kastélyát igényelte: „A Pátyi Szociáldemokrata Párt azzal a kéréssel fordul az Országos Földbirtokrendező Tanács elé, hogy községiünknek az ősidők óta fájó sebét képező, jelenleg elhagyott dr. Dicskei Váradi József és idegen állampolgárságú testvérei tulajdonát képező kastélyt, amelyet az 1848-as világosi fegyverletételből származó (valószínűleg a Magyar Nemzet elárulásáért) ajándékba kapott fegyverekből kovácsolt vaskerítés övez a Pátyi Szociáldemokrata Párt részére kiutalni szíveskedjék”.⁷⁹¹ Igénylésével azonban nem volt egyedül, a kommunisták is éppen a Várady-kastélyt találták a legmegfelelőbb irodahelyiségnek,⁷⁹² de jelentkezett rá a Szülő-Napközi Otthon, a Szabadművelődési Tanács, a Csecsemővédelem, a 48-as Ifjúsági Bizottság, a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége, valamint – ha még elfér – a Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárvák Országos Nemzeti Szövetségének helyi csoportja is.⁷⁹³

Szétesztható föld azonban még így sem volt elég, a Várady-féle 500 holdon és a közalapítványi 800 holdon túl zsámbéki birtoktesteket is igényeltek.⁷⁹⁴

A földosztás pátyi lefolyása töredékesen ismert, mivel a földigénylő és földrendező bizottságok iratanyaga nem maradt fenn. A szociáldemokrata párthoz befutott panaszok azonban sejtetni engedik, milyen földcsuszamlást okozott a „földreform” a helyi társadalomban. Major Lajos párttag 15 holdat igényelt, de kérését nem teljesítették. Amikor ennek okáról tudakozódott, azt mondták, menjen vissza egy óra múlva, majd amikor ezt megtette, válasz nélkül kiküldték. Erre erélyes hangon bírálta a bizottságot: olyanok is kaptak földet, akik húsz éve Budapesten laknak, meg olyanok, akik apjának 20 hold földje van. A ceruzás bejegyzés szerint ezek a vádak hamisnak bizonyultak, és az ügy mindenki megnyugvására rendeződött.⁷⁹⁵

Egy másik konfliktus azonban még 1950-ben is tartott: Lepsis István, a földosztó bizottság egykori elnöke magának osztott ki egy vitás – háromszáz négyszögöles – területet. Az ideiglenes döntést a bizottság felülbírálta, és az ingatlant 1946-ban Szántó Benőnek juttatta, neki kellett a terület után adót fizetnie. 1949-ben már a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetségétől is felszólítás érkezett a föld átadására, de Lepsis István még akkor is

⁷⁹¹ MNL PML XVII. 121-b Pátyi Nemzeti Bizottság Iratok 99/1945.

⁷⁹² MNL PML V. 1087 Pátyi képviselő-testületi iratok 5/1945.

⁷⁹³ MNL PML V. 1087 Képviselő-testületi iratok (1947–1951). 22/1948. (1948. augusztus 10.)

⁷⁹⁴ Szabó 1986, 35–36.

⁷⁹⁵ MNL PML XVII 109 Pátyi Nemzeti Bizottság b. Iratok 1945 84/1945.

mákat vetett bele. Amikor ezt az alperes kikapálta, és helyébe burgonyát ültetett, Lepsis István kikapálta és a helyére répát ültetett.⁷⁹⁶

Nem volt kevésbé konfliktusos a következő elnök, Tolnai Gábor – 1945 májusától egyúttal községi bíró – működése sem. Nem volt a feladatra megfelelő ember, Borovánszky Géza jegyző panaszolta, hogy a „*község bírót nem látja hétszámra a község házában*”, s amikor a vetőmagakció zajlott, s három nap alatt döntést kellett hozni, egyedül volt kénytelen intézkedni. Tolnai Gábor ezt nehezményezte, és a kommunista képviselőket a főjegyző ellen hangolta: „*nincs Páty községnek elöljárósága avagy termelési bizottsága a kiknek hatáskörébe tartozna az ilyen ügyek elintézése*”. Borovánszky Géza tisztázta magát: „*Nagyon boldog leszek, ha a jövőben a községi képviselőtestület elöljáróság a termelési bizottsággal karöltve leveszi vállainkról az ilyen vetőmagakció – tatarozás stb. ügyeket, mert így legalább mentesülni fogok a sok munka közepette az olyan ügyek intézésétől, amelyek tényleg nem egy vezetőjegyző hatáskörét képezik s így a túlterheléstől kissé megkönnyebbülve neki fekhettek azon ügyeknek, melyek elsősorban a község és polgárait érintik*”.⁷⁹⁷

Tolnai Gábor véleményével tehát kisebbségben maradt, sőt néhány hónap múlva maga is kétes ügyletbe keveredett, amikor a Várady-féle házhelyen termelt lucerna árveréséből szerzett összeggel nem tudott elszámolni. Mint kiderült, sokaknak hitelre is juttatott a takarmányból. A képviselő-testület elmarasztalta a főbíró eljárását, és olyan határozatot hozott, hogy ha az átvevők közül valaki nem fizeti ki a tartozását, azt Tolnai Gábornak kell fizetnie.⁷⁹⁸ (Hasonló sikkasztásgyanús ügy történt Jászárokszálláson is, ott az NPP egyik – egyébként tanító – tagja a földhözjuttatottaknak ígért burgonyát, de a beszedett pénzzel végül nem tudott elszámolni.⁷⁹⁹)

Tolnai Gábor még két évig maradt főbíró, 1948. július 26-i lemondásának indokai között nehéz anyagi helyzetét és a lakosság elégedetlenségét említette. Utódául három jelölt közül – Polgár Benjámin cipész (MDP), Pásztor Ferenc földműves (MDP) és Petrecz Lajos földműves (FKP) – végül Pásztor Ferencet választották meg.⁸⁰⁰

4/c Összehasonlítás: a „földreform” társadalmi következményei

A járási értekezleten Bia vezetőjegyzője jelentését a következőképp tette meg: mintegy 60 hold megművelését senki sem vállalta a községben. A föld jó, egy darabban van, de azok, akik előző évben művelték, most máshol kaptak földet. Budakeszi főjegyzője hozzáfűzte:

⁷⁹⁶ MNL PML XXIII 798 Páty Kg Tan. ir. ált. ikt. ir. 1950–1970 38 – 12/1950.

⁷⁹⁷ MNL PML V. 1087 Páty képviselő-testületi iratok 16/1946.

⁷⁹⁸ MNL PML V. 1087 Páty képviselő-testületi iratok 2/1947.

⁷⁹⁹ *Jászvári Tudósító*, 1946. október.

⁸⁰⁰ MNL PML V. 1087 Képviselő-testületi iratok (1947–1950) 45/1948. (1948. július 26.)

náluk többen nem művelték meg a kapott földjüket. Tinnye jegyzője pedig annyit tett a helyzete jellemzéséhez, hogy a községben sokan csak rétet akarnak, szántóföldet nem.⁸⁰¹

1947-et írtak. Vajon hányan lehettek már több évvel azelőtt is a községek élén mint jegyzők? Mint Jászdózsza és Páty példája mutatja: vélhetően nem sokan. Bár a nemzeti bizottságok mindkét esetben bizalmukról biztosították jegyzőiket, azoknak hamar meg kellett válniuk tisztségüktől: ahol lehetett, nyugdíjazással, ahol nem, ott kényszerrel vitték ezt véghez. Ez mindenképpen törést jelentett a községek életében, hiszen korábban hosszú időn át szolgáló, a helyi viszonyokat jól kiismerő jegyzők működése volt jellemző. Láthattuk, hogy például Pátyon a Szomor Jánossal szembeni kezdeti tartózkodás a háborús helytállás hatására hogyan alakult bizalommá mind a képviselő-testület, mind a nemzeti bizottság részéről. A kommunista párt azonban mindkét helyen sikeres támadást indított a jegyző ellen, elérte a váltást, noha egyik helyen sem kommunista jegyző került a hatalomba (Bollók József vagyonos gazdacsaládból, Borovánszky Géza pedig értelmiségiből származott: egyikük sem volt baloldali pártnak a tagja 1945-ben.) A jegyzőt segítő személyzet többnyire helyben maradhatott, csak a politikatörténetben korszakhatáráként kezelt kommunista fordulat után kezdődtek tömegesebb elbocsátások.

Kisebb töréseket mutat az orvosok és a tanítók pályája: ez utóbbiak inkább csak tanultságuk és kulturális erejük révén számíthatók az elitbe. Kvalitásaikra a későbbiekben is számítottak: kulturális egyesületeket igazgattak a Horthy-korszakban, ilyen feladatokkal bízták meg őket a kommunisták is. Bár voltak atrocitások – például népügyészégi eljárás –, a községek lakossága jellemzően kiállt mellettük.

Annak a lakosságnak, amelyet állandóan gyötört a földéhség, most – 1947-ben –, amikor volt föld, mégsem kellett: a föld iránti vágy egyszeriben elmúlt. Mi okozhatott ilyen mentalitásbeli változást? Mi készítette a Jászdózsai Földigénylő Bizottságot, hogy nyugtalanságot és rendbontást vizionáljon?

A földosztás következményeként számos belső konfliktus alakult ki a két község társadalmában. Vaskos idealizálás volna ezeket a falvakat a háború előtt a béke szigeteként ábrázolni – „A falu társadalma is klikkekre oszlik, mint az ország” – kárhoztatta a Horthy-kor vidékét Weis István⁸⁰² –, új fejlemény azonban, hogy immár nemcsak a csoportok között (gazda–napszámos) alakult ki konfliktus, hanem a csoportokon (földhözjuttatottak) belül is. Bár volt rá példa, általában mégsem a korábbi gazdasági-politikai elittel szemben

⁸⁰¹ MNL PML IV. 424 –b Budakörnyéki járás főszolgabírájának iratai 1903–1935–1950. 2. Közigazgatási iratok I. sorozat 2. főjegyzői hivatal működése 'c' tiszti értekezlet (1947. június 10.).

⁸⁰² Weis 1931, 33.

érvényesítették a földosztást, egyik településen sem a legnagyobb gazdáktól vették el a birtokaikat. A „földreform” tapasztalattörténeti szerepe inkább abban van, hogy a háborús cselekmények által amúgy is megtépzott magántulajdonlási ethoszt tovább bontotta, konfliktusokkal mérgezte az egyes községek életét. Többen – az amerikai strukturalisták, a neomarxista szerzők, illetve a nagyüzem hívei is⁸⁰³ – feltétlenül szükségesnek látják a „földreformot”. A társadalmi tapasztalat azonban ennek szinte csak a káros oldalát mutatta.

A földosztás radikálisan alakított át a vidéki viszonyokat, mert a vidéki társadalom alapját, a föld tulajdonjogát kérdőjelezte meg. Minden olyan társadalom-átalakítási kísérlet, amely visszafordíthatatlan és nagy léptékű változásokkal akar újítást hozni egy társadalom életébe, végül felmérhetetlen károkat okoz.⁸⁰⁴ A vizsgált két településen mindenképpen így történt. A község mint közösség állt súlyos támadások alatt már 1945-től, s ez a támadás hol a vezetőség cseréjében, hol az egyes emberek közti konfliktusok kiélezésében öltött testet. A politikai pártok vidéki megjelenése, a témák átpolitizáltsáagai pedig egyre hangsúlyosabb jelét adták annak, hogy a falu kénytelen végérvényesen feladni a világtörténelmen való kívülállását.

X. A kommunista diktatúra első évtizede (1948 – 1956)

Európában a 20. században érkezett el a hagyományos parasztvilág alkonya. A paraszti kultúra felszámol(ód)ásának időszaka Kelet-Európában azért érdemel e folyamaton belül külön figyelmet, mert egybeesik egy totalitárius diktatúra kiépülésével: a parasztság egy diktatúra utolsó ellenzékévé vált.

Európa-szerte csökkent a parasztság aránya, a hagyományos társadalom gazdasági és kulturális autonómiája elenyészett⁸⁰⁵ Magyarország ebben az időszakban a szovjet érdekszférába került, a hagyományos világ alkonyát – 1945 és 1961 között⁸⁰⁶ – a kommunista ideológia, a szocialista rendszer hozta el. A kommunista ideológia küldetésének érezte a falu modernizálását, az ott élők átformálását. A modernizációs cél megvalósítása azonban a társadalmi gyakorlat szintjén ellentmondásokkal terhes volt. A központi hatalom akarata a végrehajtás során módosult.

Miként a cár korlátlan hatalma ellenére sem függetleníthette magát a népakarattól,⁸⁰⁷ később sem egyetlen ember akarata irányította egy ország életét. Vitathatatlan, hogy a hatalom gyakorlói és az alávetettek nem egyenrangú felek, a keretek kialakításában nem képviselnek azonos erőt, mivel azonban a modern diktatúrák az alattvalói passzivitás helyett a lakosság

⁸⁰³ Vári 2012, 6–7.

⁸⁰⁴ Scott 1998, 345.

⁸⁰⁵ Zalvidar 1993. Wegren 2005: 13. Tomka 2009: 164–179.

⁸⁰⁶ Valuch 2001, 188–190; Kovách 2001.

⁸⁰⁷ Tocqueville 2011, 347.

együttműködésére számítanak, az embereknek lehetőségük van helyzetük befolyásolására, alakítására.⁸⁰⁸

A kor törvényei és rendeletei, melyek alapján az ítéleteket hozták, törvénysértők és koncepciózusak voltak, a társadalom egészét áthatotta a törvénytelenység:⁸⁰⁹ de ezzel dacolhatott a családi, kisközösségi és egyéni morál.⁸¹⁰ Abban a társadalomban azonban, ahol ez a feszítő ellentét nap nap után fennáll, az emberek hamar demoralizálódnak, ám mind a behódolás, mind az ellenállás egyaránt veszélyeket hordoz magában.⁸¹¹ A Rákosi-rendszer azonban végül nem tudta véghez vinni a nagy célt, a mezőgazdaság kollektivizálását. Ez üzenet a társadalom egészének is: a téészesítés nemcsak a vidékre irányult, hanem a társadalom egészének átformálására tett kísérlet része volt, amelynek – mint azt a parasztság bizonyította – ellen lehetett állni.⁸¹²

Szoltsenyicin szavaival „a nép anyagi igénye iránt érzett szeretet megbénította az értelmiségben az igazság iránti szeretetet és igényt.”⁸¹³ Vagyis a kérdés, hogy egy közösség (esetleges) anyagiakban való gyarapodása ellensúlyozhatja-e a társadalmi igazságtalanságokat?

A cél most nem a mérlegkészítés, hanem antropológiai-mikro megközelítést követve az egyes ember szemszögéből igyekszik megrajzolni-e folyamatokat, a kommunista propaganda homogenizáló kategória mögé tekinteni. Négy csoportot merít ez a fejezet: a kitelepítettek szűk, de a falusi életből kirívó körét, a korábbi adminisztrációs elitet, a téészszervezés nyomása alatt álló parasztságot és a helyi pártelitet.

1946 szeptemberében Rákosi Mátyás a következő társadalmi csoportokat nevezte meg, mint akik veszélyeztetik a szocialista társadalom-átalakítás kísérletét. Először is a „levitézlett, földjüket vesztett nagybirtokosok”, akik „mindent megtesznek, hogy visszacsinálják a földreformot”. Másrészt a „nagyötkések” s „munka helyett basáskodáshoz szokott úri bürokrácia”, illetve az egyházak, melyek a „feudális rend fő támaszai voltak”. Vidéken mégis

⁸⁰⁸ Ö. Kovács 2009, 33 és Ö. Kovács 2015, 31–35.

⁸⁰⁹ Kiss-Závada 1991.

⁸¹⁰ Kohlberg 1999: Kohlberg – sokat kritizált, de éppen ezért komoly befolyást gyakorló – 1971-es tanulmánya szerint az emberi morál hatszintes modellben képzelhető el, amelyből a negyedik az állami normák átvétele. Talán kevésbé termékeny „fejlettebb” szintekkel való konfliktusát vizsgálni, melyek egyre intellektualizáltabbak és elvontabbak. Fontosabb a harmadik: a családi szint vizsgálata, amely a méltányosság köré szerveződik, és természetszerűleg áll szemben a rendszerben gondolkodó állammal.

⁸¹¹ Pierre Boulle *Híd a Kwai folyón* című regényének Nicholson ezredese: „Olyan szokásokat tanultak ezektől a barbároktól, nemtörődömséget és lustaságot, amelyek összeegyeztethetetlenek az angol katonák iránt támasztott követelményekkel.” (Boulle, 1979: 42 – 43)

⁸¹² Horváth 2015, 9–27.

⁸¹³ Szoltsenyicin 1997, 116. Vagy ahogy a helyzetre ezt a gondolatot Sánta Ferenc alkalmazta *Húsz óra* című regényében: „liszted, búzád, krumplidat vitték, padlásodat separték – de a fiad, az ingyért tanult! Orvost ingyért kaptál! Patikát ingyért kaptál! A cselédházból kiköltöztél!” (Sánta 2002: 259)

a legnagyobb csoportot a „népi érdekközösséget már régen megtagadó, az urakkal szövetkező szűk zsirosparaszt réteg”⁸¹⁴ alkotta.

Hogy milyen egyéni sorsokat fedtek el ezek a sommás jellemzések, annak felvázolására a következőkben kerül sor.

1. A jászdózsai „osztályellenségek”

1/a Nagybirtokosok, nagytőkések

A szabadparaszti múltat maga mögött tudó Jászság kevés arisztokratát látott. Szenzációszámba ment 1909-ben, hogy éppen a jászsági úton hajtott át Habsburg József főherceg.⁸¹⁵ Harminc évvel később Ulain Ferenc képviselőjelöltnek már nem sikerült ez a manőver, autója elakadt a sárban, s kénytelen volt egy éjszakát a „hűs búzatáblák” között tölteni. Vajon el tudta volna-e képzelni azon a tavaszi éjszakán, hogy a „jákóhalmi és dózsai sártengernek”⁸¹⁶ néhány év múlva arisztokrata és nagybirtokos lakói lesznek majd?

Pedig így történt⁸¹⁷: Jászdózsára 1951-ben hatvanhat kitelepített érkezett, köztük Hampel Ferenc ezredes, a frankhamisítási botrány egyik vádlottja, Bethlen Pál felsőházi tag, Lázár Ferenc és Somssich Gyula,⁸¹⁸ a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetének volt vezérigazgatója.⁸¹⁹ Kitelepített volt Issekutz Lajos is, aki 1919-ben már szembekerült a proletárhatalommal, amikor részt vett a gyöngyösi ellenforradalmi megmozdulásban, melynek leverése után sikerült elmenekülnie.⁸²⁰ Társa, Csipkay Albert százados és egy zsidó kereskedő, Welt Ignác már nem volt ilyen szerencsés: bestiális módon gyilkolták meg őket. Gondolt-e vajon arra az 1940-ben ezredessé előléptetett Issekutz Lajos, hogy ismét menekülnie kell a proletárhatalom elől? Hatéves jászdózsai kitelepítése 1956-ban ért véget, amikor lehetősége adódott, hogy disszidáljon: testvéréhez, Bad Ischlbe ment, ott is halt meg 1969-ben.⁸²¹

Többeknek azonban nem volt menekvés a kitelepítettségből: a rossz lakáskörülmények, az ellátás hiányosságai (külön megbízott figyelte és zavarta el az osztályidegeneket a kenyérbolt elől áruhiány idején) és a kemény munka sok idős kitelepített állapotát fordította rosszabbra, s okozta végül a halálukat. Amint a X/1/1 táblázat is mutatja: a kitelepítettek közül sokan voltak idősek, akik koruk miatt alkalmatlanok voltak a nehéz mezőgazdasági munkára. Ők ingóságai eladásából vagy a falu velük szolidáris lakóitól kapott adományokból éltek. Hogy

⁸¹⁴ Rákosi 1952a, 88–91.

⁸¹⁵ *Jászárokszállás és Vidéke*, 1909. május 29.

⁸¹⁶ *Jászvidék*, 1939. március 17.

⁸¹⁷ Ottlik Géza: Hajnali háztetők című, 1957-es regényének szereplőjének sorsa: „Halász Gedeonról, Péter apjáról például tudom is, hogy négy évvel ezelőtt meghalt Jászdózsán.” (Ottlik 1987: 132)

⁸¹⁸ Szepesy é. n.

⁸¹⁹ Almanach 1940: 455–456.

⁸²⁰ Szokodi 1959: 191.

⁸²¹ Békássy 1931: 138–139, Bene–Szabó 2003: 119.

ez eléggé általános lehetett, bizonyítja, hogy a megyei pártvezetésnek is szemet szúrt, amely a „nevelési munka” fokozásával válaszolt, mert tűrhetetlennek tartotta, hogy az „asszonyok kezét csókolnak a kitelepítetteknek és kedveznek nekik. [...] A mi vezetőinket rá kell nevelni arra, hogy leleplezzék az ellenséget és meggyűlöltessék a tömegek előtt”.⁸²²

A helyzetet minden ember másként élte meg, de vélhetően az ilyen szolidáris epizódok is hozzájárultak, hogy sokan végül nem törtek meg. Balonyi Ágoston egykori likörgyáros pásztor társával idegen nyelveken tárgyalta a legeltetés kérdéseit, s optimistán csak annyit fűzött helyzetéhez: „Eddig több száz ember és sok millió pengő [...] miatt kellett izgulnom. Most csak heverészek, végre kipihenem magam.” Bethlen Pál személyi igazolványában állítólag az szerepelt: „gr. dr. Bethlen Pál”, ezt büszkén-ironikusan mutogatta.⁸²³ Felesége halála után, jászdózsai magányos estéin, „más elfoglaltság hiányában” Goethe *Faustját* és Tolsztoj *Háború és békéjét*, vagy Kemény János munkáit olvasta. Történetfilozófiai művet írt Burckhardt és Spengler szellemétől ihletve, a német filozófussal egyébként korábban levelezett is.⁸²⁴

I/b „Bürokrácia”

A kitelepítéshez nem kellett arisztokrata pedigre, elegendő volt egy jobb helyen levő budapesti lakás, s máris bárki megtapasztalhatta a száműzetést⁸²⁵. Ez történt például Horthy Nándorral is, akinek felesége jászdózsai családból származott: anyósa a helyi főjegyző, Révfy Dezső (1886–1968) nővére volt. A Budapestről Kondorosra kitelepített egykori csendőrt a *Viharsarok Népe* a „múlt kegyetlen urai” között emlegette.⁸²⁶

Közhelyszerű jelző volt ez a korábbi csendőr esetében, akit hivatása okán a rendszerváltás abszolutista logikája egyöntetűen ellenségnek láttatott: noha a csendőrség mint testület háború alatti viselkedése elítélendő.⁸²⁷ Azonban itt is az egyedi esetekkel érdemes foglalkozni. Három jászdózsai csendőr sorsa megvilágítja, hogy a kommunista propaganda homogenizáló kategóriái különböző emberi sorsokat takarnak.

Egy jászdózsai származású – de a közeli Zaránkon élő – csendőrt azért idéztek bíróság elé, mert a bagólyuki gettóban állítólag asszonyokat bántalmazott. Noha a Zaránki Nemzeti Bizottság valamennyi pártja igazolta „feddhetetlenségét”, „demokratikus gondolkodását”, sőt

⁸²² MDP Szolnok 1952. IV. 21.

⁸²³ Szepesy é.n.

⁸²⁴ OSZK Analekta 10.698.

⁸²⁵ Käreniauskaitė 2015: A szocializmus ideológiája szerint az egyenlő társadalom szünteti majd meg a bűnözést, és mivel a politikai ellenfelek akadályozzák az egyenlőség kialakítását, bűnösök. Zajlik a korábbi elitek kriminalizációja. Jellemző, hogy az aktuális büntett és az államérdek elleni működés összemosódik; az államellenes tett súlyosabb mint az egyén ellen elkövetett „bűncselekmény”.

⁸²⁶ *Viharsarok Népe*, 1951. július 11.

⁸²⁷ Gyarmati 2012; Molnár 2013.

azt is kiemelték, hogy a front elvonulása után díjtalanul vállalta a helyi rendőrség újjászervezését; a népbíróságnak ez nem volt elegendő. A csendőr mellett tanúskodók vallomásánál többet nyomott a latban egy kiskörei asszony szava, akit a csendőr egy kihallgatás alkalmával pofon ütött: a pofon esetleges megtörténtét egyébként a vádlott sem tagadta, azt viszont igen, hogy ez háborús bűnnek minősülne. A per folyamán azonban kirajzolódott: a bagólyuki vallatók mindegyike megszökött az országból, így a vádakkal az egyedülként Magyarországon maradt, a gettóban a vallomásokat írógépen rögzítő csendőrőrmesternek kellett szembenéznie. . Bár a Zaránki Nemzeti Bizottság kezeskedett érte, végül nem kapott engedélyt arra, hogy a per ideje alatt szabadlábban védekezzen és elláthassa hatholdas gazdasága feladatait. „Ez a pár hét ami előttünk van az őszi szántás és vetés ideje – aminek elmulasztása és földjeimnek szánatlanul és vetetlenül való hagyása nem csupán közérdek – reám nézve egyénileg is katasztrofális, mert családom létfenntartásáról vagy pusztulásáról van szó” – állt 1945 októberi kérvényében, majd néhány hónap múlva a felesége írt: „Nem lehet a tekintetes Népbíróság előtt sem közömbös, hogy az emberek értékes termelő és országépítő munka helyett alaptalan vádakkal terhelve fogházban sínylődjenek, mialatt családjuk teljes nyomorba jut.” Az egészségében megtört férfit öt évi kényszermunka helyett végül két és fél év börtönt rótt az egri népbíróság 1947. október 6-án.⁸²⁸

Története nem azt bizonyítja, hogy Jászdózsa minden lakosa ellenálló köszirtként dacolt volna a nyilastengerrel. Hozható és hozandó is ellenpélda. Egy anyja révén jászdózsai származású – de már Jászberényben élő – főhadnagy egy nyilascsoportot vezetett: neve a kényszersorozásokkal és a zsidó vagyontárgyak elkobzásával fonódott össze, és már-már szimbolikusnak tekinthető, hogy egy könyvüzletben hajtotta végre több munkaszolgálatos kivégzését. A felesége a bíróságon igyekezett ugyan bizonyítani férje feddhetetlenségét, sőt azt is, hogy titkos ellenálló volt, hogy Wallenberg-től kapott köszönő levelet, Szmirnov gárdaezredes pedig örömmel fogadta átállítását Budapest ostromakor. Ezeket az állításokat azonban írásos bizonyítékkal alátámasztani viszont nem tudta, 1949-ben kivégezték.⁸²⁹ Egy Ukrajnában szolgálatot teljesítő tizedest pedig kegyetlenkedései miatt csak „pálcás tizedesként” emlegettek a munkaszolgálatosok: hat és fél év fegyházra ítélték 1947-ben, de már két év múlva szabadlábba került, mert olyan megbízhatóan, minden megkérdőjelezés nélkül végezte az állampusztai intézetben rábízott feladatokat is, mint annak idején tette azt a menetelő ukrán munkásszázadban.

⁸²⁸ BFL XXV1.a/1948/1568.

⁸²⁹ BFL XXV1.a/1946/2259.

I/c „Egyházak”

A papság befolyását nemcsak az adta, hogy az egyház nemzetek és kormányok fölé magasodott, hanem hogy gazdasági, szociális és kulturális befolyása egy-egy község életében meghatározó volt. Ez a nagy társadalmi ereje indokolhatta azt a kommunista tézist, miszerint „alkalmazhatjuk azt a tételt, hogy a falun minden rossz út a templomba vezet”.⁸³⁰ Hogy hogyan láttatta az egyház tevékenységét a kommunista propaganda, azt már a sajtóban megjelent olyan cikkek címei is jelzik, mint: „Háborús rémhíreket terjeszt, ájtatos szemforgatással leplezi erkölcstelenségét a jászszentandrásai pap”.⁸³¹

A Jászdózsán szolgálatot teljesítő papoknak azonban vélhetően nem volt rossz hírük a lakosság körében. Mint az már korábbiakból kiderült: a papok hagyományosan helyi származásúak voltak, az egyházi birtok pedig fontos szociális funkciót töltött be.

Hogy az egyház lelki befolyása is megmaradt, annak nemcsak a Heves megyei Mária-jelenések voltak a jelei, melyek a jászságiakat is zarándoklásra hívták;⁸³² hanem az is, hogy 1952-ben a megyei pártértekezleten kiemelték Jászdózsát, ahol ezerhétszáz fő vett részt a húsvéti körmeneten. A központ a helyi pártvezetést hibáztatta, amiért nem rendezett kultúrünnepélyt. A mulasztás azonban csak a kisebb vétek volt, a megye területéről akár a nagyobb együttműködésre is találni példát: Szelevényen a jegyző úgy intézkedett, hogy „május 1-jén először a tömeg menjen a misére és utána vonuljon fel”, Abádszalókon pedig a mise nyolc-kilencszáz látogatója között ott volt a tanácselnök is.⁸³³ A Jászságból pedig arról adtak hírt, hogy „volt olyan községháza, ahol fel volt írva az ajtóra CMB1949 vagyis bizonyos szentelési szertartást végeztek még a községházán is”.⁸³⁴

I/d A „zsírosparaszt” réteg

A jászdózsai kuláklista szokatlanul terjedelmes: 79 nevet tartalmazott, alig kevesebbet, mint a háromszor akkora lélekszámú jászárokszállási (87). Jászszenandrason viszont csak 40, Jászfákóhalmán csak 28, Pusztamonostoron 14 név szerepelt.

A vb-titkár szerint „azokat a helyeket kell felderíteni, akik takarmánykészlettel rendelkeznek ugyan, de állatuk nincsen [...] a dolgozó parasztság, de különösen a szegény parasztság között szervezzük meg a puhatolást és hirdessük ki az ezért járó 10% jutalmat. Indítsunk egy népnevelő munkát a faluba, mely a felesleges terménykészlet felderítésére vezet”. Főleg a

⁸³⁰ MDP Szolnok:1950. II. 2.

⁸³¹ *Szolnok Megyei Néplap*, 1950. május 26.

⁸³² MDP Szolnok:1949. V. 10. Jásztelekről az Eposz testületileg vonult.

⁸³³ MDP Szolnok: 1949. V. 3, 1952. IV. 21, 1952. V. 12.

⁸³⁴ MDP Szolnok:1949. II. 11. Mintha megismétlődni látszott volna 1919 “A népség ... kellő áhítattal végezte az istentiszteletet és Uramfia, a körmenetet a direktórium elnöke rendezte és tartotta is rendben. A kommunista rendszer és kormányzat megvolt, de a kommunista érzelem nem. Mert hiszen ők az Istenben nem hisznek. A jász paraszt meg igen.” Kele 1926, 348.

„spekulánsok” és a „kulákok” munkásaira számítottak a felderítésben, amelyet aztán az elszámoltató brigád kiszállása követett volna.⁸³⁵ Ez azonban népszerűtlen feladatnak⁸³⁶ számított, ímmel-ámmal végezték. Az olyan tettek, mint amikor a helyi parasztcsaládból származó ügyvédnél, dr. Rédei Lászlónál (1904–1988) talált százötven kilogramm zsírt és több mázsa takarmányt közszemlére tettek ki a Földműves-szövetkezetnél, demonstrálva, „*kik a népnek az ellenségei*”, könnyen lehet, hogy ellentétes hatással volt az emberekre. Néhány hét múlva ugyanis a vb-ülésen a következő hangzott el: „Vannak olyan kulákok, akiknél még mindig elég bőven van minden, mert az elvtársak nem néztek jól körül a portáján. Az ilyen helyekre érettebb elvtársakat kell küldeni, akik a kérdéseket keményebben kezelik. A dolgozó parasztságnál is oda kell hatni, hogy nekik is áldozatot kell hozni. [...] A munkák fokozására a holnapi nap folyamán több népnevelőt fogunk beállítani.”⁸³⁷

Az idegenből származó tanácselnök a központ kegyetlen hangvételét képviselte. Pszichológiai jellemző, hogy a hatalomnak alárendelt, abban megbízó emberek magukra nem is annyira személyként tekintettek, sokkal inkább végrehajtóként: a felmerülő problémáknak csak egy szűk technikai részét látták.⁸³⁸ Egy jellemző példa, hogy 1955 tavaszán például keményebb fellépést követelt a kulákokkal szemben, a nagy adóhátralékosok házáat pedig el akarta árvereztetni.⁸³⁹ Ezt a nézetet nem támogatták azonban a helyi párttagok, Vágó Pál azt mondta, hogy a kulákoknál a jegyeztetés erejüknek megfelelően történjen, ne „csillagászati számokkal”, mert azt nem tudják velük kifizettetni.⁸⁴⁰ A behajthatatlan adók ekkor már több mint 390 000 forintot tettek ki, aminek 78%-a „kulák” tartozás volt: Kiss L. József, özvegy Varga Józsefné és Juhász B. Géza együtt 100 000 forinttal tartoztak.⁸⁴¹ Összehasonlításképpen: az iskolára az 1955-ös évben 82 700 forintot, az óvodára 70 000 forintot, az állattenyésztésre 82 600 forintot, a helyi utakra 50 000 forintot költöttek.⁸⁴²

A helyi származású pártvezetés igyekezett humánusabban eljárni: amikor Kiss Balázs kérvényezte a kuláklisztáról való törlését – 17 hold földbérletéről lemondott, néhány ingatlanán az anyósának volt haszonélvezete –, elfogadták. A centralizált államban azonban a végső

⁸³⁵ MNL JNSzML XXIII. 714 Jászdózsai Vb-ülések jegyzőkönyvei 1951. II. 3.

⁸³⁶ Farkas 2016, 31–32: Az agitálásra sem volt rávehető még a téjesztág parasztság sem: ezt a feladatot főként a téjesztelnök, az agrónómus vagy a mezőgazdasághoz nem is kötődő állami alkalmazottak (tanár, orvos) vállalták.

⁸³⁷ MNL JNSzML XXIII. 714 Jászdózsai Vb-ülések jegyzőkönyvei 1951. II. 17. és 1951. III. 3.

⁸³⁸ Milgram 1974, 1–11; Waal 2014. A konfliktusokat jelen esetben az is mélyítette, hogy a paraszti kultúra alapvetően a közösségi döntéshozatalt részesítette előnyben a falu irányításában, az egyszemélyű vezetés – amely a diktatúra megközelítése volt – ismeretlen volt. (Örsi 2015, 100–103.)

⁸³⁹ MNL JNSzML XXIII. 714 Jászdózsai Vb-ülések jegyzőkönyvei 1955. IV. 26.

⁸⁴⁰ MNL JNSzML XXIII. 714 Jászdózsai Vb-ülések jegyzőkönyvei 1955. IX. 2.

⁸⁴¹ MNL JNSzML XXIII. 714 Jászdózsai Vb-ülések jegyzőkönyvei 1956. VIII. 6. behajthatatlan adótételek.

⁸⁴² MNL JNSzML XXIII. 714 Jászdózsai Vb-ülések jegyzőkönyvei 1955. IX. 2.

döntést nem a helyiek mondták ki, hanem a felsőbb pártvezetés: ezt az ügyet is a megyéhez továbbították.⁸⁴³

2. A pátyi „osztályellenségek”

2/a Nagybirtokosok, nagytőkések

Pátyon nem éltek ugyan arisztokraták, de a középnemesi Várady család, amelynek tagjai az országos politikával érintkeztek, beleillett a kommunista ellenségképbe. A család kastélya külön világot képviselt Páty parasztpartái között.

Várady Elek (1757–1850) a napóleoni háborúk után „a congressus és békekötések alatt mutatott roppant érdemeiért tanácsos lett”.⁸⁴⁴ Fia, József (1800–1883) az udvari kancellária titkára, majd Fiume kormánybiztosa; a szabadságharc után Pátyra vonult, empire kastélyában hátralévő életét a tudományoknak szentelte.⁸⁴⁵ Az utód, Várady Sándor 1897-ben 522 holdjával középbirtokos, s bár a birtok állattelepe is jelentősnek számított 112 szarvasmarhájával. Az országgyűlési képviselő Várady József a háború utáni Nyugatra menekülésével az utolsó középbirtokos nemes is elhagyta a települést. Gazdátlanná vált vaskerítéses kastélya az egymással vetélkedő szervezetek kiszolgáltatottja lett.⁸⁴⁶ Parkjából játszóteret, illetve munkásüdülőt terveztek létesíteni,⁸⁴⁷ a park kiszáradt fáit pedig tüzelésre használták.⁸⁴⁸ Az épületben elbontottak három közfalat, hogy nagytermet alakítsanak ki,⁸⁴⁹ cserépkályháját pedig lebontották az óvoda céljaira.⁸⁵⁰ A hatvanas évek közepéig a futballcsapat öltözője is a kastélyban talált helyet.⁸⁵¹

A Várady – család és Páty kapcsolatának különös epizódja ebben az időszakban, 1963-ban történt. A vb elnöktől ez év nyarán a vámhatóság két levelet foglalt le, amit Ausztriába akart vinni. Az egyik levél „Váradyné grófnőnek” szólt és arra tartalmazott utalást, hogy az elnök később tájékoztatást fog küldeni az „otthoni körülményekről”. A faluban az egykori cselédek „elítélésüket nyilvánították” ki az esemény miatt, mások viszont „nem veszik nagy dolognak

⁸⁴³ MNL JNSzML XXIII. 714 Jászdózsa Vb-ülések jegyzőkönyvei 1950. XII. 9.

⁸⁴⁴ Nagy Iván: *Magyarország családai*. XII.

⁸⁴⁵ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*.

⁸⁴⁶ MNL PML V. 1087 Képviselő-testületi iratok (1947–1951). 22/1948. (1948. augusztus 10.). A kommunista és a szociáldemokrata párt mellett a kastélyt igényelte a Szülő-Napközi Otthon, a Szabadművelődési Tanács, a Csecsemővédelem, a 48-as Ifjúsági Bizottság, a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége és a Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárvák Országos Nemzeti Szövetségének helyi csoportja is.

⁸⁴⁷ MNL PML XVII. 121-b Pátyi Nemzeti Bizottság. Iratok 99/1945.

⁸⁴⁸ MNL PML V. 1087 Képviselő-testületi iratok (1947–1951 53/1948).

⁸⁴⁹ MNL PML V. 1087 Képviselő-testületi iratok (1947–1951 18/1947).

⁸⁵⁰ MNL PML V. 1087 Képviselő-testületi iratok (1947–1951 38/1948).

⁸⁵¹ Molnár 1970, 57.

az esetet, mert csupán egy levélről van szó.” Az ügy végül a vb elnök lemondásával zárult.⁸⁵²

2/b „Bürokrácia”

Bár a pátyi kuláklista, mely a „nép ellenségeit” sorolta fel, negyedrészt csendőrök nevét tartalmazta, a korábbi bürokráciából nem csak ők kerültek leváltásra: a Horthy-kor adminisztrációja kapcsán csak elítélő hangnem volt megengedett, legyen szó postamesterről⁸⁵³ vagy a községi képviselőtestület tagjáról.

A járási kiküldött a tanács megalakulása alkalmából elmondott beszédében ismertette, hogy régen, „a képviselőtestületben a kupecsek és a kulákok ültek, most a tanácsokba a nép, a dolgozó nép képviselői ülnek és a dolgozó nép érdekét fogják a szemük előtt tartani, nem a kulák és kupec érdekeket. A Tanács közelebb viszi a dolgozó népet a közigazgatáshoz. A tanácsnak kell vezetni a falun mindent, a kulturális életet, a mezőgazdaságot”. A szót a helyi tanácselnök vette át, aki sietett megismételni: a régi képviselőtestület nem is tudhatta a nép érdekét szolgálni, mert ott a dolgozó nép nem volt képviselve.⁸⁵⁴

Nem tudni, eszébe jutott-e valakinek az egykori főjegyző, Veér Pál (1881–1947), aki évtizedeken keresztül állt a község élén, és a harmincas években kiállt a „földreform” ügye mellett⁸⁵⁵ vagy az utóda, az apostagi Szomor János, aki 1944 nyarán a magyar katonaság segítségével akadályozta meg, hogy a németek a tangazdaság állatállományát és takarmányát elszállítsák.⁸⁵⁶ Az uszító beszéd mindenesetre inkább kedvezett az olyan epizódok felidőzésének, mint amikor a háborús időben a közellátásnál basáskodó tisztviselő csendőr saját kezűleg dobott ki embereket az irodából.⁸⁵⁷

A Horthy-rendszer összeomlása természetesen nem jelenthette a tisztviselői kar teljes kicserélődését, ezt már csak a képzett emberek hiánya miatt sem lehetett volna megtenni. Az 1946-os B-listázások során a Pátyon igazolt kilenc tisztviselő közül csak ketten kezdték működésüket a háború után,⁸⁵⁸ hamarosan azonban megindult a tisztviselői kar átformálása: Szomor János főjegyzőt letartóztatták, és a Nemzeti Bizottság kérelmére sem helyezték vissza a községbe.⁸⁵⁹

⁸⁵² MNL PML XXXIII. 798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei: 1963. december 1.

⁸⁵³ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VIII. 17. Egy budaörsi postamesternő elbocsátásakor: az „alkalmazottakkal úgy bánik, mint a Horthy időben élnénk még”.

⁸⁵⁴ MNL PML XXXIII. 798 a-1 Páty községi tanács üléseinek jegyzőkönyvei 1950. X. 27.

⁸⁵⁵ MNL PML Páty nagyközség iratai 127/1937. 1937. X. 29.

⁸⁵⁶ BFL XXV. 1.a NB XII. 24/1946/4 4591 KL/A.

⁸⁵⁷ MNL PML Páty képviselőtestület 8/1946.

⁸⁵⁸ MNL PML XVIII-109 Pátyi Nemzeti Bizottság Iratok 1945 325/1946.

⁸⁵⁹ MNL PML XVII. 121-a Pátyi Nemzeti Bizottság Jegyzőkönyvek (1946. június 17.)

Az alsóbb tisztségek betöltőit a következő évektől kezdték leváltani. Pátyon 1948-ban például két kisbíró is elcsaptak. Az indokok hasonlóak: részegeskedés, az első esetben sikkasztással súlyosbítva: a kisbíró a földműves-szövetkezet által átadott dobolási díjakat a község pénztárába nem fizette be, hanem elitta.⁸⁶⁰ Velük egy időben bocsátottak el két fiatalasszonyt, egy közmunka-nyilvántartót és egy közellátási kiségitőt, ugyanazon indoklással: munkájukat hanyagul végezték, egyikük „még jelenleg is azt a nézetet vallja, [...] nem ő van a népért, hanem a nép legyen érte”.⁸⁶¹ Hogy eltávolításukban politikai motiváció játszott közre, azért feltételezhető, mert noha mindketten 1944 tavaszán kerültek állásba, 1946-ban még egyhangúlag igazolta őket a pátyi Nemzeti Bizottság.⁸⁶²

Horthy Miklós az egyik leggyakrabban idézett név volt, ha el akartak lehetetleníteni valakit, a főellenségek tablója később Trockijjal⁸⁶³ és Rajk Lászlóval⁸⁶⁴ is kiegészült. Ezen ördöginek ábrázolt személyek fő bűne a – nagyon homályosan körülhatárolt, éppen ezért inkább politikai szólam – nép elárulása. Ezt az árulást bárki megcselekedhette, így az a pátyi pénztáros is, akit 1948-ban bocsátottak el állásából. A kérdést előbb szavazásra bocsátották: tizenheten a leváltás mellett, kilencen a pénztárnok megtartására szavaztak, hatan pedig tartózkodtak. Az ítélet szerint: a „pénztárnok hároméves ténykedésén keresztül bizonyította azt, hogy nem a nép érdekeit, hanem egyéni érdekét igyekszik funkcióján keresztül elérni”.⁸⁶⁵

2/c „Egyházak”

Páty környékén nagyobb volt az egyházi birtok, a Telki apátság nevén a húszas évek elején összesen 2737 hold szerepelt, melyből 1455 szántó, 1071 pedig erdő volt. Ez jelentős mennyiség volt, főleg, ha hozzávesszük, hogy Páty összes kispapja együttesen birtokolt csak 3000 holdnyi szántót.⁸⁶⁶ Mindezen birtok azonban a „földreform” során elolvadt. A járszócásaihoz hasonló események játszódtak Pátyon is: az egyházi földet itt is bérbe adták, 1947-től három évre Hetesi Jánosnének, aki a terménybeszolgáltatást magára vállalta, de az adót az egyház fizette. A párt azonban kisajátította a földet, mondván, a „község közepén van és azt parkosítani kell, oda helyezzük a Szovjet emlékművet”.⁸⁶⁷

⁸⁶⁰ MNL PML V. 1087 Képviselőtestületi jegyzőkönyv 83 – 84 /1948.

⁸⁶¹ MNL PML V. 1087 Képviselőtestületi jegyzőkönyv 85 – 86/1948.

⁸⁶² MNL PML Pátyi Nemzeti Bizottság Iratok XVIII-109 1945 325/1946.

⁸⁶³ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VIII. 3. Perbálon „történt, hogy Krausz István a felszabadító Vörös Hadsereget géppisztollyal akarta megállítani. Rendőri környezettanulmány alapján teljesen Pártellenes, és a termelőszövetkezetben bomlasztást végez. Szigeti, egy másik tag véleménye teljesen megegyezik Krausz véleményével, mert leánya Krausznak menyasszonya. Szigeti beállítása tökéletesen trockista beállítottságra vall.”

⁸⁶⁴ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. IX. 11.

⁸⁶⁵ MNL PML V. 1087 Képviselőtestületi jegyzőkönyv 107/1948.

⁸⁶⁶ MMM AI Bodor 1921

⁸⁶⁷ MNL PML XXXIII. 798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei 1950–1956 1952. IV. 28.

Rákosi Mátyás megkülönböztette a főpapságot és az alsópapságot: az elsőnek felszámolására törekedett („Mindszenty elítélése óta csend van a járásban, csak a telepese községek, ahol erősebb a párt kevésnek tartják a büntetést”⁸⁶⁸), utóbbival viszont nem tartotta lehetetlennek az esetleges együttműködést.⁸⁶⁹ Az alsópapság azonban sokszínű volt, és egyes tagjai másként reagáltak az együttműködés lehetőségére, mely a gyakorlatban voltaképp a behódolást jelentette, hiszen a kommunisták fő ellensége a „klerikális reakció”. Ennek a kettős kommunikációnak egy jellemző példája, amikor Pátyon helyet kerestek a mozinak, akkor az egyébként romos állapotú katolikus imaház lett volna az egyik lehetséges helyszín. „Az egyházat tegyük ki onnét, a rendes helyükre a templomukba” – szölte a javaslat, de elismerték, hogy „ez kényes kérdés, mert nem akarja azt senki, hogy vallásellenességgel vádolják”. A helyi vezetőség nem is vállalta magára a döntést, hanem inkább továbbküldte feletteseinek.⁸⁷⁰ A kommunisták a „demokratikus gondolkodású” papok maguk mellé állítására és a meggyőzésre a legfelkészültebb elvtársakat szánták.⁸⁷¹ Ennek szellemében Nagytétényben a vezetőjegyző kétszer is magához hívatta a plébánost, és kérte, hogy a prédikációjában méltassa a demokrácia eredményeit. Markó Gyulának már volt tapasztalata a totalitárius rendszerek túlélésében – a zsidótörvények idején készséggel keresztelte a tétényi izraelitákat⁸⁷² –, most a húsvéti prédikációban beszélt is a demokráciáról, de attól már elzárkózott, hogy a híveket választáson való részvételre buzdítsa. Budaörsön azonban mind a katolikus, mind a református pap nyíltan a Népfontra szavazott 1949-ben; Piliscsabán pedig „a pap [...] áldását kérte a demokráciára és annak vezetőire”.⁸⁷³ Torbágyon a pap ötven forintért vett szöveget az MNDSZ vörös zászlajához.⁸⁷⁴

A maguk mellé állítás egy másik lehetősége volt, hogy helyi szinten igyekeztek megakadályozni a központ túlkapásait. Tinnyén a helyi MDP-titkár például közbelépett, amikor az ÁVO erőszakkal elvitt két apácát, mivel az esemény megrémisztette a lakosságot: közbeavatkozása végül eredménytelennek bizonyult.⁸⁷⁵

Azoknak a papoknak, akik nem fogadták el a kommunista uralmat, az agitátorok zaklatásával kellett szembenézniük. A tinnyei plébánost azzal akarták befeketíteni, hogy egy táblát találtak, amit még 1942 májusában szentelt fel azzal, hogy „Magyarország Nagyasszonyának

⁸⁶⁸ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. II. 20.

⁸⁶⁹ Rákosi 1952b: 186.

⁸⁷⁰ MNL PML XXXIII. 798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei 1950. XI. 5. 1952. III. 16.

⁸⁷¹ MNL PML XXXV. 5.a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. IV. 5, 1949. IV. 22

⁸⁷² Dindi 2014: 39.

⁸⁷³ MNL PML IV 424-b Budakörnyéki Járás főszolgabírájának iratai. Közigazgatási iratok 1 1949. V. 8. Nagytétény. 1949. V. 16.

⁸⁷⁴ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1950. II. 19.

⁸⁷⁵ MNL PML MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti 1949. V. 4.

a háború sikeres befejezéséért”. Zsámbékon a pap, amikor lakásán felkeresték („véletlenül betévedtek”), „rossz véleménnyel volt [...] általában a mai rendszerről. A demokrácia szó kiejtésénél köpött egyet”.⁸⁷⁶

Az ellenállásnak változatos formái lehetnek. Pilisszentivánról azt jelentették, hogy „demokrácia ellenes megnyilvánulás csak annyiban volt észrevehető, hogy a helybeli plébános szavazati jogával nem élt”.⁸⁷⁷ Pusztázámoron az esperes „a párt és a választások ellen működik. A pap vallásos, a pártprogrammal egyszerre hirdet misét. A misén arról prédikált, hogy »úgy dolgozzatok és cselekedjete, hogy minden jó felülről jön és az örök, a többi múlandó és változó«. Továbbá azt mondotta, hogy »elterjedt a hitetlenség a faluban, nem csak a férfiak, hanem a nők között is. Emlékezzetek Jeruzsálem sorsára, mert az is a hihetlensége miatt pusztult el. Sajnos ezen az úton van édes hazánk, Magyarország is«.” És a jelentés konklúziója: „Ezzel a prédikációval igyekezett a választás hangulatát zavarni.”

Tinnyén az *Internacionálé* éneklésébe beleharangoztak,⁸⁷⁸ másutt pedig olyan események voltak tapasztalhatók, mint hogy „*a legnagyobb dologidőben igyekeztek a dolgozó parasztságot egyik községből a másik községbe búcsúra átvinni, így például Pilisvörösvárról 800 főt tudtak elvinni Tátra, de emellett estétől reggelig szentmiseimádásokat tartottak az őszi vetés ideje alatt, amire a szomszéd község dolgozó parasztjait is igyekeztek átvinni. Nem áttallanak olyan cselekedetek felbújtására sem, mint pl. a biai pap, aki a gyerekeket bérelte fel arra, hogy a párt vagy a tömegszervezetek plakátjait szaggassák le*”.⁸⁷⁹

A fiatalság nevelése terén volt a leginkább kiélezett a harc a kommunista államhatalom és az egyház között. Bár egy 1951-es jelentés szerint a budai járás területén mintegy 10%-kal csökkent a hittanra járó gyermekek száma, a sporton keresztül az egyház mégis jelen maradt a gyermekek életében: Solymáron ministráns futballt szerveztek, amin evangélikus tanulók is részt vettek. A Torbágyi KSK egyik gyűlésén azzal intették le a pártmegbízottat, hogy „elvtárs, itt nem politizálunk, hanem vezetőséget választunk”. A kommunista párt Tinnye és Pilicsaba területén is azt találta, hogy „a sportkörök vezetőségeiben hemzsegnek a klérus emberei [...]. az ifjúság burzsoá szellemében való nevelését éppen e területen kívánja maga számára biztosítani”.⁸⁸⁰

Vidéken az ötvenes években sok kommunista párttag család járatta a gyermekét hittanra. „Sokan még azt hiszik, hogy az osztályharc megszűnt, pedig nem úgy van. Ezt a téves

⁸⁷⁶ MNL PML XXXV.5.a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VIII. 17, 1949. V. 11

⁸⁷⁷ MNL PML IV. 424-b Budakörnyéki Járas főszolgabírájának iratai Közigazgatási iratok 1 1949. V. 17.

⁸⁷⁸ MNL PML XXXV.5. aMDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti 1949.IV.27, 1949.V.4, 1949. V.16

⁸⁷⁹ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1951. XII. 9.

⁸⁸⁰ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1951. XII. 9., 1956. II. 4.

felfogást azért kell tisztázni az elvtársakkal, mert esetleg ennek alapján előfordulhat az, hogy még többen íratják be gyermekeiket hittanra, mint tavaly”⁸⁸¹ – szövege a figyelmeztetés.

A párttagokat leginkább a vallásosság miatt kritizálták. Nem mindenhol volt ez feltétlenül így⁸⁸², de Kelet – Európában jellemzően a kommunistákat azokkal azonosították, akik nem hittek Istenben.⁸⁸³

Az egyház az egész évtizedben megőrizte a befolyását. Az olyan szövegek ellenére, mint hogy „a papok is belátják, hol van a helyük, a katolikus pap [...] elment termelő munkába”,⁸⁸⁴ a lakosság eléréséhez, közérdekű hírek felolvasásához továbbra is a legcélszerűbb volt a templomot használni, a mise minden pártrendezvényénél látogatottabb esemény volt.⁸⁸⁵

2/d A „zsidóparaszt” réteg

Páty a budai járásban kiemelt szerepet kapott, a párt járási „súlypont községnek” tekintette, ezt szánták ugyanis a járás első „szocialista községének”. Az ügy előmozdítására 1951 februárjában száz népnevelőt küldtek a faluba.⁸⁸⁶ A helyi párttitkár már a korábbi években is magabiztosan jelentette: „nagyon szép eredményt értünk el. Sikerült elérni azt, hogy a kulákság mellől a középparasztokat leválasztottuk. A középparasztok is részt vettek az agitálásban”.⁸⁸⁷ Valóban, ránézésre nem okozhatott volna gondot, hogy a község 2800 lakosa az ott lakó 34 „kulákra”⁸⁸⁸ kényszerítse akarátát. A „kulákok” név szerinti kimutatása is fennmaradt, mert a párt 1952 első felében két ízben készített társadalmi listát „népünk ellenségei”-ről.

A listát olvasva egyértelmű, hogy itt sem a gazdasági tényezők motiválták a „kulákság” elleni fellépést. Polgár Zsigmond például a kommunisták politikai ellenfele is volt, hiszen még 1948-ban is a kisgazdapárt tagjaként vett részt a képviselőtestület munkájában.⁸⁸⁹ Érdemes belegondolni abba is, minő „burzsoá” lehetett az a Bereczky Lajos (1888–1968), akinek hét gyermekét kellett eltartania huszonhat holdas birtoka jövedelméből; az a Cseke András, akit rokkantföldből kapott birtoka tett „kulákká”; vagy az a gyári munkás Lukácsi Sándor, aki balszerencséjére éppen akkor örökölt, mikor bűn volt huszonöt holdnál többet birtokolni.

⁸⁸¹ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1956. V. 2.

⁸⁸² Allende 2004: 77 – 84: Chilében még a kommunisták sem mondták magukat ateistának, mivel egy nép, amely a hegyek közt él, logikusan az ég felé emeli tekintetét. A chilei katolikus egyház általában a szegényekkel tartott, ami tiszteletet és rokonszenvet keltett az emberekben.

⁸⁸³ Fitzpatrick 1994:33 – 37; 314 – 315: A németek legsikeresebb fogása a vallásüldözés megszüntetése volt.

⁸⁸⁴ MNL PML XXXIII. 798 a-1 Páty községi tanács üléseinek jegyzőkönyvei 1951. IV. 6.

⁸⁸⁵ PML IV 424-b Budakörnyéki Járási főszolgabírójának iratai. Közigazgatási iratok 1 1949. VII. 25.

⁸⁸⁶ MNL PML XXXIII. 798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei 1951. II. 12.

⁸⁸⁷ MNL PML XXXV. 5. a MDP budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. V. 16.

⁸⁸⁸ MNL PML XXXIII. 798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei 1950–1956. 1950. XI. 5.

⁸⁸⁹ MNL PML V. 1087 Páty képviselőtestületi jegyzőkönyv 1948. VI. 12. (65-69) 25/1948.

A falusiak érezhették ezt az ellentmondást, mert a járási értekezleten Pátyot külön meg is rótták, amiért ott „a jó kulák elmélete honol”, az ottaniak úgy látták, hogy a kulákok „jól dolgoznak és ha kizárjuk őket, nem megy a munka, ne bánts engem, én sem bántlak téged hangulat van, és nem veszik észre, hogy a kulák áll néha megfoghatatlanul csendes formában, de mindig árt”. Történt mindez azután, hogy Pátyon kiderült, a tszcs vezetésében kulák is volt, amely „csak fék az előrehaladásban”. (Itt egyébként még 1956-ban is amiatt méltatlankodtak, hogy a községi tanács nem mindig tudja kimutatni a „kulákok” névsorát, a tézesek pedig nem tudják, kiket vehetnek fel.) A felvett „kulákok” kizárása azonban nem oldott meg mindent, a pártvezetők elégedetlenek voltak a kiküldött végrehajtókkal is, akik hajlamosak voltak alkudozni a felekkel. A vb-titkár ragaszkodott volna ahhoz, hogy a tanácstagok aktívan vegyenek részt a népnevelő munkában,⁸⁹⁰ mindezek ellenére az áhított átalakulást nem érték el, az ellentétek miatt Páty a maga harmincnégy kulákjával „kulákközség” maradt.

3. A két falu osztályainak, „osztályellenségeinek” összevetése

Elemző összehasonlítás nélkül is tudható, hogy a két falu eltérő múltja a magyar társadalom más-más helyi korallformáit alkotta meg. A szabadparaszti múlttal rendelkező, hosszú öngazgatási hagyománnyal bíró Jászdózsza élén már viszonylag korai idők óta helyi származású adminisztratív elit állt. A már említett plébánosok és főjegyző mellett helyi születésűek voltak az – itt bővebben nem tárgyalt – iskolaigazgatók és több irodai alkalmazott is. A valaha jobbágyközség Pátyon ezzel szemben az adminisztrációt döntően idegenből származott emberek vitték; bár a pátyiak írni-olvasni tudás alapján becsült iskolázottsága nemcsak Jászdózsánál, hanem az országos átlagnál is jobb volt,⁸⁹¹ mégis ritkán fordult elő, hogy a faluból magasabb iskolát végzett ember kerüljön ki. A század első felének pátyi jegyzői például Tiszaburáról, Ceglédre és Apostagról⁸⁹² kerültek a községbe; idegen származásúak voltak a papok, az irodai alkalmazottak is.

Elviekben egyszerűbb volna rendszerváltást vezényelni ott, ahol az új elit idegenből származik, hiszen sem lokálpatrióta érzélem, sem ismerősi-rokoni kapcsolatrendszer nem gátolná a központi utasítások végrehajtását. A kommunista párt ezt az elméleti megfontolást követve mindkét település élére idegenből jött tanácselnököt és párttitkárt nevezett ki; és törekedett a helyi többség maga mellé állítására.

⁸⁹⁰MNL PML XXXIII.798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei 1950.II.19, 1951.I.15, 1951. XII.9.

⁸⁹¹ A Népszámlálás 1900 szerint: 1900-ban Jászdózsán a lakosság 50%-a, míg Pátyon 69,5%-a tudott írni-olvasni (az országos átlag: 49,6%). 1941-re ezek a számok a következőképp módosultak: Jászdózsza 91%, Páty 93,6%, az ország pedig: 92,4%.

⁸⁹² Kovács János (1874–1927), Veér Pál (1881–1947), Szomor János. Kivételt jelent a tanítócsalád: Huszár Károly (1847–1911), fia, Huszár Lajos (1873–1939) és ennek apósa, Nyikos József (1828–1914).

Csakhogy a többségi társadalom mindkét településen hasonló alakzatot formált, melynek tagjai kevésbé voltak fogékonyak a kommunista gondolatra. A feudális múlt eltérő formái ellenére mindkét település a polgári átalakulás nyerteseinek kicsiny csoportjába tartozott a 19. század közepén, mert a legtöbben földbirtokkal vágtak neki a polgári kornak, és a száz év alatt végbement birtokaprózódás ellenére mindkét település legnépesebb társadalmi csoportját továbbra is a kisbirtokosok alkották, amely folyamatos átmenettel kapcsolódott a társadalmi elitet képező, kommunisták által „zsírosparasztnak” nevezett módos gazda csoporthoz.

Pátyon a lakosok 63%-a volt őstermelő, Jászdózsán pedig 77%; a birtokok eloszlása nem volt mindenben megfeleltethető az országos átlagnak. A 10–50 holdasok kategóriájába tartozók rétege a járásuk átlagának felelt meg, de az országosnál népesebb volt, vagyis éppen azok voltak nagyobb számban, akik közül sokan már a kor törvényei szerint is „kuláknak”, „zsírosparasztnak” voltak számolhatók, mások viszont csak középparasztnak. Bár kuláknak lenni csak a törvény betűje szerint volt vagyoni kategória – 1949-ben Nagykovácsiban „kulák fogásokat alkalmazó” újjgazdákra írtak⁸⁹³ –, mégis érdemes felidézni a földbirtokosok megoszlását, hiszen nyilvánvalóvá válik, hogy sem Jászdózsán, sem Pátyon nem volt akkora vagyoni különbség az emberek között, mint amennyit a lenini doktrína feltételezett⁸⁹⁴ (lásd: X/3/1) A *Szolnok Megyei Néplap*ban megjelent *Elméleti tanácsadó* igyekezett tisztázni a kérdést,⁸⁹⁵ az ilyen, viszonylag homogén társadalomban mégis nehéz volt megtalálni a „kizsákmányolókat”. Már csak azért is, mert a gazdagság relatív: lehet, hogy egyes parasztok a falu legmódosabbjai voltak, de országos átlagban elmondható, hogy még a leggazdagabb parasztok jövedelme sem érte el a városi középrétegek jövedelmét.⁸⁹⁶

A szovjet propaganda nem tisztázta, kit ért az ellenségként kezelt „kulák kategórián”,⁸⁹⁷ és ez a probléma továbbgyűrűzött a kelet-európai kommunista rendszerekbe is: a jelszó világos volt ugyan – „támaszkodjunk a szegényparasztságra, egyezzünk meg a középparaszttal és egy

⁸⁹³ PML IV 424-b Budakörnyéki Járás főszolgabírájának iratai. Közigazgatási iratok I 1949. IV. 14.

⁸⁹⁴ A közeli, leginkább városias Jászberény birtokstruktúráját is a paraszti kis- és középbirtokok túlsúlya jellemezte. Cseh 2017, 309–310.

⁸⁹⁵ *Szolnok Megyei Néplap*, 1950. IV. 15. Elméleti Tanácsadó. Osztály-e a parasztság?, „A kulákság a falu burzsoáziája. Vagyonát kizsákmányolásból, harácsolásból szerzi. [...] A kulákság a szocializmus építésének legvadabb ellensége, aki a legaljabb eszközökkel, gyilkossággal, gyújtogatással, rombolással, szabotázzsal harcol a szocialista fejlődés ellen. [...] Az osztályharc következetes véghezvitele eredményeként megsemmisül a kulákság, mint a burzsoázia utolsó és legszamosabb osztálya.”

⁸⁹⁶ Gunst 1998, 256. Igaz, kiadásai a saját élelmiszer megtermelése miatt kisebbek voltak.

⁸⁹⁷ A gazdagparasztságnak egyébként még Oroszországban sem volt olyan rossz híre, mint azt a propaganda láttatta. A szegény lakosok inkább irigyelték vagy csodálták őket, hiszen többnyire ők közvetítették a falu és annak környezete között; s mivel ők voltak a falusi hitelezők, tönkremenetelük nem állt a szegények érdekében sem. Amikor egy újság körkérdezt intézett olvasóihoz – ki a kulák? –, a válaszok inkább a szovjethez való viszonyban és a mentalitásban próbálták azt megragadni, nem annyira vagyoni kategóriaként kezelték. Fitzpatrick 1994, 30–32.

pillanatra se szüntessük meg a harcot a kulák ellen”⁸⁹⁸ –, a helyi döntéshozók mégiscsak nehezen tudták a középparasztságtól megkülönböztetni a gazdagparasztokat.⁸⁹⁹

Márpedig a megkülönböztetésnek nagy tétje volt: ugyanazért a cselekedetért egy középparaszt esetleg csak megrovásban részesült, míg egy gazdagparasztot börtönbe zárhattak vagy internálhattak. Ahogy egy Budakörnyéki járási értekezleten a szövetkezet elleni hangulatkeltés tárgyalásakor elhangzott: „minden esetben meg kell vizsgálni, hogy ki az elindítója a dolognak, mert ha valami tudatlan kisparaszt, ott a meggyőzés fegyverével kell harcolni, de ha kulák, akkor kíméletlenül rendőrkézre kell adni”.⁹⁰⁰

A tulajdonosi szemlélet önmagában azonban még nem feltétlenül jelentett volna gátat a berendezkedő hatalommal szemben; fontos – bár levéltári forrásokkal kevésbé követhető – az identitás is. Jászdózsa esetében a történelmi előzmények miatt a jász identitás,⁹⁰¹ Páty esetében pedig, német területen fekvő nyelvszigetként, a magyar⁹⁰² jelentett összetartó erőt. Ez – a birtoklással kiegészülve – akadályozta a kommunista diktatúra homogenizáló törekvéseit. De hogy mit kezdtek a rájuk erőltetett kommunista fogalomrendszerrel a falvak lakói, miként reagáltak a szocialista társad-alomátalakítási kísérletre, annak életképeit a következőkben vázolólok.

4. Az ellenállás formái

Jellemző a felvilágosodáshoz kötni a gondolatot, miszerint a társadalom nem adott, hanem alakítható, de a mások életébe való beavatkozásnak ennél sokkal hosszabb hagyománya van, és az ideológia alig-alig változott az évszázadok alatt. Juan Ginés de Sepúlveda négy „igazságos” okot sorolt fel az indiánok elleni háborúra. Ezek ma sem veszítették aktualitásukat, hiszen visszatérnek minden olyan esetben, mikor a civilizáció a „civilizálatlan” világba hatol.

Az első szerint az indiánok barbárok és tanulatlanok, másnak kell uralkodni felettük (1945 után a munkásosztálynak). A második, hogy a spanyol iga büntetés az indiánoknak a

⁸⁹⁸ Rákosi 1952c, 303.

⁸⁹⁹ Oláh 2001, 39–46, illetve: „A középparasztság kérdése azért nehéz, mert még ma sem tudják megkülönböztetni a kuláktól.” MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1948. II. 20.

⁹⁰⁰ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. III. 23.

⁹⁰¹ Például: „Mi jászok vagyunk, de magyarok. A magyarok közül a jászok a legkülönbek” (idézi: Szabó 1982, 9). Vagy: „A magyar nemzet a jászokunknak adósa maradt, ha mással nem, hálával, köszönettel, nagyrabecsüléssel, mert ők egy eltulajdonított földterületet visszaadtak saját erejükéből a hazának.” (*Jászapáti és Vidéke*, 1904. július 14.)

⁹⁰² Például egy hivatalos levél 1946-ból: „Közbeeső színmagyar 5.000 lélekszámú Páty községben hivatalos megállója van, azonban megtörténik naponta, hogy az egymás után elmenő autóbuszok közül egy sem áll meg és így az ország újjáépítésén dolgozók legtöbbször nem tudnak budapesti munkahelyeikre eljutni. Ugyanis Zsámbékról az autóbusz kiinduló állomásáról jórészt csak svábokat szállít a sváb személyzetű autóbusz és ezért nap nap után a svábok legnagyobb meglepedésére meg sem áll Pátyon, mert ezen az autóbuzson úgy látszik a magyar dolgozóknak nincs helyük” MNL PML XVIII. Pátyi Nemzeti Bizottság Iratok 17.967/VI./1/1946.

bálványimádásukért (immár a politikai bálványimádással kell leszámolni). A harmadik szerint a spanyol beavatkozás a garancia arra, hogy az ártatlanokat meg tudják védeni az emberáldozatoktól (most már csak a kizsákmányolástól). A negyedik szerint a spanyol katolikus hittérítők biztonsága érdekében fontos a harc (most már valamennyi dolgozó érdekében).

Természetesen már a 16. században is kritizálták ezeket a nézeteket. Las Casas ellenérvei kitértek arra, hogy a barbarizmus relatív és ritka, hogy a felszabadításnak kisebb károkat kellene okoznia, mint amilyen az elnyomott állapot volt; és hogy a térítés csak akkor lehet sikeres, ha önkéntes alapon történik,⁹⁰³ ám ezek közül a kommunisták mintha csak az utolsót hallották volna meg, rendíthetetlenül ragaszkodtak az önkéntesség látszatához.⁹⁰⁴

A parasztsággal azonban nem volt könnyű dolguk, mert az jellemzően csendes makacssággal szegült szembe a városi eredetű mozgalmakkal. A 19. században a liberalizmustól zárkózott el, és nem kívánt állampolgárrá lenni. Az alávetettség a polgári korban is tovább élő tapasztalat maradt számára, csak annak formája változott: a feudális függőséget a tulajdonjogi viszonyból származó újfajta alá-fölé rendeltség váltotta fel. Mivel hatékony érdekképviselőre kulturális és gazdasági hátrányaik miatt nem vállalkozhattak, a korábbi védekezési mechanizmusokat alkalmazták továbbra is.⁹⁰⁵

Amíg a Balkánon, Romániában,⁹⁰⁶ illetve Oroszország kozákok lakta területein⁹⁰⁷ voltak parasztfelkelések a kommunista hatalomátvételt követően, Magyarországon a passzív ellenállás maradt továbbra is jellemző, az a fajta ellenállás, amely a világ más részeinek alávetettjeit is jellemezte. A jelenséggel elsőként foglalkozó James Scott Kelet-Ázsia parasztjainál és az Egyesült Államokban élt rabszolgák életében mutatta ki ezeket a stratégiákat,⁹⁰⁸ Lynne Viola a Szovjetunióban,⁹⁰⁹ Oláh Sándor pedig Romániában.⁹¹⁰

⁹⁰³ Wallerstein 2006, 4–33.

⁹⁰⁴ Fejtő Ferenc: a kommunisták szégyellték az erőszakot, ezért hangoztatták a téveszékbe lépés önkéntességét mindvégig. (Idézi Oláh 2001, 65.) Valószínűbb azonban John Lukacs és Szolzsenyicin értékelése. Vagyis, hogy féltek beismerni a társadalmi támogatottság hiányát, az önkéntesség egyfajta kísérlet a hamis tudat kialakítására. Lukacs 2013, 43–55.

⁹⁰⁵ Kocsis 2006, 43–46. Gyarmati 2011: 192 – 194

⁹⁰⁶ McDermott–Stibbe 2006, 1–8; Gagyai 2009, 211–214. 1949 nyarán több helyen fegyveres lázadás robbant ki, a parasztok a világvégét várták. A hatóságok végül szétverték a lázadást, a prófétaasszonyt pedig elmeegógyintézetbe zárták. Ezután Romániában is a rejtett ellenállás került előtérbe, amelynek formái kisléptűek, ezek szavatolják a rejtettséget. Petrescu 2013: 18 az ötvenes évek eleji rendszerellenes mozgalmak voulemenét a későbbi évtizedekben már nem érték el.

⁹⁰⁷ Fitzpatrick 1994, 62–67. Kai-sing Kung–Ma 2014.

⁹⁰⁸ Scott 1985, 33–35.

⁹⁰⁹ Lynne szemléletes megfogalmazása szerint a kollektivizálás során, 1933-ban a megállíthatatlan erő (állami kvóták) és a mozdíthatatlan tárgy (paraszti passzivitás) került egymással szembe.

⁹¹⁰ Oláh 2001. Romániában Petrescu 2013: 48-49 a Frontul patriei sporadikus lázadásait és tiltakozásait sorolja az aktív ellenállási formák közé.

Magyarországon a Hajnal István Kör rendezett a témában konferenciát 1991-ben, ahol külön szekció foglalkozott a kollektivizálás kapcsán mutatott paraszti ellenállással.⁹¹¹

A kommunista párt kommunikációja kettős volt. Egyrészt tagadta a konfliktusokat és idealizáló képet festett a paraszttal való együttműködésről. „A szovjet paraszt a kötelezettségét könnyen és szívesen teljesíti annak az államnak, amelytől a földet, a gépeket, a tudományt, a virágzó boldog élet feltételeit kapta”⁹¹² – olvashatjuk például az agrárpolitikus Fehér Lajos írásában. Másrészt viszont a kommunista ideológia kimondottan rossz véleménnyel volt a parasztságról. A városlakó Marx nem ismerte ugyan a vidéki életet, de a francia parasztság Napóleon-barátsága olyan ellenszenvet keltett benne, hogy barbár és reakciós osztályként hivatkozott rájuk, sőt fejükre olvasta a később gyakran hangoztatott „főbünt”: magántulajdonukkal segítik a kapitalizmus túlélését.⁹¹³

Másodszori hatalomra kerülésükkor a kommunisták már számíthattak arra, nagyjából milyen nehézségeik adódnak majd. Nyílt szembefordulással ezúttal is viszonylag kevésszer találkoztak – noha állandóan rettegték –, és az egyes eseteket érdemes mindig fenntartással kezelni. Szinte forgatókönyvszerű például az a Nagykovácsiban történt eset, amikor az MDP irodájába cédulát dobtak be olyan felírással, hogy „fel kell akasztani a kommunistákat, Rákosival együtt, éljen Mindszenty”,⁹¹⁴ de a Jászsági felső járásban található Pusztamonostoron meggyilkolt DÉFOSZ-titkár is családi konfliktus miatt vesztette életét, nem egy kulák-összeesküvés áldozataként, mint azt a propaganda beállítani igyekezett.⁹¹⁵

A továbbiakban települési bontásban törekszem feltárni az ellenállásformákat. A téesszervezés nyomása alatt álló parasztság reakcióin túl a vizsgálódásba vontam a helyi párttagok viselkedését is, s végül azt, miként működtek a már megszervezett termelőszövetkezetek.

4/a Az ellenállás pátyi formái

Nem feltétlenül kellett nyíltan szembeszegülni ahhoz, hogy valaki felhívja magára a hatóságok figyelmét. Egy-egy meggondolatlan tett vagy szerencsétlenül elejtett kijelentés, rosszindulatú hallgatóság már elegendő volt ahhoz, hogy valaki bíróság elé kerüljön. Nem valószínű például, hogy a szovjetek elleni tiltakozását akarta volna kifejezni az a párttag, aki építkezéséhez éppen a szovjet emlékmű korlátját szedte el.⁹¹⁶

⁹¹¹ Erdman 1994, 121–220.

⁹¹² *Szolnok Megyei Néplap*, 1949. December. 31.

⁹¹³ Rösener 1994, 2–6.; Mommen 2011, 80–95.

⁹¹⁴ MNL PML 581/1949 Udvardy János járási főjegyző alispánnak 1949. I. 31.

⁹¹⁵ MNL JSzNML Főispáni iratok 217/1949.

⁹¹⁶ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VIII. 17.

Szintén kérdéses, hogy a szabotálás mértéke mekkora volt: a gépek elromlása ugyanis sokszor a túlterhelés miatt következett be: a Szovjetunióban is előfordult, hogy az optimális évi 5-600 munkaóra helyett 2300-at voltak üzemben.⁹¹⁷ Egy Buda környéki faluban például azért állt a munka, mert a traktor elromlott: a járási kiküldött két órát adott a megjavításra, különben elrendeli a traktorista internálását. „Meg is jelent időre” – sommázza jelentését, melynek önelégült hangját már csak az is indokolhatta, hogy a járásban számosan voltak „olyan helyek, ahol tüzetesen nem javították meg a gépeket, főleg a kulákok”.⁹¹⁸

A tervnél előirányzott lassabb gazdálkodás már valószínűleg tudatos ellenállás volt: Torbágyot és Pátyot járási szinten is megrótták ezért. Sőt, Páty súlyosabb elbírálás alá esett, mivel kiderült, a helyiek megvesztegették a cséplési ellenőrt. Mikor ezt a jegyző megtudta, lezáratta az ellenőrt, ami viszont felháborodást keltett a községben. „A pátyi jegyző túlzottan viszi a dolgokat, ami pártellenes” – szölte a járási MDP-értékelés.⁹¹⁹

Érdekes szem előtt tartani azonban, hogy a párt az abszurditásig tornázta fel az elvárásait. Az elmaradás rémképe nagyrészt a kommunista ideológia háborús felfogásából fakadt, márpedig a harcos csak a háború közegében tud létezni, s „minél többet háborúzik, annál több megbecsülést érdemel a társadalomtól”.⁹²⁰

Jó példa erre Páty, ahol a község a következő évben az előirányzott kukoricabegyűjtést 103%-ban teljesítette. A párttitkár kommentárja mégis így hangzott: „ez még nem elegendő, mert a begyűjtésnek nem szabad megállni, hanem azt mindég tovább kell folytatni, mert a gazdánál van kint sok termény”. Nem véletlen, hogy az egyéni gazdákra hivatkozott a párttitkár, hiszen az itteni téesz teljesítménye sem volt jó. 1951-ben az egyéni gazdálkodók már rég befejezték a munkát, mikor „a Petőfi tsznek van kinn sok napraforgó és kukorica szár, de krumpli is, a kukoricaszáron még rajta van a kukorica is”.⁹²¹

A pátyi téesz megszervezése nagy ellenállásokba ütközött, 1949 őszén „nagy a szövetkezetellenes hangulat”.⁹²² Csík János téesztag azt kérte, „hogy ha valaki nem akar tszcs tag lenni, legalább ne beszélje le a tagokat a belépésről, hanem hallgasson. Ha nem tud valaki segíteni a szocializmus építésében, úgy ne beszéljen ellene”. Gyanítható, hogy sok tanácstag is kívül maradt a tszcs-n.⁹²³ A nagymérvű adók miatt azonban a következő években több gazdagparaszt is lemondott a földjéről: ez viszont újabb, nem várt problémákat okozott. A

⁹¹⁷ Leopold 1939.

⁹¹⁸ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949.VII.15,1949.XII.14

⁹¹⁹ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949.VIII. 17,1949.VI. 15

⁹²⁰ Clastres 2015, 145.

⁹²¹ MNL PML XXXIII. 798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei 1950. XII. 18 és 1951. XI. 13.

⁹²² MNL PML XXXV. 5. a MDP budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. IX. 7.

⁹²³ MNL PML XXXIII. 798 a-1 Páty községi tanács üléseinek jegyzőkönyvei 1950. XII. 7; 1951. I. 29.

hirtelen megnövekedett földterületet a téesz képtelen volt megművelni.⁹²⁴ Helyzetét súlyosbította a tagosítás elmaradása, a téesznek 67 részben volt a földje, melynek megművelése tömérdek időt vett igénybe.⁹²⁵

Junek Károly tanácselnök szerint a „tszcs csak úgy lesz jó, ha a jó, szorgalmas gazdák is belépnek a Tszcsbe és ott termelnek szorgalmasan”, ezt erősítette meg Hauser József is, aki szerint az egész községnek be kellene lépnie, mert „akkor az öregebbek lesznek a kertészetben, a fiatalok az aratásnál és ez így lenne helyes”. A pátyi Petőfi Téesznek két negyven-negyven fős növénytermelési brigádjából azonban csak húsz-huszonöt fő volt munkaképes, a többi tag idős és beteg volt. A vezetés egyedül az építési brigád munkájával volt megelégedve, az állattenyésztésével és a kertészetével már nem, az utóbbi gyenge teljesítményének fő oka, hogy Tóth elvtársnő vezetővel a tagság nem szimpatizált.⁹²⁶

Hogy a téeszbe lépés nem önkéntes, arra található az MDP iratai között is szórványos adat. Egy gazda a saját földjén vágott ki fát, amely árnyékot vetett a földjére: engedélyt viszont nem kért (tisztításra volt engedélye, fakivágásra nem), így a fát elkobozták. Rettegvén a téltől, hogy nem lesz otthon tüzelője, kijelentette, hogy önként belép a termelőszövetkezeti csoportba, kéri, hogy kövessék a példáját.

A propaganda állításaival ellentétben – „régén a parasztok földet vettek, ma már a gazda is megeszi a csirkét és jó ruhában jár”⁹²⁷ – az önkritikus párttagoknak az évtized közepére be kellett látniuk, hogy „egyik termelőszövetkezet élete sem vonzó, sőt olyan elvtársak is foglalkoznak a kilépés gondolatával, akik 1953-ban a szövetkezesítés mellett harcoltak a legjobban”.⁹²⁸

Bár a termésátlagok az ötvenes évek közepére jobbak lettek, mint az egyéni gazdaságokban (1955-ben a téesz 15,2 mázsa holdankénti búzatermése kétszerese volt az egyéninek⁹²⁹), ez az életszínvonalban nem érezte a hatását. „A dolgozó parasztság majdnem nevetségessé tette a téesz tagokat. [...] Helytelen, hogy egyes dolgozó parasztoknak még ma is 8 db szarvasmarhájuk van, míg ez 5 téesztagnál sem található meg. Oda kell fejlődni a tsztagok háztáji gazdaságának, hogy minden tagnál legalább egy tehén legyen található.” Gyakori

⁹²⁴ MNL PML XXXIII. 798 a-1 Pátyi községi tanács üléseinek jegyzőkönyvei 1951. VII. 8., illetve a járás más községeiben is mutatkozott hasonló probléma. „Zsámbékon a tszcs-ben 140-en jelentkeztek. Ennek a nagy csoportnak a megalakulását nem tartottuk helyesnek, mert ily nagy csoport irányítását szakember hiányában nem láttuk biztosítottnak. [...] Az érdi III. sz. tszcs-t nem látjuk életképesnek, ugyanis abban a csoportban mindenki van, csak paraszt nincs.” MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. IX. 11.

⁹²⁵ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1950. VII. 30.

⁹²⁶ MNL PML XXXIII. 798 b Pátyi községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei 1950. XII. 28; 1954. IV. 5.

⁹²⁷ MNL PML XXXIII. 798 a-1 Pátyi községi tanács üléseinek jegyzőkönyvei 1951. I. 29. és 1951. IV. 6.

⁹²⁸ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1956. IV. 14.

⁹²⁹ Molnár 1970, 17–32.

stratégia volt, hogy csak a nők léptek be, míg férjeik az iparban dolgozva szereztek jövedelmet. Sokan csak a háztáji miatt léptek be, a közösben végzett munka morálja nem volt a legjobb: „Helytelen, hogy reggel 8 órakor kezdik a mezőgazdasági munkát és már délután 4 órakor befejezik, mintha üzemben dolgoznának.”⁹³⁰

Az ürömi téeszcsében négy-öt ember jutott az irodára munkaegységet számolni, „amire már most a dolgozók azt mondják, hogy de sok itt a lógós meg a dirigáns. Az egyik dolgozó azt mondta, hogyha internálják is, ő akkor is elmegy, mert ebből a jövedelemből nem tud megélni”. A téeszeken belüli bérkülönbség nagy volt: némely dolgozó megkereshetett havi 1400 forintot is, másoknak viszont csak 600 jutott.⁹³¹

A párttagok munkakedvének biztosítására településenként eltérő stratégiát folytattak: volt, ahol (nevelési) versenyt, vándorzászlót; máshol a nem teljesítőknél munkaegység-levonást, téeszből való kizárást alkalmaztak. „A Tszcs tagok megkövetelik, hogy verseny formájában dolgozzanak.” Egy másik megoldás volt a korábbi munkaformák engedélyezése, így Tökön és Perbálon a pártvezetés engedett a követelésnek, hogy az emberek kalákában csépeljenek.⁹³²

Hogy ez átható sikerrel járt volna, annak Bőjte Kálmán budaörsi párttitkár helyzetelemzése mond ellent, aki 1956-ban a következőképp foglalta össze a téeszszervezés problémáit: „Ne nézzenek bennünket automatáknak, hanem gondolkodó embereknek nézzenek, akiknek a véleménye irányadó, akiknek a termelés kérdése éppen annyira szívügye, mint bárkinek a minisztériumban [...] Mi körülbelül 3-4 éve kértük az elvtársakat, hogy jöjjenek ki, győződjenek meg személyesen a mi helyi problémáinkról és nyújtsanak segítséget. Ilyen segítségnyújtásért nem tudtak kijönni, de ki tudtak jönni egy olyan ügyben, amelyet mi is el tudtunk volna a saját hatáskörünkben intézni.”⁹³³

Ellenálltak a párttagok is, a Budakörnyéki járás szinte valamennyi településéről hozható erre példa. A kommunista múltelbeszélést, a felszabadítási narratívát kérdőjelezte meg az a falusi, vezető párttag, aki még évekkel később is „az oroszok által elvitt állatokat siratja”. Mások viszont a kommunisták aktuális cselekedeteit kritizálták. Tökön nem lehetett kisgyűléseket szervezni, mivel maga a párttitkár idegenkedett tőlük.⁹³⁴ Nagykovácsin a helyi UFOSZ-elnök az MDP falunapján mondott olyanokat, hogy a párt programja népbútítás, „a szövetkezeti és táblás gazdálkodást meg fogja akadályozni a mögéje felsorakozott tömeggel”.⁹³⁵ Telkin egy

⁹³⁰ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1956. IV. 7.

⁹³¹ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1952.III.16,1956.IV. 17

⁹³² MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949.VII. 6,1952.III.16.

⁹³³ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1956. IV. 14.

⁹³⁴ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. IV. 27.és. V. 19.

⁹³⁵ 581/1949 Udvardy János járási főjegyző alispánnak 1949. I. 31.

káder szintén olyat jelentett ki, hogy itt nem lesz termelőszövetkezet.⁹³⁶ Nagy István törökbálinti funkcionárius egy gyűlésen a parasztság elnyomása és háttérbe szorítása ellen tiltakozott. Mondanivalójának konklúziójáért – „itt az ideje, hogy a parasztság felvegye a munkással szemben a harcot” – pártbírótság előtt kellett felelnie.⁹³⁷

A rendszer támaszának tekintett „élenjáró egyéni dolgozó parasztok”-nak nem mindegyike volt elégedett a rendszerrel. Egy pátyi dolgozó a gabonabeadáskor csalást gyanított, szerinte a víztartalmat szándékosan magasán állapították meg. Hozzászólásában kérte „a VB-t hasson oda, hogy megszűnjön a dolgozó parasztok kizsákmányolása. Amennyiben az idei évben is Cseke Sándor lesz a terménybegyűjtő, a terményét nem viszi be a begyűjtőhelyre.”⁹³⁸

Az ellenállás azonban nem maradt meg egyéni szinten, olykor az egész helyi pártszervezet szállt szembe a központi döntéssel. Az FMSZ Járási Szövetség javaslatot tett Krausz Edit boltvezető leváltására, miután több vizsgálat is hibákat talált a boltban. A pátyi kommunista párt azonban kiállt a nő mellett, mert „megállapítható volt, hogy a vizsgálatok nem nevelő jellegűek, hanem inkább a piszkálást célozták”. Az ügy tárgyalása felszította az ellentéteket, egy felszólaló szerint a „Járási Szövetség rossz káderpolitikát folytat. [...] A legutóbb megtartott üzletvezetői értekezleten [...] találkozott a perbáli FMSZ vezetőjével, aki előző munkahelyén sikkasztást és becsstelentést követett el, és ezért két és fél évi börtönbüntetést is kapott, a Járási Szövetség jelenleg ajánlott személy is úgynevezett haver, mert a Mezőker-nél nagyobb szabású szabálytalanságot követett el”. A napirend azzal zárult, hogy nem fogadták el a bolt vezetőjének leváltását. Az írógépes jegyzőkönyv mellett ott áll a tollal írt felsőbb szintről jövő bejegyzés: „Ez a határozat kissé erős, a szövetkezeti demokrácia megsértésére enged következtetni.”⁹³⁹

A helyi párttagoknak mindig egyfajta feszült egyensúlyt kellett fenntartaniuk: meg kellett felelniük a központ előírásainak, ugyanakkor a faluban élő többi emberrel is tűrhető viszonyt kellett fenntartaniuk. Ez utóbbi miatt többször is feláldozták az első elvárást: „gazdajegyzőt a kulákok tegeznek, állítólag gyermekkori pajtások mindenkivel, ez nem engedhető meg, mert így csak komázás van”.⁹⁴⁰ A perbáli téveszelnök „hagyta magát megvásárolni fröccsökkel”,⁹⁴¹ a járásban több helyről jelentették, hogy a rendőrök kocsmákba járnak, és ott mindenkivel

⁹³⁶ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. III. 30.

⁹³⁷ 581/1949 Udvardy János járási főjegyző alispánnak 1949. I. 31.

⁹³⁸ MNL PML XXXIII. 798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei 1950–1956 1954. IV. 19.

⁹³⁹ MNL PML XXXIII. 798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei 1950–1956 1954. VIII. 16.

⁹⁴⁰ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. XII. 14.

⁹⁴¹ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VIII. 3.

leülve isznak.⁹⁴² Tökön „a titkár lepaktál a kulákokkal és italos. Torbágyon a népnevelő felelőst le kell váltani, mert zavaros elméletei vannak”.⁹⁴³ Solymáron a párttitkár 3500 forintos kölcsöne felvételekor két „kulákot” kért fel kezesnek, adódott hát a következtetés: „az elvtárs nem képes vinni az osztályharcot”.⁹⁴⁴ Duba András (1904–1985) azzal védekezett, hogy nem akarta a szegényparasztot károsítani.⁹⁴⁵

Voltak, akik nem törődtek egy-egy település közvéleményével. Perbálon egyfajta *hármak bandája* működött a volt katonatiszt ügyvezető, a párttitkár és Csizovszkiné részvételével. A többi párttaggal nem tartottak kapcsolatot, az egyikük „Belgiumból tért haza, lenézi a parasztokat”. Önkényeskedésük lajstroma hosszú: földjüket másokkal műveltették, rokonaiknak magas jutalmat osztogattak; sőt olyan is előfordult, hogy az udvarokból kutyákat szedettek össze, és csak 20-30 forintos váltságdíj ellenében adták azokat vissza. Amikor a lakosság panaszt tett, rendőri eljárással fenyegették meg őket. Hatalmaskodásuk nem egyedi, „Budajenőn a titkár valóságos diktátor” – állt ugyanebben a beszámolóban. Vagy enyhébb megfogalmazásban: „Pártszervezeteink is hibásak, mert csak parancsolgatni szeretnek némelyek.”⁹⁴⁶ Voltak, akik már azt sem: „A pátyi titkár borivó ember és szavai szerint csak pénteken ér rá.” A tagdíjbefizetések átlaga 67% volt.⁹⁴⁷

Mindezek fényében nem meglepő, ha a vidéki pártszervezet nem bővült az elvárt ütemben: Pátyon nagyon kevés a tagjelölt, ha biztosítani akarták a párt működését, felvételi engedményt kellett tenniük.⁹⁴⁸ A káderhiány másutt is problémát okozott: a hanyag perbáli boltvezetőt nem lehetett leváltani, mert „nincs megfelelő ember a helyére”. Forró Andor rendőrségi járási parancsnok arra panaszkodott, hogy „sok őrsöt még mindig a régi rendőrök vezetnek, nincs elég káder”.⁹⁴⁹

S aki már párttag volt, az sem biztos, hogy elkötelezte volna magát: a pátyi vb-gyűléseken rendszerint nagyon kevesen jelentek meg.⁹⁵⁰

Zalka Márton, a pest megyei ügyészség dolgozója így foglalta össze a közhangulatot: „Kisebb bűncselekmények elkövetése miatt – kellő nevelés nélkül – embereket juttattak börtönbe. A falu sem értett egyet azzal, hogy a kulákokat megfosztották a termelőeszközeiktől és utána

⁹⁴² MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. V. 16. A választás kiértékelése.

⁹⁴³ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. IX. 7.

⁹⁴⁴ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VIII. 17.

⁹⁴⁵ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VI. 15. és VIII. 24.

⁹⁴⁶ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1950. II. 19.

⁹⁴⁷ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VI. 15. és IX. 7.

⁹⁴⁸ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VIII. 3.

⁹⁴⁹ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. V. 16 és VI. 7A választás kiértékelése.

⁹⁵⁰ MNL PML XXXIII. 798 a-1 Pátyi községi tanács üléseinek jegyzőkönyvei 1951. V. 4.

megbüntették őket, mert nem termeltek. .... A felsőbb szerveket is kizárólag csak a számok érdekelték és nem néztek mögéjük, miből adódtak. [...] Ha néha megkérdezték volna az egyszerű embereket, megmondták volna, hogy fáj a rendőr szíve, amikor be kell vinni neki azt, aki szülő felesége és gyermeke részére fát lopott, mert másként nem jutott volna hozzá és a járásbíró sem értett egyet ezek elítélésével.”⁹⁵¹

Perge János telepés a pesthidegkúti gazdaggyűlésen a „szocialista embertípusról”, a „közösségi érzéssel” és „az egymáson való segítséssel” foglalkozott, és felajánlotta, hogy a fogat nélküli gazdáknak a saját fogatával segít a behordásban. Felajánlásához hat gazda csatlakozott.⁹⁵² Ez a fajta szolidaritás azonban voltaképpen hamvába holt, hiszen az állami önkény a propagandával ellentétesen éppen a helyi összetartozás megbontására törekedett az állami befolyás növelése érdekében. Jól példázza ezt egy pátyi eset, ahol egy családot megmentettek ugyan az éhhaláltól, de ezért a személyes kapcsolatok feláldozásával kellett fizetni: „MNDSZ képviselőjében kérték, hogy a községben lakó [...] családon segíteni kellene, mert nagy szegénységben vannak. Ott van a nagyapjuk és nagyanyjuk, a férj beteg, 3 kisgyermekük van, kik közül kettő süket, 3-4 éves kisgyermek ezek, a legidősebb 10 éves. Javasolja, hogy a két öreget kórházban kellene elhelyezni. A kislányt javasolja, tekintettel arra, hogy 10 éves a süketnémák intézetében elhelyezni. Javasolja továbbá, hogy írjunk át a Kábelgyárba, hol a férfi 1949 november hónapig dolgozott, hogy valamivel a volt munkásukat segítsék, mert tüdőbajos az ember. A VB egyhangú határozattal elfogadja az elnök indítványát és utasítja az elnököt és a titkárt, hogy ezen család ügyében járjon el.”⁹⁵³

4/b Az ellenállás jászdózsai formái

Nem tudni, hogyan folytatódott a család története, de a jó szándék fogadtatása nem volt feltétlenül örömteli. Erre Jászdózsáról hozható példa: a férj hadifogságból tért haza, már súlyos betegen. Felterjesztették a svéd ruhasegélyre, de azt már csak az özvegy vehette át, akinek 102 forintos segélyéből kellett öt gyermekét eltartania. A helybeli telep-felügyelő az javasolta, kérje a gyermekek menhelyre való felvételét, hátha onnan is kap valamennyi pénzt; de amikor kiderült, hogy le kellene mondania gyermekeiről, az asszony rémülten visszakozott.⁹⁵⁴

Az efféle negatívumok lényegesen nagyobb arányban képviselik magukat a forrásokban, ami nem írható pusztán az önkritikát szajkózó, hibákat kereső attitűd javára: vélhetően rendszerszintű jelenségekről van szó. Jászdózsán a párt meglehetősen rossz állapotokat

⁹⁵¹ MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1956. IV. 14.

⁹⁵² MNL PML XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai 1949. VII. 17.

⁹⁵³ MNL PML XXXIII. 798 b Pátyi községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei 1950–1956 1951. I. 8.

⁹⁵⁴ 1453/1949, illetve 456/1949. Történt egy másik hasonló eset is: az özvegy édesanya ott is visszalépett.

mutatott, a megyei értékelések szerint „a kispolgári elemek az egész pártszervezetet a kezükben tartották”,⁹⁵⁵ jellemző volt, hogy az emberek valamilyen juttatásért léptek a pártba, s „ezt nyíltan meg is mondják”. A párttagok röpcédulát gyűjtöttek, az Amerika Hangját hallgatták, „még hozzá érdeklődéssel”, pedig „az az igaz, amit a KV határozata, a Szabad Nép vezércikke vagy a Magyar Rádió mond”. Nem volt versenytábla, az elnökhelyettes azt sem tudta, mi az az operatív bizottsági határozat,⁹⁵⁶ a tanácstagok alig-alig jegyezték békekölcsönt. Előfordultak visszaélések is: a mezőgazdasági előadó (és pártvezetőségi tag) nem vezetett nyilvántartást a földekről és a terményekről, nem létező fuvarokat is kifizetett, a behordott kukoricaszárat pedig eladta. Ügyének tárgyalásakor kiderült, hogy évek óta húzódó problémáról van szó, „a végrehajtóbizottság is felelős, tudott volt, hogy a tanács kezelésében lévő földek művelése elhanyagolt”.⁹⁵⁷

A párttagok viselkedésének fényében nem szolgálhat meglepetéssel, hogy a lakosság általában sem lelkesedett az új rendszerért. A tanácselnök arra panaszkodott, hogy „vannak egyesek, akik nem akarnak megfelelő munkát végezni, azt beszélve, minek, hisz úgyis tagosítás lesz, és majd megcsinálja a Termelőszövetkezet”. Egy másik helyi vélekedés volt, hogy a téesszervezés amúgy is csak a községi tanácselnök és párttitkár egyéni akarata. Fazekas tanácselnök elégedetlen volt a békekölcsönjegyzéssel is: „Budapesten a munkásság(nál) hatszor több dolgozót jegyezt”.⁹⁵⁸

Magyarázkodások garmadáját találni arra is, miért nem teljesítették egyesek tejbeszolgáltatásukat: aszálykár, a tehén öregsége, a tehén ellésének elmaradása, vagy éppen váratlan borjúellés, orvos által előírt nagyobb tejfogyasztás, sürgős mezőgazdasági elfoglaltságok, vagy a tehén háborús sérülése mind az okok között szerepelhettek, és ma már nehéz feltárni, melyik lehetett valóságos indok, melyik pedig próbálkozás a rendelkezés kijátszására.⁹⁵⁹ A hamis adatszolgáltatás azonban akkor lehetett igazán hatékony, ha a falu lakosai egymással szolidárisak voltak. Jászdózsa esetében találni erre példát: „előfordulnak olyan dolgok is, hogy egyes spekulánsok más néven használják a földet, vagyis úgy tesznek, mintha kiadták volna kishaszonbérbe a földjüket és mégis ők használják, mert a kishaszonbér csak papíron van meg. Olyanok is vannak, akik mások udvarába raknak be 10-15 keresztet, hogy ezek a mennyiségű gabonák megmaradjanak”. A szolidaritás más esetekben is kulcsfontosságú volt, a jászdózsa pártvezetés például felhántorgatta, hogy a téesz

⁹⁵⁵ MDP Szolnok(1954-től Végrehajtó Bizottsága) üléseinek jegyzőkönyvei – 1949. II. 21.

⁹⁵⁶ MDP Szolnok: 1948. XII. 20; 1951. V. 29; 1951. XI. 19 és 1955. IV. 11.

⁹⁵⁷ MNL JNSzML XXIII. 714 Jászdózsa Vb-ülések jegyzőkönyvei 1955. IX. 29. és 1956. VII. 9.

⁹⁵⁸ MNL JNSzML XXIII. 714 Jászdózsa Vb-ülések jegyzőkönyvei 1955. VIII. 2. és 1955. VIII.10. és 1955. IX.12

⁹⁵⁹ Jászdózsa Közigazgatási Iratok 897/2 1949. IX. 2. tejhátralékosok.

traktoristái éjjelente egyéni földterületet szántanak, mert a parasztok ötven forint borralalót adnak nekik.⁹⁶⁰

A rossz szervezettség különösen akkor válik szembetűnővé, ha a helyi téeszeket vizsgáljuk.. A megyei pártértekezlet többször elmarasztalta a gyengén teljesítő téeszt és a helyi pártvezetést is, amely a Dózsa Népe közgyűléseiről rendszeresen távolmaradt.⁹⁶¹ Egy 1955-ös beszámoló, amely a helyi téeszekkel foglalkozik, arra enged következtetni, hogy a helyi párttagok nagy része be sem lépett a téeszbe: „az a hiba, hogy nincs kollektív munka, nincs megfelelő vezetőség és a tagság sem olyan, mint amilyennek lenni kellene. Nekünk kell segítséget adni a munkájuk kijavításához, hogy ezen keresztül a közös vagyont meg tudják becsülni. [...] Mutassunk mi is jó példát, és legyünk tsz tagok, hogy ezáltal eredményt tudjunk elérni dolgozó parasztságunk körében.”⁹⁶²

Ebben az évben azonban nem sikerült előrelépést tenni, dacára annak, hogy a bűnbaknak kikiáltott téeszvezetés leváltását 1955 nyarán elhatározták, amiért azok „a tsz fejlesztésével kapcsolatban ellenállást fejtettek ki”, 1955 novemberében a végrehajtó bizottság ülésén újból a téesszervezés volt a kérdés, amelyről „nem a legjobbat mondhatjuk”. Béres Béla igazgató türelmetlenül közbeszólt: „nem a téesz területét kell növelni, hanem olyan tszeket létrehozni, ami vonzza az egyéni parasztságot”. Ez az észrevétel valószínűleg jobban leírta a valóságot, mint a korábbi évek szólamai, hogy azok nem akarnak szerződni, akik „kulák” befolyás alatt állnak.⁹⁶³ Amikor a jászdózsai Dózsa Népe Téeszbe – „mely nem a legjobb szövetkezet” – katonákat vezényeltek a lassan haladó betakarítási munkákra, kiderült, hogy nincs elég kasza, s újakat venni többbe került volna, mintha aratókat fogadtak volna:⁹⁶⁴ a munka nem haladt tovább. Az eltelt évtizedek távlatában ma már lehetetlen eldönteni, hogy racionális ellenvetés volt-e ez, vagy a gyűlölt téesszel szembeni ellenérzés kifejezése.

A jászdózsai pártszervezet a korszakban nem érte el a téesszervezésnek azt a fokát, amelyet tervként kitűzött. A helyi párttitkár tett ugyan kísérleteket bizonyítványa magyarázatára: 1950 novemberében például visszautasította a *Szolnok Megyei Néplap* vádjait, miszerint Jászdózsa a járási sereghajtó az őszi mélyszántásban, és számon kérte, miért nem a 137%-os takarmánygabona-begyűjtést idézik, mely az egész megyében egyedülálló.⁹⁶⁵

A téesz nem váltotta meg a vidéket: ennek példája az ellenállásnak egy radikális formája: az elvándorlás. Egy jászdózsai elszármazott sorsa a falusi exodust átélőké: apja még kisbirtokos,

⁹⁶⁰ MNL JNSzML XXIII. 714 Jászdózsa Vb-ülések jegyzőkönyvei 1955. VIII. 2. és 1955. IX. 28.

⁹⁶¹ MDP Szolnok: 1953. XII. 14. és 1954. IV. 8.

⁹⁶² MNL JNSzML XXIII. 714 Jászdózsa Vb-ülések jegyzőkönyvei 1955. IV. 12.

⁹⁶³ MNL JNSzML XXIII. 714 Jászdózsa Vb-ülések jegyzőkönyvei 1950. XI. 18.; 55. VI. 8.; 1955. XI.28.

⁹⁶⁴ MDP Szolnok:1954. VII. 12.

⁹⁶⁵ MNL JNSzML XXIII. 714 Jászdózsa Vb-ülések jegyzőkönyvei1950. XI. 18.

öt hold földön gazdálkodott és családi háza volt, ő maga azonban többéves orosz hadifogságból⁹⁶⁶ hazatérve már nem boldogult szülőfalujában, Budapestre szegődött segédmunkásnak. 1950. szeptember 23-án, a reggeli órákban, amikor a Boráros téren, a villamoson a kalauz a jegyét kérte, keserűen kifakadt: „Én csak 20 forintot keresek egy héten, nem érdekel a demokráciátok, le vagytok szarva, amikor az ember éhezik és szomjazik, csak munkával tudtok hajtani, nem érdemes dolgozni. Én a zsidóknak nem dolgozom.” Két utas azonnal közbe is lépett, és a férfit az örsre kísérte. Pere során a védekezését – aznap éhgyomorral megivott két féldeci pálinkát – nem vették figyelembe, súlyosbító körülménynek tekintették viszont, hogy felekezet ellen izgatott, és hogy kijelentéseit egy zsúfolt villamoson tette. Hatszáz forintos büntetésre ítélték, mely harmincnapos börtönre volt váltható. Csak feltételezni lehet, hogy ez utóbbit választotta: feleségét és két kisgyermekét kellett eltartania 16 forintos heti fizetéséből.⁹⁶⁷

4/c Az ellenállási formák összevetése

Az ellenállásformák vizsgálatakor lényegesen több a hasonlóság, mint a különbözőség. Jászdózsa és Páty ötvenes évekbeli története, eltérő adottságaik ellenére, nagyon hasonló képet mutat. Fakad ez egyrészt a totalitarizmusra törekvő állam uniformizáló hatásából és abból, hogy a magyar parasztság a csendes ellenálláshoz szokott, ezeket a viselkedésmódokat alkalmazták ebben az időszakban is. Egyik helyen sem zajlott nyílt ellenállás, passzív ellenállási formák közül a szabotázs, munkakésleltetés, a rémhírek terjesztése volt leginkább jellemző. Ezek azonban nem lebecsülendők, mivel hatékonyságuk bizonyítéka, hogy bár a központ akaratának megfelelően a téészek mindkét helyen megalakultak, azok rövid fennállása mégiscsak szerencsétlen vergődés volt.

A téészesítés következményei katasztrofálisnak bizonyultak.⁹⁶⁸ A mezőgazdasági termelés a Rákosi-korszakban, majdnem mindig alatta maradt az 1934–1938 közötti évek átlagának, a termelőségvetkezeti dolgozók jövedelmei 20–45%-kal voltak kevesebbek az egyéni gazdákénak. Az erőszakos téészesítési és tagosítási kampányok aláásták a paraszti tulajdon biztonságát és termelési kedvét, lerontották az adófizetési morált.⁹⁶⁹

Ez mindkét településen oda vezetett, hogy a téészek elégtelenül működtek, a forradalom idejére a bomlás állapotában voltak.

⁹⁶⁶ MNL JNSzML Jászdózsa közigazgatási iratok 1453/1949.

⁹⁶⁷ BFL XXV/21b/1951/113/I/0338403.

⁹⁶⁸ Leopold 1939; Carson, 2007: 26-27: A nagyüzemi gazdálkodás magával vonta a nagy volumenű rovarkárokat, ráadásul a mérnöki kialakítású monokultúra nem használja ki a természetes sokféleség előnyeit.

⁹⁶⁹ Nádasi 1999, 130; Závada 1999, 208–215; Varga 2006.

Mindkét faluban arra törekedett egyébként a pártvezetés – nem számítva az idegenből odakerült titkárokat és tanácselnököket –, hogy a település ne keltsen feltűnést, de közben lehetőség szerint engedményekkel igyekezzen megtalálni a modus vivendit a lakossággal. A pártonkívüliek csendes ellenállással bomlasztották a rendszert. Ez működőképes stratégia is lehetett, mivel kis lélekszámú településekről van szó: a kommunista párt ekkor még nem rendelkezett akkora erővel, hogy mindenhova embereket juttasson. Ez a szervezetlenség kiütözik mindkét település esetében. Annak ellenére, hogy a szovjet hadsereg jelenléte hatalmas erőt képviselt, Kelet-Európában a kommunista rendszerek az ötvenes évek elejéig meglehetősen instabilak voltak.⁹⁷⁰ A két községben, két járásban végzett vizsgálat megerősíti ezt a feltevést: mindkét helyen rosszul szervezett pártokat, a helyi lakosság és a központi utasítások között őrlődő párttagokat, passzívan ellenálló lakosságot találunk. A Rákosi-rendszer nem tudott olyan mértékű tömegeket az oldalára állítani, ami lehetővé tette volna az egész ország uralását, a falvak a városoknál nagyobb mozgásteret tudhattak magukénak. Jászdózsa kapcsán például még 1960-ban is arról cikkezett a *Szolnok Megyei Néplap*, hogy a párttagok száma a százat sem éri el, s az ezer télesztagnból jó, ha negyvenen kommunisták.⁹⁷¹

XI. Kitekintés 1956 után

Ha a történetek tárgyalását az ötvenes évek első felében fejeznék be, egyértelműen pozitív üzenetű történetet látnánk. A parasztság minden korábbi mellőzöttsége ellenére is ellenzéke lett a totális államnak, amely nem tudta kihasználni a szovjet hadsereg jelenlétéből fakadó erőfölényt, s nagy tervét, a szocialista társadalom-átalakítást nem tudta véghezvinni.

Ebben a keretben 1956 is egészen más értelmet nyer. A forradalmat jellemzően a fővárosi események kisugárzásaként szokták bemutatni. Vitathatatlan, hogy a forradalom része volt a Keleti Blokk bomlásának, melynek állomásait a jugoszláv különút, a berlini felkelés már jelezték ugyan, de meghasonlást csak ez okozott a kommunizmus bűnei felett addig szemet hunyó nyugati marxisták körében. Érthető, ha a nemzetközi összefüggéseket tárgyalva a reflektorfényben Budapest maradt, a vidék legfeljebb csak utánczó lehetett.

Pátyon Nemzeti Bizottság alakult: „*ez a bizottság vette át az irányítást azokban a nehéz, forradalmi időkben, amikor a község eddigi egyes vezetői nem irányíthatták*”. November közepéről pedig egy panasz: „*Én és a családom a falu szélén lakom és esténként az erdő alatt erős fegyverropogás van. Attól kell tartanunk, hogy esetleg az ablakon golyó fog berepülni.*”⁹⁷²Jászdózsan az egyik tanító irányításával egy csoport levette a vörös csillagot,

⁹⁷⁰ McDermott–Stibbe 2006, 1–8.

⁹⁷¹*Szolnok Megyei Néplap*, 1960. május 20.

⁹⁷²MNL PML XXXIII 798. a. Páty Község Tanácsulési iratok Tanácsulési jegyzőkönyvek, 1956. XI. 16

majd lemondatta a tanácsvezetőket, akiket a „*tanácsháza elhagyására*” szólítottak fel. A márciusi beszámoló szerint „*kezében tartotta az irányítást és több esetben a hangosbmondón keresztül lázító és rágalmozó beszédeket intézett a lakossághoz*”.⁹⁷³

A két falu azt példázza, hogy ezt a nézetet is felül kell bírálni. Az éveken át tartó csendes ellenállás, csendes forradalom is ebben az évben ért be, de már a nyár folyamán, amikor szétestek a termelőségvetkezetek, megbukott a kommunista társadalom-átalakítási kísérlet.

Magyarország történetének 1960-as évtizede – főként gazdaságtörténeti szempontból – általában kedvező ábrázolást kap. Stabil, a Rákosi éveknél kevésbé erőszakos politikai rendszer, egyre decentralizáltabb és az egyéni kezdeményezéseknek nagyobb teret biztosító döntéshozatal⁹⁷⁴, a piaci megközelítés fokozódó érvényre jutása és nem utolsósorban, emelkedő életszínvonal⁹⁷⁵ jellemezte ezeket az éveket. Mindezen folyamatok az agráriumban is követhetők: a magyar termelőségvetkezetek 1964 februárjától távolodni kezdtek a szovjet kolhozmodellől és ezáltal – a növekvő állami támogatással kiegészülve – kiegyensúlyozott gazdasági növekedés indulhatott meg, mely a vidéki mindennapokban is érezte hatását.⁹⁷⁶

A sikeres mezőgazdasági modell kialakulásához nagymértékben járultak hozzá a téesztagok, akik „*aktív alkalmazkodásuk*” révén visszahathattak a hatalomra, érvényesíthették akaratukat. Vagyis 1963-tól lényegében sikerült megvalósítani 1956 célkitűzéseit és biztosítottá vált a középréteg továbbélése az agráriumban.⁹⁷⁷

Néhányan azonban már a Kádár - korszakban is felhívták a figyelmet a társadalmi anomáliákra, így az autonómia elenyészésére, a családok atomizálódására; vagy éppen arra, hogy a kádári konszolidációból hiányoztak a kiegyező felek, az intézményes és jogi garanciák: az egzisztenciális szabadság mellől hiányzott a politikai.⁹⁷⁸ Később pedig mind gyakrabban kerültek elő a természeti károk is a szocialista modernizációs projekt tárgyalásakor:⁹⁷⁹ vagyis a gazdasági eredményekért fizetett társadalmi ár nagynak tűnik. Különösen, ha még ezek az eredmények megkérdőjelezhetőkké váltak. Így mindjárt az életszínvonal: a korszakban más társadalmi csoportokkal összevetve a mezőgazdaságból élők lényegesen kevesebb társadalmi juttatásra számíthattak.⁹⁸⁰

⁹⁷³ MNL JNSzML XXIII-714 Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1957. III. 22.

⁹⁷⁴ McDermott – Stibbe 2006; Lerman – Csáki 2005

⁹⁷⁵ Berend 2006: 156 – 158; Bell 1984

⁹⁷⁶ Varga 2001: 129 – 147; Varga 2002

⁹⁷⁷ Hann 1995: 29 – 41; Rainer 2014; Varga 2015

⁹⁷⁸ Swain 1985: 181 – 194; Kovách 2001; Rainer 2014

⁹⁷⁹ McNeill – Unger 2010; Carson 2007: 26 – 27

⁹⁸⁰ Varga 2001: 129 – 147

A parasztság világszerte szemben állt a kollektivizálással,⁹⁸¹ nemcsak az eltérő gazdálkodási módszerek miatt, hanem azért is, mert a termelészövetkezetek egyúttal a parasztság önrendelkezésének, függetlenségének megszüntetését jelentették.⁹⁸² Magyarországon a jellemzően a szakértelem hiányát, a földbirtoktól való megfosztás élményét, a munkavégzés gépiesítését⁹⁸³ kapcsolták hozzá.

Az 1956 utáni állapotok bemutatása összehasonlító módszerrel kihívást jelent. Amíg Jászdózsa termelészövetkezeteinek iratai nagy tömegben maradtak fenn, a pátyiakról töredékesebbek a források. A tendenciák bemutatására ezek is alkalmasak, de a hangsúly a jobban megismerhető Jászdózsa irányába mozdul el.

1. A jászdózsai termelészövetkezetek

A Népszabadság „Újfajta gondok Jászdózsán” címmel közölt cikket 1959 márciusában. Az írást más első olvasatban is ellentétek feszítik: a „mezőgazdasági szocialista átszervezése” kapcsán a szerző voltaképp nem gondokról, hanem nagyszerű eredményekről ad számot. A munka sok ugyan, de a siker szükségszerű: nadrágszíjparcellákat felváltották az egybefüggő határrészek, az ekét a vetőgépek és traktorok, a parasztok pedig szívvel-lélekkel dolgoznak a termelészövetkezetben, olyan elnök vezetése alatt, akinél magában egy hold dughagyma 20-25 ezer forintos évi keresetet biztosított, vagyis az átlagkeresetnél 8 – 35%-kal többet.⁹⁸⁴

Az optimista sorok mégis feszültséget hordoznak. Alapvető ellentmondás, hogy a földért harcoló és szenvedő embereknek a történelmi kárpótlást a szocializmus oly módon hozta el, hogy le kellett mondaniuk a földtulajdonukról. Nemcsak a konklúzió, de már a narratíva kezdőpontja is felemás: a szerző Jászdózsa alapítását Dózsa Györgyhöz köti, holott a források a települést már az 1430-as évektől említik. Ám csak erre az alapítástörténetre építhető fel a „parasztvezér mezítlábas jobbágyai”-nak sorsa,⁹⁸⁵ mely narratíva kiszorítani törekszik a hagyományos jász identitást, amelynek éppen a szabadparaszti státusz az egyik sarkköve.

Az odavetettnek tűnő megjegyzések – mint például „nehezen szánta rá magát a közös gazdálkodásra” vagy „nem könnyű az emberekkel való bánásmód” – további ki nem mondott konfliktusokat feltételeznek.

⁹⁸¹Valuch 1987; Gouveia 1988

⁹⁸²Kornai 2012: 108 – 113

⁹⁸³Pákozdi 2009; Szilágyi 2009

⁹⁸⁴Népszabadság 1959. március 27. A havi átlagkereset 1959-ben 1540 forint. Az alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete 1960-ban 1575 forint (http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qli001.html). Mindkét értékkel számolva 19000 forint alatt marad az éves kereset.

⁹⁸⁵Bakos 1998

Az átalakulás hirtelen ment végbe az erős tulajdonosi szemlélettel és kigazda öntudattal rendelkező Jászságban.⁹⁸⁶ 1959. február 14-én még azt panasolta egy jászódózsai agitátor, hogy „hiába beszéljük ki a lelkünket is, akkor sem lehet egyeseket meggyőzni a tszbe való belépésről.”⁹⁸⁷ Alig telt el tíz nap és a földbirtokok 97%-a mégis termelősövetkezeti tulajdonba került.⁹⁸⁸ Ahogyan a cikk, úgy a községi források sem szolgálnak magyarázattal arra, miként mehetett végbe ilyen hirtelen átalakulás. Azonban az okok és a folyamat részleteinek ismerete nélkül is sejthető, hogy már önmagában ez a hihetetlen gyorsaság is traumatizáló,⁹⁸⁹ és a Népszabadság cikkének mondata: „nyoma sincs rajtuk semmiféle megrázkódtatásnak” éppen a megrázkódtatás meglétének elkendőzésére szolgál.

Egy olyan megrázkódtatásnak, amelynek kimondatlansága tabuként nehezült a hatvanas évek vidéki Magyarországra. A tabut sokrétű folyamatok keltették életre, amelyek közül csak az egyik összetevő volt a kommunisták totális uralomra való törekvése, a pártállam megvalósítása. A kommunizmusnak ugyanis ez csak egy olvasata, de tárgyalható iparosítással egybekötött modernizációként, politikai paradigmaként, bürokratikus modellként, vagy egyfajta megváltási kísérletként is.⁹⁹⁰ Ezek a minőségek nem voltak szükségszerű ellentmondásban, a kollektivizálás időszaka mégis konfliktusos volt, mert a modernizációs paradigma szembekerült a rendszer politikai önképével, a demokratikussággal. A szovjet rendszer hirdette, hogy a nyugatinál fejlettebb demokráciát képes megvalósítani; miközben az állampolgárai életükben az állam egyre növekvő szerepével találkoztak. Bár a rendszer részvételre buzdított, valójában a demokrácia elhatározott, művi konszenzusok eredménye volt. A fokozódó központosítás egyre kisebb befolyást engedett az aluról jövő kezdeményezéseknek: a „kritika szabadságában” ugyanis Lenintől kezdve a szocializmus ügyének lehetséges eltérítést látták.⁹⁹¹

A kollektivizálás ugyanakkor nem pusztán modernizáció volt, legalább ilyen erővel mutatkozott meg benne a társadalom átalakításának igénye is⁹⁹², amely a politikailag nehezen

⁹⁸⁶ Szabó 1978; Katona 2002; Kósa 2003: 131; Cseh 2014; Nagy – Szabó 2016

⁹⁸⁷ MNL JNSzML XXIII-714 Tanácsülési jegyzőkönyvek 1959. II. 14. Cseh 2014: a Szolnok Megyei Tanács hosszútávú folyamattal számolt, az 1958 februári tervezésnél még az 1975-ös év is felmerült, mint a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés időpontja.

⁹⁸⁸ MNL JNSzML XXIII-714 Tanácsülési jegyzőkönyvek 1959. II.24.

⁹⁸⁹ Scott 1998: 345 a radikális társadalmi átalakítások veszélyeire biológiai metaforával hívja fel a figyelmet. Lorenz 1991: 151: „A túl gyors fejlődés magában hordozza azt a komoly veszélyt, hogy a tradíció szétesik.” Lorenz 2001: 82: „Minden kultúrát bizonyos fokig hasonló váz képez, és a kölcsönhatások bonyolult rendszerének megértése nélkül meglehetősen veszélyes bármely elemét önkényes kiemelni.”

⁹⁹⁰ Dahl, 1996: 11- 24; Gannon, 1996; Janos 1996; Gellner 2004: 32 – 38 . Fromm 2009: 126 - 129

⁹⁹¹ Csányi, 1991; Hayek 1995a; Russel, 1997: 53 – 54; Shlapentokh 2014; Gannon 1996

⁹⁹² Gyáni 2007: A marxizmus teleologikus, vagyis azt a nézetet tartja helyesnek, amely jelenünkben bekövetkezett, minden más csak mellékvágány. Bauerkämper 2009: a marxista formációelméleten alapult,

mobilizálható parasztságot kívánta munkássá formálni, feloldva ezzel nemcsak munkás – paraszt dichotómiát, de a város – vidék ellentétét is.⁹⁹³

A parasztság szemben állt ezzel a társadalom-átalakítási kísérlettel, és bár gyakran marasztalták el őket, mint a diktatúra megágyazóit, 1959-re mégis ők maradtak az államhatalom legtömegesebb ellenzéke, győztesként kerülve ki két kollektivizálási kampányból is. 1956. október 22-én a Központi Vezetőség Mezőgazdasági Osztályának jelentése beismerte kommunista párt vereségét: az egyéni gazdaságok többet termeltek és magasabb béreket biztosítottak, mint a termelőszövetkezetek. A következő hónapokban a téészek 63%-a bomlott fel. Ezt a gyorsütemű szétzilálódást a marxista történetírás az „ellenforradalom” hatásával magyarázta⁹⁹⁴, noha a folyamat 1956. november 4-e után gyorsult fel igazán⁹⁹⁵. A kudarc nagyságát jól érzékelteti, hogy ezután három éven keresztül nem is került napirendre a kollektivizálás, tehát sokak számára tűnhetett úgy, hogy a mezőgazdaság többszektörű marad. 1957-ben 150 – 200 ezer fő próbálta meg újramegújítani a magángazdálkodást: a magángazdaságok ebben az évben 71%-ban, 1958-ban pedig már 80%-ba részesültek a mezőgazdasági termelésből.⁹⁹⁶

Bár a lengyel és a jugoszláv példa nyomán elképzelhető lett volna a parasztságok magyarországi megmaradása is⁹⁹⁷, a pártvezetés a szovjet irányvonalhoz igazodva a kollektivizálás újbóli megindítása mellett döntött, és az 1959-ben megkezdett kampány végül három év leforgása alatt termelőszövetkezetbe kényszerítette a parasztság többségét. 1956 vereségtudata, a parasztság magára maradása a társadalomban, erőtartalékainak kimerülése, a kampányok traumáinak összeadódása mind közrejátszottak a folyamat gyorsaságában, de az állami nyomásgyakorlás eszköztárában továbbra is megmaradt a verbális terror, számos adminisztratív eszköz valamint a fizikai erőszak is.⁹⁹⁸ Ez egészült ki különböző kedvezményekkel és engedményekkel, amelyek a parasztság résztvevőkké tevését célozták, felerősítették az öntabusítást, az embereket pedig a diktatúra sokszorosítóivá tették. Miközben a Kádár – korszak kommunistái tabusították az erőszakot s azt lényegében ellenfeleikbe

---

amely lineáris, töretlen ívet, összefüggést konstruált az ős- és rabszolgatartó társadalmaktól a feudalizmuson és kapitalizmuson át a szocializmusig és kommunizmusig.

⁹⁹³ Argenbright 1998; Baráth 2015; Petrescu 2016

⁹⁹⁴ 1986-ban már megjelent ellennarratíva: az 1956 utáni konszolidáció a parasztpolgárokon múlt. Juhász 1999

⁹⁹⁵ Cseh 2014

⁹⁹⁶ Valuch 2001: 26 – 28; 191 – 200 ; Varga 2001: 17 – 23, 58 – 81; Varga 2009

⁹⁹⁷ Berend 2009: 156 – 158; Iordachi–Verdery 2009; Horváth 2015; Swain 1998

⁹⁹⁸ Asztalos – Morell 1999 65 – 67 is a pszichológiai nyomásgyakorlásra helyezi a hangsúlyt; Valuch 2001: 191 – 200 pedig a fizikai erőszak háttérbe szorulásáról ír; Szerencsés 2016 ezzel szemben arra hívja fel a figyelmet, hogy „1958-61-ben még akasztottak.” Ö. Kovács 2012: 423-425 valamennyi megye területéről hoz levéltári forrást az erőszak meglétének igazolására.

vetítették ki,⁹⁹⁹ saját társadalom-átalakítási kísérletük kapcsán mindvégig az önkéntesség elvét hangsúlyozták.

A kollektivizálás pirruszi győzelem volt. Már rövidtávon is jelentkeztek a problémák: a téeszeket gúzsba kötötték a nagy adminisztrációs terhek, a mennyiségi szemlélet, részben pedig a munkaegység alapú bérezés okozta bizonytalanság miatt állandósult munkaerőhiány. A hatvanas évek elején 280 ezren – többségében férfiak – hagyták el a mezőgazdasági szektort és vándoroltak az iparba, a termelészövetkezetekhez pedig jellemzően nők és idős családtagok csatlakoztak a háztáji föld megszerzésének reményében. Nemcsak az alacsonyabb munkabírás okozott problémát, a tagság passzív ellenállást, érdektelenséget mutatott; általánossá vált a lopás.¹⁰⁰⁰ 1961 nyarától a kilépési nyilatkozatok megsaporodása pedig azt jelezte, hogy az egyéni gazdálkodás sokak számára továbbra is vonzó lehetőség maradt.

Az állampárt mindvégig igyekezett sikertörténetként beállítani a kollektivizálást¹⁰⁰¹, amelyre általában gazdasági jellegű érveket hozott. Ma ennek megítélésében sincs konszenzus, de ha el is fogadjuk a magyar mezőgazdaság jó hetvenes évekbeli teljesítményét, azt nem pusztán a nagyüzemi termelésnek tudhatjuk be, sokban járult ehhez a háztáji földeken működő kis családi gazdaságok megléte is.¹⁰⁰² És az esetleges anyagi sikerrel szemben ott állnak a kollektivizálás hosszútávú hatásai: a súlyos kulturális, gondolkodásmódbeli károk, így például a konfliktuskezelés számos módozatának elvesztése.¹⁰⁰³

⁹⁹⁹Ö.Kovács 2015a; Alsóbb pártfunkcionárius megfogalmazásában: „Egy fasisztát sem akasztottunk fel, de ők igen sok kommunistát kivégeztek.” (MNL JNSzML XXIII.714 Jászárokszállás Tanácsülési jegyzőkönyv 1957.III.30)

¹⁰⁰⁰Varga 2001: 17 – 23; 58 – 81; Valuch 2001: 26 – 28; 191 – 200; Varga 2015; Gagy 2007: 11 – 16. Részben a jobbágyi ellenállás módozatai érvényesültek, mert a felhalmozás nem irányulhatott a földtulajdonra. Mivel termésre az állam tette a kezét, ebből igyekeztek visszavenni annyit, amennyi a helyi elitet nem veszélyeztette.

¹⁰⁰¹Szilágyi 2015: A téeszítés egyik uralkodó narratívája Márkus István tanulmányán (Mit láttam falun?) alapult, amely szerint az 1959-es téeszítés jobb, mint az 1952-es; megtörténte pedig elkerülhetetlen és szükségzerű volt. Csak ebben a keretben, árnyalatnyi kérdésekről lehetett vitázni. Látható ez a jelenség két irodalmi alapanyagból készült film példáján is. Marx 2004: 137 – 143: Fábri Zoltán Húsz órája (1965) ma ideologikusnak hathat, fontos kérdésekben azonban eltér a hivatalos állásponttól, így abban, hogy 1956-ot nem külső erők hatásaként ábrázolta, és bemutatta a vidék konfliktusainak legalább egy részét. Ezek fényében már érthető a kortárs német filmkritika: „ilyen nyíltan kelet-európai filmekben még nem beszéltek” (idézi: Filmkultúra 1965/2). Sári 2009: Makk Károly Egymásra nézve (1982) filmje pedig folytonosságot sugalmaz a Rákosi – és Kádár – rendszer kollektivizálási kampányai között, igaz, ezt a filmben a társadalom perifériájára szorult hősnő mondja ki. A filmrendező egy interjúban a téeszítésről mint önkéntesség és „szelíd erőszak” keverékéről beszél, amely jelzős szerkezet önmagában ellentmondás és bár az interjú kicsengése rendszerhű (ezek „révén jött létre az a mezőgazdasági bázis, amit tszmozgalomnak neveznek és ez a tszmozgalom teremtette meg a háztájit”), az erőszak témájának a közbeszédbe hozása fontos esemény. (HVG, 1982. 22. sz. 37-39) Hogy nagyobb nyilvánosságot még az ismert film révén sem kaphatott a téma, az a rendszer működésének sajátossága.

¹⁰⁰²Kovács 2001; Varga 2002; Örsi 2015: 266 – 268

¹⁰⁰³Ö. Kovács 2015a, Ö. Kovács 2015b

A kollektivizálás Keleti Blokk számos országában járt messze ható következményekkel: Romániában a férfiak elhagyták a falut, a korábbi közösségek széthullottak¹⁰⁰⁴, a Szovjetunióban pedig állandósította a kolhozvezetőknek való kiszolgáltatottság érzését.¹⁰⁰⁵ Vagyis a számokban kifejezhető javulást nem követte a közérzet: a gazdasági eredményeknél meghatározóbb volt az, ahogy az emberek gondolkodtak a rendszerről.¹⁰⁰⁶ A gondolkodásmódok vizsgálatakor egyúttal a diktatúra határait is ki tudjuk jelölni: azaz igyekezhetünk megtalálni a diktatúra megvalósulásának korlátait.¹⁰⁰⁷

Jászdózsa voltaképp csak egy a kelet-európai falvak ezrei között, amelyek megtapasztalták a kommunizmus türelmetlen¹⁰⁰⁸ társadalom-átalakítási kísérletét.

1/a „Mezőgazdasági munkák eddig soha nem tapasztalt lendülettel folynak.” (1957 – 1959)

1957 első hónapjaiban szokatlan optimizmus mutatkozik a községi jegyzőkönyvekben. A tanácsülésen a Vb elnök a Magyar Forradalmi Munkás Parasztkormányt dicsérte, amely a parasztság számára sérelmes begyűjtési rendszert megszüntette és „széles utat nyitott a parasztság számára a termelés érdekében.” Hozzászólásához egy tanácsstag is csatlakozott, aki szerint ma még vitatkoznak azon, hogy az októberi eseményeket forradalomnak vagy ellenforradalomnak nevezzék-e, de elmondható, hogy alapvetően „nemeselek” voltak a célok, köztük a parasztságot ért hátrányok megszüntetése.¹⁰⁰⁹

Változást 1957 márciusa hozott, amikor napirendre került a tanácsstagok részvétele az októberi eseményekben. A vizsgálatok végül egyedül Medve Pál lemondtatásával végződtek, aki személyesen intézkedett a vörös csillag levételéről. Ügyének tárgyalásakor már bontakozott az új narratíva, amely a résztvevőket ellenforradalmárként bélyegezte meg,¹⁰¹⁰ tetteiket köztörvényes bűnként ábrázolta.¹⁰¹¹ Mindezen konfliktusok azonban a községi jegyzőkönyvek tanúsága szerint kevésbé érintették a falu egészét. 1956 ősze sokak emlékezetében inkább maradhatott meg a téeszből való kilépésként, a téesz állatállományának értékesítésének időszakaként.¹⁰¹² A Vb elnök még 1958 januárjában is felemlgette, hogy a

¹⁰⁰⁴ Gagy 2009: 117 – 123

¹⁰⁰⁵ Fitzpatrick 1994: 314 – 320.

¹⁰⁰⁶ Lukacs 2005: 59, 114 – 116:

¹⁰⁰⁷ Iordachi – Verdery, 2009; Ö. Kovács 2009

¹⁰⁰⁸ Josephson 2010

¹⁰⁰⁹ MNL JNSzML XXIII-714 Jászdózsa Tanácsülési jegyzőkönyvek 1957. II. 23.

¹⁰¹⁰ Farkas 2016: 80 – 82: Az ellenforradalmár ekkoriban váltotta fel a korábbi származási vagy Horthy – korszakbeli szerepre alapozott ellenségkategóriát.

¹⁰¹¹ MNL JNSzML XXIII-714 Jászdózsa Tanácsülési jegyzőkönyvek 1957. III. 22. „Részeg és ellenséges elemek élére állt és ezen társaság támogatásával mondatta le a törvényesen megválasztott tanácsvezetőket.”

¹⁰¹² MNL JNSzML VB jegyzőkönyv 1958. I.9: „Az 1956 októberi események igen mély nyomot hagytak az amúgy is gyenge téeszmozgalmunkban. Igen gondolkodóba estek a téeszaink tagjai, melyik gazdálkodási formát válasszák.” Akik a maradás mellett döntöttek, a munkaegység helyett munkanap alapon akartak dolgozni. Cseh 2016: Jászapátin a forradalom leverése után 48 személyt tartóztattak le a Haladás Téesz feloszlata miatt.

téeszben az „ellenforradalom idején .... nagy rimánkodásra hajlandók voltak pénzért elvállalni” az állatgondozást úgy, hogy két tehén ára ment el rá.¹⁰¹³

Jászdózsán nem volt olyan nagymértékű megtorlás, mint más jázsági településeken¹⁰¹⁴; a faluban 1957 első hónapjai egyértelműen a bizakodáséi. „A termelési kedv sokkal jobb most mint eddig volt” – állt például a járási előadó beszámolójában – „A földért valósággal harcolnak az emberek. Azok az emberek, akik ezelőtt nem keresték a földterületüket most közelharc folyik érte.” Vagy máshelyütt: „Mezőgazdasági munkák eddig soha nem tapasztalt lendülettel folynak.” Esetleg cinikusabb formában: „ezelőtt öt évvel senkinek sem kellett a föld, most pedig három hónap alatt akarják, hogy a földet mindenkinek rendezzék.”¹⁰¹⁵

A korábbi évek „földreformjának”, kollektivizálási és tagosítási kampányainak ellenhatásaként ezekben a hónapokban tömegesen érkeztek a panaszok. 1957 áprilisáig nyolcvankettő, amelyek nagy részét (hatvannégyet) tárgyaltak is. Huszonkilencen viszont csak 1958 őszén kerülhettek birtokba. Bonyodalmat okozott, hogy tizenkilencen jobb minőségű földet akartak, mint nekik a tagosító bizottság juttatott, tizennégyen pedig ragaszkodtak a saját földbirtokukhoz, amit időközben más névre telekkönyveztek.¹⁰¹⁶ Így Béres Béla (1913 – 1969) iskolaigazgató is, aki 1958 márciusában azért igényelte vissza a földjét, mert annak idején nem ajánlotta fel, hanem „egyszerűen elvették tőle”. A birtokot a Dózsa Népe téesz tagosításakor Juhász Ferenc kapta meg, de ő csak akkor mutatkozott hajlandónak a visszaadásra, ha másütt kap helyette 10 hold 758 öl földet. Ezt meg is szavazta a tanács.

A földügyek rendezését nehezítette a kishaszonbérletek kérdése, amely szerződéseket öt évre kötötték. Az 1957 decemberi végrehajtóbizottsági ülés végül amellet foglalt állást, hogy a szerződés időtartamára még a bérlők kezelésében maradjon a föld, de az 1958 évi haszonbért már az új tulajdonosnak fizessék. „Igen sok kellemetlenség származott, viszálykodás, ami természetesen nem helyes. ... Sajnos nem minden esetben tudunk megfelelően intézkedni a dolgozó javára, mert erre nincs mód és lehetőség” – szölt a már-már magyarázkodásnak is beillő jellemzés.¹⁰¹⁷

¹⁰¹³ MNL JNSzML VB jegyzőkönyv 1958. január 9.

¹⁰¹⁴ Például a jászárokszállási helyzet a tanácselnök szerint: „községünk területén rend van, de ez összefügg a gumibottal.” (Jászárokszállás MNL JNSzML XXIII-714 Tanácsülési jegyzőkönyveki jegyzőkönyv 1957. III.30.)

¹⁰¹⁵ MNL JNSzML XXIII-714 Jászdózsa Tanácsülési jegyzőkönyvek 1957. IV. 19., 1957. V.16, 1957. XI.13.

¹⁰¹⁶ MNL JNSzML XXIII-714 Jászdózsa Tanácsülési jegyzőkönyvek 1957. V.16.

¹⁰¹⁷ MNL JSzNML Jászdózsa VB jegyzőkönyv 1957.XII.11., 1958. III.20.

Mindeközben a megmaradt téeszek a beszámolók szerint nehézségekkel küzdöttek¹⁰¹⁸. Hosszabb ideje betöltetlen agronómusi állás, nem hatékony munkavégzés,¹⁰¹⁹ rossz munkamorál jellemezte például a 21 dolgozó valamint hat családtag részvételével működő Dózsa Népe Téesz 1957-es évét. Soós Zoltán tanácsitkár úgy látta, hogy „a tsz megszilárdítása nagyon nehéz dolog, mivel a téesztagok a közösséggel nem nagyon törődnek, sem pedig a közvagyonnal, sőt még most is lopások fordulnak elő. Azonban ezeket minden esetben meg tudtuk akadályozni az utóbbi időben, amióta kizárások is történtek.” Gyakran fordult elő, hogy a téesz által megtermelt takarmányt a saját állatnak vitték haza, a gondozók pedig nem gondozták az állatot, csak „odadobták nekik az ételt.”¹⁰²⁰ A téeszvezetők nem vették szívesen vették a végrehajtó bizottság „segítségét” sem, „még azt is eltagadták, hogy gyűlést akarnak tartani, nehogy ott közülük valaki megjelenjen.” A téesz helyzete olyannyira tarthatatlanná vált, hogy egy év próbaidőt kapott, mivel a tanácselnök jellemzése szerint „így nem mehetett tovább”. Az 1958 januári értékelés pontosabb leltárt és alacsony szintű eladósodottságot talált, de mindezeket számadatokkal nem támogatta meg. Sőt, úgy látszik továbbra is probléma maradt az elégtelen munkamorál; a tagtoborzás kudarca pedig – a jelentkezők (köztük korábban már kizártak) közül egyetlen egy sem felelt meg¹⁰²¹ – azt igazolja, hogy a termelőszövetkezet nem volt képes vonzó alternatíváját mutatni a gazdálkodásnak. Nem volt az még 1959 végén sem, amikor az egyik téeszelnök évértékelésében ellentétpárként beszélt a két gazdálkodási formáról: „Ha a tagság úgy állnak a munkához becsületesen, mint amikor még egyéniek voltak, nem állna ilyen rosszul a betakarítás és előre haladtunk volna.”¹⁰²²

1/b „a földet leadtuk a téesznek” (Kollektívizálás Jászdózsán, 1959)

A téeszítés előkészítéseként 1958 októberében Petőfi Tsz néven egyesítették a Dózsa Népe és a Kossuth termelőszövetkezetet. A tagság létszáma azonban mindössze 67 fő volt, és nem sikerült érdemben növelni az 1959 február elején megindított kampánnyal sem,¹⁰²³ amely helyi párttagok részvételével zajlott. Az agitátoroknak azzal kellett szembesülniük, hogy az emberek nem akartak termelőszövetkezetben dolgozni („idegenkednek a belépéstől”). Vita

¹⁰¹⁸Conquest 1986: 13 – 24: A Szovjetunióban is megjelenő mintázat, hogy a kommunista hatalom átmeneti meggyengülése prosperitást hozott a magángazdálkodóknak, miközben a kolhozok elégtelenül működtek.

¹⁰¹⁹MNL JNSzML XXIII-714 Jászdózsa Tanácsulési jegyzőkönyvek 1957. IV. 19., 1957. XI.13

¹⁰²⁰Az állatetés megjelenése Lázár Ervin Minden madár hazatalál című novellájában: „Itatás idején akármilyen jóízű játékban voltam a többi gyerekkel, ott kellett hagynom csapat-papot, irány az ökröket itatni. Siettem az itatással, ahogy tudtam, hogy minél hamarabb visszamehessek játszani. És ebből lett a baj. Nagynéném egyszer megleste, hogyan felelek meg itatói tisztetemnek. Na, szaladt ám apámhoz: „Micsoda egy gyerek ez, itatás közben egy szót se szól szegény jószágoknak!”

¹⁰²¹MNL JSzNML Jászdózsa VB jegyzőkönyv 1958. január 9.

¹⁰²²MNL JNSzML XXX-277-A Jászdózsai „Új Hajnal”, MgTsz iratai 1959. X. 31

¹⁰²³Szepessy é. n. 70 – 72

alakult ki az önkéntesség kapcsán is: a parasztek a belépést tekintették önkéntesnek, míg a tanácsi dolgozók azt, hogy az „önkéntesség abban van, hogy új termelősövetkezetet alakítanak-e vagy a régibe belépnek.” Erre a gazdák egy része azt vetette fel, hogy „akar téeszt alakítani, de csak maguk akarnak a jó földön gazdálkodni.” Mások a korábban alkalmazott időhúzáshoz folyamodtak: „úgy beszélnek a községben, hogy belépnének, de nem akarnak elsők lenni.”

Az agitátorok – miként a múltban¹⁰²⁴ – most sem voltak lelkesek. Lágner István tanácstag arról panaszkodott, hogy a népnevelők nincsenek tisztában a téesz alapszabályokkal és megtörtént, hogy amikor őket a jogokról és kötelességekről kérdezték, nem tudtak válaszolni. Az agitátorok saját jóhíruket tették kockára a munkájukkal: „azt beszélük, hogyha sikerül a mezőgazdaság átszervezése, akkor a tanács dolgozók sok rubelt kapnak a rusziktól.”, ezért aztán érthető, hogy a téeszparasztek bevonása is csekély eredményekkel járt. Nem siettek téesztaggá válni egyébként a tanácstagok sem: a harmincegy fős testületből mindössze öten léptek be, heten kétlakiak, tizenkilencen pedig egyénileg gazdálkodó parasztek voltak. Hogy mennyire hiányzott a társadalmi támogatás, azt jól mutatja, hogy 1959. február 14-én a földterület 80%-a állt egyéni művelés alatt, ezeknek 40%-a pedig „kétlakiak”¹⁰²⁵ kezén volt; vagyis még a „munkások államában” is a helyi munkások harmada (hatvanhét fő) rendelkezett átlagosan négy holdas birtokkal. A téeszbe lépés „gyötrődéssel” és „lelki megrázkódtatással” járó munkáját, amin „minden dolgozó parasztnak át kell esni” tehát nem sokan vállalták.¹⁰²⁶

Február második fele azonban radikális fordulatot hozott. A Szolnok Megyei Néplap február 24-i címdala – „Hétfő déli jelentés: Újabb nagy győzelem.” – hadijelentések hangulatát idézte. A cikk szerint a szövetkezeti községek száma 33, a téeszek területe a megyében két nap alatt 32 ezer holddal növekedett, ennek 37%-át, 12716 holdat a hét járás egyike, a jászapáti adta. A címlapon jutott hely Dögei Imre földművelésügyi miniszter köszöntőjének és Jászdózsának is, ahol „feltartóztathatatlanul halad a szövetkezés.” A következő szám „történelmi dátumnak” minősítette 1959. február 24-ét, amikor „Szolnok megye

¹⁰²⁴ XXIII.714 Jászdózsa Vb-ülések jegyzőkönyvei 1955. VIII.10: „a tanácstagok igen passzívak a téeszszervezéssel kapcsolatban, és azt tartják, hogy ez a községi tanácselnök és a községi párttitkár egyéni akarata, pedig ez a júniusi Párthatározat.” 1956-ban pedig így látta egy tanácstag a kollektivizálási kampányokat: „a tanács tagsága nem a legnépszerűbb feladatnak tekinti és nem nagyon kedvükre való ezen munka. .... Szerettem volna, ha eljöttek volna a VB ülésekre Bartók, Seres és Vágó VB tagok és Bodonyi Ernő bácsi, mert órájuk figyel a község parasztsága legjobban és minden esetben rájuk hivatkoznak, hogy ők volnának akiknek elsőként kellene, hogy példát mutassanak a téeszbe való belépésükkel.” (MNL JSzNML XXIII.714 Jászdózsa Vb-ülések jegyzőkönyvei 1956. I. 13.)

¹⁰²⁵ Varga 2012

¹⁰²⁶ MNL JNSzML XXIII-714 Jászdózsa Tanácsülési jegyzőkönyvek 1959. II. 14.

termelőszövetkezeti megye” lett, „a hosszú küzdelmes esztendő gyümölcse megérett”. A militáns hangnem továbbra is megmaradt: a cikkek „új útra térők bátor seregét” vizionálták, akiket „győztes zászlónk” indított „előre a kollektivizálás teljes befejezéséig”. Jászdózsza ismét név szerint is említésre került (immár a gazdák 72%-a van a szövetkezetben), hogy aztán a február 27-i kimondja: „Jászdózsán négy nap alatt befejezték a mezőgazdaság szocialista átszervezését ... szinte örömmámorban úszott a lakosság.”

„A változás oly nagy volt és oly gyors, hogy nyomon követni nem lehetett. Egyszeriben csak megtörtént – olvashatjuk egy hónap múlva a Szolnok Megyei Néplapban – ... A faluban elhangzott sok-sok felvilágosító szó után egyik reggel megkezdődött szinte minden átmenet nélkül. A gazdák jöttek-mentek egyik szomszédtól ki, a másikhoz be. Tanácskoztak, tanakodtak, s közben reggeltől estig egyfolytában írogatták alá a belépési nyilatkozatokat. Mindez három napig tartott. ... Három nap kellett ahhoz, hogy ... a szelíd Tarna folyó által körülölelt község kilóduljon évszázados, rozsdás sarkaiból, s útnak induljon. Méghozzá egyemberként és nem valamiféle noszogatásra, hanem mindenki a saját jószántából. ... A szövetkezeti vezetők beszélnek. ... Azt mondja az egyik: — Nem akarjuk elkiabálni elvtárs, de nálunk jól mennek a dolgok. Derűs mosollyal rávágja a másik: Mert mi nemcsak a földet vittük, hanem a szívünket is.”¹⁰²⁷

A tanácsülési jegyzőkönyvek az események másféle lenyomatát őrzik. A február 24-i ülésen jegyzőkönyvben mondtak köszönetet a tiszasülyi állami gazdaságnak, amiért az agitátorokat küldött a községbe. Képviselőjük beszéde: *„Nagy munkát végeztünk ezen néhány nap alatt, eredménye az, hogy átsegítettük a dolgozó parasztságot azon a lelki válságon, amely a régihez való görcsös ragaszkodás és az újtól való bizonytalanság idézett fel bennük. ... Most e községből mi elmegyünk, de baráti jobbunkat nyújtjuk a dolgozó parasztságnak. ... Sokan úgy vetik fel a kérdést, hogy a földet leadtuk a téesznek, ez nem így van, mert a földet a dolgozó parasztság bevitte a téeszbe és ezt a szellemet kell kivinni a dolgozó parasztság közé.”* – vagyis az irány egyértelmű volt: *„egy-két napig még a kintmaradók agitálásával kell foglalkozni”*, a gazdák azon tíz százalékával, akik a négy termelőszövetkezet egyikének sem lettek tagjai. Ez nagyjából nyolcvan főt jelenthetett, hiszen a jelentés szerint a közös gazdaságba a gazdák 90%-a, 738 fő vitte be több mint hatezer holdját.¹⁰²⁸

A következő hónapokban a Szolnok Megyei Néplapban megjelent cikkek mind a nagyüzemi gazdálkodás előnyeiről szóltak. A téeszéleket adókedvezmények, családi pótlék és kedvező hitelek teszik könnyűvé a járási pártbizottság tájékoztatása szerint, az újságcikkekben pedig

¹⁰²⁷ Szolnok Megyei Néplap 1959. február.24, 25, 27 illetve 1959. március 25.

¹⁰²⁸ MNL JNSzML XXIII-714 Jászdózsza Tanácsülési jegyzőkönyvek 1959. II.24.

lovai árán rádiót vásárló gazda (április 12., *hadd nyerítsen ez után az*) vagy éppen olyan, aki a közösből is saját lovait hajtja (1959. május 1.) váltják egymást, ellenpontjuk pedig a dologidőben bokázó zöldségkereskedő és a pletykás rémhírterjesztő, akik miatt „szégyenkeznek Jászdózsán” (1959. július 2.)

A statisztikába *pillantva* azonban éppen a cikkek optimizmusát érezhetjük *csalókának*. Egyrészt szembeütő a mezőgazdaságból élők számának gyors csökkenése. (XI/1/1), amely különösen a férfiak elvándorlását jelentette (XI/1/2)

De szembeütő magának a községnek az elnéptelenedése is: 1930-hoz képest 1970-re több mint negyedével (27%) csökkent a jászdózsai lakosok száma. A csökkenés a négy évtizeden belül nem egyenletes. A népesség már a Horthy – korszakban süllyedésnek indult, azonban ez 1942-ig is mindössze két és fél százalékot jelentett. 1942 és 1960 között viszont már több mint 11%-os a csökkenés, a közel félezres fogyásból háromszáz fő írható a háborús időszak számlájára. A hatvanas évek újabb drasztikus népességfogyást eredményezett: több mint hatszázötven fővel éltek kevesebben a községben 1970-ben mint 1960-ban. A nagymérvű csökkenés okaként elviekben megjelölhető lenne az 1963-as pusztító árvíz, amely háromszáz lakóházat rongált meg¹⁰²⁹, ám a részletesebb vizsgálat ezt az érvelést már nem támasztja alá. Egyrészt az árvíz korábban is probléma volt,¹⁰³⁰ mégsem eredményezett ilyen drasztikus népességfogyást. Másrészt, az egész Jászságban csökkent a lakosság száma: a jászberényi járásnak 1960-ban még 73 ezernél több lakosa volt, 1970-ban már 63 ezer alatt. Drámai, hogy az 1848-at követő évszázadban az egész Jászság dinamikus népességnövekedést mutatott, amelyet éppen ez az évtized tört meg; vagyis egyértelmű a kollektivizálás hatása s vele a vidéki élet perspektívátlaná válása.¹⁰³¹

Azoknak, akik a községben maradtak és továbbra is mezőgazdasággal foglalkoztak, többségében valamelyik téesz közül kellett választaniuk. A termelőszövetkezetek száma azonban hamar alászállt: 1959-ben már csak három működött: a Tarnamenti, az Új Hajnal valamint a Petőfi. Az első kettőt 1966-ban egyesítették, majd öt év múlva a Petőfi és a Tarnamenti összeolvasztásával létrejött a Jászdózsa Tarnamenti Téesz, amely egyúttal azt is jelentette, hogy a község összes termőterülete egyetlen szövetkezet alá tartozott.¹⁰³² El lehetett-e kerülni a termelőszövetkezeti gazdálkodást? Ki lehetett-e kerülni, ha valaki egyszer belépett? Az ezirányú próbálkozások számbavételére a következőkben kerül sor.

¹⁰²⁹ Népszava 1963.VI.9: „Hajnali hat órakor a víz átömlött a védelmi rendszeren és betört Jászdózsára. A négyezer lakosú község utcáin fél méteres víz tombolt, megrongált háromszáz lakóházat, ebből százhusz teljesen összeomlott, vagy annyira megrongálódott, hogy egészen újjá kell építeni.”

¹⁰³⁰ Népszava 1940. április.22.

¹⁰³¹ Pethő 1991

¹⁰³² Szolnok Megyei Néplap 1971. január 6.

1/c Kísérletek a téesz elhagyására: 1960 - 65

A hatvanas évek elején a legtöbben arra hivatkozva kezdeményezték a kilépésüket, hogy az agitátorok gazdasági ígéretei nem teljesültek. A kevés kivételek egyike Paksi Jánosné, aki 1962 januárjában gyermekeinek taníttatásával indokolta a téeszől való kilépési szándékát. A beadvány egyrészt példája a korszak jellemző családi életterveknek, mely a boldogulást nem a megmaradt birtok modernizációjával, hanem a gyermekek taníttatásával képzelel. Másrészt rávilágít arra, hogy vidéken bizalmatlanul fogadták a párt ígéretét, miszerint a téeszésítés például jobb oktatással jár majd együtt.¹⁰³³ Az asszony indoklásában a saját otthoni jelenlétét tartotta a legfontosabb biztosítéknak gyermekei „jó tanulmányi eredményeire” és „helyes nevelésre”.

A kilépési kérvények legnagyobb része viszont egzisztenciális kérdéseket érintett, így a föld és termelőeszközök bevitelének kötelezettségét, a földjáradékot és nagyon gyakran a háztáji gazdaságok kérdését.¹⁰³⁴

A Gyurkó testvérek 1964-ben kísérelték meg visszaigényelni két éve elhunyt édesanyjuk tanyáját, amely még 1953-ban került termelőszövetkezeti tulajdonba. Az ingatlanokat csereingatlanként használták, majd a házat és vele egybeépített, akkor már rossz állapotú, nádtetőst állót a téeszelnök utasítására 1962-ben lebontották. Az ügy tárgyalására csak később került sor, 1965 júliusában a vizsgálat azt állapította meg, hogy a művelési ág megváltozása miatt a kérés nem teljesíthető.¹⁰³⁵ A család történetének tragikus folytatása, hogy az apa 1966 novemberében, élete nyolcvanadik évében öngyilkosságot követett el.

Fegyelmi eljárás indítottak Juhász József ellen azért, mert az a „munkát nem vette fel” s ezzel a „téesznek kárt okozott.” A férfi korábban azt nehezményezte, hogy 5 hold 535 négyszögöl földjéből csak alig több mint két holdat tartottak számon s erre mindösszesen 268 forint földjáradékot kapott. „*Nem vagyok hajlandó fizetni, mert a bevitt föld területét nem tartják nyilván*”¹⁰³⁶ – nyilatkozta. Egy 1964 decemberében megtett vizsgálat feltárta, hogy az Új Hajnalban a tagok neve mellett nincs vezetve a föld. Hogy ennek rendezésére nem került sor, már csak azért is érdekes, mert 1962 júniusában is felmerült. Ekkor tárgyalták Sedon Jenő ügyét, aki bár 1959 márciusa óta volt tag – vagyis szintén a kései belépők közé tartozott – de a munkát nem vette föl, és 450 forint sztk kötelezettsége is felhalmozódott. A szankciók között felmerült a kizárás is, ezt azonban végül elvetették, „a munkaerőre szükség van.” Végül a

¹⁰³³ Kovách 2001, Paál 2012; Ö. Kovács, 2015

¹⁰³⁴ Ö. Kovács 2015b

¹⁰³⁵ MNL JNSzML XXX-277-A Jászdózsai „Új Hajnal”, MgTsz iratai Tsz iratok 1960 – 1965: 13.545/1964. A családra vonatkozó adatokért köszönettel tartozom Füleki Sándornak.

¹⁰³⁶ MNL JNSzML XXX-277-A Jászdózsai „Új Hajnal” MgTsz iratai Tsz iratok 1960 – 1965: 1965. X. 7.

pénzbüntetés mellett döntöttek, ám ezt Sedon Jenő vitatta, mondván, hogy csak három hónapig volt tag. „mivel különböző kérdésekben megegyezni nem tudtunk” és a kilépése után kubikosként dolgozott az iparban. A férfi felemlegette azt is, hogy 1960 márciusából van egy jegyzőkönyv a birtokában a téeszelnök aláírásával, ami igazolja, hogy nem vette fel a téeszbe bevitt ló és gumiskocsi ellenértékeként felajánlott összeget. Ezenfelül a téesz nem fizette meg hatvan munkaegységét sem. „Ezeket a járandóságokat a magam részéről nem kívántam bolygatni” – írta levelében, amelyet olyan kéréssel zár, hogy vonják le a járulékokat majd utalják a maradó összeget a címre.¹⁰³⁷

Hosszasan húzódott Bugyi Béla ügye is, aki 1962 elején folyamodott földbirtokának visszaszerzéséért. 1912-ben született kisbirtokos szülők gyermekeként: kisgyermek kora óta mezőgazdasággal foglalkozott, szakképzettséget nem szerzett. 1935-ben megnősült, egy gyermeke született, aki a hatvanas években Heves – megyében, építőiparban dolgozott. A férfi téeszbe lépés előtt 11 holdon gazdálkodott, körülbelül 28 ezer forint értékű ingatlanát részben vette, részben pedig örökölte. Kilépési szándékát azzal a fricskával felérő érvel indokolta, hogy „társaim csúfoltak és gúnyoltak, hogy sokat dolgozom.”¹⁰³⁸

Kérelmét azonban – mely szerint az állami tartalék földekből szeretne kárpótlást – a téeszközgyűlés 1962 júniusában nem fogadta el. A kérelmező azonban nem hátrált, és a pártállam logikáján belülről gyűjtött érvekkel – a téeszbe lépéskor azt mondták a népnevelők, hogy három évre ki lehet lépni, ezért is adta be a kérelmet a három év letelte előtt már hat hónappal – támogatta meg konklúzióját: „tszbe nem maradok.” A közgyűlés azonban ezt sem fogadta el. Az indoklás azonban választ nem a felhozott érvekre adott, hanem gazdasági irányba térítette az ügyet: „kilépési szándéka indokolatlan, egészségi állapota és családi körülményei lehetővé teszik, hogy részt vegyen a termelőszövetkezet közös munkájában. A termelőszövetkezetnek nagy szüksége van minden téesztagnak a munkájára és a termelési terv teljesítése csak így válhat lehetővé.”

Bugyi Béla végül felsőbb, megyei fórumokhoz fordulva szerzett érvényt igazának, így a téesz 1965. augusztus 31-án kilépésének elfogadására kényszerült. Ám ez még nem jelentette ügyének lezárulását: a közgyűlés reakciója a diktatúra eszköztárának számos elemét használta. Egyrészt arról határoztak, hogy csak az 1970-es gazdasági év befejezésével adják ki a földet, a termés betakarítása után, a tábla szélén. A közbeeső időre kishaszonbérlet

¹⁰³⁷ MNL JNSzML XXX-277-A Jászdózsai „Új Hajnal”, MgTsz iratai Tsz iratok 1960 – 1965: 143.3/1962

¹⁰³⁸ Ugyanakkor lehetett igazságalapja is. Az Új Hajnal Téesznel 1959-ben sok kritika érte az egyik brigádot, akiket nem lehetett meggyőzni. Egy javaslat a szétbontásukat vetette fel, amit egy másik téesztag rossz ötletnek tartott: „Az én brigádomban mindenki szorgalmasan dolgozik, s ha egy ilyen ember közénk tesznek, még a déli pihenő sem esik jól.” (MNL JNSzML XXX-277-A Jászdózsai „Új Hajnal”, MgTsz iratai 1959. V.29.)

ajánlottak fel, bár az is megemlítésre került, hogy a férfi 1962 óta nem vette fel a munkát, ezért akár kártérítésre is lehetne kötelezni. Mivel a földjáradékot sosem vette kézhez, azt minden alkalommal visszaküldte, amikor számára kiküldték, most önkényesen úgy határoztak, hogy az sztk terhére számolják el. Bugyi Béla azonban nem fogadta el ezt a döntést, és pert indított az Új Hajnal ellen: „határidő olyan távoli, hogy a földemnek semmi hasznát nem látnám öt év alatt.” A földet 1965 év végével kérte vissza és a felmerülő 8000 forint költségének megfizetését is indítványozta.¹⁰³⁹

Az ügy folytatásának nyomai elhalványulnak a szocialista bürokrácia papírerdeiben. Azonban, mint az a felvillanó esetekből is látható, a termelőszövetkezetek különböző jogi eszközökkel akadályozták a tagok kilépését, hosszas eljárásokkal tették próbára a kilépőket, bátortalaníthatták el a téesz elhagyását fontolgatókat. Az ily módon egyben tartott intézmény azonban aligha teremthetett megfelelő munkakörülményeket, és kényszerrel egy intézménybe toloncolt, saját életükben mind kevesebb kontrollt megélt emberek nem mutattak motivációt. A helyzetet tovább súlyosbította az állami ideológia és a faluközösség által megélt tapasztalat mindennapos ellentéte. Mivel a jelenségek – így mindjárt az önkéntesség kérdése – nem voltak nevükön nevezhetők¹⁰⁴⁰, a konfliktusok gyökere nem volt megtalálható: az ebből létrejövő játszmák pedig hosszú időre tartósították a problémákat.

1/d „Lesz-e már rend? Mert még minden évben azt mondjuk, majd jövőre, de végre már legyen fegyelem és rend.” (Élet a téeszekben, 1959 – 1965)

1959 júniusában parázs vita alakult ki. Két férfi – aki „már a tsz megalakulása előtt is a vállalatnál dolgozott” – úgy használta a háztájit földet, hogy a családból senki sem dolgozott a termelőszövetkezetnél. A téeszelnök javaslatát – miszerint „legalább a feleségét küldené mind a kettő a tszbe dolgozni – felháborodás követte. Egy hozzászóló nehezményezte, hogy „ezek szerint jó lesz, ha ő is a feleségét küldi a tszbe dolgozni és ő mag pedig elmegy vállalathoz, ahol pénzt kereshet”.¹⁰⁴¹

A jelenet több szempontból is érdemes a figyelemre: egyrészt azért, mert a hivatalos hatalom képviselője kínált fel – amúgy valószínűleg széles körben ismert – kiskaput a szövetkezeti törvény kijátszására akkor, amikor Dögei földművelésügyi miniszter még adminisztratív eszközökkel igyekezett feltartóztatni a mezőgazdasági szektor elnéptelenedését.¹⁰⁴² Másrészt tekinthető annak beismerésének is, hogy a téeszjövendelmek még a megszorított magángazdálkodással szemben sem versenyképesek.

¹⁰³⁹ MNL JNSzML XXX-277-A Jászdózsai „Új Hajnal” MgTsz iratai Tsz iratok 1960 - 1965

¹⁰⁴⁰ Jobst 2010: 149

¹⁰⁴¹ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti”, MgTsz iratai 1959. VI.18.

¹⁰⁴² Varga 2001: 58 – 81

Az olyan gazdasági ígéretek ugyanis, amelyeket a bevezetőben említett Népszabadság cikk is vázolt, nem teljesültek. Az évi húszezer forintos keresettől messze elmaradtak a növénytermelők illetményei: 1964-ben két asszony fizetési papírján havi 425 illetve 484 forintos összeget találunk, ami az 1757 forintos átlagbérnél alig negyedét tették ki. Tóth Istvánné szavai megerősítik a számadatokat: „Mindig azt hangoztatják, hogy nekünk a tszból kell megélni. A múlt évben egységgel nem tudtam a kenyérszükségletet megkeresni, és az egy mázsa hiányomat nem tudták megadni, pedig tavaly jó termés volt.”¹⁰⁴³ A helyzetet tovább súlyosbította a munkaegység alapú elszámolás. Ahogy egy panaszos felszólalás 1965-ben összegezte: „a gyalogos munkás csak nehezen tud egy munkaegységet megszerezni, legtöbbször csak felet. 10 forintot kapunk egy napra. Mi asszonyok egész nyáron dolgoztunk és most vissza kell fizetni, de miből.”¹⁰⁴⁴

Éveken át tért vissza a visszatérő kérdés „lehet-e gazdag tsz szegény tagsággal?” 1966-ban egy téeszdolgozóra átlagosan 9 -10 ezer forint bevétel jutott, miközben a járási átlag 15 ezer forint körül mozgott. Nem volt relevációszerű az új gazdasági mechanizmus hatása sem, hiszen még 1970-ben is rossz volt a tagság jövedelme. (XI/1/3) A 26 000 forint körüli országos átlagkeresetet a járszdózsai téeszkek esetében alig több mint a tagság ötöde érte el, miközben 42%-uk ezer forint alatt keresett.

Vagyis, a termelőségvetkezett még jelentős technikai – gazdasági fejlődése, az állami források felhasználása ellenére sem tudott vonzó jövőképet mutatni. Sőt, a munkaegység rendszerével állandó bizalmatlanságot okozott: „*A részes művelés sok vitára ad alkalmat, mert ha alacsony termés lesz, a növénytermelő tagság majdnem ingyen dolgozik.*”¹⁰⁴⁵ A „*tagság nem érti, hogy ha volt 27 forint egy munkaegységre, miért engedtek csak 21,5 forintot kifizetni. Súlyos következményei lesznek a következő évben, 21 forintért nem dolgoznak egy napig.*”¹⁰⁴⁶

Ez viszont egy harmadik szempontot is felvetett: az alacsonyabb jövedelmet biztosító téeszmunka a családi életstratégiában lényegében csak a nők számára bizonyulhatott optimális választásnak, hiszen a háztáji földre ezáltal jogosultságot nyertek, miközben a férfiak az iparban vállaltak jövedelmezőbb munkát. Vagyis a hivatalos ideológia által hirdetett női emancipáció¹⁰⁴⁷ Járszdózsa példájában felemás módon valósult meg. Annál is inkább, mert még 1965-ben is felmerült a panasz, miszerint az agronómus „elvtárs minket asszonyokat észre sem vett, pedig mi is dolgoztunk”. A helyzetnek átfogó látletét adja Szabó Gyuláné

¹⁰⁴³ MNL JNSzML XXX-278. Járszdózsai „Tarnamenti,, MgTsz iratai 1962.XI.30.

¹⁰⁴⁴ MNL JNSzML XXX-278. Járszdózsai „Tarnamenti,, MgTsz iratai 1965.II.11.

¹⁰⁴⁵JNSzML XXX-278-A Járszdózsai „Tarnamenti,, MgTsz iratai 1963. VI. 20. 1965. II. 15. 1966. X. 10.

¹⁰⁴⁶JNSzML XXX-278-A Járszdózsai „Tarnamenti,, MgTsz iratai 1965. február 15.

¹⁰⁴⁷ Asztalos Morell 1999: 17 – 18; Oláh 2001: 39 - 46

rövid hozzászólalása: „Bizony nehezünkre esik, hogy kint dolgozunk a határban, és utána a háztartásban és még gyereknevelés is van. Megdolgozunk mi azért a munkaegységért nagyon, de muszáj és azon igyekszünk, hogy meglegyen a kötelező munkaegységünk, hogy mi is megkapjuk az 1kh háztáji földet”.¹⁰⁴⁸

Nehéz helyzetben voltak az idősekis, akiknek téesztagságát a család a háztáji föld miatt tartotta elsődlegesnek. A Tarnamenti Téeszben 113 idős tag közül 29-en dolgoztak, a párttitkár értékelése szerint itt „lett tavaly a legmagasabb a termésátlag és itt törődnek legjobban az öregekkel”.¹⁰⁴⁹ Azonban még ezen állítólagos legjobb törődés mellett is „jönnek be az öregek panaszra, nem kellene a családnak.” A téeszelnök megoldási javaslata: „ha egy háznál lakik két család, ne vonjuk el attól az idős tagtól a háztáji földterületet, mert így sem akarnak az öregek sajnós kelleni, pedig mindnyájan megöregszünk”.¹⁰⁵⁰

A téeszek – miként az a statisztikában is tükröződött – nem válogathattak a munkaerőben. 1962-ben a zárszámadó közgyűlés konklúziója, hogy „elég jó eredményt értünk el”, de „ha minden tag becsületesen kivette volna a közös munkából a részét még sokkal jobb eredményt érhattünk volna el.”¹⁰⁵¹ Ez pedig a rossz munkafegyelem beismerése volt.

Igaz, az ellenőrzések általában javuló technikai feltételekről számoltak be,¹⁰⁵² illetve változó minőségű munkavégzésről.¹⁰⁵³ Ezen ellenőrzések minőségét azonban vitatták¹⁰⁵⁴ és a közgyűlések sokkal inkább a problémák, konfliktusok tárgyalásáról szóltak. Így arról, mennyire hanyag a közösségi vagyon kezelése: hullottan heverő szilva, vízben álló vagy állatokkal megetetett cukorrépa, hiányzó zsákok, elvesző tyúkok, megrothadó takarmány és szétázó vályog, csépeletlen bab¹⁰⁵⁵ szerepelt a panaszok között. Tóth Andrásné pedig arra kérte a tagokat, „hogy aki csutkaszedésre vállalkozik, az szedje ki becsületesen, ne csak a nagyját, hanem az apraját is.”¹⁰⁵⁶ Nem mutattak jó példát a vezetők és a szakemberek sem – utóbbiakból amúgy is kevés volt, „nem értenek a gépekhez”¹⁰⁵⁷ – : „Tervvel kapcsolatban úgy

¹⁰⁴⁸ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti, Mezőgazdasági Termelőszövetkezet iratai 1965.IV.2, I.15.

¹⁰⁴⁹ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai, Tarnamenti, MgTsz iratai 1962.III.1, XI.30

¹⁰⁵⁰ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti, MgTsz iratai 1965.IV.2..

¹⁰⁵¹ 1962: Zárszámadó közgyűlés

¹⁰⁵² MNL JNSzML XXX-277-A Jászdózsai „Új Hajnal”, MgTsz iratai jelzet nélkül: 1961 szeptemberében az állategészségügyi helyzet kapcsán írták, hogy a 250 férőhelyes süldőnevelő és állami hitelből megépített 3000 férőhelyes baromfiól megszüntette a túlszűfolttságot, az állatgondozóknak szakmai továbbképzést biztosítanak. Beüzemelték a tejfőlőző gépet is.

¹⁰⁵³ MNL JNSzML XXX-277-A Jászdózsai „Új Hajnal”, MgTsz iratai Mg Tsz 1961 augusztus 24: 1961 augusztus 24 – a vizsgálat megállapította, hogy 5 hold vöröshere igen rosszul volt kaszálva. Szabad ég alatt találtak továbbá két vetőgépet, egy fahengert, három kocsit és két ekét is.

¹⁰⁵⁴ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti, MgTsz iratai 1962. III.1.

¹⁰⁵⁵ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti” MgTsz iratai 1959. X. 31, 1961. VIII.30. 1962. I.26 1962. III.1, 1962. XI.30. 1965.IV.2.

¹⁰⁵⁶ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti” MgTsz iratai 1959. III.20

¹⁰⁵⁷ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti” MgTsz iratai 1964. II.6.

tudjuk elérni a tervezettet, ha minden talpalatnyi földet kihasználunk, nem úgy mint Szabó Dénes csinálta 1400 négyszögöl területre kiszóratott 140 mázsa műtrágyát, ami évek hosszú során nem fog teremni.”¹⁰⁵⁸ A közvetlen vezetőket, a brigádvezetőket pedig azért illette elmarasztalás, mert egy kivétellel „mindig ittasak, munkaidő alatt is kocsmában tartózkodnak”.¹⁰⁵⁹

1959-ben az Új Hajnalnál inkább foglalkoztak az üzleteléssel, mint a közös munka vezetésével. „Sok becsületes mozgalmas tag van, de viszont vannak, akik a tsz tulajdont széthordják és a tagokat rágalmazzák, ezt nem lehet megtűrni.”¹⁰⁶⁰ Hasonló problémák voltak a Tarnamenti Téésznél is. Reggel öt órakor csak kevesen kezdték meg a munkát.¹⁰⁶¹

Vonakodás jellemezte a közös munkában való részvételt is. A megyei pártküldött kifogásolta a „tagság helytelen viselkedését”, hogy az egyéni gazdaságot a közös elébe helyezték.¹⁰⁶² Sőt, némelyek igyekeztek kijátszani az adminisztrációt. „Az igazgatóságnak tudomására jutott, hogy a tagok között vannak olyanok, akiknek háztáji földön túl a berényi határban van feles földjük, amit művelnek. ... Ez összeegyeztethetetlen a szövetkezeti törvénnyel.”¹⁰⁶³

Már 1959-ben is problémát okozott, hogy a lovasgazdák lovaikkal „másnak fuvaroztak” vagy kerteket szántottak a közös téeszmunka helyett. A téeszelnök 1961-es kimutatása pedig hetvenhét olyan családot tartott nyilván, akik a közös munkából nem vették ki a részüket. A tagság azonban ezt a számot túlzónak találta és felháborodással fogadta, mire az elnök úgy magyarázkodott, hogy „ezekről nem mondtam, hogy nem dolgoznak, csak azt, hogy a családtagokkal besegíthetnének.” Egy év múlva továbbra is a besegítő családtagok munkájában látták a megoldást, mert „három brigádnál kb 100 fő az, aki dolgozik becsülettel, akire lehet számolni, és ennyi tag nem bírja megművelni a földet.”¹⁰⁶⁴

A munkafegyelmi problémák orvoslását jellemzően a tagság képzelte el a munkaformák megváltoztatásával. „Arassunk részre, mert így nagyobb lenne a munkakedv” – javasolta például egy téesztag, és javaslatához egy másik is csatlakozott: „Láttam a szomszéd téesz példáját akik részre arattak. Így gyorsabban be lenne az aratás.”¹⁰⁶⁵ Vagy más szavakkal

¹⁰⁵⁸ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti” MgTsz iratai 1962. III.1.

¹⁰⁵⁹ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti” MgTsz iratai 1962. III.1.

¹⁰⁶⁰ MNL JNSzML XXX-277-A Jászdózsai „Új Hajnal”, MgTsz iratai 1959. X. 31.

¹⁰⁶¹ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti” MgTsz iratai 1961.VI.8

¹⁰⁶² MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti” MgTsz iratai 1959. V. 5. illetve 1959. IV.22.: „Tavaszi munkák beindultával a termelőszövetkezet minden tagnak tud munkát biztosítani. A tszben nincs felesleges munkaerő, és a munkából egyre többen hiányoznak indokolatlanul.”

¹⁰⁶³ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti” MgTsz iratai 1959. IV.22.

¹⁰⁶⁴ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti” MgTsz iratai 1959. III.20, 1961.VI.8, 1962. III.1.

¹⁰⁶⁵ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti” MgTsz iratai 1961.VI.8

néhány évvel későbből: „ha az emberek érdekeltté vannak téve, jobban elvégzik a munkájukat”.¹⁰⁶⁶

A vezetőség azonban a hivatalos politikát képviselte és minden elégedetlenség ellenére is kitartott a munkaegység alapú elszámolás mellett. „A téeszben nem lehet alkudni, minden tagnak munkaegységre kell dolgozni. Vagy munkaegységre dolgozunk mindnyájan vagy részre. 1959-ben mindent munkaegységre dolgoztunk, és talán akkor voltak az emberek legjobban megelégedve” – fejtegette egy téesztag, nem minden elfogultságtól mentesen 1962-ben. Ám miközben a vezetőség munkaegység levonással büntette volna a hiányzókat és a vállalások papíralapú rögzítése, sűrűbb közgyűlések valamint fegyelmi bizottság felállítása révén erősítette volna a fegyelmet¹⁰⁶⁷; addig a tagság célprémiumot¹⁰⁶⁸, részes csépelést illetve előleget javasolt a motiváció serkentésére. Mások a nagyobb terményrészesedés fontosságát emelték ki a pénzbeni munkaegység rovására.¹⁰⁶⁹

A Tarnamenti Téesz elnökének optimizmusa – „Meg lehet oldani minden problémát, csak egy kis jó akarat kell hozzá.”¹⁰⁷⁰ – nem talált elfogadásra. Nem pusztán azért, mert a közös gazdálkodás kiinduló narratívája volt hamis, hanem mert a tabu a mindennapok konfliktusai során újra és újra megjelent, de oly módon, hogy a diktatúra miatt a lényegi kérdés nem volt tárgyalható. Az állami nyomásgyakorlás nem csak az 1959-es kollektivizálás jellemzője volt, megmaradt a hatvanas években is. Jól példázza ezt a két téesz egyesítésének ügye, amelyet 1965-ben határoztak el és megvitatásra küldték a tagságnak is.

Noha továbbra is voltak olyanok, akik a Rákosi – kor reflexei szerint viselkedtek. Így a járási pártbizottság egy tagja azzal korholta a helyi téeszvezetést, hogy: „*maguk úgy állnak a dolgokhoz, mintha valakivel alkudoznának, pedig ez nem helyes.*”¹⁰⁷¹ Hangja azonban ekkor már a kisebbségé, a Kádár rendszer igyekezett társadalmi támogatottságot felmutatni, még hamis konszenzusok árán is. „Tagjaink közül nagyon sokan, akik még a megalakuláskor életerős emberek voltak, megrokkantak. ... Egyetlen megoldás lehetséges csak, hogy újabb gépeket állítunk be. ... Járási párt és államigazgatási szerveink elérkezettnek látták az időt, hogy a Tarnamenti és az Új Hajnal Tsz-ek egyesüljenek, mert csak így tudnak segíteni rajtunk, így valósítható meg a teljes gépesítés, csak így adhatnak újabb korszerű épületeket s

¹⁰⁶⁶ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti” MgTsz iratai 1965.IV.2.

¹⁰⁶⁷ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti” MgTsz iratai 1959. IV.22., 1959. VIII.22, 1962. I.26.

¹⁰⁶⁸ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti” MgTsz iratai 1962. III.1. illetve MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti” MgTsz iratai 1962. III.30. Seres Pál VB elnökhelyettes szerint „ha attól félünk, hogy az az ember, akit megbírságotunk elmegy a téeszből, akkor ez csak a tagok rovására megy”. 1962 márciusában négy tagot zártak ki, amiért nem vették fel a munkát, SZTK-t mégis kellett utánuk fizetni.

¹⁰⁶⁹ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti” MgTsz iratai 1959. VI.18., 1962.IX.3., 1962.XI.30.

¹⁰⁷⁰ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti” MgTsz iratai 1962. III.1.

¹⁰⁷¹ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti” MgTsz iratai 1962. III.1.

ezzel végső fokon a tsztagság nagyobb jövedelmét kívánják biztosítani. .... Ez az egyesítés nem erőszak, hanem meggyőzés akar lenni s most azért hívtuk össze a szélesebb körű tsz, párt és gazdaságvezetői gyűlést, hogy ezt megtárgyaljuk és közösen döntsük a sorsunkról.”¹⁰⁷²

A jászdózsai téesztagság azonban szemmel láthatóan nem kívánt ennek a konszenzusnak a része lenni, és a téeszgyesítési javaslatot csend fogadta. A téeszelnök emelkedett szólásra: „látva az emberek gyávaságát, hogy a nyilvánosság előtt nem mernek hozzászólni, nem úgy mint a területen, azért szólok én.”¹⁰⁷³ Hozzászólása feltehetően többéves gyakorlatra utalt¹⁰⁷⁴, miszerint az emberek a passzív ellenállás egy módjaként nem a közgyűlésen, hanem maguk között, informális utakon tárgyalták meg a közéleti eseményeket. Korábban egy hozzászóló éppen az őszinte válaszokban látta a konfliktus okát: *„kérdezik tőlem, mi ad okot, hogy az emberek között kiéleződik a kérdés vagy ellentét. Ez abból adódik, hogy az egyik ember megmondja a közösség előtt, ami neki fáj.”*¹⁰⁷⁵

A szavakban hangoztatott demokratikuság ugyanis nem létezett a mindennapok tapasztalatában, amelyet az elnök és az agronómus teljhatalma töltött ki: önkényes intézkedésekkel, tanfolyamon való távolléttel, olyan esetekkel, amelyek el voltak *„simítva”*.¹⁰⁷⁶ *„Nem lehet kártérítést vagy figyelmeztetést küldeni az agronómusnak, mert vezető ember. ... Nem úgy néz ki, hogy a régi világban élünk, akkor nem lehetett megsérteni a jóbarátot, főjegyzőt, alispánt vagy az intézőt, mert vezető ember volt. Ma ugyanúgy van a Tarnamenti Tszben.”*¹⁰⁷⁷ A felszín alatt áramló konfliktusok először a téeszvezetést bomlasztották fel, 1963 tavaszán nem is sikerült elnökséget választani. „A Tszben a fegyelem teljesen felbomlott és ennek okát abban látom, hogy nem tartjuk be az alapszabályt. ... Elnök ... nem jár területre, nem tudni, mikor van az irodában.”¹⁰⁷⁸ – hallatszottak a panaszok. 1963 nyarán távozott az agronómus is. *„Annyit szeretnék az új mezőgazdásznak mondani, hogy hiába minden, ha a tagság nem támogatja. A másik mezőgazdásznál is az volt a baj, hogy nem álltunk ki mellette. ... Egyedüli hibája az volt, hogy a vezetőséggel és a tagsággal nem beszélgetett el”*.¹⁰⁷⁹

A téeszgyesítés hasonló tabukat érintett: lényegében eldöntött kérdéshez kívántak támogatást szerezni. Ez már az első megbeszélésnél is szemet szúrt, egy a hosszú csend után felszólaló

¹⁰⁷² MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti” MgTsz iratai 1965. XI.23.

¹⁰⁷³ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti” MgTsz iratai 1963. VI.20.

¹⁰⁷⁴ MNL JNSzML XXX-277-A Jászdózsai „Új Hajnal”, MgTsz iratai 1959. V.29. „Kevés tag jár közgyűlésre, nemcsak kint a munkában kell részt venni.”

¹⁰⁷⁵ MNL JNSzML XXX-277-A Jászdózsai „Új Hajnal”, MgTsz iratai 1962. III.1.

¹⁰⁷⁶ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti” MgTsz iratai 1961. V.10, 1962. I.26, 1962. III.1. 1963. VI.20.

¹⁰⁷⁷ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti” MgTsz iratai 1964. XI.30.

¹⁰⁷⁸ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti” MgTsz iratai 1963. VI.20.

¹⁰⁷⁹ MNL JNSzML XXX-278. Jászdózsai „Tarnamenti” MgTsz iratai 1965. I.15.

tésztagnak szerint: „úgy értelmezem, hogy a Pártvezetőség, a felsőbb vezetőség már elfogadta az egyesítést.”

Az egyesülés melletti érvek között szerepelt, hogy ezáltal alkalmasabb jelöltek között „válogathatnak” a vezetésre; felmerült a költségcsökkentés, valamint az ipar példája is. A nyomásgyakorlás eszköztárában szerepelt a lelkiismeretfurdalás-keltés is: „sok vihar dült már a parasztságunk körében, de nem sok esetben sikerült kiharcolni akarátát. Ennek oka az, hogy nem egységes, nincs meg az összetartozás, az együttérzés, mint az ipari munkásságunk körében.”

A tagság többsége azonban mindkét helyen az egyesítés ellen volt. Az Új Hajnalban azért, mert „kisebb munkaegység értéket osztó téesszel kell most egyesülnie”¹⁰⁸⁰ „Nem több föld kell nekünk, hanem jobb munkához állás. Mi meg vagyunk elégedve, és nem látjuk célját az egyesítésnek, mert a mi területünkön kevesebb munkával is biztosítottak látjuk a megélhetést.” – állt ki véleménye mellett egyikük.¹⁰⁸¹ Rosszabb munkafegyelem, csökkenő bevételek szerepeltek az ellenérvek oldalán; és mivel a nagyobb téeszkek sem voltak gépesítve, a munkakörülmények nem bizonyultak jobbnak.

A téeszelnök azonban lesöpörte ezeket az ellenérveket, és továbbra is azt képviselte: „hasznos az egyesítés, a nézeteltéréseket a megfelelő vezetéssel, irányítással ki lehet küszöbölni”. Ez viszont új irányt adott a vitának: „legyen vidéki az elnök. Az elnökhelyettes legyen csak helybéli. Mert így csak az lesz, hogy én falusi vagyok, én azokat szeretem, én tanyasi vagyok, azokat szeretem.” Ez a javaslat sem juthatott tovább a felvetésnél: „idegen ember nem jó elnöknek, nem ismeri az embereket és a földviszonyokat és ha nem jönnek látja, elmegy”.¹⁰⁸²

Az egyesítés azonban ezek után is megtörtént. A tagság utolsó ellenállási kísérlete az volt, hogy háromnegyedük távolmaradt a közgyűléstől, így az egyesülés nem volt kimondható. Ezzel azonban csak elodázni tudták a „felsőbb vezetőség” akarátát. Hogy ez egy újabb pírusszi győzelem volt, azt a pártsajtó 1971-es újságcikke igazolja: „A Tamamentiben volt már egyesülés, még 1966-han. Akkor nem valami sikeresen. Ügy volt, ismerjük el ... nagyon sokáig nem ültek fel egy kocsira a volt tarnamentisek, meg az újéletisek.”¹⁰⁸³

A hamis konszenzusok végigkísérték a hatvanas éveket is. A rendszer által kínált megoldás annak a szemléletnek az erősítése, hogy a közös tulajdon közös munkát kíván és egyúttal nagyobb felelősségvállalást, nagyobb részvételt a közös döntéshozatalban. Ennek a felelősségvállalásnak sajátos formája volt a téeszdemokrácia intézménye. „Nagyobb hatáskört

¹⁰⁸⁰ MNL JNSzML XXX-277-A Jászdózsai „Új Hajnal”, MgTsz iratai 1965. XII.13.

¹⁰⁸¹ MNL JNSzML XXX-277-A Jászdózsai „Új Hajnal”, MgTsz iratai 1965. XII.6.

¹⁰⁸² MNL JNSzML XXX-278-A Jászdózsai „Tarnamenti”, MgTsz iratai 1965. XI.23.

¹⁰⁸³ Szolnok Megyei Néplap 1971. I.6.

biztosít a különböző bizottságoknak is. Működésük azonban még nem minden téren kielégítő, igényelni, támogatni kell kissé bátortalan kezdeményezésüket.”¹⁰⁸⁴ Ennek a támogatásnak egy javasolt formája volt, hogy adjanak a tagoknak „kérdőívet ki különböző kérdésekkel, amelyeket később összegeznek. Ez a tsz demokrácia.”¹⁰⁸⁵

Az elképzelés azonban – a korábban már tárgyalt háttér miatt – nem nyújthatott megoldást. Hamar kiderült, hogy az aktív részvétel és a tényleges problémák feltárása nem valódi cél. A „téesztagok főként gazdaságpolitikai kérdések iránt érdeklődnek, de vitakészségről nem igen lehet beszélni”. Helyi téesztagok ügye, ami leginkább érdeklődést vált ki¹⁰⁸⁶ - hangzott el rosszállóan egy csúcsvezetőségi értekezleten. Vagy még kritikusabb megfogalmazásban: „Nekem az a meggyőződés, hogy a demokráciát úgy veszik, hogy az anyagi előnyöket biztosít. A napirendekkel egyáltalán nem törődnek.”

1970 augusztusában pedig beismerték azt is, hogy voltaképp játszmáról van szó, az államhatalomnak nem érdeke az alulról jövő kezdeményezés. „Túlzott a demokrácia a téesztagokban, ezért hiába igyekeznek segíteni, mert a tagság akarata érvényesül. Ha azonban mérleghiányos lesz zárszámadáskor valamelyik téesztag, nem kérdezik meg a tagoktól, hogy mit akarnak tenni. .... A tagság és a vezetőség között a morális viszonyt nem jónak lehet értékelni. Ezt a helyzetet úgy ítélik meg, hogy nagy az összefonódás, nem következetes a vezetés, vagyis saját magán belül nem tud rendet teremteni. ... Ilyen körülmények között a tagságot nem is tudják megfelelően irányítani a brigádvezetők, szakvezetők azt mondják, nem jönnek a tagok dolgozni, vagyis oda mennek és akkor mennek dolgozni, amikor akarnak nagyon sokan. Tehát érthető az, hogy a tszben a demokrácia túlzott.”¹⁰⁸⁷

És a cinikus, apatikus végkifejlet: „A tagok majd eljutnak addig, hogy nem számít nekik, ki az elnök, csak rendben menjenek a dolgok.”¹⁰⁸⁸

Ez be is következett a hetvenes évek elején, amikor a növekvő állami támogatás miatt sikerült stabilizálni a termelőszövetkezet helyzetét. 1971-ben már arról számoltak be, hogy „Termelőszövetkezet tagságának hangulata jónak értékelhető, ezt a rendszeresen fizetett minden hónapi munkabér és a kalászosok jó terméshozamának, a búza jó minőségének állapota határozza meg.”¹⁰⁸⁹ Közrejátszhatott azonban a hangulat javulásában az is, hogy az elégedetlen téesztagok az egyesítés után sorra hagyták el a termelőszövetkezetet: 1970-ben

¹⁰⁸⁴MNL JNSzML XXXV. MSZMP Jászberényi Járásai Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok Jászdózsa 1969.VIII. 28.

¹⁰⁸⁵MNL JNSzML XXXV. MSZMP Jászberényi Járásai Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok Jászdózsa 1970. XI. 4.

¹⁰⁸⁶MNL JNSzML XXXV. MSZMP Jászberényi Járásai Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok Jászdózsa 1970. I. 28.

¹⁰⁸⁷MNL JNSzML XXXV. MSZMP Jászberényi Járásai Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok Jászdózsa 1970.XI. 18.

¹⁰⁸⁸MNL JNSzML XXXV. MSZMP Jászberényi Járásai Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok Jászdózsa 1970. XI. 4.

¹⁰⁸⁹MNL JNSzML XXXV. MSZMP Jászberényi Járásai Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok Jászdózsa 1971.VII.20.

több mint százhuszan¹⁰⁹⁰, 1971 februárjában negyvenen kérték kilépésüket¹⁰⁹¹, márciusban további harminc fő¹⁰⁹², akik főleg a rendszertelen előlegfizetés hatására hozták meg döntésüket.

2. A pátyi termelőszövetkezetek

A termelőszövetkezetek válsága 1956 tavaszára elkendőzhetetlenné vált. Deáki Márton, a biatorbágyi párttitkár csalódott hangnemben tette meg beszámolóját. *„Néhány szóval szeretnék beszámolni arról, hogy hogyan élünk mi ott, Biatorbágyon. ... A termelőszövetkezetekről beszélve el kell mondanom, hogy az egyik termelőszövetkezet élete nem vonzó, sőt olyan elvtársak is foglalkoznak a kilépés gondolatával, akik 1953-ban a szövetkezesítés mellett harcoltak a legjobban. Itt kérjük a Budai JP segítségét, hogy nézzen velünk a dolgok mélyére. A községbe nagyon sok látogató jár, akik nem jelentenek nekünk segítséget, értve alatta a pártszervezetet, mert sokszor nem is tudjuk, ki voltak a látogatók, nem keresik fel a pártszervezetet. ... A pátyi termelőszövetkezetnek versenyfelhívást küldtünk, amire még eddig nem érkezett válasz. Szeretnék, ha a versenyfelhívást elfogadnák és a két termelőszövetkezet között megindulna a nemes versengés.”*¹⁰⁹³

Egy hónap múlva, májusban Kádár János mint Pest Megyei Bizottság titkár már úgy szólalt fel a járási értekezleten, hogy „örömmel üdvözli a bíráló hangot.” Reflexei ugyanakkor még a régi logikát követték: bár budakörnyéki járásban hétezer kommunista párttag van, ez a megyei átlag duplája, az elért eredményekkel mégsem lehetnek elégedettek, mert a téeszeken belül a melléküzemekbe furakodtak be legnagyobb számban a „múlt rendszer” emberei. A fejtegetés nem vezet világos célokhoz: *„A kispolgárok, akik ugyan nem kommunisták, de meg kell nyerni őket, mert nem égethetünk el élő embereket, mint Hitler tette, mindenkinek életlehetőségre van szüksége. Aki helytáll és nem követett el semmit, annak sorsát el kell intézni, mert ha nem így történik, kényszerítjük, hogy ellenünk harcoljon... Ne tekintsünk mindenkit ellenségnek.”*¹⁰⁹⁴

Ezt a szellemet képviselhette a pátyi vb titkár, Junek Károly is, aki 1950-től töltötte be ezt a tisztséget. 1957 májusában úgy emlékezett, hogy ő központi utasítás nélkül is elkezdte a rendszer hibáinak orvoslását. Példának hozta fel, hogy 1956 október 22-én arról tárgyalt, hogyan lehetne visszajuttatni földet a „zártkertből kivett személyeknek”, megkezdődött a kulákság rehabilitációja is. *„Sokan arról beszéltek, hogy a tszbe úgy kényszerítették be a tagokat. Itt van Kovács József vagy Finta József, mindnyájan ismerjük őket, hány esetben*

¹⁰⁹⁰Szolnok Megyei Néplap 1972. december 28.

¹⁰⁹¹MNL JNSzML XXXV. MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok Jászdózsa 1971. II. 4.

¹⁰⁹²MNL JNSzML XXXV. MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok Jászdózsa 1971.III.18.

¹⁰⁹³ MNL PML XXIII. Páty Tanácsülési jegyzőkönyvek1956. IV.14

¹⁰⁹⁴, MNL PML XXIII. Páty Tanácsülési jegyzőkönyvek1956. V.2.

beszéltek velük, hogy lépjenek be a tszbe, ők azonban nem léptek be és milyen hátrányuk származott ebből, semmilyen.”¹⁰⁹⁵ Visszaemlékezését vélhetően nagyban befolyásolta a korai Kádár – korszak diskurzusához való igazodás igénye.

A Pátyon az amúgy is gyenge pártszervezetet tovább erodálta 1956, aminek következtében 1958-ban egészen jelentéktelen volt a párttaglétszám, Moldován Jenő iskolaigazgató agitálása mellett is alig ötven főt tettek ki.¹⁰⁹⁶ Bár Csákány Lászlónak, a Budai Járás MSZMP kiküldöttjének az volt a célja, hogy az októberi forradalmat bagatellizálja, fejtegetése lényegében beismerte a kommunista párt elégtelen működését. *„Ha a kommunisták ellen felkelt volna az egész Páty egy óra leforgása alatt nem maradt volna a községben egyetlen kommunista sem. Nem az egész nép kelt fel ellenünk. ... Ezek ölték meg az ide, Páty községbe tartozó ifj. Kovács Imre elvtársat.*”¹⁰⁹⁷

A pátyi termelészövetkezet nem oszlott fel ugyan 1956-ban, de meggyengült. 1957 tavaszán 388 holdat vitt ki 40 kilépő gazda, érkezett valamint 186 kérvény a tagosításból eredő sérelmekre, ami pedig 414 holdat érintett. A vitás ügyek száma ennél azonban magasabb lehetett, mert a tanácsülésen gazdasági felügyelő fogadását javasolták azzal az indokkal, hogy sokan használnak jogtalanul földet. A felügyelő munkája azonban vontatottan haladt: bár kérte, hogy a földtulajdonosok lássák el táblával a földjüket, ezt még a tanácstagok közül is kevesen tették meg.¹⁰⁹⁸

Még februárban panaszolta fel egy tanácstag, hogy csereingatlant kapott a tagosítás során, amit a nevére telekkönyveztek is. Azonban a téeszből kilépő eredeti tulajdonosok visszakövetelték a földet. Nagy volt az elégedetlenség a csereingatlanokkal kapcsolatban is, mert előfordult például, hogy valaki földje a tagosítás révén állami tartalékföld lett, majd azt végül másnak adták oda. Többen igényeltek házhelyet, amit viszont termőföldként hasznosítottak. A pártvezetés elismerte ugyanakkor, hogy ez csak részben a törvény kijátszása, másrészt pedig szükségszerűség, mivel a községben az 1957-es évben építőanyag hiány volt. Páty 90 ezer téglát igényelt, de csak 10 ezret kapott meg.¹⁰⁹⁹

A termelészövetkezet mindemellett viszonylag eredményesen működött. *„Én azt kérem Szabó elvtárstól, hogy a beszámolóinak adatai máskor pontosabbak legyenek, mert jelen beszámolójának a Tszről szóló adatai nem pontosak, sőt nagyon is eltértek a valóságtól.*

¹⁰⁹⁵MNL PML Páty Tanácsülési jegyzőkönyvek 1957. V.11.

¹⁰⁹⁶Molnár, 1970: 7 – 35

¹⁰⁹⁷MNL PML XXIII. Páty Tanácsülési jegyzőkönyvek 1957. IV.3.

¹⁰⁹⁸MNL PML XXIII. Páty Tanácsülési jegyzőkönyvek 1957. V.11. illetve 1957. VII.15.

¹⁰⁹⁹MNL PML XXIII. Páty Tanácsülési jegyzőkönyvek 1957. II. 11. és 1957. VIII.23.

A kártevők elleni védekezés hiányosságai illetve a szélsőséges időjárás mellett eredmény volt a parlagterületek felszámolása, s még a nehézségekkel együtt is jó termésre volt kilátás. Az 1957 nyarán készült beszámoló szerint 764 holdon aratnak kalászosokat, ennek 75%-át gépállomástól bérelt géppel. A téeszelnök, Kasza József azt javasolta, hogy a téeszből kilépők is vegyék igénybe ezeket a gépeket, és további tanácsokkal is segítette az egyéni gazdálkodókat.¹¹⁰⁰ Kasza József vezetősége egy lehetséges együttműködést rajzolt ki az egyéniek és a termelőszövetkezet között, amelyet a helyi pártvezetés is támogatott, amikor tanácsülési elismerésben részesítette őt. Ezek a kis egységek a szocialista államban azonban kevesek voltak a hatékonyság kialakításához. Az együttműködés közé hamar éket vert a bürokrácia. Így egy panasz szerint a gazdasági felügyelő csak akkor adott rovarirtó szert (Matador), ha a gazda a valóságban is bemutatta a krumplibogarat. Ezzel azonban csak azt érték el, hogy még nagyobb lett a rovarkár; „mindenkinél nincs petróleumos üveg, hogy abba belerakja.”

Az esetleges további együttműködési kísérleteket a kollektivizálási kampány lezárta. Az 1959. április 24-i tanácsülési beszámoló szerint a „község szocialista átszervezése” megtörtént, ezzel a község területének 94,6%-a került termelőszövetkezeti tulajdonba.¹¹⁰¹

1970-ben idealizáló visszaemlékezések születtek erről az időszakról. „A környező községekhez képest a pátyi vezetők a termelőszövetkezet szervezésében lemaradtak. Pásztor Ferenc a község akkori kommunista pártszervezetének vezetőségi tagja találónak érezte a megyei kiküldött kritikáját és arra a megjegyzésre, hogy a rivális községben Zsámbékon is megalakult a termelőszövetkezet, a pátyiak meg csak beszélnek róla, azt felelte: Igen, mi vagyunk Páty község vezetői, ami pedig a tsz megalakulását illeti, lehet, hogy a pátyiak lassan indulnak el, de az biztos, hogy messzire jutnak.”¹¹⁰²

A valóságban azonban a megszervezés ennél bonyolultabb volt, mint azt a vb titkári beszámoló el is ismerte. „A szervezéssel és azok nehézségeivel nem kívánok foglalkozni, mivel arról mindenki tud a tanácstagság köréből.” – állt a beszámolóban, amely a téeszben zajló munkát vegyesnek ítélte, mivel vannak „lelkesek”, és olyanok, akik „a tüzet szítják”. Problémát okozott azonban az állatok elhelyezése, és vitás maradt sok esetben a földtulajdon kérdése is. Ezek a vitatott kérdések elsősorban az 1957-es földcserékre voltak visszavezethetők, amelyek telekkönyvi dokumentációja hiányos volt. Mások kishaszonbérleti földet kértek azzal az indoklással, hogy minden földjük a téeszben van. A zavaros helyzetben

¹¹⁰⁰MNL PML XXIII. Páty Tanácsülési jegyzőkönyvek 1957. II. 11; 1957. VI.25.

¹¹⁰¹MNL PML XXIII. Páty Tanácsülési jegyzőkönyvek 1957. VII.15; 1959. IV. 24.

¹¹⁰²Molnár, 1970: 7 – 35

többen jártak el önkényesen: téesztagok földet foglalnak azzal a régi jelszóval, hogy a „föld azé, aki megműveli”. A konfliktusok némely esetben a tettelegességig fajultak. A beszámoló szerint a Földmérési Hivatal egy „nagyobb létszámú brigáddal” fogja majd végezni a felmérést, „ezután nem kell szégyenkezni az emberek előtt azért, mert nem tudjuk megmondani egyes területeknek valóságos és jogos tulajdonosát.”

Felmerült a kérdés, hogy szükség van-e még tanácsra, ha termelőszövetkezeti község lettek? A válasz a harcos logikáját követi: tovább kell fejleszteni a termelőszövetkezeti mozgalmat és örködni kell a törvényesség felett, tehát a tanács létezésre jogosult. Bizakodó a beszámoló a mezőgazdasági munkákkal kapcsolatban is. A beszámoló konklúziója szerint az augusztusi járási mezőgazdasági kiállításon Páty a „termelőszövetkezet eredményein keresztül is be tudja mutatni a nagyüzemi gazdálkodás előnyét.”¹¹⁰³

A pátyi termelőszövetkezet későbbi működése viszonylag sikeresnek ítéelhető, ám ez nem annyira a mezőgazdasági teljesítménynek, mint a melléküzemágaknak köszönhető. A hatvanas évek közepén már kőbánya üzem, kaporleparló üzem is tartozott hozzá, 1967-ben pedig az új gazdasági mechanizmus szellemében faipari részleg, foszfátozó üzem és autószervez kezdi meg működését, a többletjövedelmet főleg az életszínvonal emelésére fordítják. Az ipari melléküzemek 300 főt foglalkoztatnak.¹¹⁰⁴

3. A kollektivizált mezőgazdaság láttelepe (1959 – 1970)

A bemutatott termelőszövetkezetek története a vidéki Magyarország jellemző konfliktusainak adják láttelepét. A modernizáció jegyében létrehozott téeszkekbe erővel kényszerítették a parasztságot, ám ezen eseményeket a rendszer önképéből – a demokratikusságból – fakadó logika tabusította. A kollektivizált mezőgazdaság nem önkéntes alapon szerveződött, ami konfliktusokkal mérgezte a közös munkát. A rossz munkamorál rossz működést és közösségi konfliktusokat eredményezett és mivel a tabuk nem tették lehetővé a probléma gyökerének megtalálását, ez az állapot tartósan fennállt. Egymást erősítő folyamatokról van szó, amelyek viszont nem voltak szankcionálhatóak, hiszen a büntetésként lebegtetett kizárás voltaképp jutalom; de nem is végrehajtható, hiszen kevés a munkaerő. A hatalom a tagságban látta(tt) a hibák forrását, a javulást is tőlük várta: a demokratikus megújódást azonban a rendszer nem tette lehetővé. A szavak sok esetben válnak kiüresedett formulává, így a szövetkezet, önkéntesség, de maga a demokrácia is. A fogalmak ilyen fokú összekuszálása valamint a tabuk pedig hosszantartó, bénító hatást gyakoroltak a vidéken élőkre.

¹¹⁰³ MNL PML XXIII. Páty Tanácsülési jegyzőkönyvek 1959. IV. 24.

¹¹⁰⁴ Molnár 1970: 7 – 35

Hogy ezek a konfliktusok milyen mértékben tették élehetlenné a vidéket, azt jól mutatja a mezőgazdasági szektor elnéptelenedése, amely főként a férfiakat érintette. (XI/1/3)

Az adatsor a mezőgazdaságból élők számának lassú csökkenését mutatja 1941-ig, ez az európai trendekkel megegyező folyamat. Radikális viszont az 1960-ban regisztrált csökkenés, éppen a téesszervezés hozadékaként. Különösen jelentős a családfenntartó férfiak elvándorlása, ¹¹⁰⁵ ezt a folyamatot némiképp fékezte Páty esetében a sikeres melléküzemágakkal működő termelősövetkezet. Jászdózsa esetében erre nem volt lehetőség: a mezőgazdasági szektor s vele a falu elnéptelenedése gyorsuló ütemben zajlott.

A téesszervezéssé vált parasztság nemcsak földjei elvételét élte meg, hanem a termelősövetkezet szervezeti kultúrája egyfajta hadifogoly életérzést ¹¹⁰⁶ is fenntartott, állandó volt a kontroll hiányának érzete. Érdekes e kapcsán Maslow meglátását idézni, miszerint „sem a harag, sem a tudatlanság, sem a lustaság nem rosszak önmagukban. Az egyértelműen rossz készletetek – rosszindulat, szadizmus – akkor jelentkeznek, amikor belső szükségleteinket frusztrálják.”¹¹⁰⁷ A magyar parasztságot súlyos trauma érte akkor, amikor arra kényszerítették, hogy földtulajdonáról lemondjon. A tulajdon nemcsak a kontroll kifejezője, nemcsak a társas viszonyok alakítója, hanem az én része is: egy kutatás azt találta, hogy az emberek többsége a rablást a testi sértéssel azonos támadásként észleli.¹¹⁰⁸ A kommunista diktatúra meggátolta a traumából való felépülést azáltal, hogy felszámolta a korábbi közösségi tereket, az összetartozást kifejező ünnepeket, korlátozta a vallásosság – spiritualitás megélését.¹¹⁰⁹ Az ily módon kialakult pszichológiai vákuumot klinikai megnyilvánulások töltötték ki: terjedt az alkoholizmus, a depresszió;¹¹¹⁰ és végső soron ennek a részeként értelmezhetőek a munkafegyelmi kérdések is. A kommunista rendszer a felelősségvállalás fontosságát ismételtette és kérte számon állampolgárain, reprezentánsai maguk ugyanakkor nem vállalták azt.¹¹¹¹

XII. Összegzés

Magyarország Európa azon részéhez tartozott, ahol a nagy társadalmi átalakulások külföldi import révén, ellentmondásokkal, következetlenül valósultak meg.¹¹¹² A jelenségeknek

¹¹⁰⁵Thelen 2003: 268 - 272

¹¹⁰⁶Frankl 2012: 77 – 81

¹¹⁰⁷Maslow 2003: 64; 133 – 135

¹¹⁰⁸F. Lassú – Lisznyai 2003

¹¹⁰⁹Kulcsár 2005; Kovács 2012 írja le a jelentős mentalitásbeli változásokat.

¹¹¹⁰Yalom 2003: 350 – 359. Elemzése szerint a paraszti kultúrát: vallásosság, értelemnyújtó tevékenység, önfenntartás és a közösségekhez tartozás jellemz: ezek hiányában viszont értelemnélküli az élet.

¹¹¹¹Yalom 2003: 171 – 180 A felelősség fogalmának csak akkor van értelme, ha az egyén szabadon hozhatja létre a világot, bármilyen is legyen az.mechanizmusok: felelősség áttolása, felelősség tagadása (ártatlan áldozat szerep), önkontroll elvesztése, autonóm viselkedés elkerülése

¹¹¹²Hofer 1975:94; Leopold 1988

nyugati társadalommal való összevetése olyan megközelítés, amely, mint az a bevezetőből kiviláglott, veszélyeket hordoz. Ezeket jelen disszertáció a megközelítésmódjával igyekszik kiküszöbölni, amely alulnézeti, leginkább strukturalista és végül, összehasonlító. A társadalmi gyakorlat vizsgálatára két falu sorsán keresztül kerül sor. A disszertáció két utat jár be: egyrészt az egyéni autonómiát igyekszik megragadni a földbirtokviszonyok alakulásával; másrészt a helyi – kisközösségi autonómiát a községek, civil szerveződések történetén keresztül.

Az 1850 és 1970 közötti időszak történelmi változásainak sokrétű magyarázatait adhatjuk. Tocqueville a demokratizálódás fokozatos kiterjedésével írta le, de a folyamatok megragadhatók egyrészt (jogi szempontból) a rendi társadalomból a polgári társadalomba való átalakulásként, másrészt (gazdasági megközelítésben) a feudalizmusból a kapitalizmusba, majd pedig a szocializmusba való átmenetként. Értelmezhetőek az iparosodás szempontjából is, vagyis elkülöníthetőek a rurális és ipari társadalom, valamint a gondoskodó állam szakaszai. A parasztság még a 20. század közepén is nagyrészt leírható volt a rurális társadalom jegyeivel: ezeket a viszonyokat írta felül a kommunista időszak erőszakos iparosítása, a gondoskodó állam elemeinek megvalósítása.

A magyar parasztság a modernizációval szemben inkább tartózkodó, de a modernizációellenességnek nem találjuk olyan jegyeit, mint amilyen az amisek kivonulására vagy éppen a nazarénusok¹¹¹³ elzárkózására jellemző.¹¹¹⁴ Magának a modernizációnak a megvalósulása azonban már vitatott: a növekvő termésátlagot, az életkörülmények javulását gyakran kísérték közösségi konfliktusok, tragikus emberi sorsok. Éppen ezért mindig hangsúlyozandó a folyamatok időbenisége: a rövidtávú veszteségeket cinizmus volna tagadni; ahogyan meg kell vonni a közép- vagy hosszútávú nyereség (például a növekvő termésátlag) illetve veszteség mértékét is. Ilyen szempontból elemezhető például jobbágyfelszabadítás, amelynek, mint látható, a pátyi példája ellentmondásos volt és a birtokelkülönítési perek képében még évtizedeken keresztül befolyásolta a község életét. De ilyen a tagosítás kérdése is, amely növelte ugyan a földhasználat hatékonyságát, de illeszkedése a korábbi viszonyokhoz problematikus volt mind Jászdózsa, mind Páty esetében.

A modernizáció hozadéka a központosítás: különösen felértékelődik az egyén – közösségi autonómia és állam hármásának viszonya. Nem tartható a fundamentális libertárius

¹¹¹³Kardos – Szilágyi 1988: 253; EFL. Archivum Novum. Par. Jászárokszállás , 3390/1897. A jászárokszállási nazarénusokról írt jelentés szerint „főképp a szegényebb emberek közt és a tanyai életben, ahonnan ritkábban járnak templomba, találnak gyengébb gyökerzetű hitű embert a megtántorításra.

¹¹¹⁴A parasztság modernizálódási, alkalmazkodási felfogása közelebb áll a biológiai elképzeléshez, amelyet Lorenz, 1997: 32 fejt ki részletesen.

hozzáállás, hiszen a két vizsgált falu példáján is látható, hogy vannak olyan jelenségek, amelyeket piaci folyamatok nem oldanak meg, a be nem avatkozás – mint azt a birtokaprózódási folyamatok mutatják – későbbi hátrányokat generál. Ilyen például a tagosítás kérdése, amelynek hasznát az egyes ember nem feltétlenül látta. De éppen a tagosítás mutatta azt, hogy a felmerülő problémákat nem feltétlenül lehet állami magaslatról megoldani. Több nézőpont növeli a diverzitást, növeli a helyes megoldás megtalálásának valószínűségét, ezért azt a helyi közösségek képesek csak a vitákat csökkentve rendezni. (Különösen tanulságos példája ennek a Monarchia – kori rendezés és az 1945-ös „földreform” összevetése: mindkét korszakban az állam indukálja a változást, amely a helyi fénytörésben módosul. a 19. században a helyi ellenállás az évek alatt eredményre vezet, az 1945-ös túlkapásokat azonban csak a mezoszint – a megye – igyekszik tompítani.) Vagyis, nem lehet üdvözítő a mindenben állami beavatkozást sürgető megközelítés sem.¹¹¹⁵

1. A földbirtokviszonyok alakulása (1850 – 1959)

A két falu társadalmának különbözőségét a polgári kor hajnalán leginkább a vallási és a jogi tényezők befolyásolják. A két falu vallási különbözőségét a katolikus – református többségben ragadható meg. A vallás eltérést okoz a demográfiában is: Páty lakossága stagnál, míg Jászdózsáé növekszik. Fontos ugyanakkor, hogy a református egyház világi szempontból is sokszor vezetője a lakosságnak, mint ez a birtokelkülönítési pereknél is látható volt. A 20. században a katolikus egyház is hasonló szerepet vállal: a jászdózsai esetek azt mutatták, hogy a vidéki modernizáció egyik fontos képviselője lesz (vasútépítés támogatása, oktatásügy).

A jogi eltérés, hogy Jászdózsa múltja szabadparaszti, 1745-től kapitalistább viszonyok érvényesülnek, mint a jobbágyfalvakban. A földek mozgása szabadabb, a kultúra homogénebb, a társadalom egységesebb. Nem tekinthető ugyanakkor egalitáriánusnak sem. Igaz, hogy a helyi redemptusok és irredemptusok nem alkotnak olyan zárt és külsőségekben is élesen megnyilvánuló, elkülönülő tömböt, mint a nemesek és jobbágyok, ám a szabadparaszti fejlődés hozadéka, hogy a 19. századára polarizáltabbá vált a társadalom. Mint az kirajzolódott, a jászdózsai társadalmat ekkoriban lényegesen nagyobb vagyoni különbségek jellemzik, mint a jobbágymúlttal rendelkező Pátyot, ahol a jobbágytelkek (illetve annak törtrészei) birtokminimumot képeznek, megóvva a teljes lecsúszástól a szegényeket, gátat szabva ugyanakkor a módosabbak terjeszkedésének. A falu részéből viszont csak jóval kisebb földet birtokolnak: nagybirtok és középbirtok is található Pátyon. Jászdózsának tehát

¹¹¹⁵ Russel, 1997: 151 – 152

több lehetősége volt a társadalmi feszültségek tompítására, a birtokában lévő földek tagosításával egy ideig tartóztatni tudta a proletarizálódási folyamatot: ez a hatás azonban csak a 20. század elejéig tartott, ekkor már sem vitézi telkeket nem volt képes osztani, sem a „földreformban” részt venni. A falusiak életszemléletére jellemzőek Tocqueville megállapításai, vagyis, hogy a föld biztosítja a megélhetés alapját, és ellenzik a városi létet annak kockázatosabb volta miatt, ahol a nagyobb fellendülést nyomor követhet szemben a föld által biztosított kiegyensúlyozottsággal.¹¹¹⁶

A jászdózsai elit nagyobb földdel rendelkezett: a számokat azért valamelyest fenntartással érdemes kezelni a két térség eltérő földrajzi adottságai miatt: a Jászság ugyanis végig őrizte gabonatermelő jellegét. Páty helyzete valamelyest összetettebb, mivel a gabonatermesztés mellett az 1850-es évtől egyre hangsúlyosabban volt jelen a szőlőművelés, amely kultúrát azonban az 1880-as évek filoxérajárványa romba döntötte, s az intenzív földművelés inkább csak a 20. század első évtizedeiben kezdett magára találni (akkor is inkább a gyümölcstermesztés formájában).

Pátyon az 1870-es években a rendelkezésre álló földterület 5,7%-át (351 hold) használták szőlőtermesztésre, a szántóföld aránya 53% körül volt (3235 hold.) Jászdózsán ezzel szemben a területek 0,9%-át használták szőlőművelésre, a szántóföld részesedése 78,7%-ot (5304 hold) tett ki. Az 1930-as években Páty esetében a szántóföld aránya 71% (4866 hold), miközben a szőlőtermesztés a töredékére, 28 holdra zsugorodott. Jászdózsán is növekedett a szántóföldek aránya, de kisebb mértékben (5481 hold – összterület 75%-a); miközben a szőlőtermő területek már 2%-ot (131 hold) tettek ki.

Pátyon volt ugyan „földreform”, ennek kivitelezése azonban felemás: a birtokossá lett parasztok nem voltak képesek az adók és a hitel törlesztésére. Az 1945-ös „földreform” volt az első nagyarányú beavatkozás a falvak életébe: mindkét helyen egy kis csoport ügye, de az állami keretek felbomlása, a szovjet hadsereg jelenléte korábban szokatlan erőt biztosított nekik. Így sem valósultak meg azonban a céljaik: a helyiek mohóságát a járási, megyei szint ellensúlyozta. Igaz, a hónapokon át tartó bizonytalanság komoly károkat okozott a magántulajdonosi szemléletben.

A kollektivizálást azonban minden nyomás ellenére is ellenezte a két falu lakossága, az ötvenes években a téesszervezők nem tudtak komoly eredményt felmutatni. Jászdózsán jelentéktelen taglétszámmal működött téesz, a pátyi pedig gyors megerősödés után a

---

¹¹¹⁶ Tocqueville, 1997

széthullás állapotába került. A magántulajdonosi szemlélet tehát győzedelmeskedett a hatékonyságot hirdeti monstre szervezeteken.

Végül mindkét település termelészövetkezeti község lett 1959-ben. Különbség azonban, hogy Jász – Nagykun Szolnok megye súlyponti megye volt, tehát a kommunista párt nagyobb erőket szentelt a termelészövetkezetek megszervezésére. A kiscgazdák lakta Jászság kollektív gazdálkodásba kényszerítése csak idegenek bevonásával volt lehetséges. Feltehető, hogy nagyobb volt az erőszak is 1959-ben, mint a magántulajdonosi ethoszt kevésbé ápoló településeken.

Pátyon a – némiképp hiányos – dokumentáció más képet mutat. Itt egy viszonylag elfogadhatóan működő termelészövetkezet mellett alakult volna ki az egyéni gazdálkodók csoportja, ám őket végül termelészövetkezetbe való belépésre készítették. A község környezetföldrajzi adottságai lehetőséget adtak a jövedelmező – de nem mezőgazdasági jellegű – melléküzemágak létesítésére. Az anyagi gyarapodás tompítólag hathatott a konfliktusokra, amelyek Jászdózsán – prosperáló melléküzem nélkül és a múltbeli sérelmek összegeként – élesebben rajzolódtak ki.

2. Egyén és közösség viszonya

Egyik rendszer sem szított akkora elégedetlenséget, hogy nyílt lázadás törjön ki ellene. Az 1918-as októberi forradalom, a tanácsköztársaság, de még az 1956-os forradalom is kevesek ügye volt mindkét faluban, a történések gyakran a fővárosi eseményeket képezték le. Meghatározóbb volt a csendes ellenállás, amely leginkább és legsikeresebben a termelészövetkezeti mozgalommal való ellenállásban mutatkozott meg. Jellemző, hogy bár a helyi elit leváltása gyorsan végbement mindegyik esetben, ez falun mégsem jelentett nagyon sokat. A helyi társadalom egésze számított, ami viszont csak lassan változott.

A 19. században a községek nagyobb konfliktusai saját belső történetükből bontakoztak ki: Jászdózsán a tagosítás szülte ellentétek, Pátyon az iskolaépítésért vállalt kezesség okozta konfliktus jelentette azokat az eseményeket, amelyek már állami beavatkozást követeltek.

Monarchia, Horthy korszak közös jellemzője: két falu elhagyatottsága, az állam az adók képében jelen volt ugyan, de a mindennapok átformálására nem törekedett. Némely területen mutatkozott ugyan javító szándék, ám az államhatalom és a falvak viszonya inkább írható le elhanyagoló kapcsolatként. Ez behatárolta a falvak lehetőségeit: modernizációval sokszor saját erőből próbálkoztak (iskolaépítés, villamosítás), de ennek megvalósítása felemás módon sikerülhetett csak. Az állam mindkét helyen egyre nagyobb befolyást nyert ebben az időszakban: ez megjelent a terhekben, de egy idő után az államra való hagyatkozással is, mint ezt az oktatásügy átengedése mutatja Jászdózsán.

A közösség dönthetett jól és rosszul egyaránt (mint látható volt ez a tagosítás, a költségvetési takarékoság vagy éppen az iskola finanszírozásának kérdésében), de valamilyen mértékű döntési szabadsága az 1850 és 1945 közötti időszakban mindig volt. 1945 azonban radikális beavatkozást jelentett a falvak autonómiájába: mindkét helyen leváltották a jegyzőt, majd néhány éven belül az egész adminisztrációt. A Rákosi - korszak „kulák” – ellenes hadjárata a falusi elit elleni támadás volt, amely hamarosan a paraszti társadalom minden tagjára kiterjedt. A termelőszövetkezetek megszervezése, a termelőszövetkezeti községek kialakítása nemcsak a parasztság gazdasági, de politikai autonómiáját is felszámolták; a meghirdetett térszdemokrácia nem alulról jövő kezdeményezés, hanem a politikai machinációk elfedésére szolgált.

A 20. század második fele egyenlőtlen küzdelemben kényszerítette a parasztságot, amely a kommunista diktatúra legutolsó nagy ellenzéki csoportja volt. A kollektivizálás időszakában váltak levéltári anyagokban is láthatóvá azok az informális kapcsolatok, amelyek az együttműködés és kölcsönös segítségnyújtás révén korábban is meghatározták a paraszti mindennapokat. Noha polgári értelemben vett civil szerveződések csak gyér számban és gyenge formában találhatunk mindkét településen, a majd két évtizeden át tartó sikeres ellenállás azt mutatja, hogy létezett olyan paraszti önvédelem, amely ellenállhatott a technikai tökéletesedéssel mind hatékonyabbá váló állami önkényel szemben.

XIII. Mellékletek

III/1 táblázat: Jászdózsa és Páty statisztikai adatai a II. József – féle összeírás alapján

Forrás: Danyi Dezső – Dávid Zoltán 1960: Az első magyarországi népszámlálás. Budapest.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1784_elso_magyar/?pg=0&layout=s

letöltés: 2018.12.13.

Jászdózsa adatai: 64 – 65 Páty adatai: 120 – 121

	lakosság száma	házak száma	családok száma	családok átlagos mérete	hány család jut egy házra	hány fő lakik egy házban átlagosan	1-17 évesek aránya
Jászdózsa	1653	254	309	5,34 fő	1,21	6,5 fő	287 (17,35%)
Páty	1769	286	338	5,2 fő	1,18	6,1 fő	322 (18,2%)

IV/1 táblázat: Exogám – és endogám házasságok száma és aránya Jászdózsan és Kálon

Forrás: MNL JSzNML Mikrofilm anyagoknyvek, saját gyűjtés

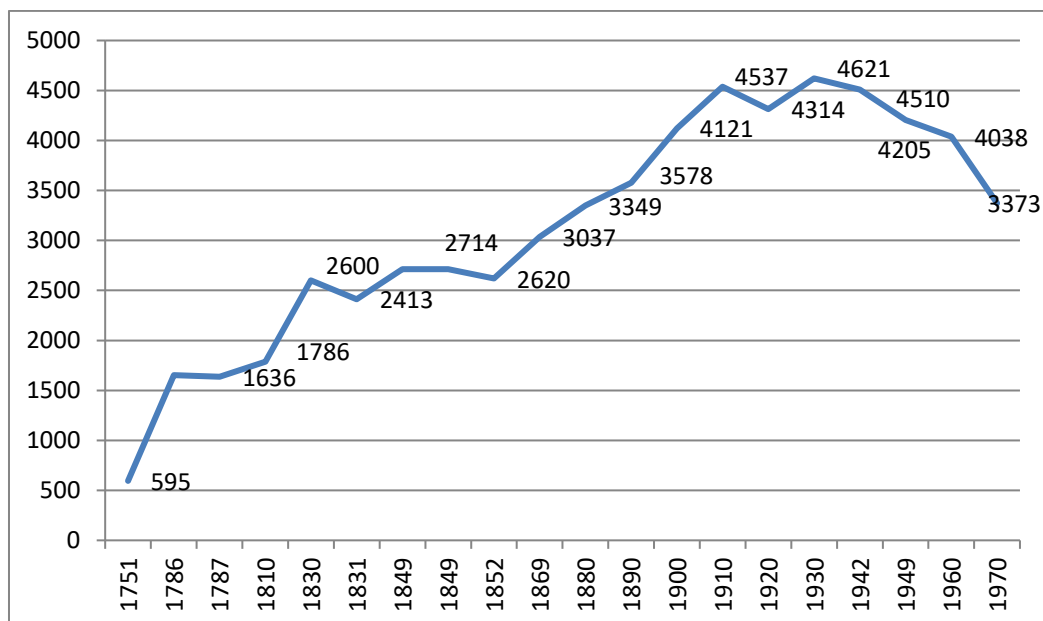
	1849		1850		1866		1867	
	exogám	endogám	exogám	endogám	exogám	endogám	exogám	endogám
Jászdózsa	3 (9%)	30 (91%)	4 (13,8%)	25 (86,2%)	5 (14,7%)	29 (85,3%)	3 (6,8%)	41 (93,2%)
Kál	7 (15,5%)	38 (84,5%)	13 (33,3%)	26 (66,7%)	4 (14,8%)	23 (85,2%)	6 (22,2%)	21 (77,8%)

IV/3/1 grafikon: Jászdózsa népességszámának változása 1787 – 1970

Forrás: A magyarországi népszámlálások adatai 1784 és 1990 között alapján

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalások/

letöltés: 2018. 12.13.

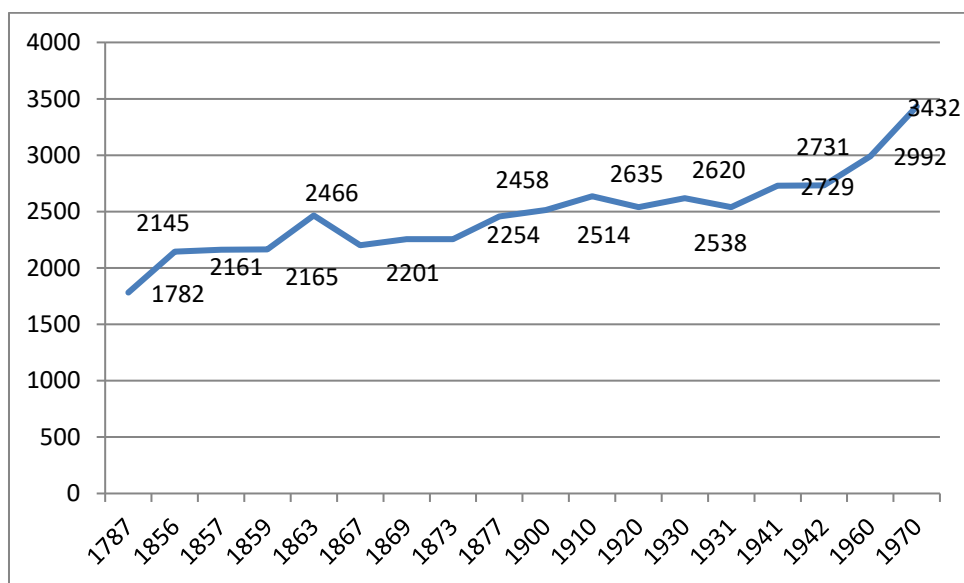

IV/3/2 grafikon: Páty népességszámának változása 1787 – 1970

Forrás: A magyarországi népszámlálások adatai 1784 és 1990 között alapján

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalások/

letöltés: 2018. 12.13.

IV/3/3 táblázat: Exogám és endogám házasságok száma és aránya Jászdózsán és Pátyon

Forrás: MNL JSzNML Mikrofilm anyakönyvek, saját gyűjtés

	1855		1866		1872	
	exogám	endogám	exogám	endogám	exogám	endogám
Jászdózsa	2	10	5	30		
Páty (református)	0	10	2	13	1	23

IV/3/4 táblázat: Gyermek születése és halálása Jászdózsán és Pátyon

Forrás: MNL JSzNML Mikrofilm anyakönyvek, saját gyűjtés

	1850	1854	1874	1880	1884	1890	1910	1911	1912
Jászdózsa született	141	124	166	172	159	160	162	131	161
Páty született	101	87	74	61	70	64	78	69	89
különbözet születések számában	40 40%	37 42%	92 124%	111 182%	89 127%		84 107%	62 90%	72 81%
Jászdózsa elhunyt (születéshez viszonyítva)	41 29%	27 21,7%	42 25,3%	61 35,4%	36 22,6%	44	34 18,5%	43 32,8%	31 19,2%
Páty elhunyt (születéshez viszonyítva)	20 19,8%	22 25,2%	28 37,8%	25 40,9%	9 12,8%	17 26,5%			
különbözet élve maradtak	19 123%	32 149%	78 269%	75 308%	62 201%		50 164%	19 127%	41 146%

IV/3/5 táblázat: Csecsemőhalálozás Jászdózsán és Páty idői bontásban

Forrás: MNL JSzNML Mikrofilm anyakönyvek, saját gyűjtés

	1850		1874		1910		1925	
	Jászdózsa	Páty	Jászdózsa	Páty	Jászdózsa	Páty	Jászdózsa	Páty
január – április	15	7	15	12	10	3	2	0
május – szeptember	8	3	21	8	14	3	10	6
szeptember – december	18	10	6	8	10	20	5	4
leggyakoribb halálok	nincs adat	nyava- valya 25%	gyengeség 51%	fog- zás 32%	görcsök 35%	bél- hurut 40%	bélhurut 41%	gyen- geség 40%

IV/3/6 táblázat: Hetven évüket betöltött személyek elhalálozása, arányuk az összlakosságból

Forrás: MNL JSzNML Mikrofilm anyakönyvek, saját gyűjtés

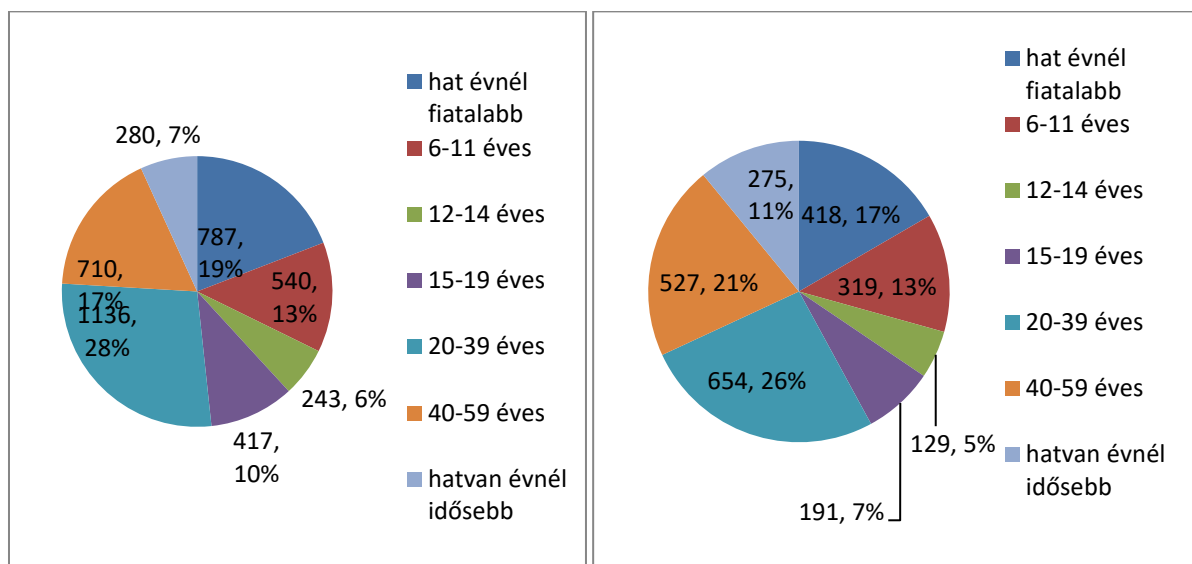
	1850	1854	1874	1880	1884	1910	1911	1912
Jászdózsa	4 (3,3%)	3 (3,5%)	6 (5,7%)	5 (3,4%)	3 (3,4%)	19 (20,6%)	15 (13,6%)	16 (15,2%)
legidősebb kora, neme	92 férfi	77 nő	80 nő	80 nő	80 férfi	91 férfi	87 nő	86 nő
Páty	6 (8,3%)	9 (11,25%)	9 (8,9%)	5 (5,8%)	9 (19,1%)	14 (22,5%)	17 (22,3%)	14 (22,5%)
legidősebb kora, neme	87 nő	80 férfi	90 nő	80 férfi	84 férfi	101 nő	92 nő	82 nő

IV/3/6 ábra: Jászdózsa és Páty korosztályos megoszlása, 1900

Forrás: A magyarországi népszámlálások adatai 1784 és 1990 között alapján

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalások/

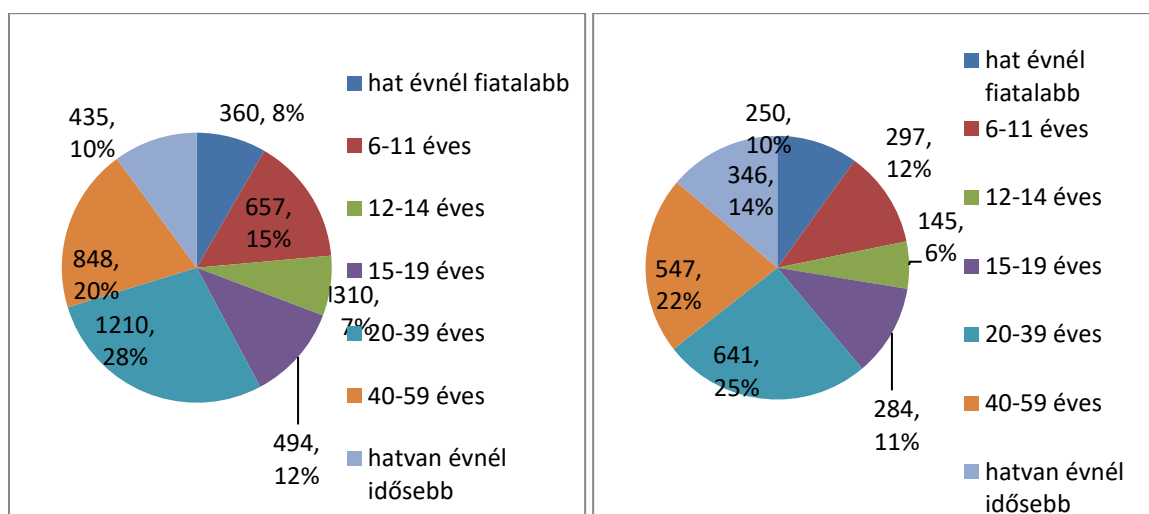
letöltés: 2018. 12.13.

IV/3/7 ábra: Jászdózsa és Páty korosztályos megoszlása, 1920

Forrás: A magyarországi népszámlálások adatai 1784 és 1990 között alapján

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalások/

letöltés: 2018. 12.13.

IV/3/8 táblázat: Jászdózsa és Páty házainak építőanyaga, 1900, 1910, 1920

Forrás: A magyarországi népszámlálások adatai 1784 és 1990 között alapján

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalások/

letöltés: 2018. 12.13.

	1900		1910		1920	
	Jászdózsa	Páty	Jászdózsa	Páty	Jászdózsa	Páty
összesen	967	560	1088	532	1069	578
kőből épült ház	4	94	5	216	7	228
kő- vagy téglalapú vályogház	45	415	11	276	47	287
vályog- vagy sár	918	51	1071	40	1014	63
fából épült ház			1		1	
cseréptetős vagy palabádóg	14	206	213	262	387	332
zsindelyes	101	112	72	124	44	61
nád	852	242	803	146	638	158

IV/3/9 táblázat A pátyi és jászdózsai házasuló nők életkora

Forrás: MNL JSzNML Mikrofilm anyakönyvek, saját gyűjtés

A pátyi és jászdózsai házasuló nők életkora				
év	pátyi módusz	pátyi medián	jászdózsai módusz	jászdózsai medián
1855	20	20	(1850) 17	(1850) 20
1866	20	21	18	19
1867	18	20	18	18
1872	18	20	(1875) 20	(1875) 20

IV/4/1 táblázat: Egy házra jutó lakosok száma (Páty és Jászdózsza) 1780, 1880,1910, 1920

Forrás: A magyarországi népszámlálások adatai 1784 és 1990 között alapján

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalások/

letöltés: 2018. 12.13.

1780	lakosság száma	házak száma	egy házban átlagosan hány fő
<i>Jászdózsza</i>	1653	254	6,5
<i>Páty</i>	1769	286	6,1
1880			
<i>Jászdózsza</i>	3349	713	4,7
<i>Páty</i>	2317	443	5,2
1910			
<i>Jászdózsza</i>	4534	1088	4,1
<i>Páty</i>	2636	532	4,9
1920			
<i>Jászdózsza</i>	4314	1069	4
<i>Páty</i>	2538	551	4,6

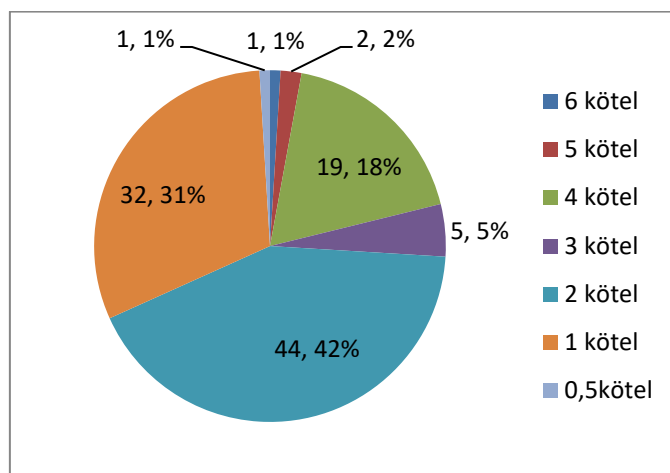
IV/4/2 táblázat: Házassulók életkori adatai Jászdózsán

Forrás: MNL JSzNML Mikrofilm anyagok, saját gyűjtés

év	vőlegény életkor medián	vőlegény életkor módusz	menyasszony életkor medián	menyasszony életkor módusz	átlagos korkülönbség
1849	28	28	19	18	8
1850	28	22	20	17	6,6
1866	25	22	19	18	6
1867	23	19	18	18	5,3
1875	24	24	20	20	5,7
1880	23	24	20	20	5
1884	22,5	23	18	18	4,4
1893	23	23	18	16	4,8
1904	24	24	19	19	6

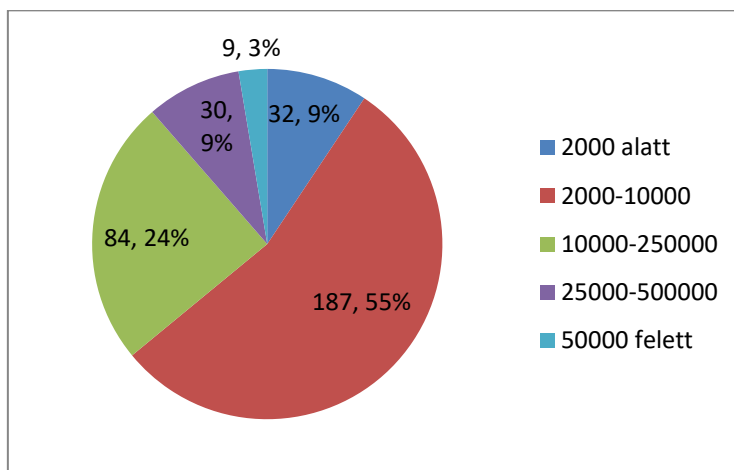
V/2/1 táblázat: A jászdózsai birtokosok megoszlása kategóriánként 1745-ben (a% az összbirtokosságon belüli arányt mutatja)

Forrás: MNL JNSzML V. 188: Jászdózsa város levéltára: Liber Fundi Jászdózsa község földváltásáról alapján

V/2/2 táblázat: A jászdózsai birtokosok megoszlása kategóriánként 1856-ban (a % az összbirtokosságon belüli arányt mutatja)

Forrás: MNL JNSzML V. 189. Jászdózsa város levéltára Közbirtok felvállalási jegyzőkönyv, 1857 alapján

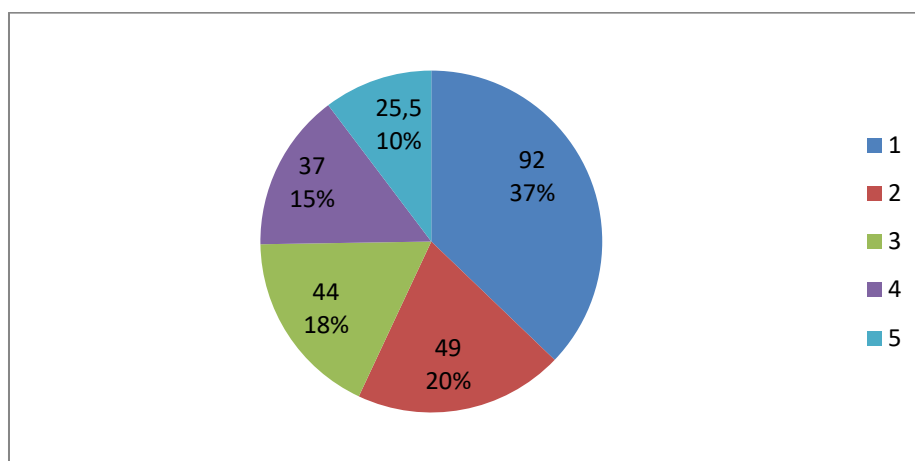
V/2/3 táblázat: A 0 – 25 forintos földdel bíró gazdák aránya a Jászság településein

Forrás: Bagi 1995: 92 – 105

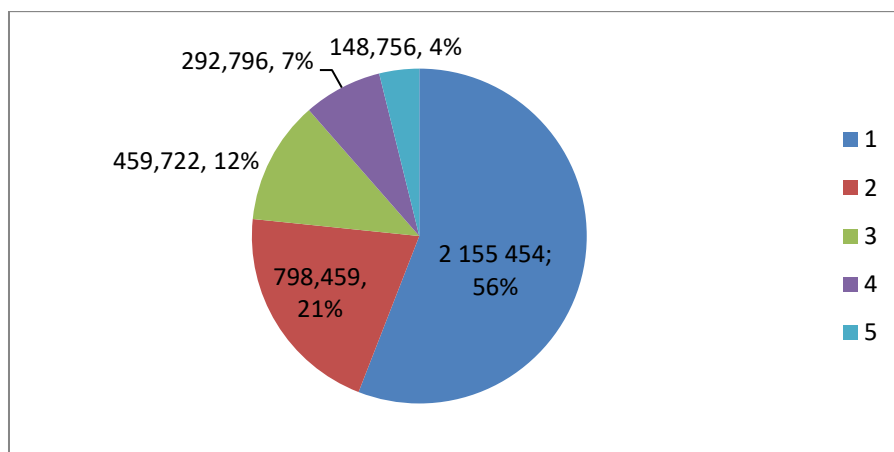
település neve	1745	1850-es évek
Jászsószentgyörgy	0%	51%
Jászfákóhalma	25,8%	57%
Jászakisér	11,1%	60,8%
Jászapáti	18,1%	60,5% (1833-as adat)
Jászdózsa	1%	72%

V/2/4 grafikon: Birtokosok (ötödök szerint) által birtokolt földek mennyisége Jászdózsán 1745-ben (kötel)

Forrás: MNL JNSzML V. 188: Jászdózsa város levéltára: Liber Fundi Jászdózsa község földváltásáról alapján

V/2/5 grafikon: Birtokosok (ötödök szerint) által birtokolt földek mennyisége Jászdózsán (öl)

Forrás: MNL JNSzML V. 189. Jászdózsa város levéltára Közbirtok felvállalási jegyzőkönyv, 1857 alapján

V/2/6 táblázat: A 100 holdon felüli jászdózsai birtokok művelési áganként való megoszlása, 1897

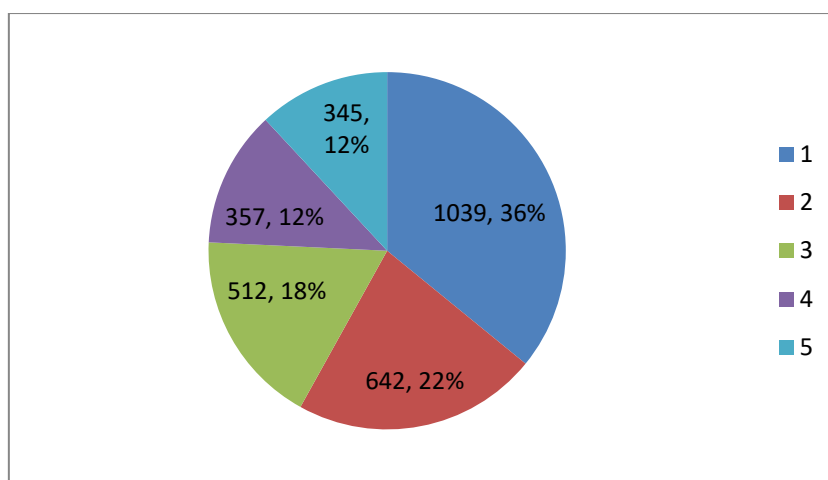
Forrás: A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája, 1897.

tulajdonos neve	szántó	kert	rét	szőlő	erdő	nádas	legelő	főladó alá nem eső	összesen	hány községen fekszik?
Bollók Ferenc	87	1	18	1		1	6	1	115	2
Kiss F. András	82	1	23	25		1	25	5	138	3
Kiss F. Balázs	83	1	12	29			29	2	128	3
Kiss Imre	83		27	5		2	5	4	122	3
Kiss László	66	1	24	10		1	10	2	105	2
Turi. Ny János	89	1	10	1	10		19	1	121	2
Turi. P. János	81	1	19	23	1		16	2	120	3

V/3/1 táblázat: Birtokosok (ötödök szerint) által birtokolt földek mennyisége Pátyon 1756-ban (hold)

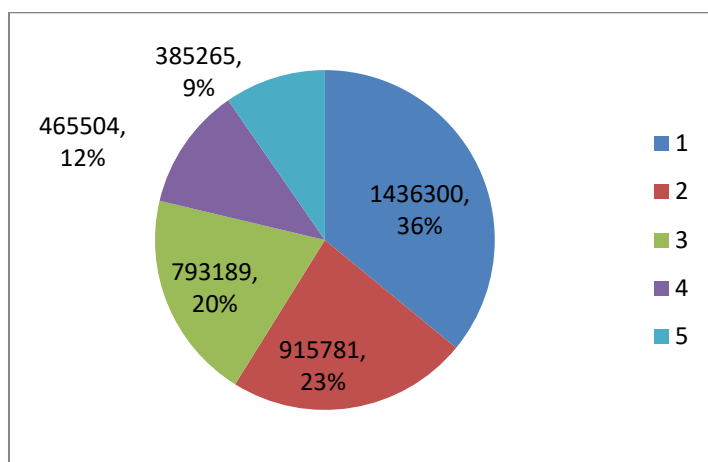
Forrás: MNL PML IV. 165. Páty úrbéri pere

letöltés: <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/> 2018.12.13. alapján

V/3/2 táblázat: Birtokosok (ötödök szerint) által birtokolt földek mennyisége Pátyon 1864-ben (öl)

Forrás: MNL PML IV. 165. Páty úrbéri pere

V/3/3: táblázat: A 100 holdon felüli pátyi birtokok művelési áganként való megoszlása, 1897

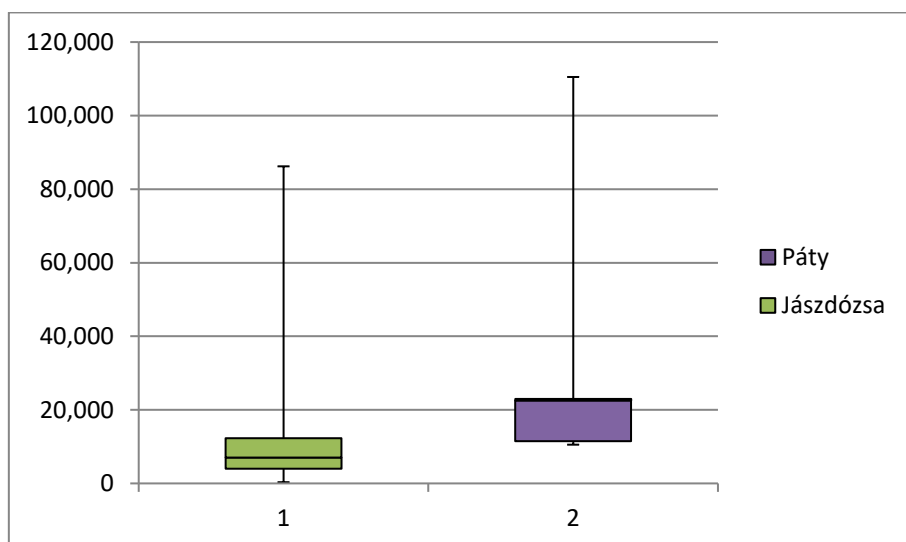
Forrás: A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája, 1897.

név	szántó	kert	rét	szőlő	erdő	földadó alá nem eső	összesen	hány községben?
Herczfeld Ignác	158		6			1	165	1
Várady Sándor	353	3	8	4	153	1	522	2
Weiner Jakab haszonbérelő (Magy. Kir. Közalapítvány)	911	2	47		80		1040	3

V/4/1 grafikon: Jászdózsai és pátyi birtokmegoszlás az első tagosítás idején

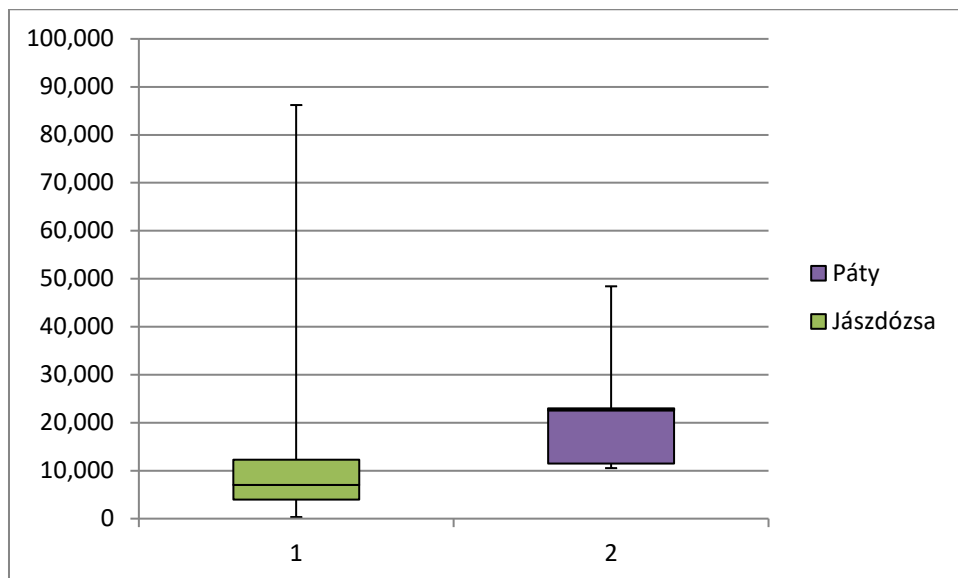
Forrás: MNL PML IV. 165. Páty úrbéri pere és MNL JNSzML V. 189. Jászdózsa város levéltára
Közbirtok felvállalási jegyzőkönyv, 1857 alapján

	Jászdózsa	különbség	Páty	különbség
minimum	333	333	10 534	10 534
alsó negyed	4003,25	3 670	11485	951
medián	7026	3 023	22561	11 076
felső negyed	12287,75	5 262	22969,5	409
maximum	86211	73 923	110501	87 532
maximum alatt következő érték	85113	72 825	48429	25 523

V/4/2 grafikon: Jászdózsai és pátyi birtokmegoszlás az első tagosítás idején (módosított)

Forrás: MNL PML IV. 165. Páty úrbéri pere és MNL JNSzML V. 189. Jászdózsa város levéltára
Közbirtok felvállalási jegyzőkönyv, 1857 alapján

V/4/3 táblázat: Művelési ágak megoszlása, 1870-es évek

Forrás: Sípos 1879: 15 – 17; Galgóczy 1877: 56 – 59 alapján

művelési ágak	Páty 1874 (hold)	%-os megoszlása	Jászdózsa 1879 (hold)	%-os megoszlása
szántóföld	3253	53,1%	5304	78,7%
kaszáló, rét	276	4,5%	1038	15,4%
legelő	973	15,9%	304	4,5%
szőlő	351	5,7%	62	0,9%
erdő	1278	20,8%		0,0%
nádas		0,0%	31	0,5%

V/4/4 táblázat: Jászdózsa 100 holdon felüli birtokosai

Forrás: A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája, 1897.

Jászdózsa							
név	földbirtok mérete	cselédek száma	gépek	szarvas marha	ló	sertés	juh
Bollók Ferenc	115	3	lokomobil, cséplőszekrény, rosta, eke (3), szecskavágó, borona, igás szekér (2)	8	2	4	4
Kiss F. András	138	3	vetőgép, rosta, eke (3), borona, henger, igás szekér (4)	21	5	28	54
Kiss F. Balázs	128	5	lokomobil, cséplőszekrény, rosta, eke (5), borona, henger, igás szekér (5)	16	2	20	48
Kiss Imre	122	2	rosta, eke (3), borona, henger, igás szekér (3)	14	3	5	
Kiss László	105	2	rosta, eke (2), borona, henger, igás szekér (2)	7	4	26	30
Turi. Ny János	121	4	rosta, eke (5), borona, henger, igás szekér (5)	16	6	20	50
Turi. P. János	120	3	rosta, eke (4), borona, henger, igás szekér (5)	20	3	20	
Páty							
Herczfeld Ignác	165	5	járgány, cséplőszekrény, vetőgép, rosta, eke (6), borona (2), henger (2), igás szekér (4)	19	9		
Várady Sándor	522	26	lokomobil, cséplőszekrény, vetőgép(2), rosta(2), eke(22), szecskavágó, borona (4), henger (8), igás szekér (11)	112	7	9	
Weiner Jakab	1040	33	lokomobil, járgány, cséplőszekrény, vetőgép (3), rosta (3), eke (19), trieur, szecskavágó, borona (6), henger (19), igás szekér (20)	224	377		

V/4/5 táblázat: Jászdózsa és Páty foglalkozás – megoszlása, 1900

Forrás: A magyarországi népszámlálások adatai 1784 és 1990 között alapján

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalások/

letöltés: 2018. 12.13.

	Jászdózsa	Páty
őstermelő (eltartott és eltartó) összlakossághoz viszonyítva	3319 (81,5%)	1839 (74,9%)
ipar (eltartott és eltartó) összlakossághoz viszonyítva	273 (6,7%)	286 (11,7%)
közlekedés (eltartott és eltartó)	6	25
közforgalom (eltartott és eltartó)	74	36
véderő (eltartott és eltartó)		1
napszámosok (eltartott és eltartó) összlakossághoz viszonyítva	58 (1,4%)	78 (3,2%)
házi cseléd (eltartott és eltartó) összlakossághoz viszonyítva	43 (1,1%)	40 (1,6%)
egyéb foglalkozás összlakossághoz viszonyítva	298 (7,3%)	149 (6,1%)

VI/1/1 táblázat: Jászdózsa költségvetése 1858 és 1955 között

Forrás: V.12. Jászdózsa község tanácsülési jegyzőkönyvek, 1852 – 1856; MNL JNSzML V.26. Jászdózsa község tanácsülési jegyzőkönyvek, 1877; MNL JNSzML V . 32 Jászdózsa Község Tanácsülési Jegyzőkönyve, 1919 – 1921; 1940 és MNL JNSzML XXIII. 714 Jászdózsa Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1950 – 1959 alapján

	1858	1878	1917	1920	1939	1954	1955
bevétel	7566	9169	38293	52309	91468	341550	291000
kiadás	6976	7035	35618	159367	91136	675000	806800
különbözet	590	2134	2675	-107058	332	-333450	-515800
különbözet %	7,8%	23,3%	7,0%	-204,7%	0,4%	-97,6%	-177,3%

VI/1/2 táblázat Különböző alkalmazottaknak juttatott bérek Jászdózsán (1850 – 1921)

Forrás: MNL JNSzML V/12. Jászdózsa Község Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1853. X. 7; MNL JNSzML V/12. Jászdózsa Község Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1869 IV. 24; MNL JNSzML Jászdózsa község közigazgatási mutatókönyv 1869-ik 1870-ik tan közgyűlések birtokossági gyűlésekre vonatkozólag 1870 / 178; MNL JNSzML V/12. Jászdózsa Község Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1920. II. 8., MNL JNSzML Jászdózsa Község Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1921. III.12.

	mezei rendőr 1850	főjegyző nyugdíj 1853	éves béres 1869	iskolafűtő 1870	kocsis 1920	bakter 1920	községi szolga 1920	külrendőr 1921
pénz	80 fr	90 fr	40 fr	4 fr	2400 k	1200 k	800 k	5000 k
termény	télen abrak nyerges lovának	25 véka búza 25 véka árpa	40 véka gabonane mű, 3 öl kukorica	két véka búza, két véka rozs	5 métermázsa búza	3 métermázsa búza	3 métermázsa búza	4 métermázsa búza
egyéb	rendőri büntetés fele				egy öltözet ruha, egy pár bakancs, tíz kúp tőzeg	egy öltözet ruha, sapka, egy pár bakancs	egy öltözet ruha, sapka, egy pár bakancs.	

VI/1/3 táblázat: Civil szerveződések Jászdózsán a századforduló környékén

Forrás: Balla – Wirth, 1991: 47; Scheftsik 1935

név	alapítás éve
Kaszinó Egyesület	1892. november. 25.
Gazda Olvasókör	1893. május. 9.
Szent József Temetkezési Társulat	1893. október.2
Iparos Kör	1908. május. 9.
Katholikus Ifjúsági Egyesület	1913
Jászdózsai Hangya Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet megszervezése	1916

VI/2/1 táblázat: Páty költségvetése 1925 és 1951 között

Forrás: MNL PML V. 1087 Páty képviselő-testületi iratok 1921–1950; MNL PML XXXIII. 798 a-1 Páty községi tanács üléseinek jegyzőkönyvei: 1950 – 1956

	Páty 1925	Páty 1928	Páty 1929	Páty 1942	Páty 1946	Páty 1948	Páty 1950	Páty 1951
bevétel	173900000	54331	28040	88634	28300	88578	42485	14144
kiadás	291398000	54159	49893	81328	41741	100288	166668	133906
különbözet	-117498000	172	-21853	7306	-13441	-11710	-	-
különbözet %	-68%	0%	-78%	8%	-47%	-13%	-292%	-847%

VI/3/1 táblázat: Írni – olvasni tudók aránya Jászdózsán és Pátyon

Forrás: *A magyarországi népszámlálások adatai 1784 és 1990 között alapján*

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_nedanepszamlalások/

letöltés: 2018. 12.13.

	1880	1900	1910	1920	1941
Jászdózsa	40,5%	53%	68,3%	74,9%	91%
járási átlag	38,7%	51,1%	60,5%	69%	
Páty	68,4%	69,5%	78,8%	81,2%	93,6%
járási átlag	61,3%	68,9%	71,9%	80,4%	
országos átlag (trianoni)	42,2%	49,6%	58,2% (68,3%)	76,4%	92,4%

VI/3/2 táblázat: Jászdózsai származású értelmiségiek (19 – 20. század)

Forrás: MNL JSzNML Mikrofilm anyakönyvek Vándorffy 1895: 10, 100; Frühwirth főszerk 1930; Scheftsik 1935; Schematismus 1948: 80, OSZK gyászjelentés, Szabó 1973; Gulyás – Szabó 2002

név	apa, foglalkozása	élt	tisztség
Békéssy István	Békéssy István gazdálkodó	1856. XII.24 – 1920. XII.26.	tanító
Békéssy László	Békéssy István tanító	1885. IV.29 – 1979	MÁV műszaki segédtsízt
Bollók Mihály	Bollók János gazdálkodó	1769. IX. 15 – 1834. XII.11	plébános Jászapátin (1806-1815), Apátfalván (1815-1829) Sajóvárkonyban (1829-1834)
Bozóky János	Bozóki József gazdálkodó	1861. I. 26 – 1927. I. 5.	plébános Jászdózsa
Bozóky János	Bozóky Béla gazdálkodó	1888. XII. 24 – 1914. II.5	egyetemi hallgató
Budai Andor	Budai Andor jegyző	1879 – 1961. IX.7.	főjegyző Alattyánon
Bugyi István	Bugyi Emánuel földműves	1913. VIII.27. – 1993	ferences rendi szerzetes
Dósa Antal	Dósa Antal tanácsbeli	1819. IV. 19 – 1891.V.	jegyző Jászárokszálláson, ügyvéd
Dósa József	Dósa Mihály jegyző	1872-?	jegyző (adóügyi) Tiszasülyön
Dósa Mihály	Dósa József gazdálkodó	1841. XI. 18 – 1879. XI. 24	jegyző Jászdózsán
Ficzek Leopold Jenő	Ficzek Antal jegyző	1816. XI.18. – 1873.III.31.	Jászkun Kerületek tiszteletbeli táblabírója, ügyvéd
Gyurkó János	Gyurkó Ferenc	1904. II. 16 – 1947. VII.3.	kántortanító
Juhász János	Juhász József gazdálkodó	1820 - ?	jegyző Jászapátin
Kiss Artúr	Kiss Lehel jegyző	1893 – 1948	tanító
Kiss Aurél	Kiss Imre János tanító	1894 – 1928	tanító
Kiss Balázs	Kiss Balázs gazdálkodó	1875. XI. 18 – 1948. III.20	plébános Jászdózsán
Kiss Endre	Kiss Imre János tanító	1902 – 1960	orvos
Kiss Imre	Kiss Ferenc gazdálkodó	1829. XI. 6 – 1906. II. 9	tanító
Kiss Imre János	Kiss Imre tanító	1870 – 1926	iskolaigazgató
Kiss József	Kiss Árpád gazdálkodó	1901.IX.22 – 1959. II.	adóügyi jegyző Alattyánon
Kiss Lajos	Kiss Imre János tanító	1893-1978	tanító
Kiss Lehel	Kiss Mihály gazdálkodó	1848. XII. 27 – 1919. II. 25	jegyző Jászdózsán, ügyvéd
Lőrík Ernő	Lőrík István gazdálkodó	1879. I. 12. – 1916. II.5	gimnáziumi tanár
Morvai István	Morvai Mihály gazdálkodó	1890 – 1915. IV.6	dr
Rédei László	Rédei Béla gazdálkodó	1904. VI. 27 – 1988	ügyvéd
Révfy Dezső	Révfy Károly kántor	1886. I. 20 – 1968. I. 14.	főjegyző
Révfy Károly	Révfy Károly kántor	1881. VIII.25 –	kántortanító Tiszaadán
Révfy Magdolna	Révfy Károly kántor	1892. XII.4. – ?	postamester Tiszaszentimrén

VII/2/1 táblázat: A kisbirtok aránya a Jászság területén, 1930-as évek

Forrás: Országos Mezőgazdasági Címtár V. kötet (Tiszántúl): 161 – 162

név	terület	ebből kisbirtok	kisbirtok aránya
Alattyán	6218	4613	74%
Jánoshida	7731	4273	55%
Jászárokszállás	19887	17727	89%
Jászdózsa	7449	6902	93%
Jászfelsőszentgyörgy	6826	4601	67%
Jászfényszaru	13240	12218	92%
Jászfákóhalma	7823	7483	96%
Jásztelek	5235	4950	95%
Pusztamonostor	4340	2300	53%
összesen	78749	65067	79%

VII/2/2 táblázat: 100 holdon felüli birtokosok Jászdózsan

Forrás: Magyarország földbirtokosai és földbérlői 1925: 158

Név, lakhely	földbirtok területe	szántó föld	kert	szőlő	rét	legelő	erdő	nádas	földadó alá nem eső
Jászdózsa község	314	4			6	29	3	29	243
Jászdózsai rk egyház	123	103	2		7	9			2

VII/2/3 táblázat: 100 holdon felüli birtok jászdózsai tulajdonossal

Forrás: Magyarország földbirtokosai és földbérlői 1935: 138

Név, lakhely	földbirtok területe	szántó föld	rét	földadó alá nem eső	tiszta jövedelem, aranykorona
Kiss József (Jászdózsa)	106	74	26	6	1524

VII/2/4 táblázat Jászdózsa birtokosai birtokkategóriáinként (1910 – 1940)

Forrás: MMM AI Bodor 1921; Népszámlálás 1930; Országos Mezőgazdasági Címtár V. kötet (Tiszántúl)

	1910 létszám	1930 létszám	1940 létszám	1940 eltartottakkal
100 holdon felül	2	3		
50-100 hold	206	16	16	52
10-50 hold		207	222	783
1-10 hold	306	368	402	1321
1 holdon alul		38	77	199
összesen	514	632	717	2355

VII/3/1 táblázat: : A kisbirtok aránya a Buda-környéki járás területén, 1930-as évek

Forrás: Országos Mezőgazdasági Címtár II. kötet (Duna – Tisza köze): 166

	terület (hold)	ebből kisbirtok (hold)	kisbirtok aránya
Bia	6609	4293	65%
Budajenő	2159	1259	58%
Budakeszi	7716	3046	39%
Budaörs	4500	293	7%
Nagykovácsi	5428	2034	37%
Nagytétény	3420	1691	49%
Páty	6829	3753	55%
Perbál	4458	3086	69%
Pesthidegkút	2999	2754	92%
Pilisvörösvár	4221	2543	60%
Pilisszentiván	1409	538	38%
Solymár	3184	2155	68%
Tinnye	4007	2973	74%
Torbágy	3057	1884	62%
Tök	4298	3264	76%
Törökbálint	4434	2951	67%
Üröm	954	736	77%
Zsámbék	5850	4851	83%
összesen	75532	44104	60%

VII/3/2 táblázat: Páty birtokosai birtokkategóriáinként (1910 – 1940)

Forrás: MMM AI Bodor 1921; Népszámlálás 1930, 1941; Országos Mezőgazdasági Címtár II. kötet (Duna – Tisza köze): 166

	1910	1910	1930	1940
100 holdon felül		2		
50-100 hold		83	2	1
10-50 hold	83		83	83
1-10 hold	142	142	178	193
1 holdon alul			5	43
összesen	225	227	268	319

VII/3/3. táblázat: Páty birtokosai 1924 – 1931

Forrás: Magyarország Kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára 1924 1214.; F. Szabó 1931

név	1924 birtok (hold)	1931 birtok (hold)	változás (hold)	változás %
B. Pásztor József	40	28	-12	-30%
Czigány Lajos	47	21	-26	-55%
Finta Sándorné özv	43	36	-7	-16%
Juhász Lajos	30	Juhász Lajosné: 20	-10	-33%
Menczer Samu	34	42	8	24%
Szalai Gyula	30	23	-7	-23%
Szabó Ferenc	40	24	-16	-40%
Szeidl József	30	24	-6	-20%
Tóth Gábor	40	nem szerepel		

IV/3/4 táblázat: 100 holdon felüli birtokok Pátyon, 1935

Forrás: Magyarország földbirtokosai és földbérlői 1935: 158

Név	birtok területe	szántó	kert	szőlő	legelő	erdő	nádas	földadó alá nem eső	tiszta jövedelem aranykr
Páty község	141	10	2	4	11		14	100	557
Páty község telkesgazdái	208	1				207			731
Pátyi telkes jobbágyok	167	6			148			13	421
Telki Apátság	2722	1435	5	40	25	1156		63	24388
Múgyetemi tangazdaság	771	725	5	8	7			26	
Kisbérlet	795								
Várady József tinnyei kisbérlet	453 85	290	3	2	8	153		7	4394

VII/4/1 táblázat: Jászdózsa és Páty gazdaságainak száma (1910 – 1940)

Forrás: MMM AI Bodor 1921; Népszámlálás 1930; Országos Mezőgazdasági Címtár V. kötet (Tiszántúl) alapján

Gazdaságok száma	1910	1930	1940	változás 1910 – 1940
Jászdózsa összesen	514	632	717	39%
Pátyi összesen	225	268	319	29%

VII/4/2 táblázat: A földbirtokok megoszlása Jászdózsán, Pátyon és országosan 1941

Forrás: Népszámlálás 1941

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalások/

letöltés: 2018. 12.13.

birtok mérete (hold)	Jászdózsai birtokok száma	Jászdózsai birtokok megoszlása	Pátyi birtokok száma	Pátyi birtokok megoszlása	Országos birtokmegoszlás %
1 alatt	77	11%	43	13%	12%
1 - 3	134	19%	77	24%	24%
3 – 5	95	13%	39	12%	15%
5 – 10	173	24%	77	24%	22%
10 – 20	143	20%	61	19%	16%
20 – 50	79	11%	22	7%	8%
50 felett	16	2%	1	0%	2%
összesen	717		320		

VII/4/3 táblázat: A 31 legnagyobb magántulajdonú földbirtok statisztikai adatai Jászdózsán (1924) és Pátyon (1931)

Forrás: Magyarország Kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára F. Szabó 1931

	Jászdózsa, 1924	Páty, 1931
összesen (hold)	1513	813
legnagyobb birtok (hold)	123	49
Átlag (hold)	48,8	26,2
medián(hold)	45	24
Intervallum (hold)	93	29

VII/4/4 táblázat: Művelési ágak szerinti megoszlás Jászdózsán és Pátyon, 1930-as évek

Forrás: Országos Mezőgazdasági Címtár II. kötet (Duna – Tisza köze; Országos Mezőgazdasági Címtár V. kötet (Tiszántúl)

	szántó	rét	legelő	erdő	szőlő	kert	nádas	terméketlen
Páty (hold)	4866	109	290	1257	28	9	16	253
Páty %	71%	2%	4%	18%	0%	0%	0%	4%
Jászdózsa (hold)	5481	871	298	3	131		65	455
Jászdózsa %	75%	12%	4%	0%	2%	0%	1%	6%

IX/3/1 táblázat: Erőszakos halálokok anyakönyvi bejegyzésekben a front időszakában Pátyon

Forrás: <https://www.familysearch.org> (2018. 12. 12) digitalizált anyakönyvei alapján

Halál ideje	Név	Kor, Származási hely	Házastárs	Szülők	Halál oka	Foglalkozás
1944. 12. 28.	Scléher Pál	34 Páty	Payer Róza	Sléher János Müller Katalin	gyomorlövésből eredő elvérzés	községi kanász
1945. 01. 04.	Ványi István	48 Budapest	Apjok Irma	Ványi István Szabó Erzsébet	Páty–torbágyi műúton Kecskés-téglagyár mellett repülőátadás következtében szerzett sérülés	állami altiszt
1945. 01. 04.	Godzsa László				Páty–torbágyi műúton repülőátadás	honvéd 8511 munkásszázad
1945. 01. 04.	Federink János				Páty–torbágyi műúton repülőátadás	honvéd 8511 munkásszázad
1945. 01. 04.	Semonta Miklós	57	Godván Anna		Páty–torbágyi műúton repülőátadás	erdőmunkás, honvéd
1945. 01. 04.	Uj László	34	Takács Etel	Uj László József Eszter	Páty–torbágyi műúton repülőátadás	villamoskalauz
1945. 01. 04.	Alb Mihály				Páty–torbágyi műúton repülőátadás	honvéd 8511 munkásszázad
1945. 01. 05.	Sinka István	56	Horváth Matild	Sinka Márkus Sándor Anna	Református iskola, repülőátadás	napszámos
1945. 01. 08.	Ditrich Fülöp	37 Hercegszabadi			Református iskola, repülőátadás	földműves
1945.	Govilla Demeter	43 Mára-			Református iskola, repülőátadás	földműves

01. 08.		maros-sziget				
1945. 01. 08.	Stummer Antal	35	Dallos Anna	Stummer János Galusz Mária	református iskolai szükségkórháznál repülőátadás során szerzett sérülés január 4-én	honvéd örvezető
1945. 01. 08.	Mucsi Géza	54 Páty	Böde Erzsébet	Mucsi István Juhász Lídia	koponyalövésből eredő seb	kőművessegéd
1945. 01. 11.	Gabrillne Demeter	44		Hordán Mária	református iskolai szükségkórháznál repülőátadás során szerzett sérülés január 4-én	
1945. 01. 11.	Pokorny Gyula	36		Pokorny János Prokpec Anna	Kossuth Lajos utca 71-nél halt meg a január havában szerzett lövésből eredő sérülésben	
1945. 01. 18.	Neges Ferenc	41 Uglia		Turok Anna	Református iskola, repülőátadás	földműves
1945. 02. 04.	Zarka József	36 Budapest	Gazsi Rozália	Zerka Anna	Hutera-téglagyár melletti tér, lövés általi sérülés	kereskedő-segéd, eü légőszolgálatos
1945. 02. 04.	Rakovszky Károly	37 Budapest		Rakovszky József Szakály Julianna	Hutera-téglagyár melletti tér, lövés általi sérülés	ezüstműves, eü légőszolgálatos
1945. 02. 04.	Szász Antal	35 Budapest		Szász József Kész Mária	Hutera-téglagyár melletti tér, lövés általi sérülés	szabósegéd, eü légőszolgálatos
1945. 02. 04.	Kovács József	39 Budapest	HosszúMá ria	Kovács József Laczik Terézia	Hutera-téglagyár melletti tér, lövés általi sérülés	kádársegéd, eü légőszolgálatos
1945. 02. 14.	Nyitrai Lídia	42 Páty	Tönköl Gábor	Nyitrai Pál Kollár Erzsébet	haslövés	

IX/3/2 táblázat: Erőszakos halálokok anyakönyvi bejegyzésekben a front időszakában Jászdózsán

Forrás: <https://www.familysearch.org> (2018. 12. 12) digitalizált anyakönyvei alapján

Halál ideje	Név	Kor	Házastárs	Szülők	Halál oka	Foglalkozás
1944. 11. 03.	Bugyi Ferenc	16		Bugyi Ferenc Vígh Anna	agyonlövés	földművelési napszámos
1944. 11. 13.	Turi Piroska	10		Turi Menyhért Tóth Margit	bombazilánktól sérülés	
1944. 11. 14.	Szabó Károly	35	Barta Etelka	Szabó Vilmos Veres Mária	bombazilánktól sérülés	gépész
1944. 11. 14.	Dudás István	21		Dudás István Turi Mária	bombazilánktól sérülés	földművelési napszámos
1944. 11. 14.	Gulyás János	43	Paksi Erzsébet	Gulyás István Vajda Mária	bombazilánktól sérülés	földműves
1944. 11. 14.	Szerencsés József	42	Bodonyi Julianna	Szerencsés Emánuel Deák Julianna	bombazilánktól sérülés	
1944. 11. 14.	Jánovits Erzsébet	14			bombazilánktól sérülés	
1944. 11. 14.	Gyurkó Ferenc	34		Gyurkó Ferenc Kiss Apollónia	bombazilánktól sérülés	földműves
1944. 11. 16.	Gulyás József	75	Földi Amália	Gulyás József Rédei Anna	bombazilánktól sérülés	földműves
1944. 11. 29.	Juhász Áron	33	Juhász Erzsébet	Juhász Antal Béres Apollónia	agyonlövés	földműves
1944. 11. 30.	Rédei Béla	74	Sedon Mária	Rédei Pál Turi Erzsébet	agyonlövés	földműves
1944. 12. 25.	Juhász István	12		Juhász István Bugyi Anna	aknaszilánktól sérülés	

1944. 12. 25.	Juhász Béla	10		Juhász István Bugyi Anna	aknaszilánktól sérülés	
1944. 12. 25.	Juhász János	8		Juhász István Bugyi Anna	aknaszilánktól sérülés	
1944. 12. 27.	Nagy Emánuel	58	Vraskó Erzsébet	Nagy Ferenc Ördög Borbála	bombaszilánktól sérülés	
1944. 12. 28.	Nemoda Mária	56	Pető Sándor	Nemoda Lajos Pető Terézia	oroszkatonák agyonlőtték	
1945. 03. 04.	Bollók László	45	Horváth Erzsébet	Bollók József Molnár Erzsébet	agyonlövés	kisbirtokos
1945. 03. 22.	Nagy István	8		Nagy János Simon Gizella	aknaszilánktól sérülés	
1945. 04. 04.	Béres Miklós	47	Sedon Ilona	Béres István Juhász Emília	aknaszilánktól sérülés	földművelési napszámos
1945. 04. 28.	Bozóki József	17		Bozóki Béla Bodonyi Piroska	aknaszilánktól sérülés	földműves

IX/4/1 táblázat: Terv és megvalósulás: a Jászsági Felsőjárás földosztó bizottságainak megyei felülbírálata

Forrás: MNL JSzNML XVII 503: A Szolnok Megyei Földbirtokrendező Tanács iratai

település	elvenni szándékolt föld (hold)	hány birtokostól szándékolják elvenni?	összes igénybevétel (hold)	terv és valóság %-os eltérése	kitől vennék el a legtöbbet?	legnagyobb tényleges igénybevétel
Pusztamonostor	1633	19	763	47%	Balázsovich László	525
Jásztelek	461	23	20	4%	Jásztelek község	20
Jákóhalma	549	11	170	31%	papbirtok	106
Jászfényzaru	2301	47	896	39%	Közbirtokosság	639
Jászdózsa	1089	52	171	16%	Egyházalap	54
Jászárokszállás	1448	17	658	45%	Közbirtokosság	280
Alattyán	1379	11	241	17%	dr Maár Tóth Lajos	241

IX/4/2 táblázat: Jászdózsa 100 holdon felüli birtokosai, 1935

Forrás: Országos Mezőgazdasági Címtár V. kötet (Tiszántúl)

Név, lakhely	földbirtok területe	szántó	kert	szőlő	rét	legelő	erdő	nád	földadó alá nem eső	tiszta jövedelem, aranykr
Jdózsa község	317	6			33	29	3	2	244	723
Egyház	194	153	2		26	10			3	3169
<i>Kisbérlet</i>	56									

IX/4/3 táblázat Férfi és női fellebbezők érvei a családi földbirtok megóvása érdekében

Forrás: MNL JNSzML XVII. 522 – 12. Jászdózsai Földigénylő Bizottság iratai alapján.

okok	férfi	férfi %	nő	nő %	összesen	összes %
egészségügy	5	17,9%	1	4,5%	6	12%
életkor	3	10,7%	0	0,0%	3	6%
családfenntartás	8	28,6%	10	45,5%	18	36%
jogi érvelés	2	7,1%	3	13,6%	5	10,0%
háborús érdekek	1	3,6%	1	4,5%	2	4%
a föld ősisége	9	32,1%	7	31,8%	16	32%
összesen	28	100%	22	100%	50	100%

X/1/1 táblázat: Jászdózsára kitelepítettek halálzásai

Forrás: <https://www.familysearch.org> (2018. 12. 12) digitalizált anyakönyvei alapján

Halálozás dátuma	Név	Születési idő, hely	Szülők neve	Házastárs neve
1951 IX. 14.	Serényi Gabriella 50 éves	1901	István Zichy Aglája	Bethlen Pál, dr.
1952. I. 6.	Gemperle Vilmos	1866	Antal Antal Katalin	Szentpéteri Karolina
1952. II. 11.	Nagy Anna 73 éves	1879	István Rigó Angela	Jezdimír Antal
1952. IV. 1.	dr. Karcsay Lajos ua.	1879	Lajos Gaál Irén	
1952. XI. 11.	Szentivány Anna 64 éves	1888	Farkas Patay Jolán	Issekutz Lajos
1953. III. 1.	Somssich Gyula 77 éves	1876. X. 29. Graz	Imre Széchenyi Mária	Szécsényi Magdolna
1953. IV. 15.	Frey Zoltán 71 éves	1882. III. 25. Budapest	Miksa Hoffmann Franciska	Marek Lujza
1953. VII. 30.	Horváth László 76 éves	1877. X.16 Nyíregyháza	János Semhardt Julianna	Szép Margit Mária

X/3/1 táblázat: Birtokos családfők száma, százalékos aránya, 1930

Forrás: Népszámlálás 1930; ebből Jászdózsa és Jászsági felsőjárás: 178 – 179; Szolnok megye: 181 - 182 ; Páty és Biai Járás: 184 – 185; Pest vármegye 196 – 197; Magyarország: 242 – 243

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statistikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/
2018.12.14.

	Jászdózsa	Jászsági felső- járás	Jász – Nagykun Szolnok vármegye	Páty	Biai járás	Pest-Pilis- Solt-Kiskun vármegye	Magyar- ország
100 holdnál több	3 (0,5%)	113 (2,3%)	599 (1,4%)	1 (0,3%)	5 (0,3%)	1300 (1,5%)	12 378 (1,8%)
50–100 hold	16 (2,5%)	111 (2,3%)	1266 (3,2%)	2 (0,8%)	14 (0,8%)	2246 (2,5%)	10 755 (1,6%)
10–50 hold	207 (32,8%)	1575 (32%)	12 145 (32%)	83 (31%)	554 (30,3%)	22 714 (25,8%)	168 557 (24,7%)
1–10 hold	368 (58,2%)	2992 (60,6%)	24 312 (61,3%)	178 (66,2%)	1214 (66,3%)	57 461 (65,2%)	465 096 (68,1%)
1 holdon alul	38 (6%)	142 (2,8%)	1220 (3,1%)	5 (1,9%)	44 (2,5%)	4420 (5%)	25827 (3,8%)

XI/1/1 táblázat: Mezőgazdaságból élők száma családtagokkal Jászdózsán

Forrás: Népszámlálás 1920, 1941, 1970

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statistikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/

	1920	1941	1970
Jászdózsa	3439	3328	1802

XI/1/2 táblázat: Mezőgazdasági keresők megoszlása Jászdózsán

Forrás: Népszámlálás 1920, 1941, 1960, 1970

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statistikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/

	1920		1941		1960		1970	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Jászdózsa (változás az előző adathoz képest)	1197	432	1231 (3%)	369 (-15%)	788 (-36%)	322 (-13%)	431 (-45%)	223 (-31%)

XI/1/3. táblázat: Jászdózsai termelészövetkezet által biztosított éves kereset, 1970

Forrás: MNL JNSzML XXXV. MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok Jászdózsa 1970. március 25.

éves kereset (forint)	tagok (fő)	tagok százalékos aránya
6000 alatt	88	23%
6001-8000	23	6%
8001-10000	23	6%
10001 – 12000	32	8%
12001 – 15000	39	10%
15001 – 20000	55	14%
20001 . 25000	47	12%
25001 – 30000	32	8%
30001 – 35000	26	7%
35 ezer felett	28 (5 növénytermesztő, 3 állattenyésztő, 11 gépcsoport dolgozó, 7 vezető)	7%

XI/1/3 táblázat: A mezőgazdaságban dolgozók nemi megoszlása Páty és Jászdózsza (% az előző állapothoz képest való eltérést mutatja)

Forrás: Népszámlálás 1920, 1941, 1960, 1970

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statistikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/

	1920		1941		1960		1970	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Páty	678	257	628 (-7%)	248 (-4%)	259 (-59%)	188 (-24%)	290 (12%)	186 (-1%)
Jászdózsza	1197	432	1231 (3%)	369 (-15%)	788 (-36%)	322 (-13%)	431 (-45%)	223 (-31%)

XIV. Hivatkozások

1. Felhasznált irodalom

Allende Isabel 2004: Mi país inventado. Barcelona. Debolsillo

Andorka Rudolf, 1981. A gyermekszám alakulásának társadalmi tényezői paraszti közösségekben (18—19. század). in Ethnographia XCII. pp. 94—110.

([http://nepesedes.hu/drupal/files/Andorka_Rudolf -](http://nepesedes.hu/drupal/files/Andorka_Rudolf_-_A_gyermekszam_alakulasanak_tarsadalmi_tenyezoi_paraszti_kozossegekben.pdf)

[_A_gyermekszam_alakulasanak_tarsadalmi_tenyezoi_paraszti_kozossegekben.pdf](http://nepesedes.hu/drupal/files/Andorka_Rudolf_-_A_gyermekszam_alakulasanak_tarsadalmi_tenyezoi_paraszti_kozossegekben.pdf)

letöltés: 2016. 09.23.)

Andrásfalvy Bertalan, 2009: A gazdálkodás következtében végbement földfelszínváltozások vizsgálata a Kárpát – medencében in Andrásfalvy Bertalan – Vargyas Gábor szerk. Antropogén ökológiai változások a Kárpát medencében.. L'Harmattan. Budapest pp. 9 – 21

Aradi Nóra, 1974: A szocialista képzőművészet jelképei. Kossuth Könyvkiadó–Corvina Könyvkiadó. Budapest

Argenbright Robert 1998: The Soviet agitational vehicle: state power on the social frontier. in Political Geography, Vol. 17, No. 3 pp. 253-272

Asztalos Morell Ildikó 1999: Emancipation's dead-end roads?: Studies in the formation and development of the Hungarian model for agriculture and gender, 1956-1989.. Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala

Bagi Gábor 1991: A Jászkun Kerületek és a reformországgyűlések. Szolnok

Bagi Gábor 1995: A Jászkun Kerület társadalma a redempciótól a polgári forradalomig, 1745–1848 – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok közleményei 52.

Bagi Gábor 2003: A jász autonómia utóélete in Bánkiné Molnár Erzsébet szerk. Autonóm közösségek a magyar történelemben. Kiskun Múzeum Baráti Köre. Kiskunfélegyháza pp. 129 – 139

Bakos Péter 1998: Jászok a Kárpát – medencében. in Zsoldosné Zádor Mária szerk. ZOUNUK 13. Jász – Nagykun Szolnok Megyei Levéltár. Szolnok. pp. 147 - 184

Balázs György 1988: A közbiztonság megteremtése, a népi karhatalom felállítása és a rendőrség megszervezése Jász-Nagykun-Szolnok megyében 1944–45-ben. In Zounuk. A Szolnok Megyei Levéltár évkönyve. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, 1988/3. pp. 169–192.

Balla Ferenc – Wirth István 1991: Egyletek, egyesületek a Jászságban 1867-1919. Hahó Kft. Jászapáti

- Balogh Balázs 2002: *Gazdák és zsellérek, gazdálkodási stratégiák Tápon*. Akadémiai Kiadó. Budapest
- Bánkiné Molnár Erzsébet 2001: *Autonómia, önkormányzat és a társadalom kölcsönhatásai a Kiskunságban* in Bárh János szerk. *Ezer év a Duna-Tisza közén*. Bács-Kiskun M. Önkormányzat Múz. Szerv. Kecskemét. pp. 135 - 138
- Bánkiné Molnár Erzsébet 2003: *A jászok autonómia* in *Autonóm közösségek a magyar történelemben*. in Bánkiné Molnár Erzsébet szerk. *Kiskun Múzeum Baráti Köre*. Kiskunfélegyháza pp. 119-128
- Bánkiné Molnár Erzsébet 2004: *A Jászok Kerület betagooldása Magyarország polgári tulajdon – és jogrendjébe*. in *Cumania* 20. pp. 205 - 225
- Bánkiné Molnár Erzsébet 2005: *A jászok autonómia*; Csongrád Megyei Levéltár, Szeged,
- Baráth Magdolna 2015: *A szovjet parasztság tragédiája: kollektivizálás és „kuláktalanítás”*. in Horváth Sándor – Ö. Kovács József szerk. *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapest. 325 - 334
- Bartha Ákos 2010: *Utak a földreformhoz és a megvalósult földreform*. in *Történeti Tanulmányok XVIII*. Acta Universitas Debreceniensis Series Historica LXII. pp. 163–181.
- Bartha Ákos 2012: *A két világháború közti román földbirtokrendezés*. in *Korunk: erdélyi magyar kulturális folyóirat*. 2012/6. pp. 83–89.
- Bathó Edit 2011: *A Jászság települései*. In: Bathó Edit – Papp Izabella szerk. *Szülőföldünk a Jászság*. Jászberény. pp. 392-428.
- Bauerkämper, Arnd 2009: *Agrártörténet és agrártársadalom az NDK-ban* in *Korall* 36. sz. 10. évf. pp. 85 – 101
- Béaur, Gérard– Schlumbohm, Jürgen 2005: *A rurális társadalmak problémája a német és francia történetírásban* in *Korall* 19-20. sz. pp. 76-98
- Békássy Jenő 1931: *Heves vármegye újjáépítése Trianon után*. Budapest
- Bél Mátyás 1975: *A kunok és a jászok avagy filiszteusok kerületei*. in *Bács-Kiskun megye múltjából* Bács-Kiskun megye múltjából 1. Kecskemét. pp. 7 – 52
- Bell Peter D 1984: *Peasants in Socialist Transition: Life in a Collectivized Hungarian Village*. Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press
- Benda Gyula 2005: *A helytörténetírás feladatai* in *Korall* 21 – 22. sz. pp. 5-11

- Bene-Szabó 2003: A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938-45. Jósa András Múzeum Kiadványai 52. Nyíregyháza
- Berend Ivan 2006: An Economic History of Twentieth-Century Europe Economic Regimes from Laissez-Faire to Globalization. Cambridge University Press
- Berend Ivan 2012: An Economic History of Nineteenth Century Europe Diversity and Industrialization. Cambridge University Press
- Berend T. Iván 2003: Kisiklott történelem. Közép és Kelet – Európa a hosszú 19. században. História-MTA Történettudományi Intézete. Budapest.
- Bibó István 1979: A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme. in Magyar füzetek. 4. sz. pp. 78 – 93
- Blénessy János 1940: Jászberény életrajza a kiegyezés utáni évtizedekben. Jászberény.
- Bloch Marc 1996: A történész mestersége. Osiris Kiadó. Budapest
- Bloch Marc 2002: A feudális társadalom. Osiris Kiadó. Budapest
- Boa Krisztina 2013: „[A]z ínség olly rém alakban gyakorlá hatását” Válságreflexiók 1863–1864-ről. in Korall 14. évf. 54. sz. 28 – 42
- Bogdán István 1990: Magyarországi hossz- és földmértékek, 1601–1874. Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltártan és történeti forrástudományok 6. Budapest
- Boldizsár Iván 1946: A gazdag parasztok országa. Franklin Társulat. Budapest
- Bolgár Dániel 2008: A kulák érthető arca. Fogalomtörténeti vázlat. In: Horváth Sándor (szerk.): Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában. Budapest, Nyitott Könyvműhely, pp. 50-93.
- Bolgár Dániel 2011: A kuláküldözés fogalomtörténeti vetülete. Múltunk, 2011/2. pp. 51–61.
- Borosy András - Kiss Anita 2004: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Közigazgatási és politikai iratok IV. 1731-1740. Pest Megyei Levéltári Füzetek 36. Budapest.
- Borosy András 1997: Pest – Pilis – Solt vármegye 1728. évi regnicoláris összeírása. I. kötet. Pest Megye Múltjából 8. Budapest.
- Bourdieu Pierre 2008: Egyszerű újratermelés és ciklikus idő. in A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. General Press Kiadó. Budapest. pp. 221 – 239
- Braudel Fernand 1995: A History of Civilizations. The Penguin Press. New York.
- Breisach Ernst 2004: Historiográfia. Budapest, Osiris
- Burckhardt Jacob 2001: Világtörténelmi elmélkedések. Bevezetés a történelem tanulmányozásába. Budapest, Atlantisz.

- Burke Peter 2006: Az új történetírás múltja és jövője. In: Történetelmélet II. Gyurgyák János – Kisantal Tamás szerk. Osiris Kiadó. Budapest. pp. 1189-1208.
- Carr E. H. 1993: Mi a történelem? Századvég Kiadó. Budapest
- Carson Rachel, 2007: Néma tavasz. Katalizátor Könyvkiadó. Páty.
- Cartledge Bryan 2011: Megmaradni... A magyar történelem egy angol szemével. Officina Kiadó
- Cendero Vicente 2014: ¿Privatización o expolio? La desamortización del monte público en Almodóvar del Campo, Ciudad Real (1845-1897) in *Historia Agraria*, 63. pp. 89-114
- Čepič, Zdenko 2008: The War is Over. What Now? A Reflection on the End of World War Two. In Čepič, Zdenko (szerk.): 1945 – A Break with the Past. A History of Central European Countries at the End of World War Two. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino Ljubljana. pp. 5–22.
- Chesterton G. K. 1927: A Short History of England. Chatto and Windus. London
- Cieger András 2004: Autonómia a gyakorlatban – A dualizmus kori helyi közigazgatás pénzügyi kérdőjelei. In: Autonómiák Magyarországon 1848-1998. in Gergely Jenő főszerk. Autonómiák Magyarország 1848 – 1998. ELTE Történettudományi Doktori Iskola. Budapest. 57 - 64
- Clastres, Pierre 2015: A vad harcos nyomorúsága in Clastres, Pierre: Az erőszak archeológiája. Qadmon Kiadó. Budapest. pp. 115 – 164
- Cohn Bernard S. 2000: Történelem és antropológia: hogy áll a meccs? in Sebők Marcell szerk. Történeti antropológia, Módszertani írások és esettanulmányok. Replika kör. Budapest.
- Conquest Robert 1986: The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-famine. Oxford University Press
- Czettler Jenő 1995: Jász gazdák – szász gazdák in Czettler Jenő: Mezőgazdaság és szociális kérdés. Századvég Kiadó. Budapest. pp. 277 – 288
- Csányi Vilmos 1991: Az emberi természet tényezői és a rendszerváltozás in. Magyar Tudomány 1991. 4. sz. 739 – 745
- Cseh Dániel 2017: Demokratikus önszerveződés vagy presztalinizáció? Az átmenet évei Jászberényben (1944–1949). In Horváth Gergely Krisztián főszerk.: Vidéktörténet I. Életvilágok és társadalmi gyakorlatok a 18–20. században. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Budapest pp. 303 – 338.

- Cseh Géza 1987: Adatok a Tanácsköztársaság leverése után letartóztatott személyekről a Jászberényi fogházparancsnokság iratai alapján. in Zounuk - A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 2. pp. 333 – 348
- Cseh Géza 1993: Megyeellenes partikuláris mozgalom a Jászkunságban. in Jászkunság 1993. február pp: 19-29
- Cseh Géza 2008: A francia elnök magyarországi gyökerei... Föglein Antal főlevéltárnok szakvéleménye a nagybócsai Sárközy család szolnoki ágának leszármazásáról és címeréről (Forrásközlés) in Levéltári Szemle, 58/3. pp. 73 – 81
- Cseh Géza 2014: "Az önérzet lázadása": panaszos levelek és pártbizottsági feljegyzések a tsz-szervezés befejezésének időszakából. in Csöngé Attila et al. szerk. Zounuk : a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve: 28. pp. 381-416
- Cseh Géza 2016: Erőszakos cselekmények Szolnok megyében az 1956-os forradalom és megtorlás időszakában in Csöngé Attila et al. szerk. Zounuk : a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve : 30. pp. 179-207
- Csoma Zsigmond 2015: Szőlőkatasztrófák Magyarországon. Agroinform Kiadó és Nyomda Kft. Budapest.
- Csorba Béla 1986: Temerin lakóinak származási helye a Kalocsai Érseki Levéltár bérnyomai anyagkönyvei alapján. in Hungarológiai Közlemények. 18. évf. 1-2. (66-67.) sz. Novi Sad - Újvidék 1986. március – június. pp. 67 – 90
- Csöngé Attila 2011: „A földért harcolni kell!” Adalékok a második világháborút követő földosztás történetéhez. in Zounuk - A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 26 407 – 439
- Csöngé Attila 2012: „Vagy írott törvény van vagy igazság!” Adalékok az 1945-ös földosztás történetéhez in Levéltári Szemle 62. 52-60
- Csöngé Attila 2016: Földosztás Jászberényben (1945 – 1948) in Bánkiné Molnár Erzsébet szerk. Vízöntő - Ünnepi kötet a Jászságról Bathó Edit tiszteletére. Damjanich János Múzeum. Szolnok. pp. 207 – 213
- Csösz László 2014: Konfliktusok és kölcsönhatások. Zsidók Jász-Nagykun-Szolnok megye történelmében - Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei 12. Szolnok.
- Dahl Robert A 1996: A pluralista demokrácia dilemmái. Osiris Kiadó. Budapest.
- Danyi Dezső - Dávid Zoltán 1960: Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). Statisztikai Kiadó Vállalat. Budapest.

- Diederiks H. A 1995: Nyugat – Európai gazdaság- és társadalomtörténet. Osiris Kiadó. Budapest
- Dindi József 2014: Nagytétény az 1940-es években. Egy viharos évtized helytörténeti krónikája. Budapest. Nagytétényi Ember és Érdekvédelmi Környezetvédelmi Egyesület
- Dominguez Rafael Marti6n 1992: Campesinos, mercado y adaptaci6n. Una propuesta de s6ntesis e interpretaci6n desde una perspectiva interdisciplinar. Noticiario de historia agraria. N.o 3. pp. 91-130
- Dovring Folke 1956: Land and Labor in Europe 1900–1950. A Comparative Survey of Recent Agrarian History. Dordrecht, Springer Science+Business Media, B. V.
- Durant Will – Durant Ariel 1968: The Lessons of History. Simon and Schuster. New York.
- Eelend Johan 2007: Cultivating the Rural Citizen. Modernity, Agrarianism and Citizenship in Late Tsarist Estonia. Stockholm University
- Erdei Ferenc 1973: Parasztok. Hasonm6s kiad6s. Budapest, Akad6miai Kiad6.
- Erdei Ferenc 1980: A magyar parasztt6rsadalom. in Erdei Ferenc 6sszegy6jt6tt m6vei. A magyar t6rsadalomr6l. Budapest. Akad6miai Kiad6. 83 – 253
- F. Lass6 Zsuzsanna – Lisznyai S6ndor: A tulajdon 6s a tulajdonl6s pszichol6gi6ja. in Hunyady Gy6rgy szerk. Gazdas6gpszichol6gia. Osiris Kiad6. Budapest 382 – 417
- F. Moln6r 6va (szerk.) 2000: Kort6rs magyar 6r6k. 1945–1997. Budapest, Enciklop6dia Kiad6.
- F. Szab6 G6za f6szerk. 1931 Pest – Pilis – Solt- Kiskun V6rmegeye 6ltal6nos ismertet6je 6s c6mt6ra III. Pestk6rny6ki v6rosok ismertet6je. V6rmegeyei Tiszvisel6k Orsz6gos Egyes6lete. Budapest.
- Farag6 J6nosn6 2000: „K6ny6r6letess6g a fegyverek k6z6tt”. J6sz6roksz6ll6s V6ros 6nkorm6nyzata. Budapest.
- Farkas G6za 1990: A falusi jellem. in Kulcs6r L6szl6 – H6rsfalvi Tam6s szerk. Agr6rszociol6giai sz6veggy6jtem6ny. 1900- 1945. G6d6ll6i Agr6rtudom6nyi Egyetem. G6d6ll6 pp. 88 – 101.
- Farkas Gy6ngyi 2016: L6zad6 falvak - Kollektiviz6l6s elleni t6ntet6sek a vid6ki Magyarorsz6gon, 1951-1961. Pesti Kalligram Kft. .Budapest.
- Farkas Krist6f Vince 2016: A redemptio centen6rium6 – Egy k6l6nleges 6nnep 1845-ben. in Cs6nge Attila – M6kos Judit – Pozsgai Erika szerk. ZOUNUK Magyar Nemzeti Lev6lt6r J6sz-Nagykun-Szolnok Megyei Lev6lt6ra 6vk6nyve 30. Szolnok. pp. 49 – 72

- Féja Géza 1984: Jász telepések hősi küzdelme Tolnában. Muth Puszta in. Féja Géza: Magyar haláltánc. Szépirodalmi Kiadó, Budapest. pp. 49 – 53
- Fél Edit 2001: Összegző visszatekintés a paraszti társadalom kutatására. in Hofer Tamás szerk. Régi falusi társadalmak – Fél Edit néprajzi tanulmányai. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony.
- Fél Edit–Hofer Tamás 1997: Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban. Balassi Kiadó. Budapest
- Fél Edit–Hofer Tamás 2010: „Mi, korrekt parasztok...” Hagyományos élet Átányon. Korall. Budapest
- Fényes Elek 1851: Magyarország geographiai szótára (<http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyves/> letöltés 2018.12.03.)
- Figueroa. Adolfo 1984: Capitalist Development and the Peasant Economy in Peru. Cambridge Latin American Studies. Cambridge University Press, Cambridge
- Fitzgerald Deborah 2003: Every Farm a Factory. The Industrial Ideal in American Agriculture. Yale University Press. New Haven/London
- Fitzpatrick, Sheila 1994: Stalin’s Peasants. Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization. Oxford University Press. New York / Oxford
- Fodor Ferenc 1942: A Jászság életrajza. Szent István Társulat. Budapest.
- Földesi Margit – Szerencsés Károly 2015: Egy nemzet kétségek között. Adalékok Magyarország XX. századi történetéhez. Budapest. Kairosz Kiadó.
- Frankl Viktor E. 2012: A szenvedő ember. Jel Kiadó. Budapest.
- Freedman Paul 1991: The Origins of Peasant Servitude in Medieval Catalonia. Cambridge University Press. Cambridge
- Fromm Erich 2008: To Have Or To Be. Continuum. London / New York
- Für Lajos 2013: Búcsú a parasztságtól. Történelmi esszé. Kairosz – Skanzen. Budapest
- Gagy József 1977: A paraszti hiedelemvilág bomlása in Korunk pp. 457 – 459
- Gagy József 2007: Földosztók, önellátók, gyarapodók. A dekollektivizáció emberei. Mentor Kiadó. Marosvásárhely.
- Gagy József 2009: Fejezetek Románia 20. századi társadalomtörténetéhez. Mentor Kiadó. Marosvásárhely.
- Gál Éva 1991: Buda környéke a töröktől való visszafoglalás idején. in Tanulmányok Budapest múltjából. 23. sz. pp 77 – 101 (http://epa.oszk.hu/02100/02120/00023/pdf/ORSZ_BPTM_TBM_23_077.pdf letöltés: 2018.12.03.)

- Galgóczy Károly 1877: Pest – Pilis – Solt – Kiskun megye Monographiája. Harmadik Rést. A megye részletes leírása. Pestmegye Közönsége. Budapest
- Gannon Charles E. 1996: At the Gates of Absolutism: Science Fiction and Lysenkoism in the Soviet Union. in *Journal of Social and Evolutionary Systems* 19(1) pp. 1- 16
- Gecsényi Lajos 1974: Értünk éltek: a forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Szolnok megyei harcosainak életrajzgyűjteménye. Szolnok megyei Lapkiadó Vállalat. Szolnok
- Gellner Ernest 2004: A szabadság feltételei. Typotex. Budapest
- Gergely András 2004: Területi autonómiák – lokális önkormányzatok a XIX. századi Magyarországon. in Gergely Jenő főszerk. *Autonómiák Magyarországon 1848 – 1998*. ELTE Történettudományi Doktori Iskola. Budapest
- Gerő András 2006: Magyar illuzionizmus. ÚMK. Budapest
- Gouveia Lourdes 1988: Obstacles to Collectivization among Indigenous Communities: Two Venezuelan Cases. in *Mid-American Review of Sociology*, Vol. 13, No. 1. 41-58
- Green Nancy L. 2004: Forms of Comparison. In Cohen, Deborah – O'Connor, Maura szerk.: *Comparison and History. Europe in Cross-National Perspective*. Routledge. London/New York pp. 41–57.
- Gulyás Éva–Szabó László 2002: *Jászdózsa*. Száz Magyar Falu Könyvesháza. Budapest
- Gulyás János 2010: Három árva. *Dósai Hírek*. *Jászdózsa Község Időszakos Lapja*, 2010 (16) 6. pp. 12–13.
- Gulyás Pál–Kovács László–Sas Oszkár–Szikszai István szerk. 1970: *Jászdózsa község 25 éves története a felszabadulástól napjainkig (1944–1969-ig)*. Kézirat a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárában.
- Gunst Péter 1985: A paraszti életforma a XX. század első felében. in *Agrártörténeti Szemle*. pp. 491 – 565
- Gunst Péter 1998: A magyar agrártársadalom 1919 – 1945 között. in *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Napvilág Kiadó. Budapest. pp. 233-284
- Gurevics A. J. 1974: *A középkori ember vilásképe*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Gyáni Gábor 2006: *Történetelmélet és társadalomtörténet* in Bódy Zsombor – Ö. Kovács József szerk. *Bevezetés a társadalomtörténetbe – Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Osiris Kiadó. Budapest. pp. 11-56
- Gyáni Gábor 2007: *Hamis és igaz a történelemben* in Gyáni Gábor: *Relatív történelem*. Typotex. Budapest pp. 208 – 219

- Gyarmati György 2011: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. Rubicon – Ház. Budapest.
- Gyarmati György 2012: Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon 1945 – 1956 in 2000 Folyóirat. pp. 13 – 35
- Habermas Jürgen 1994: Technika és tudomány mint „ideológia”. in Jürgen Habermas Válogatott tanulmányok. Atlantisz, Budapest. pp. 11 – 58
- Halász Imre szerk. 1936: Nyugállományú hazai pedagógusok almanachja Kellner Albert Nyomda. Budapest.
- Halceki Oskar 2000: Borderlands of Western Civilization. A History of East Central Europe. Simon Publications
- Hammarlund, K G 2000: Den historiska intrigen: kan historien uppfattas som narration? in Historisk Tidskrift 4. sz. pp. 371 – 380.
- Hann Chris M. 1980: Tázlár: a village in Hungary. Cambridge University Press. Cambridge
- Hann Chris M. 1995: The Skeleton at the Feast. Centre for Social Anthropology and Computing University of Kent. Canterbury.
- Hatos Pál 2018: Felemás köztársaság 1918-ban in. Balázs Eszter – Koltai Gábor – Takács Róbert szerk. Homoklapátolás nemesércért. A 70 éves Standeisky Éva tiszteletére. Napvilág Kiadó. Budapest. pp. 96 – 111
- Haupt Heinz-Gerhard–Kocka Jürgen 2004: Comparative History. Methods, Aims, Problems. In Cohen, Deborah–O’Connor, Maura szerk: Comparison and History. Europe in Cross-National Perspective. London–New York. Routledge. pp. 23–40.
- Hayek Friedrich A. von 1995a: Igaz és hamis individualizmus in Piac és szabadság. Válogatott tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest pp. 439 – 464
- Hayek Friedrich A. von 1995b: Történelem és politika in Piac és szabadság. Válogatott tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest pp. 465 – 478
- Herbert János 1992: Jászárokszállás nagyközség monográfiája. Jászságért Alapítvány. Budapest.
- Hobsbawm Eric 2006: Történelem „odalentről” in Eric Hobsbawm: A történelemről, a történetírásról. Napvilág Kiadó. Budapest. pp. 227-242
- Hofer Tamás 1975: Három szakasz a magyar népi kultúra 19-20. századi történetében. in Hofer Tamás. Antropológia és / vagy néprajz. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről. MTA Néprajzi Kutatóintézete. Budapest 90-107.

- Hofer Tamás 1994: A parasztcsalád morális ökonómiája in *Demográfia* 37/ 3 – 4. 383 – 388
- Hofstede Geert - Gert Jan Hofstede – Minkov, Michael 2010: *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. London /New –York
- Honvári János szerk. 2002: *Magyarország gazdaságtörténete*. Aula Kiadó. Budapest
- Hornyák Mária, 2000: Martonvásár. Budapest
http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Martonvasar (2016-09-24)
- Horthy, Miklós 2012: *Emlékirataim*. Európa Kiadó. Budapest.
- Hortobágyi Jenő szerk. 1940: *Keresztény Magyar Közéleti Almanach (1940)*. II. kötet. Pátriai Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest.
- Horváth Attila szerk. 2014: *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Közszerkeleti Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar.
- Horváth Gergely Krisztián – Keszei András 2006: *Társadalomtörténet és szociológia* in Bódy Zsombor – Ö.Kovács József szerk: *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Osiris Kiadó. Budapest. pp. 604-629
- Horváth Gergely Krisztián 2009: *Vállalkozó jobbágyok? A hansági széna a bécsi piacon a 19. század első felében*. in Halmos Károly – Klement Judit – Pogány Ágnes – Tomka Béla szerk. *A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére*. Budapest. Századvég Kiadó. pp. 141 – 151
- Horváth Gergely Krisztián 2015: *Örökségünk és adósságaink. A rurális társadalomtörténet lehetőségei Magyarországon* in *Ethnographia*. 126. sz. pp. 417 - 433
- Horváth Gergely Krisztián 2016: *Vidék egy agrártársadalomban? A rurális társadalomtörténet lehetőségei*. in Pap József – Tóth Árpád szerk. *Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon. Rendi társadalom – polgári társadalom 28*. Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület. Budapest. pp. 11 – 28
- Horváth Imre 2004: *Viharforgatag nyolcvan évvel ezelőtt. Bia és Páty pusztulása*. in *História*. 2004/5 pp. 21-22
- Horváth József 2001: *Végrendeleti adalékok az Északnyugat – Dunántúl falusi temetkezési szokásainak kutatásához (1600-1850)*. in Berta Péter szerk. *Halál és kultúra. Tanulmányok a társadalomtudományok köréből I. Janus /Osiris*. Budapest. pp. 143 – 178
- Horváth Sándor 2015: *Az erőszak államosítása és a kollektivizálás – kutatási problémák és keretek*. in Horváth Sándor – Ö. Kovács József szerk. *Állami erőszak és kollektivizálás*

- a kommunista diktatúrában. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapest. pp. 9 – 28
- Horváth Zita 2008: A földesúr – jobbágy viszony a Mária Terézia kori úrbérrendezés paraszti vallomásai alapján Borsod, Pest és Zala megyében in *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Korall, Budapest. pp. 228-251
- Huizinga Johan 1991: *A holnap árnyékában – Korunk kulturális bajainak diagnózisa*. Tevan Kiadó. Budapest
- Huizinga Johan 1997 *A történelem fogalmának meghatározása* in Tolnai Gábor vál. *A történelem igézetében – Válogatott tanulmányok Akadémiai Kiadó Budapest*. pp. 9 – 19
- Huizinga Johan 2015: *Hollandia szellemi ismérve* in Huizinga Johan: *Hogyan határozza meg a történelem a jelent? Válogatott írások (1915 – 1943)*. Typotex. Budapest. 115-156
- Huntington Samuel P 2014: *A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó. Budapest
- Hunyady György 2002: *Történelem és pszichológia: folytatódó diskurzus*. in Hunyady György vál. *Szociálpszichológia történelemtanároknak*. ÖNKONET, Budapest. 434-447
- Iordachi Constantin – Verdery Kathrine 2009: *Conclusions*. in Iordachi Constantin – Dobrinicu Dorin szerk. *Transforming Peasants, Property and Power*. Central European University Press. Budapest / New York. pp. 455 – 472
- Jankovics Marcell 1998: *A fa mitológiája*. Csokonai Kiadó Debrecen.
- Janos Andrew C. 1996: *What Was Communism: A Retrospective in Comparative Analysis*. *Communist and Post-Communist Studies* Vol. 29, No. 1, pp. 1-24
- Janos Andrew C. 2003: *Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában*. Helikon. Budapest
- Janvry Alain de 1990: *The Agrarian Question and Reformism in Latin America*. The Johns Hopkins University Press. Baltimore / London
- Jászi Oszkár 1982: *A kiskéri parasztok* in Litván György – Varga F. János szerk. *Jászi Oszkár publicisztikája*. Magvető Kiadó. Budapest. pp. 129 – 133
- Jobst Ágnes 2010: *A nyelv kisajátítása. A második világháború utáni média elemzése szótárral és szövegmutatványokkal*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Josephson Paul 2010: *War on Nature as Part of the Cold War. The Strategic and Ideological Roots of Environmental Degradation in the Soviet Union* in McNeill J. R. – Unger Corinna R. szerk. *Environmental Histories of the Cold War*. Cambridge University Press Cambridge. 21 – 49

- Juhász Pál 1999: Mai képünk a parasztságról s a falusi társadalom néhány jellegzetességéről. in Fokasz Nikosz – Örkény Antal szerk. Magyarország társadalomtörténete 1945 – 1989. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest pp. 230-240
- Jung Carl Gustav 1974: Föld és lélek. (<http://mek.oszk.hu/02000/02013/html/fold/index.htm> letöltés: 2016.10.01)
- Kai-sing Kung James – Ma Chicheng 2014: Can cultural norms reduce conflicts? Confucianism and peasant rebellions in Qing China. in Journal of Development Economics 111. sz. pp. 132–149
- Kálmán Ödön 1916: A zsidók letelepülése a Jászságban. Múlt és Jövő Szerkesztősége. Budapest.
- Karácsony Sándor 1985: A magyar észjárás. Magvető Kiadó. Budapest.
- Karády Viktor 1995: Zsidóság és modernizáció a történelmi Magyarországon in Évkönyv. 3. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára, Esztergom. p. 9-36.
- Kardos László – Szilágyi Jenő 1988: Boldog emberek közössége: a magyarországi nazarénusok. Magvető Kiadó. Budapest.
- Kareniauskaitė, Monika 2015: The Criminal Justice System in Soviet Russia and the USSR (1917 – 1953): Emergence, Development and Transfer to the Lithuanian SSR in Lithuanian Historical Studies 20. pp. 151 – 182
- Katona Csaba 2002: Jászok vagy nem jászok? – Egy nyitrai nemes „leszármazottai” és a jász öntudat a 19–20. század fordulóján. In: Fons, 9. (2002) 1–3. (Tanulmányok a 60 éves Gecsényi Lajos tiszteletére) pp. 383–398.
- Kele József 1926: Vörösök Szolnokon és a Jászságban. Varga József Könyvnyomdája. Szolnok
- Kerék Mihály 1934: Földbirtokpolitika. Magyar Szemle Társaság. Budapest.
- Kerék Mihály 1938: Milyen hátrányokkal küzdenek kisbirtokaink? in Magyar Szemle 32. sz. pp. 321 – 330
- Kerék Mihály 1939: A magyar földkérdés. Mephosz Kiadó. Budapest
- Kerék Mihály 1984: Adatok a mezőgazdasági munkácsoládok megélhetési viszonyaihoz. in Tóth Pál Péter szerk. Agrárszociológiai írások Magyarországon 1900 – 1945. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. pp. 357 – 387
- Kerék Mihály 1986: Tévedések és fogalomzavar a föld kérdése körül in Széchenyi Ágnes vál. Válasz. Magvető Kiadó. Budapest. pp. 49 – 59
- Kerék Mihály 1986: A telepítés társadalompolitikai jelentősége in Széchenyi Ágnes vál. Válasz. Magvető Kiadó. Budapest. pp. 149 – 154

- Kiss Erika 2012: A jázsági alsójárást képviselték a parlamentben 1848–1944. In Jázsági Évkönyv. Jászberény, Jázsági Évkönyv Alapítvány. pp. 126–140.
- Kiss József – Závada Pál 1991: „Az apparátus eddig gazemberként bánt a paraszttal.” Erdmann Gyula szerk Rendi társadalom - Polgári társadalom 5. Paraszti kiszolgáltatottság - paraszti érdekvédelem, öngazgatás. Gyula pp. 188 – 197
- Kiss József 1968: Jázsági agrármozgalmak a kiegyezéstől a millenniumig 1867-1895. Budapest.
- Kiss József 1979. A Jázsági Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején (1702-1731). Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Klingman Gail–Verdery Katherine 2011: Peasants under Siege. The Collectivization of Romanian Agriculture 1949–1962. Princeton University Press. Princeton/Oxford
- Kocsis Aranka 2006: A gazda, a családja, a munka és a hatalom. Értékváltozások egy kisalföldi faluban. Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Kocsis Gyula – Nagy Varga Vera 1993: A ceglédi reformátusok exogám házassági kapcsolatrendszer (18-19. század). in Történeti és Néprajzi Tanulmányok Ceglédről. Cegléd. pp 77-91
- Kocsis Gyula 1995: Egy mezővárosi család hat nemzedékének sikeres és sikertelen mobilitási kísérletei. in Kocsis Gyula szerk. Alkalmazkodás, ellenállás, mobilitás. Kossuth Múzeum .Cegléd. pp. 5-48
- Kocsis Gyula,2005: A Jázság társadalma, népessége, gazdálkodása a XVI – XVII. században. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kohlberg Lawrence 1999: A Van-tól a kell-ig. Honnan ered a naturalista hiba és hogyan küzdhető le a morális fejlődés tanulmányozásával. In Kulcsár Zsuzsanna szerk. Morális fejlődés, empátia és altruizmus. Budapest. ELTE Eötvös Kiadó. pp. 113 – 154
- Kókai Magdolna 2003: Exogám házassági kapcsolatok Jászárokszálláson. In: Tóth Péter Pál szerk. Emlékképek II. Fejezetek Jászárokszállás történetéből. Budapest. pp. 219-261.
- Kókai Magdolna 2010: Ágy lábában van a másik... Születés körüli szokások és hiedelmek a Jázságban. Jász Múzeumért Alapítvány. Jászberény.
- Komáromy József 1950: A babonás rontás egy esete a jázsági kulákoknál. Ethnographia.LXI. évfolyam 1-2. szám pp 95 – 102
- Konok Péter 2010: Az erőszak kérdései 1919-1920-ban. Vörösteror-fehérterror. in Múltunk 55. évf. 3. sz. pp. 72 – 91
- Kornai János 2012: A szocialista rendszer. Kalligram Kiadó. Budapest

- Kósa László 1998: *Paraszti polgárosodás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Planétás Kiadó. Budapest.
- Kósa László 2003: *Nemesek, polgárok, parasztok*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Kósa László szerk. 2006: *Magyar Művelődéstörténet*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Kovách Imre 2001: *De-peasantation of Hungarian Rurality*. in Granberg, Leo – Kovách, Imre – Tovey, Hilary szerk. *Europe's Green Ring*. Ashgate. Aldershot/Burlington/Szingapúr/Sydney. pp. 66 – 88
- Kovách Imre 2016: *Földek és emberek. - Földhasználók és földhasználati módok Magyarországon*. Dupress. Debrecen
- Kovács Teréz 2010: *A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása*. L'Harmattan. Budapest
- Kövér György – Gyáni Gábor 2006: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Kövér György 1985: *A Kondratyev – ciklus története*. in *Agrártörténeti Szemle* 27. pp. 444 – 466
- Kuehnelt-Leddihn, von Erik 1952: *Liberty or Equality. The Challenge of our Time*. The Caxton Printers Ltd. Caldwell
- Kulcsár Zsuzsanna 2005: *Bevezető. Társas tényezők szerepe a traumafeldolgozásban*. in Kulcsár Zsuzsanna szerk. *Teher alatt ... Pozitív traumafeldolgozás és poszttraumás személyiségfejlődés*. Trefort Kiadó. Budapest. 9 – 33
- Lan Anh Nguyen Luu 2003: *Lehet-e összehasonlító a pszichológia, ha kulturális?* in Lan Anh, Nguyen Luu – Fülöp Márta szerk. *Kultúra és pszichológia*. Budapest. Osiris Kiadó. pp. 15 – 53
- László János 2005: *A történetek tudománya - Bevezetés a narratív pszichológiába - Pszichológiai horizont 3*. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest.
- Laurinyeczne Sinkó Rozália 1999: *A terhességhez és kisgyermekkorhoz kötődő hiedelmek és szokások Füzesgyarmaton*. in *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 20. pp. 167 – 214.
- Leonard S Carol 2010: *Agrarian Reform in Russia – The Road from Serfdom*. Cambridge University Press. Cambridge
- Leopold Lajos 1912: *A presztízs*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest.
- Leopold Lajos 1939: *Államosított mezőgazdaság Oroszországban*. *Közgazdasági Szemle*. pp. 716 – 722
- Leopold Lajos 1988: *Színlelt kapitalizmus*. In: *Medvetánc*,. 2-3.

- Lerman Zvi – Csáki Csaba Land reform and farm restructuring in Hungary during the 1990s in Wegren, Stephen K. szerk. Land Reform in the Former Soviet Union and Eastern Europe. Routledge. London / New York 174 – 202
- Lorenz Konrad 1991: „Mentsétek meg a reményt” Beszélgetések Kurt Mündllel. Európa Könyvkiadó. Budapest
- Lorenz Konrad 1997: Ember voltunk hanyatlása. Cartafilus Kiadó. Budapest
- Lorenz Konrad 2001: A civilizált emberiség nyolc halálos bűne. Cartaphilus Kiadó, Budapest
- Lukacs John 1999: Évek. Európa Könyvkiadó. Budapest
- Lukacs John 2005: Egy nagy korszak végén. Európa Könyvkiadó Budapest
- Lukacs John 2009: Párviadal. Európa Könyvkiadó. Budapest.
- Lukacs John 2012: A történetírás jövője. Európa Könyvkiadó. Budapest
- Lukacs John 2013: A Short History of the Twentieth Century. Harvard University Press. Cambridge/Massachusetts.
- Malefakis Edward E 1970: Agrarian Reform and Peasant Revoultion in Spain – Origins of the Civil War. Yale University Press.
- Mályusz Elemér 1994: Szociológia in Népiségtörténet. MTA TTI. Budapest. pp. 51 – 57
- Mályusz Elemér 2003: A helytörténeti kutatás feladatai in Klió szolgálatában. Válogatott történelmi tanulmányok. MTA Történettudományi Intézete. Budapest. pp. 493 – 512
- Martinelli Alberto 2005: Global Modernization – Rethinking the project of Modernity. Sage Studies in International Sociology. London.
- Marx József 2004: Fábri Zoltán. Vince Kiadó. Budapest.
- Maslow, Abraham, 2003: A lét pszichológiája felé. Ursus Libris. Budapest.
- McDermott Kevin – Stibbe Matthew 2006: Revolution and Resistance in Eastern Europe: An Overview in McDermott Kevin – Stibbe Matthew szerk. Revolution and Resistance in Eastern Europe Challenges to Communist Rule. Oxford / New York. Berg. pp. 1 – 17
- Mezey Barna 2004: Államosítás és autonómia. Centralizáció és önkormányzatiság a XIX. század második felében. in Gergely Jenő főszerk. Autonómiák Magyarország 1848 – 1998. ELTE Történettudományi Doktori Iskola. Budapest. pp. 13 – 25
- Milgram Stanley 1974: Obedience to Authority. An Experimental View. Tavistock. London.
- Moberg Vilhelm 1970: Min svenska historia berättad för folket. Från Oden till Engelbrekt. P.A.Norstedt. Stockholm.

- Molnár Jenő 1970: Községem 25 éve 1945–1970. Páty. Kézirat a Magyar Nemzeti Leváltár Pest Megyei Levéltárában
- Molnár Judit 2013: „Ürügy a deportálás” A csendőrök felelőssége vonása 1945 után. in Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József szerk. Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben. Kronosz Kiadó. Pécs / Budapest. pp. 332 – 349
- Mommen André 2011: Stalin’s Economist The economic contributions of Jenő Varga. London / New York. Routledge
- Moore Barrington 1966: Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World, Beacon Press, Boston
- Móricz Zsigmond 1910: Ökörítő. in Nyugat. 1910. 8. szám. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00054/01466.htm> (utolsó letöltés: 2018.12.03)
- Mörner Magnus 1988: A tagosítás folyamata a svéd vidéki társadalomban. in Világtörténet. pp. 35 – 55
- Mumford Lewis 2000: A politechnikai hagyomány in Kodolányi Gyula vál. A gép mítosza. Válogatott tanulmányok. Európa Könyvkiadó. Budapest. pp. 154 – 217
- Mumford Lewis 2000: Találmányok és mesterségek in Kodolányi Gyula vál. A gép mítosza. Válogatott tanulmányok Európa Könyvkiadó. Budapest pp. 63 – 114
- Muskovics Andrea Anna 2014: Buda-vidék prэшáz- és pincekultúrája. Építészeti és társadalomnéprajzi megközelítés (XIX–XX. század). Doktori disszertáció. Kézirat. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/muskovicsandrea/diss.pdf> (letöltés: 2018.12.02.)
- Nádasdi József 1999: A földbirtok tagosítások szerepe a mezőgazdaság kollektivizálásában az 1950-es években in H. Bathó Edit – Kertész Róbert – Tolnay Gábor – Vadász István szerk.: Tisicum - A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 12.sz. pp. 473 – 478
- Nagy Ferenc 1938: A harmadik parasztnemzedék in Kelet Népe. IV. évfolyam 2. szám 1938. február pp. 69 – 75
- Nagy Ferenc 1994: Kollektivizálás és paraszti ellenállás a Rétközben 1948-1956. in Erdmann Gyula szerk. Rendi társadalom - Polgári társadalom 5. Paraszti kiszolgáltatottság - paraszti érdekvédelem, önigazgatás. Gyula pp. 172-177
- Nagy Janka Teodóra – Szabó Géza 2016: A jász mentalitás gyökerei és párhuzamai in Bánkiné Molnár Erzsébet szerk. Vízöntő. Ünnepi kötet a Jászságról Bathó Edit tiszteletére. Damjanich János Múzeum. Szolnok. pp. 221 – 228

- Nagy Janka Teodóra – Szabó Géza, 2006: A hideg hóaljú jászok Tolnában in: Bathó Edit, Ujváry Zoltán szerk. Jászok és kunok a magyarok között: ünnepi kötet Bánkiné Molnár Erzsébet tiszteletére. 225 - 235
- Nagy Mária 1968: Jászdózsa. Szakdolgozat. Kézirat s Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárábsn
- Okey Robin 1986: Eastern Europe 1740–1985. Feudalism to communism. Routledge.London–New York,
- Oláh Sándor 2001: Csendes csatatér. Pro – print Könyvkiadó. Csíkszereda.
- Oliva Jesús – Camarero A Luis 2001: Shifting Rurality: The Spanish Countryside after De-peasantisation and De-agrarianisation in Granberg, Leo – Kovách, Imre – Tovey, Hilary szerk. Europe’s Green Ring. Ashgate. Aldershot/Burlington/Szingapúr/Sydney. pp. 219 – 237
- Oluasson, Peter 2004: Rikedom, makt och status i bondesamhället. Social och ekonomisk skiktning i västra Värmland från 1600-talet till 1800 talet mitt. Karlstad University Studies
- Ormos Mária 1987: Mussolini. Politikai életrajz. Kossuth Könyvkiadó. Budapest
- Orosz István 1998a: A felszabadult jobbágy problémái az új társadalmi rendben. in Agrártörténeti Szemle. pp. 51 – 56
- Orosz István 1998b: A jobbágyfelszabadítás és végrehajtása in. Gunst Péter szerk. A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Napvilág Kiadó. Budapest. pp. 55 – 137
- Ortega y Gasset 1938: A tömegek lázadása. Egyetemi Nyomda. Budapest.
- Ottlik Géza 1987: Hajnali háztetők. Magvető Kiadó. Budapest.
- Ö. Kovács József 2008: A társadalom és a pártállam peremén – Balotaszállási életvilágok 1950-1960 in Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára. Korall, Budapest. pp. 337 – 354
- Ö. Kovács József 2009: A kollektivizálási kampány „szocreál” kontextusai Magyarországon (1948–1953) in Aetas 24/4 sz. pp. 32 – 46
- Ö. Kovács József 2009: A színlelt szocializmusról in Halmos Károly – Klement Judit – Pogány Ágnes – Tomka Béla szerk. A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére. Századvég Kiadó. Budapest. pp. 483 – 491
- Ö. Kovács József 2012a: A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965. Korall. Budapest.

- Ö. Kovács József 2012b: Belső hódítás. A „föld népe” közelről és távolról Magyarországon 1960-ban. in Bögre Zsuzsanna – Keszei András – Ö. Kovács József szerk. Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől. L'Harmattan. Budapest. pp. 143 – 154
- Ö. Kovács József 2015a: Kollektivizálás utáni identitásformák. in Keszei András – Bögre Zsuzsanna szerk. Hely, identitás, emlékezet. L'Harmattan. Budapest. pp. 220 – 232
- Ö. Kovács József 2015b: A kommunista diktatúra történeti forrásai és olvasatai. in Ö. Kovács József: Vidéki Magyarország 1945 – 1970. Dokumentumok földről, hatalomról, emberi sorsokról. Balassi – Korall. Budapest. 29 – 64
- Ö. Kovács József 2015c: Állami erőszak, paraszti társadalom, kollektivizálás – kutatási kérdések és válaszok. in Horváth Sándor – Ö. Kovács József szerk. Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapest. 29 – 48
- Ö. Kovács József 2017: Földindulás. A leplezett kommunista diktatúra társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben. in Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József szerk. Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága. Budapest. pp. 19 – 65
- Öri Péter 2007: Család és házasodás a 18–19. századi Magyarországon. Pest-Pilis-Solt-(Kiskun) megye, 1774–1900. in Korall 30. sz. pp. 61 – 90
- Örsi Julianna 2015: Parasztilát. A vidéki társadalom kapcsolatrendszere. Túrkevei Kulturális Egyesület. Túrkeve.
- Paál Zsuzsanna 2012: Egyéni parasztsorsok és kollektív identitásvesztés. in Bögre Zsuzsanna – Keszei András – Ö. Kovács József szerk. Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől. L'Harmattan. Budapest. pp. 155 – 167
- Palugyay Imre 1856: Jász-Kún kerületek (Külső Szolnok vármegye leírása). Pest.
- Papp Izabella 2001: A jászkunok és az 1861. évi országgyűlés. in ZOUNUK. 12. pp. 189-241
- Paxton Robert O, 1997: French Peasant Fascism: Henry Dorgères' Greenshirts and the Crises of French Agriculture, 1929-1939. Oxford University Press
- Petercsák Tivadar, 2003: Nemesi és paraszti közbirtokosságok Heves megyében (XVIII – XX. század). Eger.

- Pethő László 1991: A migráció néhány kérdése egy jársági településen az 1960-70-es években. in Botka János szerk. Zounuk - A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 6. pp. 225 – 236
- Pethő László 1999: Egy mikrorégió az ezredfordulón – Tanulmányok, szociográfiák, publicisztikák. MTA Politikatudományi Intézete. Budapest.
- Petrescu Cristina 2013: From Robin Hood to Don Quixote. Resistance and Dissent in Communist Romania. Editura Enciclopedică. Bukarest.
- Petrescu Cristina 2016: Peasants into Agro-Industrial Workers The Communist Modernization of Romanian Villages, 1974-1989 in Sorin Radu – Cosmin Budeancă ed: Countryide and Communism in Eastern Europe. Perceptions, Attitudes, Propaganda. LIT Verlag. Bécs. pp. 594 - 618
- Petrusewicz, Marta 2004: The Modernization of the European Periphery; Ireland, Poland, and the Two Sicilies, 1820–1870: Parallel and Connected, Distinct and Comparable. In Cohen, Deborah–O’Connor, Maura (szerk.): Comparison and History. Europe in Cross-National Perspective. , Routledge. London/New York. pp. 145–164.
- Planas Jordi – Valls-Junyent Francesco 2011: ¿Por qué fracasaban las cooperativas agrícolas? Una respuesta a partir del análisis de un núcleo de la Cataluña rabassaire in Investigaciones de Historia Económica 7. sz. pp. 310–321
- Pócza Kálmán 2008: François Furet történelemszemlélete. in Valóság LI/12.
- Püski Levente 2016: A Horthy – rendszer (1919 – 1945). Pannonica Kiadó. Budapest.
- Rainer M. János 2014: A Kádár – rendszer kompromisszumai. in Gerő András szerk. Kompromisszumok a közép-európai politikai kultúrában. Habsburg Történeti Intézet. Budapest. pp. 61 – 72
- Rákosi Mátyás 1952a: A népi demokrácia útja. in Rákosi Mátyás Válogatott beszédek és cikkek. Szikra. Budapest. pp. 81 – 121
- Rákosi Mátyás 1952b: Tiéd az ország, magadnak építed. in Rákosi Mátyás Válogatott beszédek és cikkek. Szikra. Budapest. pp. 155 – 192
- Rákosi Mátyás 1952c: Pártunk a dolgozó nép élén. in Rákosi Mátyás Válogatott beszédek és cikkek. Szikra. Budapest. pp. 302 – 321
- Rigó Róbert 2014: Elitváltások évtizede Kecskeméten. Állambiztonsági Szolgálatok Állami Levéltára – Kronosz Kiadó. Budapest / Pécs
- Rigó Róbert 2017: Halálos ítéletek a Kecskeméti Népbíróságon. in Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József szerk. Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-

- ben. Magyar Vidék a 20. században I. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága. Budapest. pp 285 – 322
- Rivero Alberto Rosa 1997: Historia y psicología ¿una nueva alianza? in Escritos de Psicología. I. pp. 39 – 46
- Romsics Ignác 2010: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó. Budapest.
- Romsics Ignác szerk. 2009. Csonka Mihály élete és világképe. Osiris Kiadó. Budapest
- Rosanvallon Pierre 2004: Liberális politikai kultúra és reformizmus in Rosanvallon Pierre: Civil társadalom, demokrácia, politikum. Történelmek és elméletek. Napvilág Kiadó. Budapest. pp. 101 – 114
- Rösener Werner 1994: The Peasantry of Europe. Blackwell. Oxford / Cambridge.
- Russel Bertrand 1997: A hatalom és az egyén. Kossuth Kiadó. Budapest.
- Rusvay Lajos 2003: Jászapáti története. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Jaszapati/pages/Jaszapati_tortene/007_fuggelek.htm) letöltés: 2015. 07. 20.
- Sánta Ferenc 2002: Sánta Ferenc művei I-II. Masszi. Budapest
- Sári B. László 2009: A hamisított krimi avagy a forma esete a Kádár – rendszerrel. in: Kisantal Tamás – Mekis D János – P Müller Péter – Szolláth Dávid szerk. Thomkasymposion: Ünnepi kötet Thomka Beáta köszöntésére.. Kalligram. Pozsony pp. 159 – 164
- Scheftsik György 1935: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye monográfiája. Pécs.
- Schumpeter Joseph A. 2003: Capitalism, socialism and democracy. Routledge. London–New York.
- Scott C. James 1985: Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance.. Yale University Press. New Haven / London
- Scott C. James 1998: Seeing Like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed. Yale University Press. New Haven / London
- Sgardelli Caesar De 1936: A magyar királyi budapesti 29. honvédgyalozezred és a magyar királyi 29. népfőlkelő gyalozezred hadtörténeti emlékkönyve. Budapest. (https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MEVH_AlakulatTort_024/ letöltés: 2018.05.06)
- Shlapentokh Dmitry 2014: The socialist regime: The intellectual origin of the images. in. Journal of Eurasian Studies 5. sz. pp. 48–59
- Sipos Orbán 1879: Rendszeres jelentés Jász – Nagykun – Szolnok megye állapotáról. Szolnok.

- Skaloš Jan – Molnárová Kristina – Kottová Petra, 2012: Land reforms reflected in the farming landscape in East Bohemia and in Southern Sweden. Two faces of modernisation. in *Applied Geography*. pp. 114 – 123
- Soto Fernández David - Herrera González de Molina Antonio - González de Molina Manuel - Ortega Santos Antonio 2007: La protesta campesina como protesta ambiental, siglos XVIII-XX. in *Historia Agraria*. 42. sz. 2007. augusztus. pp. 277-301
- Spengler, Oswald 2011: A Nyugat alkonya. A világtörténelem morfológiájának körvonalai. Noran Libro..Budapest,
- Sugárné Koncsek Aranka 2003: Jász történelmi arcképcsarnok. Jászberény.
- Swain Geoffrey – Swain Nigel 1998: Eastern Europe since 1945. London. Macmillan Education
- Swain Nigel 1985: Collective Farms which Work? Cambridge University Press. Cambridge
- Szabó Andrásné Peregovics Vilma szerk. 1986: Páty. Fejezetek a község történetéből. Községi Tanács. Pátx
- Szabó Irén 1971: Egy jász falu gazdasági – társadalmi képe a redempció után. KLTE. Debrecen.
- Szabó István 1973: Egy jászdózsai család genealógiája. In Szabó László szerk: Jászdózsa és a palócság. Damjanich János Múzeum. Szolnok. pp. 32–114.
- Szabó István 1974: A családi gazdálkodás Jászdózsan a kapitalizmus korában. Tóth János szerk. Jublieumi évkönyv. A Jász Múzeum alapításának 100. évfordulójára. Jászberény. pp. 117 – 144
- Szabó István 1990: A magyarság életrajza. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Szabó László 1965: A földmunkásmozgalmak jellegzetességei Szolnok megyében in *Jászkunság*, 1965/IV. pp. 183-188
- Szabó László 1978: A redempció hatása a Jászság kultúrájára in Kaposvári Gyula szerk: *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv*. Szolnok. pp. 147 – 166
- Szabó László 1982: Jászság. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Szabó László 1991: A falu paraszti közössége in *Jászkunság*. pp. 65 – 77
- Szabó László 2001: A jászsági nagycsalád és az öröklésjog. in *Vármegyék és szabad kerületek 1-2.* - Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei 27. Debrecen. pp. 221 – 231
- Szakál Aurél szerk. 2017: A Jászkunság 1699-ben. A Pentz – féle összeírás. Thorma János Múzeum. Kiskunhalas
- Szekfű Gyula 1989: Három nemzedék és ami utána következik. Maecenas. Budapest.

- Szepessy András é. n.: Jászdózsa története az 1920-as évektől 1959-ig. Kézirat. https://vitkovics12.wordpress.com/jaszdozsa/szepessy-andras_jaszdos-tortenete-az-1920-as-evektol-1959-ig/ 2017. október 30.
- Szerencsés Károly 2016: Földkérdés, sorskérdés a XX. századi Magyarországon in Emlékeztető 2016:(1-2) pp. 35-42.
- Szűjártó M. István 2014: A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata. L'Harmattan. Budapest
- Szilágyi Márton 2015: Illúzió és utópia között. Miként ábrázolta a hatvanas évek magyar irodalma a téesszervezést? in Horváth Sándor – Ö. Kovács József szerk. Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapest. pp. 297 – 321
- Szilágyi Miklós 1984: Az agrártörténet, a társadalomtörténet és a néprajz összefüggései a helyi kiadványokban in Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság értesítője. 95. évf, Budapest. pp. 114 – 117
- Szilágyi Miklós 2009: Hagyomány és újítás a 20. századi paraszti gazdálkodásban. in Paraszti hagyomány és kényszermodernizáció. Közelítések a néprajzi hatásvizsgálathoz. MTA Néprajzi Kutatóintézete. Budapest. pp. 7 – 28
- Szokodi József 1959: Heves megyei adatok a magyar tanácsköztársaság történetéhez Heves (Gyöngyös a két forradalom idején). in Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve. 1959. (Acta Academiae Paedagogicae Agriensis ; Tom. 5. sz.) pp. 159 – 196
- Szoltsenyicin: Áltanultak in Kiss Ilona vál: Az orosz kérdés a XX. század végén – Esszék
- Szóró Ilona 2015: Olvasókörök, gazdakörök közösség-szervező szerepe a helyi társadalomban. in Keszei András – Bögre Zsuzsanna szerk. Hely, identitás, emlékezet. L'Harmattan. Budapest. pp. 317 – 334
- Takács József 2005: A magyar parasztság sorsfordulói 1514 – 2003. Budapest.
- Thelen Tatjana 2003: Privatisierung und soziale Ungleichheit in der osteuropäischen Landwirtschaft. Campus Verlag. Frankfurt/New York
- Tocqueville Alexis de 1993: Az amerikai demokrácia. Európa Könyvkiadó. Budapest.
- Tocqueville Alexis de 1994: A régi rend és a forradalom. Atlantisz. Budapest
- Tocqueville Alexis de 1997: Memoir on Pauperism. Civitas. Lancing.
- Tocqueville Alexis de 2011: Emlékképek 1848-ról. Európa Könyvkiadó. Budapest
- Tolnay Gábor 1991: A Nagyatádi-féle földreform végrehajtásának néhány sajátossága (Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei példák alapján.) Agrártörténeti Szemle. 1991. évf. pp. 64-112.

- Tolnay Gábor 1995: Epizódok a Nagyatádi-féle földosztás jázsági végrehajtása történetéből. In Jázsági Évkönyv. Jászberény, Jázsági Évkönyv Alapítvány. pp. 111–126.
- Tomka Béla 2004: Az összehasonlító történetírásról. Tanulságok a magyar történetírás számára. Magyar Tudomány, 2004/7. letöltés: http://venus.arts.u-szeged.hu/pub/torteneti/legujabbkori_egyetemes/tomka/Tomka_t023.pdf 2018.12.11.
- Tomka Béla 2009: A „hatvanas évek” a magyar történelemben: összehasonlítások tanulságai. in Halmos Károly – Klement Judit – Pogány Ágnes – Tomka Béla szerk. A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére. Budapest. Századvég Kiadó. pp. 552 – 560
- Tomka Béla 2009: Európa társadalomtörténete a 20. században. Osiris Kiadó. Budapest.
- Tormay Cécile: Bujdosó könyv <http://nemzeti.net/contents/library/01-BUJDOSOK.pdf> (letöltés: 2018.12.07.)
- Tóth Ilona 1973: Határhasználat Jászdózsán in Szabó László szerk.: Jászdózsa és a palócság (Tematikus és lokális monográfiák 1.) Eger/Szolnok. pp. 265 – 286
- Tóth János 1969: Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság a Jázságban. Adatok, dokumentumok. Jászberény
- Tóth Judit 2018: Kulákellenes propaganda a Pest Megyei Népújságban. in: Horváth Gergely Krisztián szerk. Vakvágány: A "szocializmus alapjainak lerakása" vidéken a hosszú ötvenes években 1.. Magyar Vidék a 20. században I. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága. Budapest. pp. 383-409.
- Tóth Tibor szerk. 1980: Adatok Szolnok megye történetéből. Szolnok. Szolnok Megyei Levéltár.
- Tóth Zoltán 1989: Szekszárd társadalma a századfordulón. Akadémiai Kiadó. Budapest
- Ungváry Krisztián 2012: A Horthy – rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919 – 1944. Jelenkor Kiadó – OszK. Pécs /Budapest
- Urbán János 1986: Mayer Ottmár élete nyomában. Létünk, 1986 (16) 5.
- Valuch Tibor 2001: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Osiris Kiadó. Budapest.
- Vályi András 1799: Magyar országnak leírása (<http://mek.oszk.hu/14500/14515/> letöltés: 2018.12.03.)
- Varga Zsuzsanna 2001: Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon. Napvilág Kiadó. Budapest.

Varga Zsuzsanna 2002: Agriculture and the New Economic Mechanism. in Anssi Halmesvirta szerk. *Hungarologische Beiträge* 14. Kádár's Hungary – Kekkonen's Finland. pp. 201 – 217

Varga Zsuzsanna 2006: 1956 hatása a kádári agrárpolitika kialakulására. in Romsics Ignác szerk. *1956 okai, jelentősége és következményei*. Magyar Történelmi Társulat. Budapest 299-315.

Varga Zsuzsanna 2009: Megtanulták a leckét? A magyar pártvezetés és a kollektivizálás, 1958-1961 In: Halmos Károly – Klement Judit – Pogány Ágnes – Tomka Béla (szerk.) *A felhalmozás míve: Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére*. Századvég Kiadó. Budapest 2009. pp. 463-474.

Varga Zsuzsanna 2012: Mit ér a munkás, ha paraszt (is)? A falusi munkásság és a hatalom a Kádár-korszakban. in *Korall: Társadalomtörténeti Folyóirat* 13. (49). pp. 37 – 57

Varga Zsuzsanna 2015: Paraszti ellenállási stratégiák a kollektivizálás befejezése után. in *Betekintő* (3)

http://epa.oszk.hu/01200/01268/00035/pdf/EPA01268_betekinto_2015_3_8.pdf(letöltés: 2018. 12. 02)

Vári András 2009: *Urak és gazdászok. Arisztokrácia, agrárértelmiség és agrárius mozgalom Magyarországon, 1821-1898*. Argumentum. Budapest

Vári András 2012: Nagybirtok, paraszt és nemzet. Az 1919-1920-as közép-kelet-európai földreformok eszmei előfutárai a politikai – gazdasági közbeszédben. pp. 5 – 29

Verdery Katherine 2009: Exploiters Old and New: Making and Unmaking “Rich Peasants” in Aurel Vlaicu (Hunedoara Region). In Constantin, Iordachi–Dorin Dobrinu szerk: *Transforming Peasants, Property and Power. The Collectivization of Agriculture in Romania, 1949–1962*. Central European University Press. Budapest/New York. pp. 307–328.

Vígh Károly 1979: *Vörös Pest vármegye*. Budapest

Viola Lynne–Danilov V. P.–Ivnitskii, N. A.–Kozlov Denis 2005: *The War Against the Peasantry, 1927–1930. The Tragedy of the Soviet Countryside*. Yale University Press. New Haven–London

Waal Frans B.M. de 2014: Natural normativity: The ‘is’ and ‘ought’ of animal behavior. in Frans B.M. de Waal – Patricia Smith Churchland – Telmo Pievani – Stefano Parmigiani szerk. *Evolved Morality: The Biology and Philosophy of Human Conscience*. Brill. Leiden / Boston. 49 – 70

- Wallerstein Immanuel 2006: *European Universalism: The Rhetoric of Power*. The New Press. New York / London
- Wandycz Piotr 2001: *The Price of Freedom. A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present*. Routledge. London/New York.
- Weber Eugen 1976: *Peasants into Frenchmen – The Modernization of Rural France 1870-1914*, Stanford University Press, Stanford, California
- Wegren Stephen K., 2005: *Land Reform in the Former Soviet Union and Eastern Europe*. Routledge. London / New York
- Weis István 1930: *A mai magyar társadalom*. Magyar Szemle Társaság. Budapest
- Weis István 1931: *A magyar falu*. Magyar Szemle Társaság. Budapest
- Wigner, Eugen Paul 1995: *The Limits of Science in The Collected Works of Eugene Paul Wigner*. Springer-Verlag Berlin/Heidelberg/New York. pp.523 – 534
- Wirth István 1981: *A Jászkunság eladásának és visszaváltásának egyetemes történeti háttere* in Selmeczi László szerk.: *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv*. pp 149 – 150
- Yalom Irvin D. 2003: *Egzisztenciális pszichoterápia*. Animula, Budapest
- Zádor Béla 1974: *A tanács hatalom megdöntése és az ellenforradalom hatalmi szervei kiépülésének körülményei és els intézkedései Szolnok megyében (1919. április 28-1920. december vége)* in Selmeczi László szerk.: *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv*. pp. 193 – 205
- Zalvidar, Solo de – Breton, Victor 1993: *¿De campesino a agricultor? La pequeña producción familiar en el marco del desarrollo capitalista*. in. *Noticario de historia agraria*. 5. pp. 127-159
- Závada Pál 1999: *Teljes erővel. Agrárpolitika 1949-1953*. in Fokasz Nikosz – Örkény Antal szerk. *Magyarország társadalomtörténete 1945 – 1989*. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest pp- 206 – 221
- Závada Pál 2006: *Kulákprés. Család – és falutörténeti szociográfia, Tótkomlós 1945 – 1956*. Magvető Kiadó. Budapest.
- Zsoldos István 1990: *Tagosítás és határhasználat Kisújszálláson (1845-1855)* in Tálás László szerk.: *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv 7. (1990)* pp 327 – 334

2. Felhasznált levéltári források

BFL = Budapest Főváros Levéltára

VII.18.d - A jogszolgáltatás területi szervei. Budapesti Királyi Ügyészség (1946- Budapesti Államügyészség) iratai, 1922

XXV.1.a Büntetőperes iratok, 1945-1949

EFL = Egri Főegyházmegyei Levéltár

Archivum Novum. Par. Jászdózsa. 1877 – 1946

Archivum Novum. Par. Jászárokszállás 1897, 1914

MMM = Magyar Mezőgazdasági Múzeum

Agrártörténeti Iratok Gyűjteménye, Bodor Antal-féle Faluszövetségi községi kérdőívsorozat, 1921, 1925

OSZK = Országos Széchenyi Könyvtár

Analekta 10.698

Gyászjelentés 1922 (letöltés:

[http://www.rakovszky.net/D1_DisplRemImg/Rako_DRI_ShowRemoteImages.shtml?\\$LSG_B44@0044](http://www.rakovszky.net/D1_DisplRemImg/Rako_DRI_ShowRemoteImages.shtml?$LSG_B44@0044) 2015. 07. 20.

MNL JNSzML = Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára

IV. Főszolgabírói iratok 1944 – 1945

MDP Szolnok Megyei Titkároságának iratai. Az MKP, MDP, MSZMP megyei (fővárosi) vezető testületi üléseinek jegyzőkönyvei, 1945–1989 (letöltés: http://library.hungaricana.hu/hu/collection/partiratok_jnszml_mdp_ti/ 2016. augusztus 10.)

V. 188: Jászdózsa város levéltára: Liber Fundi Jászdózsa község földváltásáról

V. 189 Jászdózsa város levéltára Közbirtok felvállalási jegyzőkönyv, 1857

V. 199 Jászdózsa város levéltára. Telekkönyvi birtokívek, 1881

V. 211 Jászdózsa város levéltára. Kereskedők és iparosok nyilvántartása, 1904 – 1940

V. 32 Jászdózsa Község Tanácsülési Jegyzőkönyve, 1919 – 1921; 1940

V. Jászdózsa törvénykezési jegyzőkönyv, 1863

V.12. Jászdózsa község tanácsülési jegyzőkönyvek, 1852 – 1856

V.167 Jászdózsa város levéltára. Protcollum Actorum Judicorum, 1850

V.19 Jászdózsa község tanácsülési jegyzőkönyvek, 1869

V.26. Jászdózsa község tanácsülési jegyzőkönyvek, 1877

XVII. 18 A Jászdózsai Nemzeti Bizottság iratai, 1945

XVII 503: A Szolnok Megyei Földbirtokrendező Tanács iratai

- XVII. 503 – 13. Földbirtok-rendezési tanács Jászdózsa, 1945
 XVII. 522 – 12. A Jászdózsai Földigénylő Bizottság iratai, 1945
 XXIII. 714 Jászdózsa Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1950 – 1959
 XXIII. 712 Jászárokszállás Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1956-1957
 XXIII.714 Jászdózsa Vb-ülések jegyzőkönyvei, 1950 – 1956
 XXX.277 A Jászdózsai „Új Hajnal „Mezőgazdasági Termelőszövetkezet iratai, 1959 – 1965
 XXX.278 A Jászdózsai „Tarnamenti „Mezőgazdasági Termelőszövetkezet iratai, 1959 – 1965
 XXXV. MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok, 1965 – 1970

MNL PML = Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára

- IV. 165. Páty úrbéri pere
 IV. 482. Páty úrbéri per per 42-92 számú iratok
 IV. 408. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánjának iratai, TAGYOB 1919 – 1920
 IV. 401. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispáni bizalmas iratok 1920 – 1922
 IV. 424-b Budakörnyéki Járás főszolgabírájának iratai. Közigazgatási iratok 1 1945–1949
 V. 1087 Páty képviselő-testületi iratok 1941–1950
 V.1 Páty Elöljárósági iratok 1853 – 1864
 V.1 Páty nagyközség iratai 1904 – 1906
 XVI. Biai járás direktóriumának iratai 1919
 XVII. 121-b Pátyi Nemzeti Bizottság Iratok 1945 – 1946
 XXIII 798 Páty Kg Tan ir ált ikt ir 1950-1970
 XXIII. Páty Tanácsülési jegyzőkönyvek: 1957 - 1963
 XXXIII. 798 a-1 Páty községi tanács üléseinek jegyzőkönyvei: 1950 – 1956
 XXXIII. 798 b Páty községi tanács VB üléseinek jegyzőkönyvei: 1950–1956
 XXXV. 5. a MDP Budakörnyéki járás Bizottsága és alapszervezeti iratai: 1949 – 1956

Ráday Levéltára = Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára

- A/11 Vértessaljai Kerület egyházlátogatási jegyzőkönyv: 1816
 A/1.i. Szász Károly-vizitáció: 1885 – 1893

3. Felhasznált folyóiratok

- Budapesti Közlöny: 1923
 Budavidéki Hírlap: 1939

Filmkultúra: 1965/2
 HVG: 1982. 22. sz. 37-39
 Jász Kürt: 1906.
 Jász Újság: 1919, 1922, 1936.
 Jászapáti és Vidéke: 1904 – 1905
 Jászárokszállás és Vidéke: 1909 – 1917
 Jászárokszállási Híradó: 1945
 Jászberény és Vidéke: 1906.
 Jászberényi Híradó: 1901.
 Jászság: 1888 – 1894
 Jászsági Tudósító: 1946
 Jászvidék: 1921 – 1944
 Körösvidék: 1924
 Népszava: 1940; 1963
 Népszabadság: 1959
 Pesti Hírlap: 1924
 Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok : 1862, 1894, 1916
 Szolnok Megyei Néplap: 1949 – 1972
 Viharsarok Népe: 1951

4. Felhasznált adattárak

A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája, 1897: Második kötet. :
 Gazdaczimtár / szerk. és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal
 bellusi Baross Károly 1893: Magyarország földbirtokosai. Az összes 100 holdnál többel bíró
 magyar birtokosok névsora, a tulajdonukban lévő földterületek művelési ágak szerinti
 feltüntetésével. Hungaria könyvnyomda. Budapest.
 Frühwirth Mátyás főszerk. 1930: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye Trianon után.
 Könyvnyomdai Műintézet. Szolnok
 Haeffler István, szerk. 1940: Országgyűlési almanach. Az 1939-44. évi országgyűlésről.
 Budapest
 Hortobágyi Jenő szerk. 1940: Keresztény Magyar Közéleti Almanach. II. kötet. Budapest,
 Pátriai Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság.
 Katolikus Lexikon. Letöltés: <http://lexikon.katolikus.hu/> (letöltés: 2018.12.10.)

Magyar Zsidó Lexikon 1929 Újvári Péter szerk.

Magyarország földbirtokosai és földbérlői : (gazdacímtár) : a 1000 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérlések 1925. év eleji adatai alapján. Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság. Budapest.

Magyarország földbirtokosai és földbérlői, 1935.évi adatok (gazdacímtár). A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.

Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke 1892 letöltés: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/fszek_magyarország_iparosainak_kereskedoinek/ 2018.12.10.

Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára 1931

Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára, 1924. Budapest. (letöltés: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/fszek_kereskedelmi_ipari_mezogazdasagi_cimtar/ / 2018.12.10.)

Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára, 1931. Harmadik, teljesen átdolgozott kiadás. Rudolf Mosse R.t., Budapest

Nagy Iván 1857 - 1868: Magyarország családi címekkel és nemzékrendi táblákkal. Letöltés: <http://mek.oszk.hu/09300/09379/pdf/> (2016. 08. 10.)

Nyugállományú hazai pedagógusok almanachja 1936. Kellner Albert Ny. Budapest

Országos Mezőgazdasági Címtár II. kötet (Duna – Tisza köze) szerkesztő bizottság: vitéz Czeglédy Béla – dr. Gesztelyi Nagy László – Kiss Elemér – Kulin István – dr. Ormándy János
Országos Mezőgazdasági Címtár V. kötet (Tiszántúl) szerkesztő bizottság: vitéz Czeglédy Béla – dr. Gesztelyi Nagy László – Kiss Elemér – Kulin István – dr. Ormándy János

Ortutay Gyula szerk. 1977: Magyar néprajzi lexikon. letöltés: <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/> 2018. 12.10.

Schematismus 1874-1949 letöltés: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ferences_kiadvanyok_schematismus/ 2018. 12.11.

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Internetes elérhetőség: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> (letöltés: 2016. 08. 10.)

Összefoglaló

A disszertáció mikroszinten vizsgálja az autonómia vidéki megvalósulását Magyarországon a 19. és a 20. században. Strukturalista, alulnézeti megközelítésben, levéltári forrásokra alapozva, összehasonlító elemzés segítségével tárgyalja a függetlenség egyéni (földtulajdonjoga) illetve kisközösségi (községi közigazgatás) szinten megnyilvánuló formáit két falu, Jászózsza és Páty példáján.

A két falu közötti valláskülönbség magyarázza az eltérő demográfiai mintázatot. Az egyház és a parasztság viszonya nem mindig harmonikus, de kritikus időszakokban (Páty:úrbéri perek; Jászózsza: 1945-ös „földreform”) szövetség formálódott köztük.

Az eltérő feudális múlt hatása a 20. század elejéig sugárzott. A jobbágyfalu Páty hosszadalmas úrbéri perben vett részt, a szabadparaszti Jászózsza viszont mentesült ettől a procedúrától. A tagosítás a helyi és állami elképzelések ütközése miatt nem volt bonyodalommentes, de mindkét helyen végrehajtották az 1860-as évekre, Páty és Jászózsza parasztságának többsége földtulajdonnal lépett a polgári korba. A birtokmegosztás még az 1930-as években is kedvezőbb volt, mint az országos átlag; igaz, a birtokaprózódás állandó problémát jelentett. 1910 és 1940 között közel a harmadával növekedett a gazdaságok száma.

Mindkét településen konfliktusokat okozott az 1945-ös „földreform”, a kollektivizálással pedig szemben álltak. Bár mindkét faluban alakultak termelészövetkezetek, ezek elégtelenül működtek és 1956-ban eljelentéktelenedtek. Az újramezdett, sikeres magángazdálkodásnak az 1959-es téesszervezés vetett véget. A termelészövetkezet a paraszti magántulajdon és az erre alapozott függetlenség felszámolását jelentette.

A falvak autonómiái nem jogi, hanem tapasztalattörténeti szempontból került tárgyalásra. Bizonyos tekintetben megjelenik az államra való hagyatkozás, de több modernizációs feladatot (villamosítás, közlekedés) nem tudnak beteljesíteni. A modernizáció befejezetlensége egyúttal a politika kisebb hatását is jelenti a mindennapokban.

1945. után a községi adminisztrációt átszervezése külső végrehajtókat juttat a falvak élére. A kommunista diktatúrában a helyi párttagok igyekeztek egyensúlyt tartani az elvárás és a vidéki realitás között, ám ez nem sikerülhetett. A termelészövetkezetek nemcsak a föld elvétele által számolják fel az autonómiát, hanem a helyi döntéshozatal megszüntetésével is.

Summary

The dissertation focuses on the realization of autonomies in the Hungarian countryside during the 19th and 20th centuries. Based on archival documents and inspired by structuralism current research attempts to reveal the autonomy on both individual (landownership) and small-group (self-government) level with the comparison of two villages, Jászdózsa and Páty. The dissertation follows a from-below perspective.

Different patterns in demography are explained by differences in religion. Local church and farmers were not on good terms during the whole era but in critical periods they formed an alliance like it was shown by the example of land trials after the abolition of serfdom in Páty; or the 1945 “land reform” in Jászdózsa.

Distinct feudal past had a strong effect on local society until the early 20th century. While former serf-village Páty participated in long-running land trials against the former landlords, farmers in Jászdózsa could freely expand their lands. Land consolidation burdened by the conflict of state and local agents was executed till the 1860's, so peasants in both villages could enter into the bourgeois era with land property. Despite the signs of heavy land fragmentation (between 1910 and 1940 number of properties increased by 30%), distribution of lands was still more favorable than on national average.

1945 land reform caused conflicts in both villages and they resisted collectivization, too. Collective farms were formed but they operated insufficiently and lost their importance by 1956. Successful individual farming was liquidated by an abrupt collectivization campaign in 1959. Forced collectivization simultaneously terminated private ownership and farmer independence.

The autonomies of villages are not discussed in legal framework but with the help of history of mentalities. In some aspects the villages relied on state but many modernisational goals (including electrification or transport) remained unfulfilled. However the incomplete modernization made political movements less effective in everyday life.

The reorganization of local administration in 1945 formed brought outsiders to the villages. In the communist dictatorship party members tried to balance between the central will and countryside reality. Collective farms not only ruined autonomies by confiscating taking lands but also by repealing local decision making.